

ZUBÁNICS LÁSZLÓ

„PERLI-E MÉG EZT A HONT MÁS?”

EZER ÉVIG TÉNYLEG NEM VOLT ITT SEMMI?
VAGY MÉGIS?!

Kárpátaljai Magyar Könyvek **200.**

Készült a Szülőföld Alap támogatásával

© Zubánics László, 2010

© Intermix Kiadó, 2010

INTERMIX KIADÓ

Felelős kiadó: Dupka György

Felelős szerkesztő: Kövy Márta

Budapesti képviselő: H-1011 Bp., Hunyadi János u. 5.

Készült a Borneo Kft.-ben

ISBN 978-963-9814-35-6

ISSN 1022-0283

Zubánics László

„Perli-e még ezt a hont más?”

Ezer évig tényleg nem volt itt semmi?

Vagy mégis?!

Honismereti tanulmányok

INTERMIX KIADÓ

Ungvár – Budapest

2010

Az Ungvári Nemzeti Egyetem
Magyar Tannyelvű Humán-Természettudományi Kar
magyar történelem és európai integráció tanszéke
által összeállított történelmi olvasókönyvet
az itt tanuló diákoknak, illetve minden történelem iránt
érdeklődőnek ajánljuk.

I. FEJEZET. AKIK AKARATUK ALÁ GYŰRTÉK A TÖRTÉNELMET IS

1. A Hunyadiak vidékünkön

1444-ben a csúfos vereséggel végződött várnai ütközet után, amelyben I. Ulászló király is odaveszett, az országos főkapitánnyá, majd a rendek által V. László kiskorúsága idejére kormányzóvá választott **Hunyadi János** szerezte meg Munkács várát és uradalmát. Erről a fehérvári káptalan oklevele így emlékezik: *„a káptalan ...megkapta Hedrehwara-i Lőrinc nádornak 1445 július 2-án kelt, teljes egészében közölt, Hwnyad-i János erdélyi vajda részére szóló oklevelét, melynek értelmében Isaka-i Miklós nádori emberrel kiküldte Waswary Balázs mestert, kanonoktársát, akik aug. 5-én kiszálltak a beregmegyei Mwnkach várához és a hozzátartozó birtokokhoz: a Lathorcha mindkét partján fekvő Mwnkach, Deda, Janosy, Gwth, Gaath, Swethe, Kerepecz, Lwchka, Rakos, Iwany, Rwzkoch, Lahs, Kaydana, Loqua, Hobenthe, Presthalfalwa, Baardfalwa, Egregywyfalw, Salfalwa, Sthanfalwa, Kerepecz, Walachialis Hathmen, Zenthfalwa, mindkét Dragobrathfalwa, Hardanocz, Medenache, Kwsnycha és Kehezzke - hez és a szomszédok jelenlétében beiktatták azokba Hwnyad-i Jánost zálogjogon. Majd aug. 8-án Bereg városához szálltak és a szomszédok jelenlétében ott is elvégezték a beiktatást. Aug. 11-én Lamperthzaz városhoz mentek, ahol a beiktatás szintén a szomszédok jelenlétében történt. Ugyanez ment végbe aug. 14-én a beregmegyei Vary városánál. A beiktatás mindenütt zálogjogon történt és minden ellentmondás nélkül.”*

A törökverő főúr több alkalommal is megfordult itt, így többek között 1446. február 9-én, amikor a várat is felkereste. Halála után felesége, **Szilágyi Erzsébet** birtokolta a vidéket. A nagyasszony Vajdahunyad várából intézte a birtok ügyeit, s mondhatni, sikerrel. Bereg megyében személyesen is megfordult, mint az 1466-ban kelt okleveléből is kitűnik, amelyben arról írt, hogy *„Munkácsra azért jött, hogy az e várhoz tartozó jószágot megsemmelje s alattvalóinak elnyomottnak talált sorsánnn könnyítsen”*. Szilágyi Erzsébet személyesen járt el birtokai, így Munkács ügyében, amikor összeütközésbe került a szomszédos **Dolhay** családdal. Ezzel a perrel foglalkozik Mátyás király egyik 1463. január 3-án Budán kelt oklevele: *„Mátyás király Bereg megye hatóságához (Egidio de Charnauoda, Nicolao de Nagbegan et Andree de Lonya és a szolgabírákhoz). Édesanyjának, Erzsébetnek a nevében jelentették előtte, hogy jöllehet a beregmegyei Munkacz várának és városának a lakói régtől*

fogva és mindig szabadon használták a makkos erdőket Munkacz várától kezdve egészen Oroszország határáig és a Sugopatakig, mégis most, aminek még nem múlt el esztendeje, Iluswa-i Karacson László a király anyjának, Erzsébetnek a Lamperthaza, Berek, Wary, Wyfalw, Deda és Janosy nevű városaiban lakó népeinek összes disznóit, amelyeket azok hízalás céljából hajtottak Munkacz várának tartozékaiba, éjnek idején rablók módjára rátörve a pásztorokra, azokat a disznóikkal együtt a saját Iluswa nevű birtokára hajtotta és ott az összes disznók után tizedet szedett, sőt tizedet szedett mindazok disznaiból, akik csak disznaikat - régi szokás szerint - hízalás céljából odahajtották, amivel 1200 arany forintnyi kárt okozott. Jóllehet az ilyen ügyekben való döntést Bereg megye comesére vagy vicecomesére kellene bízni, de mert azok Erzsébetnek, az ő anyjának familiarisai, azért nem illett az ügyet rájuk bízni, hanem azt a címzettek útján akarja elintéztetni. Mivel az ilyen hatalmaskodásokat: erdők elfoglalását, disznók utáni tizedszedést stb. nem hagyhatja büntetlenül, azért meghagyja a címzettnak, hívják egybe proclamata congregatio generalis útján egy általuk meghatározott terminusra Munkacz várának és városának összes szomszédait és a megye többi nemeseit és vegyék ki tőlük eskü alatt a vallomást a királyi ember (Simone vel Thoma aut Michaela sin Bricito de Posahaza, akit a királyi curiából külön e célra küld ki) és a leleszi konvent testimoniumának a jelenlétében, miután egy főszolgabíró nyolc nappal előbb saját birtokrészeiken meghívta a feleket, arra nézve, hogy a fenti bejelentés igaz-e. Ha a vallomásokból megtudják, hogy Iluswa-i Karacson László valóban elfoglalta Erzsébet kezéből a nevezett erdőket, tizedet szedett az ottani összes disznókból és 1200 arany forintnyi kárt okozott, akkor nem várva be újabb utasítást, kivétven előbb azokból a nevezett Iluswa-i Karacson Lászlót, vezessék be újra azokba édesanyját, Erzsébetet és védjék meg őt azokban minden jogtalan támadóval, különösen pedig a nevezett Lászlóval szemben, majd a hatalmaskodás és az 1200 forintnyi károkozás miatt a királyi ember a leleszi konvent testimoniuma jelenlétében idézze meg Iluswa-i Lászlót Erzsébettel szemben Szent György nyolcadára (máj.1.) a királyi személyes jelenlét elé, jelezvén előtte, hogy akár megjelenik.... Minderről a címzettek és a konvent is küldjön a jeltett nyolcadra jelentést.”

Szilágyi Erzsébet halála után a terjedelmes Hunyadi-birtokokat Mátyás király 1484-ben kelt iratában fiának, Corvin János lipthói hercegnek adományozta. Mátyás halála után **Corvin János** megpróbálta megszerezni a trónt, de a csontmezei csatában vereséget szenvedett. Birtokainak jelentős részét a rokon családok kaparintották meg. A még Mátyás király által elvett beszercebányai bányák kárpótlásaként Corvin a munkácsi uradalmat **Csáktornyai Ernuszt Zsigmond** pécsi püspöknek, kincstartónak engedte át.

A munkácsi uradalom számos szálon kapcsolódott a szomszéd birtokos Dolhay családhoz. A Dolhay család már a XV. században vagyonos birtokos

volt Bereg vármegyében, ahol **Dolhay Ambrus** ősi családi birtokai mellé a török elleni csatákban tanúsított hősiességéért Hunyadi János kormányzótól a Bereg megyei Kereczke és Kusnica községeket kapta adományul. Dolhay Ambrus igen hosszú életpályát futott be, hiszen az okmányok még 1470-ben is említették. 1465-ben beiktatták Mojszin helység birtokába, 1466-ben elvesztette Kereczkét és Kusnicát, ugyanakkor visszakapta Makarja és Sarkad falut, illetve Románpataka pusztát. Fiait, **Dolhay Demetert**, **Györgyöt**, **Lászlót**, **Jánost**, **Miklóst** és **Pétert** Mátyás király utasítására a leleszi konvent 1463-ban iktatta be az új birtokokba.

A korabeli okmányokban igen gyakran olvashatunk a család tagjainak rokonaik, illetve a szomszédos birtokosok ellen elkövetett hatalmaskodásokról. Így például **Leordinai Orda Mihály** 1471-ben elfoglalta a korábban Dolhay Ambrusnak átengedett dolhai, zádnyai és bronkai részjóságokat, illetve a dolhai udvarházat, majd 600 aranyért eladta azokat Ilosvay Lászlónak és Zirmay Flórisnak. Mátyás király az említett hatalmaskodás elkövetőit fővesztésre ítélte. Leordinai és az ügyben szintén érintett **Petrovay Mihály (Dolhay Bogdán fia)** kiegyeztek rokonukkal, Dolhay Ambrussal és fejük váltságául átengedték neki dolhai, bronkai, zádnyai és rozsályai birtokaikat, amelyekbe Mátyás király parancsára 1471-ben az új tulajdonost be is iktatták.

Az említett Petrovay Mihály a harcmezőn többször is kitüntette magát. 1467-ben rokonaival együtt elkíserte Mátyás királyt moldvai hadjáratára. Ennek során, István vajda csapatai lest vetettek a királyi seregnek és december 15-én éjjel megtámadták a felkészületlen magyarokat. Petrovay és rokoni testüikkel védtek a sebesült királyt, amelynek jutalmául 1469. szeptember 17-én kelt oklevelével mind magukat, mind pedig birtokaikat kivette a máramarosi főispán, az alispán és szolgabírák fennhatósága alól. Perbe kizárólag a király személyes jelenléte esetén a nádor és az országbíró ítélőszéke elé lehetett megidézni őket. Ezt a kiváltságot egészen 1650-ig élvezte a család, ekkor az erdélyi országgyűlés eltörölte.

Dolhay Szaniszló halála után fiainak **Mihálynak** és **Ambrusnak** igencsak meggyűlt a baja a munkácsi uradalommal. Mivel megunták az állandó hadakozást a vár kapitányaival, beregmegyei birtokaikat – Sarkadot, Makarját és Románpatakot – 1451-ben elcserélték Hunyadi János kormányzóval, Munkács urával Kereckére és Kusnicára. Ezáltal a család birtokai egy tömbbe kerültek. Bár minden szabályosan történt, a beiktatásra is ellentmondás nélkül került sor, Szilágyi Erzsébet, Hunyadi özvegye 1466-ban pert indított Guthy Ország Mihály nádor ítélőszéke előtt azzal, hogy az említett csere kérdésében sem ő, sem pedig fia véleményét nem kérték ki. („A király anyja nevében Peczel-i Benedek nádori ügyvédvalló levéllel vízkereszt nyolcadán (jan.13.) megjelenve

előadta, hogy Ulászló lengyel király halála után Dolha-i Ambrus a Mwkach várhoz tartozó beregmegyei Kereczky és Kwsnycza birtokokat elfoglalta és azokat hatalmasul ma is birtokolja, ennek bizonyítására bemutatta a leleszi konvent vizsgálatról szóló oklevelét, mire az alperes Ambrus nevében a leleszi konvent ügyvédvalló oklevelével megjelent Kerepecz-i János azt válaszolta, hogy az alperes Kereczky és Kwsnycza birtokokat nem foglalta el és bírja hatalmasul, mert azok őt és testvérét Mihályt okleveleik alapján megilletik és bemutatta Hunyadi János kormányzó 1450 jan.30-án és a leleszi konvent 1451 márc.13-án kelt, tartalmilag átirrt okleveleit, ami után, minthogy a felek ítéletet kértek, azzal az indoklással, hogy jóllehet János kormányzó Ambrussal és Mihállyal cserére lépett és a nemesek kötelezték magukat, hogy őt a birtokokban megoltalmazzák, Ambrust és Mihályt a kormányzó parancsára a leleszi konvent be is vezette Kereczky és Kwsnycza birtokokban, de mivel a király anyja: Erzsébet 1464-ben a Vitus és Modestus ünnepe utáni vasárnap körül (jún.17.) Budán ő előtte panaszt tett és miután a fentiek alapján nyilvánvaló, hogy az adománylevélben nincs említés arról, hogy ő vagy a kormányzó valamelyik fia beleegyezését adta volna az oklevélben foglalt birtokcseréhez, továbbá a kormányzó őt és utódait nem kötelezhette arra, hogy ami az adománylevélben kifejezésre van juttatva, hogy ha a kormányzó vagy utódai Ambrust és Mihályt a fenti birtokokban nem tudják megtartani, akkor ő vagy utódai tartoznak Ambrus és Mihály birtokait visszaadni, az elévülési határidőn belül nekik, főleg a király anyjának, akinek neve az adománylevélben meg sincs említve, a birtokokat visszavehetik, azért a bíróságban vele együtt lévő bárókkal és nemesekkel együtt úgy határoz, hogy Kereczky és Kwsnycza birtokokat a Mwkach várhoz való visszacsatolás végett Erzsébetnek visszaitéli, Makarya, Sarkad birtokokat és Romanpathaka prediumot Mwkach vártól elvéve Dolha-i Szaniszló fiainak: Ambrusnak és Mihálynak ítéli vissza és elrendeli, hogy (...) János, Pakon-i László, Maglod-i János, Myhaldy-i János, Fyldeak-i Gál a királyi kuriából kiküldött királyi emberek valamelyike Kereczky és Kwsnycza birtokokba iktassa vissza a király anyját: Erzsébetet és csatolja vissza Mwkacz várhoz és arról Szent Mihály nyolcadára (okt.6.) tegyen jelentést. – DL 16756, kelt 1466. Március 27. ") A nádori szék utasította a Dolhayakat, hogy a két községet adják vissza korábbi tulajdonosuknak (Sarkadot, Makarját és Románpatákat ők is visszakapták). Az ügyben a végső szót Mátyás király mondta ki, aki 1471-ben megerősítette apja cserelevelét.

A Dolhayak állandó viszályban voltak rokonaikkal, a velük a jánosvajdafalvi János vajda-féle örökségben osztályos családdal. Ennek egyik áldozata lett 1465-ben **Szarvaszói Gerhes Ostást** akit állítólag Dolhay Ambrus fojtatott a Tiszába.

A vizsgálatot követően Mátyás király vagyonvesztésre ítélte Dolhayt, birtokait pedig édesanyjának, Szilágyi Erzsébetnek adományozta. Mivel mindhárom elrendelt beiktatásnál az egykori tulajdonos ellentmondott, Szilágyi Erzsébet nem lett Dolha, Zádnya, Bronka, Kerecke, Kusnica, Rókamező tulajdonosa. Később Szilágyi Erzsébet maga (valószínűleg fia közbenjárására) visszaadományozta Dolhay Ambrusnak és utódainak a fent említett birtokokat. Sőt a király utasította a megyék előjáróit – többek között Kinizsi Pál máramarosi főispánt –, hogy a családot javaiban ne háborgassák, sőt mindenki ellen megoltalmazták.

Dolhay Ambrus tovább bővíti a család birtokait, így 400 aranyforintért megvásárolta a Bilkey, Lipcsey és Gorzó családoktól Ökörmező, Kelecsény, Repinye és Vízköz (ma Szolyva) községeket. Az ország előtti érdemeinek elismeréseként 1454-ben Hunyadi János kormányzó közbenjárására **V. László** király módosította Bereg és Máramaros vármegyék határait úgy, hogy Dolhay birtokai (Dolha és a Borzsa völgye) az utóbbiba kerültek át (a többi családi birtok amúgy is Máramarosban feküdt).

1460-ban **Szapolyai Imre** kincstartó közbenjárására Mátyás király engedélyezi, hogy Dolhay Ambrus egy kőházat építtethessen a saját birtokán, oda, ahová kívánja. Dolhay az 1460-ban engedélyezett kőház helyett várat építtetett, ezt azonban az 1471. évi országgyűlés rendelete alapján lerombolták. A király, hogy újabb házat építtessen, elengedte a következő évi adók befizetését.

A másik, a Hunyadiakkal közvetlen kapcsolatban lévő família, a Perényiek ún. terebesi ága. **Perényi (III.) István** 1432-től főasztalnokmesterként szolgált a királyi udvarban, s mint ilyen egyike volt az ország zászlósurainak. A király megbízásából 1464-ben aláírta a Frigyes császárral kötött békét, amelynek értelmében a császár visszaszolgáltatta a nála lévő Szent Koronát, viszont ennek fejében Mátyás gyermektelen halála esetére biztosította a maga és utódai számára a magyar trónt. 1571-ben Mátyás király önkényuralma ellen **Vitéz János** esztergomi érsek, **Janus Pannonius** pécsi püspök és az ország előkelői, köztük Perényi István főasztalnokmester is összeesküvést szőttek, amelynek célja a király trónfosztása volt. Magyar királlyá **Jagelló Kázmér** herceget, Zsigmond király és császár unokáját szemelték ki, aki egy kisebb sereggel indult Magyarországra. A herceg október 29-én érkezett Sáros várába, ahol csak Rozgonyi Rajnald, Perényi István és néhány felvidéki nemes várta. A herceg kisebb csatározások után Nyitrára vonult vissza, majd elhagyta az országot. Mátyás király vasszigorral sújtott le az összeesküvőkre; Perényi István birtokainak többségét elkobozta. Csupán **II. Ulászló** uralkodása idején kapták vissza a Perényiek birtokaikat.

2. Báthori István erdélyi fejedelem, lengyel király

A Báthori család a Gut-Keled nemzetségből származik, amelyről Kálti Márk Képes Krónikája azt írta, hogy tagjai Péter király idejében érkeztek Magyarországra és a svábországi Stof (Hohenstaufen) várából erednek.

Bár a nemzetségek széthullása a XIV. század elejére tehető, a történelmi hagyomány már a XI. században nyilvántartja a családot egy **Bátor Opos** nevű udvari lovag személyében, aki **Salamon** király udvarában bajvívással kitüntette magát. Majd, miután a királyt unokafivérei (I. Béla király fiai, Géza és László) elűzték, követte a száműzetésbe.

A XV. században a reneszánsz hagyományt követve a klasszikus ókorban keresték többnyire az ősokeket. Bonfini, Mátyás király udvari történetírója egészen a vizigót (nyugati gót) királyokig vezette fel a Báthori-családfát, amelynek tagjai Szent István korában tértek vissza az országba, s egyik jeles tagja az első pogánylázadást leverő hadak fővezére lett.

Mégis a nyírbátori mocsárban tanyázó sárkányt megölő Báthor Opos legendája volt az a történet, amely a családot „származás” szempontjából az országban az elsők közé emelte.

Opos ükunokája, a család első ismert őse kapta **IV.(Kun) László** királytól a Szabolcs megyei Arám, Kis-Báka és Báthor helységeket. Három fiút: **Andrást**, **Jánost** és **Lököst** hagyott hátra. Bár András váradi püspökké lett, s öccsei pedig 1334-ben Károly Róberttől az ecsedi uradalmat kapták várépítési engedéllyel, amelyet Hywségnek nevezhettek, a család továbbra is a köznemesi színvonalon maradt. János fiai – László és Lökös – alapítják meg a család későbbi ágait: **László** a somlyóit, **Lökös** pedig a nyírbátorit, az ecsedit és a szaniszlóffyt. Az ágak neveiket a fő territóriumokról kapták, kivéve a Szaniszlóffyt, amely a Felső-Magyarországon letelepedett Báthori Szaniszló után lett elnevezve.

János fia, László szabolcsi főispán szerezte meg a majd az egész Kraszna vármegyét magába foglaló somlyói uradalmat házasságot kötve Meggyesaljai Pok Annával, Pok Miklós erdélyi vajda és II. Moys nádor lánya, Erzsébet gyermekével.

A Báthoriak felemelkedése mégis **Zsigmond király** uralkodására tehető. Az ő uralma alatt lett a család egyik tagja országos tisztség viselője - Báthori István, aki 1419-1431 között asztalnokmester, majd 1435-1439-ben országbíró volt. Mint a királyhoz közelálló személy, tagja lett a Sárkány-rendnek is. A következő uralkodó, I. Albert halála után a lengyel orientáció hívévé vált. Egyike volt azon báróknak, akik I.(Jagelló) Ulászló lengyel királyt a magyar trónra segítették. 1444-ben a várnai csatában esett el királyja mellett, mint az ország zászlótartója.

Ezután a család legalább egy tagja mindig viselt országos tisztséget. A mohácsi csata idején négyen is: **III. István** nádor, **V. György** lovászmester, somogyi főispán, **IV. András** tárnokmester, szatmári főispán és unokaöccsük **IV. István** krasznai főispán, később erdélyi vajda volt.

A család legismertebb tagja, a lengyel királyi trónig emelkedő **István** 1533-ban született IV. Somlyai Báthori István erdélyi vajda és Telegdy Kata második fiúgyermekéként. Korai árvaságra jutása miatt előbb unokabátyja, az Erdélyben élő Báthori (Bonaventura) András neveltette, majd a 40-es években rokona, Várday Pál esztergomi érsek nagyszombati udvarába került, onnan pedig Bécsbe, s mint királyi apród egyike lett Ferdinánd király kedvenc magyarjainak. A Katalin főhercegnőt Mantovába kísérő követség tagjaként Itáliába utazott, ahol egy ideig a velencei fennhatóság alatt lévő padovai egyetemen retorikát és klasszikus hadviselést tanult. Az itt töltött idő döntően hatott világnézetére, s eközben jó kapcsolatokat alakított ki a Velencei Köztársasággal.

Hazatérte után a család tulajdonát képező Somlyót, Szatmárt és Szinyérvárat kormányozta. A Szapolyai-ház hűséges támogatója lett, hiszen birtokainak zöme országrészükben feküdt.

1556-ban, mint az erdélyi rendek követe, a lengyel határszélén fogadta a visszatérő Izabella királynét és János Zsigmondot. Hűsége jutalmául 1559-től a váradi vár főkapitánya, s ezzel Erdély partiumi részeinek kormányzója, s mint ilyen, bátyjával együtt a fejedelmi tanács tagja lett. 1562-ben a hadadi csatában vereséget szenvedett Balassa Menyhárttól, akinek árulása miatt Erdély Bihar és Máramaros kivételével elvesztette összes kapcsolt részeit. A Báthori-családot is érzékenyen érintette a vereség, hiszen elvesztették Szatmár és Németi városokat, amit csak két év múlva sikerült visszaszerezniük.

János Zsigmond fejedelem több alkalommal is követségbe küldte Báthorit a császári udvarba. Miksa császár azonban elégedetlen volt a szatmári békeszerződéssel, annak szövegét beárulta a Portánál és az erdélyi követet, aki történetesen Báthori volt, két évre (1565-67) börtönbe záratta.

Ez idő alatt nyert döntő befolyást a fejedelmi tanácsban **Bekes Gáspár** olyannyira, hogy a fejedelem teljesen rábízta az ügyek intézését. Ő képviselte urát a Magyar Királysággal kötendő béketárgyalásokon is. A megbeszélésre Speyerben, a német birodalmi gyűlésen került sor. Az aláírt szerződés szerint a mindenkori fejedelmek a történelmi Erdélyen kívül Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok és Máramaros vármegyék területét birtokolják. Azonban a beteges fejedelem 1571. március 14-én váratlanul elhalálozott. Sírboltjában fordítva helyezték el a Szapolyaiak címerpajzsát.

János Zsigmond végrendeletében öt főúrra bízta az ország irányítását. Az urak a rendekkel egyetértésben május 17-re fejedelemválasztó országgyűlést hívtak össze Gyulafehérvárra.

A fejedelmi trónra ketten is pályáztak: Somlyai Báthori István váradi főkapitány, a legrégibb „öregnemzet” és Kornýati Bekes Gáspár, Fogaras újsütetű ura.

Bekes az aláírt szerződéssel a zsebében II. Miksa császár támogatására számíthatott, ugyanezen okból a sztambuli Portán nem volt kedvelt politikus. Báthori személyét, annak ellenére, hogy ismert volt törökellenes harcairól, Habsburg-ellenes magatartása komoly jelöltté tette, s így Szokollu Mehmed nagyvezír és rajta keresztül a szultán támogatására tarthatott számot. Őt támogatta Vajda István, a portai követ is, az ő követei vitték szét a fejedelem halálhírét, illetve bátyjára, Kristófra bízta a rendek az országgyűlés biztosítását, s az meg is jelent 1500 katonájával Gyulafehérváron.

Április 27-én pedig a városba érkezett Ahmed bég szultáni csasz is egy Báthori nevére kiállított szultáni fermánnal.

A fejedelemválasztó országgyűlésen Báthori győzött: a rendek közfelkiáltással fejedelmüké választották, s csak ezután olvasták fel a megerősítő szultáni fermánt. Így forma szerint szabad fejedelemválasztás történt.

Azonban a tróntól elűtött ellenfele – Bekes Gáspár, aki Fogaras ura és Huszt várának társtulajdonosa volt – szervezkedni kezdett ellene. Bár a fejedelem titokban hűséget esküdött Miksa császárnak, az továbbra is Bekest támogatta.

A kettőjük közötti konfliktus Fogaras birtoka miatt pattant ki, amely Báthori testvére, András feleségének, Mayláth Margitnak volt a jogos öröksége. Miután Bekes nem volt hajlandó átadni a birtokot és a várat, az összegyűlt erdélyi hadak ostrommal bevették azt. A tanácsúr Magyarországra menekült, és ott szervezkedett tovább. Sikerült is egy jelentősebb sereget megszerveznie, amellyel Erdélybe indult. A szabadságaik visszaállításában reménykedő székelek is csatlakoztak hozzá.

A két sereg a Maros-parti Kerelőszentpálon ütközött meg 1575. július 8-án. Az erdélyi-magyarországi nemesség színe-java gyűlt össze mindkét oldalon. Az erdélyi sereget Gyulaffy László főkapitány vezette. Egy részük Székely Mózes vezetésével Radnótnál karddal a szájában átúszott a Maroson és megtámadta Bekes táborát.

A megriasztott sereg a Maros-gáton próbált meg átkelni a túlpartra, de Báthori itáliai tüzérsége megbontotta soraikat, majd a fejedelmi sereg támadása alatt hátrálni, később pedig menekülni kezdett. Menekülés közben esett fogságba Balassa Bálint is.

A csatát megtorlások követték: akasztás, fő- és jószágvesztés, orr- és fülcsonkítás. Azonban a győzelem megerősítette Báthori helyzetét mind az országban, mind a külföld szemében, és végső soron ennek köszönhetette későbbi sikereit.

Miután sikerült megoldania az ország belső problémáit, kormányzása szinte aranykornak tűnt az utókor szemében. Uralkodása elveiről ekképpen szólt egyik ítéelőlevelében:

„Mi, somlyai Báthori István, Erdély vajdája, székelyek ispánja emlékezetül adjuk, értesítvén mindeneket, akiket illet. Miután néhai fenséges fejedelem, boldog emlékezetű II. János (János Zsigmond választott magyar király volt – a szerző) kimúlt a világból az isteni gondviselés rendelése szerint, mi a nagy Isten akaratából Erdélyország összes karainak, rendeknek s nemzeteinek egyhangú szavával és megegyezésével az ő helyébe ezen tartomány kormányára választattunk és emeltettünk. Tekintetbe véve, hogy ezen, a Föld két leghatalmasabb monarchiája közé beszorított, s emberi erő és segítség nélkül szűkölködő tartományt másképp fenn nem tarthatjuk, és nem kormányozhatjuk, csak ha mindkét császárnak kedvezését megnyerjük magunknak. Így mindenkor tisztünkhöz képest azon voltunk, s e tartomány összes jövedelmeit és tehetségeit arra fordítottuk, hogy engedelmisségünk által egyik császárnak ajándékokkal, a másiknak hódolatunkkal kedvezzünk, s így a tartomány külellenségei elől minél inkább biztosítva, s minden veszély elől megóva maradjon, miszerint e nyomorú népeknek már annyi hullámoktól és vészekről hányatott maradványai a béke és nyugalom némi révét találhassák, melyben a nagy Istennek hálát adván, csendesen és tisztességgel élhessenek meg.”

Részben ennek is köszönhető, hogy a hosszú interregnum után 1575. december 14-én a lengyel köznemesség Miksa császárral szemben a Rzech Pospolita királyává választotta. Báthori mellett szólt az is, hogy nőtlen lévén, feleségül vehette Jagelló Annát, I. Zsigmond lányát.

1576 elején a fejedelem a medgyesi országgyűlésen elbúcsúzott a rendektől, bátyját, Kristófot hagyva helytartóul, s Moldva felé távozott az országból. Krakkóban a királyi Wawel székesegyházában koronázták Lengyelország és Litvánia uralkodójává. Alattvalói erőskezü királyként ismerték meg, amire nagy szükség is volt ebben az anarchiára hajló országban. Elődei akkora adósságot halmoztak fel, hogy a királyság négyévi jövedelméből sem lehetett azokat törleszteni. Ennek törlesztését a nemesség az uralkodóra hárította, ugyanakkor korlátozni is igyekezett hatalmát. 1575 decemberében Báthorinak esküt kellett tennie a nemesi kiváltságok tiszteletben tartására. Itt első helyen a szabad királyválasztás joga szerepelt. El kellett ismernie a nemesség földtulajdonát, az országos tisztségeket csak lengyelekkel tölthette be. Ha a király nem tartja be a törvényeket és vét a kiváltságok ellen, akkor a nemességet sem köti a hűségesküje.

Hatalma megszilárdítása érdekében háborút vezetett Dancka (Gdansk), a Balti-tenger partján elterülő német kereskedőváros ellen, amely megtagadta elismerését.

A nehézségek ellenére sikerült megerősítenie helyzetét az országban. Elsősorban a köznemességre támaszkodott. Legmegbízhatóbb párthíve a közne-

mességből kancellárságra emelkedett humanista műveltségű Jan Zamoyski lett, akihez unokahúgát adta feleségül.

Az 1569-ben megszerzett Livónia védelmében háborút kezdett a moszkvai birodalom ellen. IV. (Rettenetes) Iván cár kijáratot szeretett volna nyitni országa számára a Balti-tengerhez, s e célból megtámadta a Livóniai Lovagrend birtokait. Báthori erdélyi és német zsoldosokból álló serege két hadjáratban is megverte a cár hadait. A királyi sereg a Velikaja folyó mentén haladva sorra hódoltatta meg a határmenti városokat, így Velizst, Osztrogot stb., majd elérkezett Pszkov, a hatalmas kereskedőváros falai alá. A város ostroma több mint öt hónapig tartott, s mindkét oldalon jelentősek voltak a veszteségek. A lengyel nemesség is zúgolódni kezdett a háborús terhek miatt, ami arra készítette az uralkodót, hogy a pápai nuncius közvetítésével tárgyalásokat kezdjen Moszkvával. Ennek eredményeként 1582. január 15-én megszületett a béke: a jam-zapolszki szerződés Lengyelországhoz csatolta Velizst és vidékét.

Az ország keleti határainak védelmében folytatta elődei telepítő politikáját. A magyarországi hajdúkhoz hasonló ukrán kozákok között létrehozta a fizetett szolgálati rendszert, és hat századot állított fel az udvari regestumba vett kozákokból. Trahtemir városában pedig kórházat és arsenált hozott létre számukra. Ezek az alakulatok képezték a későbbiekben a Zaporozsjei Szics magját.

Udvarában fogalmazódott meg az a politikai irányvonal, amelyet majd erdélyi utódai fognak követni, s lényegét a kettészakadt, töröktől meg nem szállt területek keletről történő egyesítése képezte átmenetileg egy török vazallus nemzeti monarchia keretében. Perspektívájában ez a terv magában foglalta a töröktől megszállt magyar területek felszabadítását is.

Mindezt egy európai koalíció keretében akarta a király megvalósítani, bevonva Oroszországot is, olyan módon, hogy előbb meghódítja azt a Kaukázusig, majd az európai országokkal közösen megtámadja a törököket. Erre különösen IV. Iván halála után látszott lehetőség, amikor a cári birodalmat belső problémák és trónutódlási harcok kötötték le.

A római Szentszék nem sok fantáziát látott a tervben és a lengyel nemesség sem akarta felrúgni a török Portával kialakított jó viszonyt.

Élete utolsó éveit visszavonultan töltötte, többnyire Litvániában tartózkodott. Ekkor alapította meg a vilnai egyetemet is. Sokat betegeskedett, leginkább a köszvény gyötörte. Vadászatás közben Grodnóban érte a halál 1586. december 12-én.

A Wawel székesegyházában temették el, mint Lengyelország egyik legnagyobb királyát.

3. Rákóczi Zsigmond, a dinasztiaalapító fejedelem

„Ő adott az Rákóczi nemzetnek nagyságos nevet és böcsületet” - mondta róla udvari prédikátora a temetésén elhangzott búcsúbeszédében. Ki is volt ez az ember, aki a köznemesek közül az országbárok sorába emelkedett, s ha rövid időre is, Erdély választott fejedelemé lett. **Rákóczi Zsigmond** 1544-ben született az abaúji Felsővadászon, Rákóczi János zempléni alispán és Némethy Sára gyermekeként. Korai gyermekkoráról nagyon keveset tudunk, valószínűleg a nemesi ifjak életét élhette, bár a család anyagi helyzete nem engedte meg külföldi taníttatását. Az 1500-as évek elején édesapja a Perényiek sárospataki udvarába adta, hogy a korabeli műveltség alapjait elsajátítsa. Itt az elméleti oktatás mellett felkészítést kaptak a vitézi életre is, hiszen mint udvari apródok részt vehettek kisebb-nagyobb csetepatékban hol a török, hol a királypártiak ellen, ahogy a politikai helyzet hozta.

Perényi Gábor hirtelen halálával a híres iskola feloszlott, az 1568-ban megkötött drinápolyi béke pedig véget vetett a nagy háborúknak, s hivatalosan is három részre osztotta fel Magyarországot. Ebbe azonban az erdélyi fejedelmek nem nyugodtak bele, s így mindig akadt mód egy kis háborúskodásra.

Rákóczi előbb Egerben szolgált, majd csatlakozott Bekes Gáspár csapataihoz, aki Báthori István ellenében szerette volna elfoglalni a fejedelmi trónt. Részt vett a szerencsétlen kimenetelű kerelószentpáli ütközetben is, s egyike volt azon keveseknek, akiknek sikerült visszatérni a királyi Magyarország területére.

1577-ben az ekkor már híres katonát Rudolf császár kinevezte a szendrői vár főkapitányának, s ezen a poszton sikeresen védelmezte a lakosságot a budai és a füleki törökök támadásaitól. Kiemelkedő haditette, hogy még azon évben katonáival rajtaütött a szikszói vásár kirablásából hazatérő füleki törökökön, s szétverte őket. Olyan sikeresek voltak rajtaütései, hogy a budai pasa személyesen tiltakozott ellenük Ernő főherceg helytartónál. Sajnos, a legtöbb problémája a királyi kincstárral akadt, amely gyakran több hónapi zsoldjával is adósa maradt. Ezeket a tartozásokat kiegyenlítendő az elmaradt 50 448 forint fejében kapta meg zálogbirtokul Sajólenkét, Szentkirályt és a tokaji uradalomból Szerencset, s ezzel megteremtette a későbbi birtokkomplexum alapját. Aktívan bekapcsolódott a lengyelországi borkereskedelembe is, ami igen szép jövedelmet hozott.

Pályája immár felemelkedőben volt; mint tekintélyes nemes megtaláljuk a királyi rovak (adóbehajtó) között Gömörben és Borsodban. 1587-ben nagy fordulat következett be életében, ugyanis **Mágócsi Gáspár** felkérte unokaöccsei gyámjával. Ekkor került kapcsolatba vidékünkkel, mivel az árvák birtokolták a kb. 300 000 holdas munkácsi váruradalmat. A gyámságból hamarosan házasság lett, mivel Rákóczi feleségül vette az árvák édesanyját Alaghy

Bekény Juditot. A munkácsi uradalom zálogjoga 1588. október 20-án szállt át Rákóczi Zsigmondra, amelynek egyévi jövedelmét 97 936 forintra becsülték. A birtokot hatalmas erdőségek borították, de a síkságon földműveléssel is foglalkoztak. Bár a vártartomány 260 adózó portával rendelkezett, az új birtokos kenéz családokat telepített az eddig még érintetlen területekre, hogy ezeket is művelés alá fogják. A jövedelmek java részét a vár felszerelésének korszerűsítésére fordította. Ugyanebben az évben a pozsonyi országgyűlés kinevezte Forgács Simon és Révay Péter mellé a magyarországi bevételeket felülvizsgáló bizottságba, majd annak befejezte után, 1580-ban a fontos végvár, Eger kapitányává. Rákóczi rettenetes állapotban találta az erősséget, ahol már hónapok óta nem volt zsoldfizetés, s ezért a legénység nagy része megszökött, a megmaradtak lázongtak, önbíráskodtak. A parancsnokságot átvevő főkapitány először a fegyelmet szilárdította meg, majd hozzálátott a vár gazdaságának rendbehozatalához. Az egri püspöki birtokokból, valamint az egyházi tizedből és földesúri szolgáltatásokból származó összegeket a várórség felruházására, a vár falainak és bástyáinak kiépítésére használta fel.

Megbízása egy kísérlet volt arra nézve, hogy mennyire alkalmas egy magyar egy ilyen felelős poszt ellátására, amely 950 katona irányításával, az egri püspökség birtokainak és Heves, Borsod megyék kormányzásával járt. Katonái sokszor összecsaptak a szomszédos török várak helyőrségével. A kiváló szolgálat eredményeként született meg az a királyi diploma, melyet a Liber Regius IV. kötetének 534. oldalán találhatunk, amely Rákóczi báróvá való kinevezéséről szól: *„Téged és örököseidet és minden maradékodat ... a nemesek sorából és gyülekezetéből kivesszünk, és Magyar Királyságunknak és alája tartozó részeinek bárói vagy mágnásai sorába és gyülekezetébe az előbb mondottat beveendőnek és hozzászámítandónak véltük ...”*

Egri főkapitányként részt vett a szikszói ütközetben, melyben a fehérvári bég által vezetett török sereg vereséget szenvedett.

Hithű kálvinistaként nem feledkezett meg a lélek műveléséről sem, többek között birtokán, Vizsolyban nyomtattatta ki bibliafordítását Károlyi Gáspár. Könyveket is gyűjtött, támogatva a magyar nyelvű könyvkiadást.

Első (?) házasságából egy lány született, Erzsébet, akit Homonnai Drugeth Bálint vett feleségül.

Rákóczi Zsigmond Alaghy Bekény Judit halála után 1592-ben ismét megnősült, most Erdélyből, a Kemény-rokon fejedelmi tanácsos Gerendi János lányát, Annát vette feleségül. Ebből a házasságból három fiú: **V.(I.) György**, a fejedelem, **V. Zsigmond** és **IV. Pál**, az országbíró született.

A tizenöt éves törökellenes háború során rengeteg csatában vett részt. Ezért, illetve a királynak nyújtott anyagi segítségért I. Rudolf császár 1597. május 27-én kibővítette a Rákócziak címerét, amely ekkor kapta meg ismert formáját.

Gerendi Anna halála után harcostársa, Chapy Kristóf özvegyét, Telegdy Borát vette el, aki kiskorú lányát, Chapy Zsuzsát vitte a házasságba.

A háború lassan áttolódott Erdélybe is, közben pedig pestisjárvány dühöngött, s ezért Rákóczi visszahúzódott birtokaira. Feszült volt viszonya Basta tábornaggal, a fővezérrel is, aki megakadályozta, hogy megszerezze Tokajt.

Tokaj helyett azonban sikerült megvásárolnia a zboró-makovicai uradalmat Janusiustól, a litvániai Osztrog hercegtől, akire feleségéről, Serédy Zsuzsáról háramlott. Ekkor szűnt meg a Mágóchy-gyámság is, s át kellett adni Munkácsot, holott 32 falut ő építtetett, s teljesen felújíttatta a várát.

A Kamara is szerette volna megszerezni birtokait, vejével, Homonnai Drugeth Bálinttal együtt hatalmaskodás címén perbe fogták. Ez volt az egyik kiváltó ok, amely Bocskai táborába sodorta őket.

Az 1604-es országgyűlésre Ecsedi Báthori István országbíróhoz hasonlóan nem ment el. A császári katonák hatalmaskodása, a protestánsok üldözése és a konfiskáló perek végül is kipattintották a Bocskai felkelés szikráját. Bár Bocskai többször írt neki, Rákóczi nehezen szánta rá magát a megjelenésre Kassán. Csáky Istvánnal együtt vállalkozott a közvetítésre a császári udvar felé, bár kevés szerencsével.

Birtokán, Szerencsen rendezték 1605 áprilisában azt az országgyűlést, amely Bocskait Magyarország fejedelmévé választotta. Miután Erdélyt is sikerült elfoglalnia, a fejedelem Rákóczit küldte oda kormányzóul. Mint kitűnő szervező, képesnek látszott a feudális gazdaság és a társadalom zilált viszonyainak helyreállítására, ugyanakkor „*Homo novus*” (új ember) lévén Erdélyben, nem veszélyeztethette Bocskai pozícióit. A katonai és pénzügyi kérdésekben a fejedelem személyesen döntött, így Rákóczira csak a kormányzás feladata maradt.

A bécsi béke elismerte Erdély szabad fejedelmválasztó jogát, mellyel a rendek éltek is Bocskai halála után, annak kijelölt utódja ellenére, az ország történelmében egyetlen alkalommal, minden külső befolyás nélkül, szabad akaratukból fejedelemmé választották Felsővadászi Rákóczi Zsigmondot.

A fejedelmi trónra ketten is pályáztak: volt veje Homonnai Drugeth Bálint és Somlyai Báthori Gábor. Ez utóbbi volt a veszélyesebb, hiszen a Báthori névvel és vagyonnal, valamint a hajdúk támogatásával komoly erőt képviselt. Bár a megválasztott fejedelemnek sikerült ugyan elérnie, hogy a szultáni athaméba az ő neve kerüljön Homonnai helyett, ennek ellenére helyzete mind Bécsben, mind Sztambulban ingatag volt. Alig egyéves fejedelemsége alatt rengeteg intézkedést foganatosított, egy szász krónikás az alábbiakat írta róla: „*Idős, jámbor úr volt, jó rendben tartotta az országot, és nem tűrte a katonák féltelenségét.*”

1607-ben kitört a hajdúfelkelés, amely Báthorit támogatta, s alkalomadtán trónra is segítette volna, ha Rákóczi, mint reálpolitikus nem akarván az ország pusztulását, le nem mond. Igaz, egy feltételhez kötötte, amely szerint Báthori Gábor cserébe kifizeti számára Csáky István özvegyénél azt az összeget, amellyel kiválthatja a szádvári és sárosi zálogbirtokokat, valamint Sáros megye tizedbérletét.

Ezek után megrakott társzekerek kíséretében 1608. március 7-én elhagyta Erdélyt. Innen új birtokára, Szádvárra utazott, amely korábban Bebek György sasfészke volt.

Bár a katonai parancsnokok és a kamara továbbra is fordultak hozzá pénzkölcsönzési kérésekkel, az országos politikától távol tartotta magát, különösen azok után, hogy a vele szembenálló Illésházy István és Thurzó György lettek a királyi biztosok.

Az 1608-as országgyűlésén már nem tudott részt venni; egyre inkább elhatalmasodott rajta a betegség; idejének javát Szerencsen töltötte.

A halál végül is szülőhelyén, Felsővadászon érte 1608. december 5-én. Már Gyulafehérváron megfogalmazott végrendeletében három fiára hagyta vagyonát és hatalmas birtokait. Fiai, a Lorántffy-lányokkal kötött házasságuk révén, tovább bővítették azokat a Dobó birtokokkal, melyeket örököltek.

Sírja fölé, mely a szerencsi Árpád-hegy tövében álló templomban volt, fiai veres és fekete márványból pompás síremléket állíttattak. 1644-ben II. Ferdinánd katonái feldúlták a sírt, melyet végül 1848-ban a 10. zászlóalj honvédjei állítottak helyre tisztelegve a Rákóczi-ház őse előtt.

4. Lorántffy Zsuzsanna, a szeretet nagyasszonyának emlékezete

„Ha csak magam tudnám, talán ily bátran mondani sem merném, minémű drága szelidséggel, ritka példájú szép szemérmetességgel, tiszta étellel, istenes egyszerűséggel és mind ily nagy fejedelmi méltóságban is ennyirevaló maga megalázásával áldotta meg az Úr Isten nagyságodat” – írta a nagyasszonyról Szent Atyák öröme című munkájának előszavában Medgyesi Pál református prédikátor (egyébiránt **Lorántffy Zsuzsanna** volt az 1640-ben Gyulafehérvárott megjelent negyedrét könyv mai szóval élve „társszerzője”).

Milyen is lehetett Lorántffy Zsuzsanna? Sajnos a történelem nem őrizte meg hiteles képmását. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményében megtalálható ábrázolást az utókor a fejedelemasszony képének tekinti. Móricz Zsigmond Erdély című trilógiájában így láttatja Patak úrnőjét Okolicsányi, Bethlen Gábor egyik bizalmi embere szemével: *„Arca tele*

kerekded és gömbölyű. Fekete szemeivel úgy virított ki a fehér kendő keretéből, mint egy kellemes, kicsit nagy orrú cica arca. De bőre kissé barnás volt, bár még fiatalága miatt pirosas színezettel. Ahogy nevetett, folyton erősen hunyorított és fehér, szép fogai kicsillogtak, mint a gyöngykaláris.”

Ki is volt ő, aki az ónodi kastélyból Erdély fejedelmi trónusára emelkedett, s mint ilyen a protestantizmus és az iskolai oktatás legnagyobb patrónusa lett. Tettei az őt megelőző és követő Rákóczi-asszonyokéval összevetve tűnik ki leginkább. Szinte nem is gondolta az ember, hogy 60 éves pályafutásának minden terhét, gondját annyi erővel fogja viselni. Kortársai szerint a szíve, esze és akarata, e hármas ösforrás adott neki erőt a megpróbáltatásokhoz. A szív szeretete mellett esze is tiszteletet keltett. Nevelője, Szepsi Laczkó Máté krónikájában elismeréssel nyilatkozik éleselméjűségéről, a Szentírásban való jártasságáról.

Amikor a témát választottam, úgy tűnt, egyszerű feladatom lesz, hiszen a Rákócziak (s így Lorántffy Zsuzsanna is) szorosan kötődnek az egykori felső-magyarországi vármegyéhez, Bereghez. Csalódnom kellett: csak aprólékos munkával sikerült megtalálni a reá vonatkozó adatokat. Túlságosan is nagy árnyékot vet rá unokája feleségének, Zrínyi Ilonának az alakja, illetve annak a vidék történelmében betöltött szerepe.

A Lorántffyak kapcsolata a vidékkel elsősorban a Dobó-rokonságnak köszönhető. A történet 1602. január 28-án kezdődött, amikor ruszkai Dobó Ferenc, Patak ura megírta végrendeletét, amelyben vagyonának örököséként Dobó Krisztina fiát, Jánost és annak leszármazottait, ezek kihalta esetére gyámleányát Perényi Zsófiát (Dobó Domokos Anna nevű lánya és Nyalábi Perényi István gyermekét) és leszármazottait jelölte meg örökösül. Azok kihalása esetére pedig Dobó István Anna nővérének Zeleméri Kamarás Jánostól született gyermekeire hagyományozta a birtokokat.

Dobó Ferenc egyenes ági leszármazottak nélkül 1602. szeptember 15-én halt meg Eperjesen. Mivel Balassa János még korábban meghalt, a hivatalos örökös **Perényi Zsófia** lett. A már kétszer megözvegyült fiatalasszonynak nemcsak az udvari intrikákkal, de a rokonokkal is meg kellett küzdenie, mert mindenki igényt tartott a vagyonra. Perényi Zsófia halála után a fő örökös az első házasságából született fia, **Székely Jakab** lett. Ez utóbbinak kellett már pereskednie Zeleméri Borbála és annak férje, Lorántffy Mihály ellen. Székely Jakab 1608-ban bekövetkezett halála után a birtokok jogos tulajdonosai **Zeleméri János** leszármazottai: **Borbála** és **Kata** lettek. Egyéb birtokaik mellett Bereg és Ung megyében is több helység urai voltak. Ezek közé tartozott Ardó, Csongor, Dercen, Kisdobrony, Nagydobrony, Nagymuzsaly, Szernye, Rafajnaújfalu, Ignéc, Kajdanó, Kaszony, a szerednyei templomos lovagvár a hozzá tartozó falvakkal, Ruszkával, Pálóccal és Ráttal.

Lorántffy Mihály és Zeleméri Borbála házasságából 4 lánygyermek született: **Erzsébet, Zsuzsanna, Mária és Borbála**. 1612-ben a halál könnyörtelenül meggyesegette a lombosnak ígérkező családfát: nem sokkal édesanyjuk halála után (1609) meghalt a legidősebb és a legfiatalabb Lorántffy-lány is. Lorántffy Mihály ismét megházasodott, Andrásy Katalint vette feleségül. Azonban megrendült egészsége miatt hamarosan végrendelkezni kényszerült. Eszerint a Dobó- és Zeleméri-jószágokat lányai, Zsuzsanna és Mária örökölték, míg a Lorántffy- birtokok köztük és mostohaanyjuk között oszlottak meg.

Lorántffy Zsuzsanna 16 esztendősen adott fényes tanúbizonyságot tisztánlátásáról. Sorsát és életét összekötötte egyik leghatalmasabb szomszédjukkal, Rákóczi Györggyel, Szerencs urával.

Bereg megyével a fejedelmi házaspár 1633-ban kerül közelebbi viszonyba, amikor az eperjesi megegyezés értelmében I. Rákóczi György zálogba megkapta Munkács váruradalmát. A 4 mezővárosból és 148 faluból álló uradalom korábban Bethlen Gábor özvegye, Brandenburgi Katalin tulajdonában volt. (Munkács először 1587-ben volt a Rákócziak kezén, amikor Rákóczi Zsigmond feleségül vette özvegy Mágóchy Andrásné Alaghy Bekény Juditot).

Lorántffy Zsuzsanna, a pataki skólához hasonlóan a vidéken is tovább bővítette az oktatási intézményeket. A beregszászi hídvám jövedelmének a felét az uradalom, másik felét pedig az iskola nyerte el. A hasonló áteresztőképeségű munkácsi hídvám évente 45–50 forint jövedelmet hozott. A Beregszászon lévő, három köre forgó malom vámbeli jövedelmének két része a prédikátornak, a tanítónak és a diákoknak járt; járt továbbá a szőlőhegy tizedéből a prédikátornak és az iskolamestereknek 16 hordó bor és a búzából 100 kalangya. Ekkor évenként 12, sőt több diák is tanult a felsőbb osztályokban. Az úrbérösszeírás szerint Beregszászon ekkor 2 pap működött, akiknek lakóháza a „*scóla és kántorházzal együtt*” adómentes volt. A papok házaikhoz és az iskolához szolgáló jobbágyok száma 17 volt az Újváros azon lakóiból, akik korábban a katolikusoknak szolgáltak. A beregszásziakhoz hasonlóan a birtok valamennyi iskolaháza adómentességet élvezett.

Munkácsn az uradalom központjában 2 hitszónok, káplán és több „*oskolamester*” működött, akik a várbán is végezték hivatásukat. A tanítónak egyéb jövedelmeken kívül évenként egy hízott sertés járt, az iskola fenntartására járt ugyancsak a munkácsi felső, 3 köre forgó malom szombat reggeltől vasárnap estig.

A vallási kérdésekben a család nagyon toleránsnak mutatkozott, különösen az itt élő ruszinokkal szemben. Az I. Rákóczi György által kinevezett Taraszovics Bazil munkácsi görögkeleti püspök és a fejedelmi család között kiegyensúlyozott kapcsolat alakult ki mindaddig, amíg az nem hajlott a

szomszédos birtokos, Homonnai Drugeth György és az egri püspök által a görögkeleti és római katolikus egyházak közötti unió létrehozásának útjára. Elsősorban ennek köszönhető, hogy Balling János várkapitány a püspököt elfogatta és börtönbe vetette. Lorántffy Zsuzsanna megtiltotta a birtokain élő batykóknak a katolikusokkal való egyezkedést. Sőt az 1649-ben az ungvári vár kápolnájában megkötött unióra válaszlépésként kihirdette a görögkeleti és a protestáns egyház közötti uniót. Munkája gyümölcsözőnek bizonyult: amikor a Drugethek Krupecky Athanázius premyslei püspökkel a Kárpátok völgyeiben lakó görögkeleti és protestánsra vált ruténokat megpróbálta visszatéríteni a katolikus egyházba, egy alkalommal csak Homonnai katonáinak beavatkozása mentette meg a püspök életét, mert a feldühödött rutének majdnem agyonverték. A protestantizmus eme végeinek megerősítésére a fejedelemszony ezekre a vidékekre az alföldről a törökök elől idemenekült magyar családokat telepítette, akiket kenézi és előljárói jogokkal is felruházott.

Férje, I. Rákóczi György 1648. október 11-én bekövetkezett halála után a fejedelemszony visszaköltözött fiához, Zsigmondhoz Felső-Magyarországra, ahol pataki és munkácsi váraiból igazgatta terjedelmes birtokait.

A vidék életéről igen sokat elárult a Lorántffy Zsuzsanna által 1649-ben elrendelt úrbérösszeírás. A Cseh Mihály udvarbíró által elkészített 331 fél ívre terjedő magyar nyelvű összeírásból teljes képet kapunk a Beregvármegye nagyobbik részét kitevő munkácsi váruadalom életéről, gazdasági lehetőségeiről, a falvak lakosságáról stb. Így például a Kárpátok lejtőin lévő uradalmi legelők bérletéről. Az összeírás 93. oldalán az alábbiakat olvashatjuk: *„A felsővidékben levő havasokra idegen urak jobbágyai valamikor eoreg marhákat felhajtának, akármineműek legyenek, mindeniktől tartozik minden ember 3-3 pénzt fizetni. Juhokból pedig az olyan exsztraneusok minden ember 1-1 berbecet avagy kost és 1-1 sajtot tartozik adni.”* Az összeírás szerint a fejedelemszony 67 lovas szabadost, udvarában 2 ménesmestert és 7 kocsist tartott. Az uradalom jobbágyai a konyhára 2323 tyúkot és 9284 tojást voltak kötelesek beszolgáltatni. A vállalkozó szellemű fejedelemszony birtokán a jobbágyok 14 043 sertést tartottak. A várhoz 16 disznópásztor tartozott. Közülük egy számadó volt, *„aki disznókirálynak is mondatott”*. A disznók után pázsittizedet fizettek a várnak. Az 1649-es adatok szerint az egész munkácsi uradalomban mindössze 1 vendégfogadó, 2 korcsmáros és *„égettborfőző”*, 6 vincellér és 16 bognár tevékenykedett. Az urasági szőlőbirtokon termett bort a városok és falvak kötelesek voltak kimérteni és a pénzt beszolgáltatni. Beregszászon ez a mennyiség 32, Váriban 16, Beregen 12 hordót tett ki.

A vidéken nagy hagyományai voltak a céheknek. A beregszászi és munkácsi magyar szabók céhjeinek kiváltságleveleit 1446-ban Hunyadi János erdélyi vajda

és Munkács ura állította ki. Miután az 1657-es lengyel betörés következtében az okmányok elvesztek, Lorántffy Zsuzsanna azokat latinból magyarra fordíttatva újraíratatta és megerősítette. Az okmányok megerősítő záradékában az alábbi megjegyzés szerepel: *„Hogyha oly kontárokat találnak városunkban, kik céhekkel egyet nem értenek: valahol kaphatják, minden műszerüket elvehessék, és több mesterembereknek tartások szerint feloszthassák.”*

A Rákócziak nevéhez kapcsolódik a postaügy fejlődése is. Hatalmas kiterjedésű birtokaik miatt egyre nagyobb szükség mutatkozott a közlekedés és az állandó érintkezés fenntartására. Ezekből az időkből a Rákócziak levelezéséből számos érdekes darab fennmaradt. Rákóczi György fejedelem 1646-ban Munkácson kelt oklevelében Anda Ferenc nagylucskai jobbágját felmentette a házadótól és öt évre a gabonatized fizetésétől, mert nemcsak híven szolgálta a vár urait 12 esztendeje, hanem a külföldi követségeket is híven kalauzolta. Lorántffy Zsuzsanna idején a nagylucskai szabadosok a vár kapujában egy székelty tartottak, levélhordásra pedig egy postalovát adtak. A városban 12 személyt arra rendeltek, hogy lóháton a lengyelországi utakra, s ahova kívántatott, *„postasággal”* szolgáljanak.

A fejedelemasszony szíve jóságát bizonyítja az a tény is, hogy számos esetben engedett földesúri jogaiból. Így 1648-ban özvegy Szász Jánosné beregszászi lakos azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy szegénysége és tehetetlensége miatt mentse fel a várhoz való szerjárás alól. Lorántffy Zsuzsanna a folyamodványra az alábbi saját kezű válaszát írta: *„Így lévén az dolog, ne bántsák az vár-mivel. In arce Munkacz, die 22. julii Anno 1648. Susanna Lorántffy mp.”*

Lorántffy Zsuzsanna gyakran tartózkodott munkácsi várában, illetve a városban építtetett udvarházában. Többek között 1652-ben itt töltötte udvarával együtt a karácsonyt. Itt született meg Medgyesi Pál udvari prédikátor tollából a Rövid tanítás a presbytériumról szóló könyvecske is.

A fejedelemasszony idősebb fia, **II. Rákóczi György** 1648-ban került Erdély trónjára. A lengyel trón megszerzésére szövetséget kötött a svédekkel és a Bohdan Hmelnickij vezette kozák felkelőkkel. A török porta és édesanyja tiltakozása ellenére az 1657. január 17-én Viskén megtartott tábori országgyűlés után hadaival átkelt a Kárpátokon. Egyesülve a svédekkel és a fellázadt kozákokkal, sikerült elfoglalnia Krakkót és Varsót. Szerencsétlenségére a Török Porta éppen ebben az időben erősödött meg ismét, s mivel Rákóczi nem kérte ki engedélyét a lengyelországi hadjáratra (az erdélyi fejedelem továbbra is a török birodalom hűbéresének számított), a krími kán hadseregét küldték ellene. A fejedelemnek csak csekély kíséretével sikerült megmenekülnie, az egész erdélyi sereg fogságba esett.

A védtelenül maradt fejedelemséget a Vereckei-hágón keresztül **Lubomirski György** hetman vezetésével egy lengyel sereg támadta meg. Bosszúból a lengyel területek feldúlásáért a hetman serege felégette a védtelen falvakat,

templomokat, kastélyokat rombolt le. Különösen kegyetlenül viselkedtek a Rákóczi-birtokokon, sok települést a földdel tettek egyenlővé. 1657. július 17-én a lengyel katonák betörték Beregszászba is. A megye hadainak távollétében a lakosság a megerősített templomba menekült. Lubomirski csapatai nem kegyelmeztek a városnak: kirabolták a polgári házakat és az udvarházat, majd rőzsét halmoztak fel a templom körül és meggyújtották. Az oda menekültek többsége a füstben megfulladt. A templom kormos falaira a hetman latinul a következő mondatot íratta: „*Vicem pro vice reddo tibi, bone vicine!*” (Szemet szemért, lerőttem adósságom, kedves szomszéd!)

Lorántffy Zsuzsanna is csak nehezen menekült meg a lengyelektől: a munkácsi várban húzta meg magát. Az ismeretlen szerzőtől származó Rákóczi-eposzban így szólnak a lengyelek gúnyos szemrehányásai:

„Kicsinyben rabunkká nem lött édesanyád,
Szaladván csak alig kapta munkácsi várát,
Sintén mink is akkor égettük városát,
Noha meg nem atta azzal kárunk árrát.”

A lengyelek kivonulása után a fejedelemasszony hozzá is látott a munkácsi vár átépítési munkálataihoz. A francia hadmérnököknek köszönhetően kapta a vár jelenlegi tagoltságát, ekkor alakult ki az alsó-, a középső- és a felsővár. Az építkezés emlékéét idézi a felsővárba vezető bástyakapun a fejedelemasszony faragott kőcímere: a Lorántffyak hársfalevele az erdélyi sassal, a holddal, a hét várral; illetve a jelenleg a felsővár udvarán található tábla az alábbi felirattal:

„*Illustrissima ac celsissima Transilvaniae principissa, D. D. Susanna Lorantffy hoc opus erigi curavit. 1657.*”

A munkácsi vár fegyveresei: 89 hópénzes, 200 hetes és 50 székely darabont, 7 puskás, 1 hadnagy, 1 porkoláb, 3 dobos, illetve 67 lovas szabados. A darabontok az uradalom területén szétszórva éltek, csak rendelés esetén jelentek meg a várban szolgálatra.

Az 1657-1660 közötti időszakról kevés adatunk maradt fenn. A sok csapás következtében a birtokok lakossága elmenekült, a telkek és a földek üresen maradtak. Az 1690-es összeírásban, alig harminc esztendővel Lorántffy Zsuzsanna halála után az alábbiakat olvashatjuk: „*Noha ezen Beregszász városa némely méltóságos fejedelmek idejében, kiváltképpen boldog emlékezetű Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony ő nga uralkodásáig igen szép disposito és gubernium alatt tartatott, úgy, hogy akkori mélt. földesurak gratiája édesítette inkább az embereket ide, mintsem idegenítette, arra nézve a városnak minden rendtartási, valamelyek a régi conscriptiók szerint annotáltattak a város*

javára, hasznára, mindazok a feljebb notált időkben nem vivláltattak, sőt inkább a városnak minden rendbeli lakosai az ő régen bevett és usuált állapotokban megtartattak...”

Végezetül álljon itt annak a bizonyítéka, hogy Lorántffy Zsuzsanna személyisége a jelenkor íróit és költőit is foglalkoztatja. Kortársunk, Petrőczy Éva Budapesten élő költő ezzel a szép alkotással tisztelgett a Nagyasszony emléke előtt.

Ceruzasorok Rákóczi György levelén

„Az só eladásáról parancsoltunk Sebesi Miklósnak, édesem... Az pataki deákok pénze, hogy elidegenedjék, attúl isten ójjon, meg kell az övéknek meg kell lenni, édesem... Szakmárra bizony jó volna búzát szállítani... Az jószágot, édesem, mind kezekbe bocsáthatod, az kitől pénzt vettek fel.”

(I. Rákóczi György levele feleségének, Lorántffy Zsuzsannának 1644. május 6.)

Jószág, gabona, só
körül forog
muszáj-kalmárkodó
fejedelmi szavad,

de a szürke sorok
közé fény-éket hasít
ez a kétszeri „meg kell...”,
ez az áruló duplikáció,

szenvedélyes, gyönyörű
gondod, a téged,
a gyolcs-diadémos asszonyodat,

s a Részeztől
elvált Egészet is
túlélő örökös tartomány, Patak.

5. Korjatovics Tódor

A Korjatovics-família története szorosan összefonódik a Litván Nagyfejedelemséggel, illetve annak egyik részfejedelemségével, a podóliaival. A ház első feje **Korjat Mihály**, novogrudszkij fejedelem, Gedimin, a litván nemzeti dinasztia megalapítójának fia volt (a világtörténelemben a dinasztia

Gedimin egyik unokájáról, Jagellóról vette a nevét). Születési dátuma ismeretlen, csupán halálának éve, 1358 maradt fenn. Gediminnek különböző feleségeitől 7 fia és 6 lánya született. Apjuk halála után a fiúk harcot indítottak a nagyfejedelmi trón megszerzéséért. A család két ágából végül az ifjabbik rangidőse, Olgerd (kereszténységben Dmitro) került hatalomra.

A Korjatovicsok többek között részt vettek a galíciai örökösödési háborúban, amelyben unokabátyjukat, Ljubar-Dmitrot támogatták III. Kázmér lengyel és Lajos magyar király ellen. Valószínűleg ekkor kapták meg a család állandó birtokát, Podóliát is. A család rangidőse, Jurij neve többek között a lengyelekkel kötött békeszerződésben is feltűnik. (Egyes magyar források szerint Jurij /Jerzy/ egy ideig Moldva fejedelme is volt, akit Opuliai László „orosz vajda” /galíciai helytartó/ segített a szomszéd ország trónjára, s akit saját helytartója, I. Péter (Musat) mérgeztetett meg.) A család egyik-másik tagja – Dmitro, aki nevét a család egyik birtokáról Bobrok-Volinszkijre változtatta – előbb a szuzdali fejedelem szolgálatába állt, majd 1371-től a moszkvai nagyfejedelem veje és fővezére lett. 1380-ban neki köszönhetően nyerték meg a moszkvaiak a kulikovói csatát Mamaj kánnal szemben, mert a tartalék sereg vezéréként a végsőkig kitartott. A család további férfitagjai – Konstantin, Olekszandr – egyaránt viselték a podóliai fejedelem címét. Családi örökségüket nem csupán a lengyel expanzióval, de saját nagybátyjukkal, Olgerddel szemben is védelmezniük kellett. Délről a fejedelemséget pedig a tatárok is fenyegették, így a Korjatovicsok időnként adót fizettek az Arany Hordának. A magyar királysággal először 1377-ben kerültek közvetlen kapcsolatba, amikor Lajos királynak hűségét esküdtek.

Olekszandr Korjatovics a Hordával folytatott háborúban esett el, ezért Podólia következő fejedelme öccse, **Tódor (Fegyir)** lett. 1385-ben Hedvig (Lajos magyar király lánya) lengyel királynő és Jagelló (Olgerd fia) litván nagyfejedelem házasságával a két ország perszonálunióra lépett, amelyet a krevoói unió erősített meg. A szövetség révén jelentős változások által be a litván államban, amely ellen Korjatovics szövetségre lépett a kijevi, a sziverszki, a vitebszki Gedimin- leszármazott fejedelmekkel és Románnal, Moldva urával. A velük szemben indított háborút Witold (Kejstut fia, a későbbi litván nagyfejedelem) vezette. Witold egyenként bánt el a szövetségeseikkel, 1393 tavaszán pedig szétverte a podóliai-moldvai seregeket is. Korjatovics Tódor ekkor elhagyta fejedelemségét, hogy külföldön keressen segítséget. Leginkább Magyarország támogatására számított, ahol ekkor unokaöccse, Zsigmond uralkodott. A király ugyanis feleségével és társuralkodójával Máriával (Lajos király idősebb lánya) előbb Lengyelország uralkodója volt, de a főnemesség elűzte őket. Ez azonban nem törte meg Zsigmond lengyelországi ambícióit, különösen Hedvig királynő halála után, amikor felesége lett Lengyelország törvényes örököse.

Korjatovics Tódor valószínűleg Moldván keresztül jutott el Magyarországra. Távollétét kihasználva a polgárság egymás után adta fel a városokat, még az olyan bevehetetlen erősségeket is, mint Kamjanec. A fejedelem nem békült ki Jagellóval, mint tették ezt rokonai, hanem Magyarországon maradt, podóliai felségjogait pedig Zsigmondra ruházta, aki cserébe Munkács és Makovica hatalmas uradalmait adományozta rokonának.

Magyarországon ekkor a főnemesi ligák uralkodtak, akik ellen Zsigmondnak szüksége volt egy vérrokona támogatására. Bereg és Sáros vármegyék főispánjaként Korjatovics ellenőrzése alá kerültek az itteni királyi várak is, illetve ezeken a területeken őt illette meg a bíraskodás joga is. A későbbiekben Máramaros vármegye is irányítása alá került. Ezzel pedig majdnem a teljes északkeleti, azaz a lengyel határvidéket Korjatovics védelmezte. Nála, aki kérelmelhetetlen ellenfele volt Jagelló Ulászlónak, a király nem találhatott jobb szövetségest. Erre mutatnak az 1411-i események is, amelyek a sárosi-szepesi határvidéken történtek. Igaz, elsősorban erőfitogtatásról volt szó, amelyből a leginkább Korjatovics vette ki részét, aki a legnagyobb bandériummal, 200 lándzsával (1 lándzsa ekkor három harcost tett ki) vonult fel. Az ország két főméltósága Pálóczi János tárnokmester és Perényi Péter országbíró csak együttesen tudott kiállítani ekkora haderőt. Jelentős anyagi megerterhelést jelentett ez a birtokosoknak, hiszen a zsold ekkor lándzsánként és havonként 10 aranyforintot tett ki, a szolgálat pedig 2-3 hónapig tartott.

Az 1412-ben megkötött lublói szerződésben Zsigmond jelentős engedményeket tett Ulászlónak Galícia, Podólia és Moldova államjogi helyzete felől. Ezt a gesztust a lengyel uralkodó magyarországi látogatással köszönte meg: előbb Kassán, majd Budán kereste fel Zsigmondot.

Tódor fejedelem ugyan az uralkodó közvetlen környezetében, a budai udvarában élt, sőt rokonát a konstanzi zsinatra is elkísérte, kortársaival, a Garaiakkal, Cilleiekkel szemben nem avatkozott be az ország belpolitikájába, sőt országos tisztséget sem vállalt.

Korjatovics Tódor részt vett a vesztes nikápolyi csatában is, ahol török fogságba esett. (A Zsigmond-kori Oklevéltár anyagai szerint ekkor, azaz 1397–1401 között a beregi főispáni tisztelet Perényi (III.) Miklós főlovászmester viselte.) Csupán jelentős összegű váltságdíj kifizetése árán szabadult ki.

A fejedelem szomszédjával, Perényi Péterrel együtt lépett fel a Drágffyakkal szemben, akikről elfoglalták a királyházi uradalmat. Lányai magyar főurakhoz mentek férjhez. Mivel fiági leszármazottai nem voltak, a munkácsi és a makovikai uradalom visszazállt a koronára.

A krónikák szerint Korjatoviccsal együtt közel 40 ezer bevándorló érkezett az országba. Ha figyelembe vesszük, hogy a fejedelem elmenekült országából, ez

elég valószínűtlen, azonban a későbbiekben jelentős mértékben hozzájárulhatott a munkácsi uradalom addig lakatlan részeinek betelepítéséhez. Számos kenézség alapítása kapcsolódik a család nevéhez.

A munkácsi várúr sokat „háborúzott” szomszédaival, így a Kerepeczi, a Salánki és a Komlósy családokkal a birtokhatárok megállapítása ügyében, ezért azokat többször perbe idéztette a leleszi konvent előtt.

Az írásos és a régészeti források szerint Korjatovics Tódor idején épül ki a munkácsi vár tipikus lovagvárrá. A diósgyőri királyi vár mintájára épült négybástyás, donjonos (lakótornyos) lovagvár nyomai ma is láthatók a munkácsi felsővárbán.

Korjatovics és felesége Olga (Valha) nevéhez fűződik a munkácsi kolostor megalapítása is, amely szolgálatára 1360-ban kelt oklevelükben (mint kiderült az oklevelet a későbbiekben hamisították) Lauka és Boboviscse községeket rendelték: *„Regesza: Munkács, 8. d. mensis Martii. Koriatovic Tódor munkácsi fejedelem bizonyítja, hogy Szent Miklós tiszteletére Munkács oppidum mellett görög vagy rutén rítusú monostort alapított rutén monachusok részére és a monostornak, illetve a benne élő barátoknak adományozza örök jogon Bobowiszcze és Lawka villákat, egyben meghatározza a villák, illetve lakóik részéről a barátoknak beszolgáltatandó sertések mennyiségét, valamint a többi úrbéri terheket.”*

Számos monográfiában kitérnek arra, hogy Zsigmond király „bácsikájának” nevezte Munkács urát. Vojtovics Leontij Kelet-Európa fejedelmi dinasztiái a IX-XVI. században. című munkájában arra próbál következtetni, hogy a rokonság Korjatovics felesége, Olga révén állt fenn, aki Kotromanic István bosnyák bán lánya volt, azaz Zsigmond első feleségének, Mária királynőnek nagynénje.

Azonban a rokonsági kapcsolat sokkal egyszerűbb: mind a Korjatovicsok, mind Zsigmond király (Luxemburg) közös őse Gedimin litván nagyfejedelem. Míg Korjatovics Tódornak nagyapja, Zsigmond királynak anyai águ úkapja volt a nevezett uralkodó.

6. Idősebb Erzsébet királyné

„...Felicián észrevétlenül belopózva odalépett a király asztala elé, és éles kardját kirántva hüvelyéből, veszett kutya módjára heves támadással könyörtelenül meg akarta ölni a királyt, a királynét és fiaikat. Minthogy azonban az irgalmas Isten irgalma megakadályozta, nem tudta végrehajtani, amit akart. A király jobb kezén mégis könnyű sebet ejtett. De – ó, fájdalom – a szentséges királyné jobb kezének négy ujját, amelyet a szegények, nyomorultak

és elesett emberek felé könyörületesen szokott nyújtani alamizsnaosztáskor, azon nyomban levágta. Ezekkel az ujjakkal varrt számtalan templom számára különféle terítőket, ezekkel küldött fáradhatatlanul az oltárookra és a papoknak drága bíbor díszruhákat meg kelyheket.” (Képes Krónika)

„Károly király kikeltkor méne Visegrádba, mint feleségével és gyermekivel, és midőn húsvét napján ebédhöz ült volna mind feleségével, gyermekivel: az egyik szolgálja, Felicián névő, az asztalhoz szolgálván, kirántá dákosát, és a királyhoz vága: de a király megvoná magát, és csak a jobb kezét megsértheté egy kevesét; azután a királyné-asszonhoz vága, és az jobb kezén négy ujját vága lé; azután a gyermekökhöz kezde: de a gyermekeknek doktori támadának ellene: s miglen azzok veszédnének az Felicián gyolkossal, kiszalladnának a gyermekek. Mikoron ekképpen házsolna Felicián, a királyné-asszonnak pohárnoka Patócsi János egy tisztas inas, oda futamodék és a pohárszékről egy kést raggada, és azt Felicián gyolkosnak a torkába üté, és levonná a földre. És a nagy kiáltásra befutának a darabontok, és azzok koncra hánnák a Feliciánt.” (Heltai Gáspár krónikája)

Mi volt az oka, hogy Zách Felicián Csák Máté, majd a király bizalmasa kardot emelt a királyi családra. Állítólag azért, mert Erzsébet királyné segédkezett abban, hogy öccse, Kázmér herceg (a későbbi III. Kázmér lengyel király) elcsábítsa Zách lányát, Klárát.

A folytatás beillik egy rémregénybe is. A mindig körültekintő, önmérsékletet tanúsító Károly Róbert rettentő cselekedetre szánta el magát. Arany János Zách Klára című balladája így ír erről:

„Mutató ujjamért
Szép hajadon lányát:
Nagy ujjamért legényfia
Borzasztó halálát
A más kettőért
Veje, lánya vérét;
Piros vérem hullásáért
Minden nemzetségét!”

Történt pedig mindez annak ellenére, hogy a magyar törvények szerint csak a merénylőnek kellett lakolnia tettéért. A Zách unokák is csak úgy menekültek meg, hogy a johannita lovagok közbenjárására a király megkegyelmezett nekik. Azzal a feltétellel, hogy soha többé nem lépnek Magyarországon földjére.

Ki is volt az az asszony, aki meghatározta a XIV. század első felének magyar történelmét?

Erzsébet I. (Lokietek) Ulászló lengyel király gyermekeként született 1300 körül. Anyai ágon IV. Béla dédunokája volt. Korai gyermekkoráról keveset tudunk. 1320-ban feleségül adták I. Károly magyar királyhoz. Házasságukból hét gyermek: öt fiú és két lány született. Közülük öten éltek meg a felnőttkort: **I. Lajos** magyar és lengyel király, **Endre**, Nápoly királya, **István**, Szlavónia hercege, **Katalin**, Jodok morva őrgróf és **Erzsébet I.** Boleszláv oppelni herceg hitvese. (Károly és László korán meghalt).

Az akkori szokásjog szerint a királyné jelentős koronabirtokokat kapott hozományul, amelyek udvartartása alapját szolgálták. Jelentősek voltak a királynéi birtokok vidékünkön is: Déda, Iványi, Kajdanó, Rákos, Oroszfa stb.

A tartományúri hatalom felszámolása után a munkácsi váruadalom is a királyi család kezére került. A 4 mezővárost, 26 helységet, a munkácsi, a beregszászi, a guti, a gáti vármokokat és a vári révet felölelő birtok már ekkor szép jövedelmet hozott.

Erzsébet királyné igen sokat tartózkodott ezen a vidéken, hiszen innen könnyen eljuthatott Lengyelországba. Különösen akkor, amikor bátyja, Kázmér halála után a lengyel rendek Lajos fiát választották meg királyukká. Mivel a király nem tudott állandóan új országában tartózkodni, 1370-ben édesanyját, a Piast hercegnőt nevezte ki helytartóul.

Bár a magyar király számos engedményt tett a lengyel nemességnek, sem őt, sem pedig lengyel származású édesanyját nem szívtelték nagyon. Ennek egyik oka az volt, hogy az uralkodók túlzottan kedveztek a kis-lengyelországiaknak a nagy-lengyelországi és a mazóviai nemesség rovására. Erzsébet királyné uralkodását nehéz természete sem könnyítette meg, aki férje, majd fia mellett hozzászokott a hatalom korlátlan gyakorlásához.

A magyar király helytartója ellen 1376. december 7-én felkelés tört ki, amikor a királyné kíséretét alkotó katonák *„valamilyen jelentéktelen szénaugyben”* a krakkói piacon összekülönböztek a lengyelekkel. A vitából hamarosan tömegverekedés kezdődött, amelyet a városbíró megpróbált lecsendesíteni, azonban ő maga is hamarosan a vita egyik áldozata lett – a magyarok egyike nyilával hátba lőtte. Ekkor tört ki a felkelés, amely során *„minden magyart felkutattak és korra való tekintet nélkül megölték. Így mészárolták le többek között a királyné apródjait is. Több mint másfél száz magyar lelte halálát. Csak azok tudtak megmenekülni, akiknek sikerült idejében bejutniuk a várba.”*

Erzsébet királyné a felkelés hatására lemondott helytartói feladatairól, amelyet Galícia kormányzásával megbízott rokonának, Opuliai László hercegnek adott át.

Ennek ellenére figyelmét továbbra is Lengyelországra irányította, s gyakran tartózkodott felvidéki birtokain, így udvartartott Beregszászban, illetve a

szomszédos Kismuzsalyban. Különösen pártfogolta Bereg megyét, amelynek több kiváltságot adott. Így 1353-ban engedélyezte a beregszászi lakosoknak a környékbeli királyi erdők használatát, 1354-ben pallosjoggal ruházta fel Vári mezővárosát, 1376-ban pedig pecséthasználati jogot adományozott Munkácsnak.

Tovább folytatta a munkácsi váruralalom betelepítését. Kenézskéket alapított a betelepülő ruténoknak és oláhoknak. Ezek jelentős számáról az is tanúskodik, hogy 1364-ben megengedte a Bereg megyei oláhoknak, hogy saját vajdát válasszanak.

Erzsébet királyné igen vallásos volt: több kolostor, templom alapítása fűződik a nevéhez. A pálos rendnek Munkácson, Beregszászon, Kis-Beregen, Tarpán, a domonkosoknak Beregszászon alapított férfi és női kolostort.

Saját kápolnájának a beregszászi Mindenszentek templomát tekintette, amelyet gazdagon felszerelt és ellátott. A templomot kivette az egri püspök hatásköréből, és az esztergomi érseknek rendelte alá. Több oltárnokságot is létrehozott, amelyeket birtokokkal és jövedelmekkel látott el. Jakab áldozár, a templom papja a királyné udvari káplánja volt.

Birtokainak jövedelméről megfelelően gondoskodott. A beregszásziak a munkácsi uradalomnak 10 ötven köblös hordó borral adóztak.

Miután idősebbik fiának, Lajosnak biztosítva volt a magyar és bátyja, Kázmér gyermektelen halála esetére a lengyel trón, kisebbik gyermekének, Andrásnak is koronát akart szerezni. Erre kapóra jött a még Károly Róbert által kötött családi szerződés, amely az Anjou-ház magyar ágának is biztosította a nápolyi királyságot.

Bár András herceg Nápolyban feleségül vette Johanna királynőt, ennek ellenére jogaiban jelentősen korlátozták. Mivel Erzsébet királyné el akarta érni fia mihamarabbi megkoronázását, 1343 derekán útra kelt Nápolyba. Hogy szavainak még nagyobb nyomatékot adjon, majdnem kiürítette a királyi kincstárat. Az úti málhában 21 000 márka arany, 27 000 márka ezüst (egy márka = 215–280 g) és egy fél köből aranypénz volt.

Mint a bibliai Sába királynője vonult be Rómába, az örök városba. A Colonnák és az Orsinik, a város legnagyobb családjai fogadták nagy tisztelettel. A királyné dús adományt hagyott a Szent Péter-bazilika oltárán. Nápolyban is támogatókat próbált szerzni fia ügyének, de beavatkozásával kihívta ellene az Anjouk tarantói és durazzói ágainak haragját. De mivel a királyi és a pápai udvarban elaltatták gyanakvását hamarosan hazaindult Magyarországra. 1344. február 24-én meglátogatta Bariban a Szent Miklósról elnevezett bazilikát és többek között egy értékes ereklyetartót ajánlott fel az oltárra.

A herceg királlyá koronázásától tartó udvari párt 1345. szeptember 20-án egy vadászat során azt a Nápoly melletti Aversában meggyilkolta. Magyarországon

a gyilkosság megszervezésével Johanna királynőt vádolták, s azt megtorolandó Lajos király több alkalommal is hadjáratot vezetett Nápolyba.

A királyné ezután unokái, köztük Martell Károly, Endre utószülött fia nevelésével foglalkozott.

1362-ben IV. Károly császár tiszteletlenül nyilatkozott róla, ezért fia hadat üzent és megkezdte csapatainak mozgósítását a cseh határon. Csak a császár bocsánatkérése után mondott le a király a háború indításáról.

Lengyel kormányzósága után egy ideig Horvátországban és Dalmáciában uralkodott. 1376-ban ismét visszatért Krakkóba. Később visszavonult a közéleti szerepléstől. Életének utolsó éveit az általa alapított óbudai klarissza kolostorban töltötte.

1380. december 29-én hunyt el 80 esztendőskorában. (Ekkor az átlagéletkor alig érte el a 40 évet.) Itt is temették el. Fia csak egy évvel élte túl.

II. FEJEZET. AZ ÉSZAK-KELETI FELVIDÉK NAGY CSALÁDJAI

1. A bocskói, kismarjai és raszinyai Bocskai család

A Bocskai család a Boksa nemzetségből ered, első ismert törzse **Miczbán Simon** ispán, akinek hét fiától erednek a nemzetségből kiváló családok, többek között a Bocskai is. Miczbán Simon nejének, mint már említettük, hét gyermeke született. A történetet először 1622-ben Alvinczy Péter református prédikátor a Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsanna fölött tartott gyászbeszédében így mondja el (a gyászbeszéd nyomtatásban is megjelent): *„Jóllehet vagyon egy historia e nemzetségről, melynek méltó örök emlékezetben lenni: El igen előve volt egy gróf Mitzbán, kinek házastársa magtalan volt. Ehez megyen alamisna kérni egy szegény asszonyi-állat, ki egy méhel három magzatokat szült vala, kit az grófné igen megpirongatván, tisztátalan asszonynak monda, mivelhogy lehetetlen volna, hogy egy férjétől egyszersmind három magzatokat fogadhasson valaki, melyért a Gróf igen megdorgálá az asszonyt. De ihon az Istennek csudálatos ítéleti: ottan hamar fogada az asszony (ti. a grófné) méhébe, s midőn a szülésnek napjai eltöltenek volna, megijjede, jutván eszébe, mit mondott vala az három gyermekü asszonyi állatnak, és egyikét kiválasztván, hatát egy rocskába avagy dézsába rakatván, fejére parancsola egy öreg asszonynak, hogy elvivén, elveszesse. Ez üdőtájbán jött lova hátán a grófmezőről, és előtalálván az vén asszonyt, kérdi, mit viszen? és midőn egyenesen nem felelne, lova hátáról leszálván, meglátja, és az dolgot, miben legyen, megértvén, élete veszése alatt meghagyja a vénasszonynak, hogy a gyermekeket elveszetteknek mondja lenni, és így mindeniknek külön dajkát fogadván, felnevelteté. Midőn felseledültek volna, az minémü ruházatban jártatják vala az háznál felnevekedett gyermeket, az többinek is a Gróf szintén olyan ruhát szabat, és midőn ebédlenének, azokat is udvarhoz felviteti, s egyenlők s hasonlók lévén az otthon felnevelthez, nagyon gyönyörködik az grófasszony bennök. Kérdi az gróf, ha ki oly szép gyermekecskét megöletne, mit érdemlene? Felel – egy átaljában halálának fia volna. Mond az Gróf: te vagy az, asszonyi-állat, a ki ezeket elveszteni parancsoltad volt. Melyről megemlékezvén az asszony, lábaihöz borúl urának, és úgy kér kegyelmet fejének. Ezekről felnevelkedések után hét nemzetség származott, t. i. Csapi, Bocskai, Szórtci, Sós, Raskai, Eszeni, Kövesdi. Ha valaki ez historiában kételkednék, ebből elhiheti, hogy ez historia, egy előkötőre mind felvagon himmel varva, mely csak nem régen költ ki Ecsed várából, ha ki inquirálná, nyomában is elérhetné.”*

Miczbán egyik fia, **Dienes** lett a törzse a Bocskai és az Agóczy családnak. Dienes 1280-ban testvéreivel Zemplén vármegyében Kövesd várát cserélte Roland nádor fiaival.

Dienes fia, **I. Gergely** 1320-ban osztozott meg unokatestvéreivel a nemzetségi birtokokon, a többi között neki jutott Zemplén vármegyében Bocskó és Agócs helység is. Három fia közül **I. László** kapta ismét Agócsot, tőle ered az Agóczy család. A második fiú **II. Dienes** (akit Deáknak - litteratusnak is neveztek) ága a második nemzedékben kihalt.

A harmadik fiútól, **Demetertől** származik a Bocskai család. Ennek **II. László** fiától származó unokája **I. János** viselte elsőként a Bocskai nevet. A családfa Bocskai I. János három fia közül **III. Dienes** (1430) által folytatódik, akinek Ilona nevű feleségétől szintén három fia született. Ezek közül **I. György** ága maradt fenn, a másik két ág leszármazottak nélkül halt ki.

I. Györgyre (1478) szállt testvérei halála után az összes családi birtok. Négy fiától származik a Bocskai család további három ága: a raszinyai, a kismarjai és a bocskói.

Az oklevelekben a családot de Bochka és Bochkainak is írták. Címere egy ülő, felemelkedő arany oroszlán, jobb lábában nyilat tart, amelynek a hegye fölfelé áll. A farka hatágú, amely a Miczbántól származó hat családra utal. A címet Chapy András (de genere Boxa) királyi lovag, a Sárkány-rend vitéze kapta több rokonával együtt 1418-ban Zsigmond királytól. A szemén átnyilazott oroszlán az adománylevél szerint magát Chapy Andrást jelképezi, aki a király nagybátyja, Prokop morva őrgrof ellen folytatott hadjáratban Ostro várának ostromában a szemén sebesült meg. A lovag érdemeit tovább emelte, hogy Holstein váránál pedig a mellén kapott sebet. Az adomány érdekessége, hogy nem csupán Chapy András személyére, illetve családjára, hanem nemzetsége többi tagjára is érvényes, így ezt a címet használták az **Agóchy**, a **Szerdahelyi**, a **Bocskai**, a **Sóvári Soós** és a **Széchy** családok is.

A leírások szerint a Konstanz városában tartott egyetemes zsinaton 1418. március 19-én Zsigmond király az elébe járuló Chapy Andrásnak, illetve rokonainak „*Andreas filius Nicolai filii Thomae de Chap regiae nostrae maiestatis aulicus et nostrae familiaris societatis draconicae seu draconistarum collega ac domesticus et continuus commensalis*” adományozta a nevezett címet, amelyet az adományozott a királynak be is mutatott. A oklevél az alábbi rokonokat sorolja fel, akik szintén a címeradomány hatálya alá estek: András, Pál, László, Péter prépost, Miklós Chapy Miklós fia; továbbá Chapy Imre fiai: Péter, István, László, János, Ágoston; Széchi Gál zólyomi comes fiai: Péter zempléni esperes, György és Jakab; Széchi Mihály plébános, Agocsi Miklós, Agocsi Péter és Elek eösi prépost, Szerdahelyi Ferencz, Péter fia Domokos; Struthei László fiai: István,

Jakab és Tamás; Sóvári Soós László fiai: Bachkoi János és Miklós, Soós János fia Simon, Soós fia Péter; Dénes fia István; András fiának Jakabnak fiai György, Simon és Jakab; Agocsi Miklós, Szerdahelyi Péter fia Péter. A leírás szerint valamennyien a király szolgálatában tüntették ki magukat.

Péter alapította meg a raszinyai ágat, **János** testvérével együtt Razináról (Horvátország) írta előnevét. **I. Péter** 1487-ben szlavóniai albán és Kőrös vármegye főispánja volt. Családja unokájában Istvánban kihalt. Öccse, János nem hagyott hátra utódokat.

Simon (I. Györgynek fia) 1499-ben élt. Fia, **II. György**, a Bihar vármegyei Kismarjáról vette családja előnevét. II. György, Szatmár vármegye főispánja Miksa király tanácsosa volt. 1556-ban Dobó Istvánnal közösen védte Szamosújvárat a visszatérő Izabella királyné csapataival szemben. Később János Zsigmond pártjára állt, sógoraival Dobó Istvánnal és Balassa Jánossal árulással vádolják, ezért Erdélybe menekült, itt halt meg 1571-ben. Magyarországi birtokait elkobozták. Lekcei Sulyok Balázs királyi kamarás Krisztina nevű lányától több gyermeke született: **Erzsébet** (Báthori Kristóf erdélyi fejedelem felesége, Báthory Zsigmond anyja), **Sára** (Bagdi Györgyné), **Ilona Krisztina** (palocsai Horváth Györgyné, Báthory Gábor anyósa), **IV. István** (Erdély és Magyarország fejedelme), **Judit** (losonczy Bánffy Kristófné), **Jeromos**, **III. Miklós**. Ez utóbbi fiában, Gáborban, halt ki magtalanul 1616-ban a család kismarjai ága.

IV. István 1557-ben született, amikor is apját János Zsigmond erdélyi fejedelem börtönbe vettette császárpártisága miatt. A család birtokainak többsége a királyi Magyarországhoz tartozó Szatmár vármegyében terült el, s ezért az ifjú Istvánt II. Miksa császár udvarába vette, mint királyi apródot.

S bár a család 1568-ban Erdélybe költözött, a fiatalember továbbra is az udvarban maradt, s a magyar kancellár Listhi János titkáráként tevékenykedett. Az 1572-es pozsonyi országgyűlésen a kancellár betegsége miatt ő adta elő a megnyitó beszédet -- magyarul. 1576-ig maradt Miksa császár udvarában, majd egy ideig II. Rudolfot is szolgálta. Ezután visszatért Erdélybe.

Szerencsecsillaga 1592-ben ragyogott fel a legfényesebben, amikor unokaöccsét, Báthori Zsigmond fejedelmet az erdélyi rendek nagykorúsították. Előbb váradi főkapitány, majd országos főgenerális lett. Unokaöccsét, annak hintapolitikája ellenére feltétlenül támogatta. Mivel elgondolásai szerint Magyarországnak a koronás király fősége alatt kellene egyesülnie, mindent elkövetett a vele szembenálló udvari párt letörésére. 1594-ben ura nevében szövetséget kötött a császárral, s kivégeztette a „*törökös*” párt főembereit: Báthori Boldizsár országos főkapitányt, Kovácsóczy Farkas kancellárt, Kendy Sándor fejedelmi tanácsost.

1595-ben, hogy szorosabbra fűzze a családi szálakat a Báthori és a Habsburg dinasztia között, II. Rudolf jóváhagyásával megkéri Károly stíriai főherceg lánya, Mária Krisztierna kezét Zsigmondnak. A házassági ceremónia során is ő helyettesítette urát. 1599-ben, miközben Prágában tárgyalt, az amúgy is izgága fejedelem lemondott a trónról, s átadta azt unokabátyjának, Báthori András bíborosnak. A főúr ekkor visszavonult a politikától, s bezárkózott bihari várába. Az erdélyi országgyűlés összeesküvéssel vádolta meg, száműzte és elkobozta birtokait.

1600-ban, hogy tisztázza magát, Prágába utazik, ahol mint megbízhatatlan személyt *„háziőrizetbe”* veszik. Nem csoda, hogy az aulikus főúr igencsak megsértődött hiszen mint mondta *„...én egész nemzetségemben mindig a felséges császári ház szolgája voltam!”* Ennek ellenére csak két év múlva bocsátják szabadon.

Nagyon elkeseríti az éppen elkezdődő ellenreformáció, a protestánsok üldözése, a hűtlenségi perek sora, amelyekkel a Kamara az üres kincstárat igyekezett feltölteni.

Ekkor került kapcsolatba az erdélyi emigrációval, amely megfelelő vezért keresett egy esetleges Habsburg-ellenes felkelés kirottatásához. Egy fogoly török emír közvetítette a levelezést a török hódoltságba. Bocskai ekkor még óvakodott színt vallani.

1604. szeptember 14-én azonban váratlan dolog gyorsította meg az események menetét: Rákóczi Lajos és Dampierre lippai hajdúi rajtaütöttek a bujdosók Temesvár alatti táborán, s állítólag kezükbe került Bethlen Gábor egyik levele, amelyben felszólította Bocskait, hogy fogadja el a fejedelmi méltóságot. A levelet eljuttatták Belgiojoso kassai főkapitányhoz, aki meghívta Bocskait rakamazi táborába, *„bizonyos birtokügyek tisztázása végett”*. Az óvatos nagyúr nem jelent meg nála, inkább meghúzódott Sólyomkő várában. Másik két várát, Kerekit és Szent-Jóbot a váradi kapitány csapatai fogták ostrom alá.

Kereki ostromakor látta hasznát, hogy még váradi főkapitány korában jó kapcsolatokat alakított ki a hajdúkkal. A szolgálatába állt köleséri hajdúk Egry István vezetésével megtámadták Concín Cyprián váradi vicekapitány ostromló seregét, s úgy *„meglővöldözték”* őket, hogy *„sok fő ember hullott német ...”*. Ugyancsak megpróbálta megnyerni az ellene küldött sereg hajdúit. A kapitányok levelet hamisítottak Belgiojoso főkapitány nevében, miszerint azért gyűjtötték össze a sereget, hogy mindazokat, akik vonakodnak pápistává (katolikussá) lenni, elpusztítsák. S ha pedig ezzel készen lesznek, a hajdúkat is ki akarják irtani. Ezért kurafi legyen annak a neve, aki nem csatlakozik hozzájuk, s aki nem rohanja meg és nem öli halomra azokat a német kutyákat, akik most rendezetlenül és mit sem sejtve menetelnek. Ott helyben pártütést szerveztek,

valamennyien összeesküdtek és átálltak Bocskaihoz, akit kapitányaik már előre értesítettek és biztosítottak mindenről. Az egyezséget az 1604. október 14-én kelt hitlevél erősítette meg:

„Anno 1604. Mindszent havának 4. napján.

Attunk az mi hit levelünket erős pecsétnek alatta, az mi fogadásunknak ura, s megtartója lehessönk.

Ez okáirt az mi hit levelünket attuk az nagyságos Vitézlő Bocskai Istvánnak, ez körösztinsignek s az mi Országunknak s ides Hazánkknak, leg fő képpen az egy Igaz Hitnek meg tartására.”

Az egyesült hajdúsereg már másnap, október 15-én éjjel meglepte Álmosd és Diószeg határában Pezzen ezredes seregét és mint Szamosközy István írta *„mind levágták őket mind gyermekkel kurvájokkal együtt, kik a gyalog németekkel az ő módjuk szerint ugyan számosan voltak.”* A győzelem egyik oka az volt, hogy a császári vértések mit sem tudva a hajdúk átállásáról közel engedték magukhoz azokat.

A főkapitány előbb Váradra, majd Kassára vonult vissza, de seregeinek utóvédét Rakamaznál a hajdúk szétverték. Ekkor került Bocskai kezébe a Partium (Kapcsolt Részek) és a Tiszántúl, majd november 11-én bevonult Kassára, ahol berendezte udvarát.

A következő évben Bocskai hajdúkapitányai elfoglalták a Dunántúlt, majd Ausztriát és Csehországot kezdték el dúlni.

Kiaknázva gyenge pontjaikat Basta tábornagy kiszorította őket a Duna mellől. Csupán Nyitrát és Érsekújvárt sikerült elfoglalniuk, de azokat is inkább tárgyalások útján, mint fegyverrel.

Miután a magyarországi pozíciói megszilárdultak, a hadszíntér áthelyeződött Erdélybe, ahová Bocskai serege élén Gyulaffy Lászlót küldte. A székelyekre támaszkodva Gyulaffynak sikerült felszámolni az erdélyi Habsburg-pártot.

1605. április 20-án Rákóczi Zsigmond birtokán, a szerencsi református templomban az összegyűlt magyarországi rendek fejedelmükké választották Bocskait. Szeptember 14-én pedig a megyesi országgyűlés Erdély fejedelmének is megválasztotta. Ekkor, hatalma csúcspontján kérhette a Fényes Portát, hogy küldjön számára királyi koronát (tudvalévő, hogy a magyar korona ekkor a Habsburgok kezén volt). A szultáni diván – mivel a török hatalom helyzete nagyon ingatag volt – teljesítette kérését, és egy bizánci császár diadémját küldte el Bocskainak a nagyvezír által.

A találkozóra a Buda melletti Rákosmezőn került sor, amelyet Bocaccius kassai bíró és Homonnai Drugeth Bálint is megörökített naplójában. Mivel még mindig nem bízott *„szövetségesében”*, Bocskai az alábbiakat mondta Homonnainak: *„Ha énnékem (kit Isten ne adjon) a török miatt mostani közibek*

való menetelemben valami nyavajám történne, Magyarországot ne hagyja(d) el... az magyarországi urak közül Báthory Gábort mindeneknél feljebb becsüljed, és ő vele értekezzél!”

Bár a találkozói sikeresen zárult, Bocskai a kialakult politikai helyzet miatt a koronát csak mint ajándékot volt hajlandó elfogadni.

1605. november 10-én a korponai országgyűlésen rendezte a hajdúkérdést is, azaz kollektív nemesítést adományozott számukra, s letelepítette őket szabolcsi birtokain. Adománylevele az alábbi szöveget tartalmazta: *„Megtekintvén ezeket a dicsőséges és örök emlékeztetre méltó érdemeket, hajdú vitézeinket – a mi régi szabadságunk bajnokait és visszaadóit – hogy a haza szabadságáért végzett fáradtságos munkájuknak és a mi irántunk való hálánknak emlékeztetét és késő utódoknak is emlékül hagyjuk és hogy abban a hazában, amelyben harcoltak fő tiszteletet és szabadságot nyerjenek... a paraszti és nem nemesi állapotból amelyben születtek és amelyben eddig éltek, kegyelmesen kiemeljük. Nekik adományozzuk Szabolcs vármegyében fekvő, azelőtt a mi tokaji várunkhoz tartozó egész Kálló városát, hasonlóképpen Nánás, Dorog és Varjas pusztabirtokainkat, Hadház, Vámspércs, Sima és Vid nevű részjóságainkat ... Mindezt a mi említett 9254 vitézünknek és mindkét nemű utódaiknak azzal a föltétellel adjuk és ajándékozzuk, hogy ők és örököseik nekünk, Magyar- és Erdélyországunknak esküvel kötelezzék magukat, hogy ... a mi vagy utódaink parancsára, minden hadjáratban kötelesek legyenek megjelenni, és a hazának híven szolgálni.”*

Ezzel Bocskainak kettős célja is volt. Elsősorban szerette volna megnyerni a hajdúság szélesebb tömegeit, másrészt pedig letelepítésükkel akarta elérni, hogy *„... letévén amaz ő fene természetőknek mi voltát, s emberségesekké és gazdálkodás szeretőivé legyenek.”*

Mivel a tizenöt éves háborút a Török Porta csak azzal a feltétellel volt hajlandó lezárni, hogy a Habsburgok előbb a magyarokkal rendezik viszonyukat, megindultak a tárgyalások **Mátyás főherceg és Illésházy István** között, amely eredményeként 1606 júniusában megszületett a felkelést lezáró bécsi béke. A szerződésben rögzítették a vallásszabadságot és a nádorválasztást Magyarországon. Erdélyt elismerték szuverén államnak, hozzácsatolták a Partiumot, valamint Bocskai életének tartamára Ugocsa, Bereg, Szabolcs és Szatmár megyéket, Szatmár, Huszt és Tokaj várakat és uradalmakat.

A kassai udvarban már a békekötés előtt kikristályosodott két politikai irányvonalat követő párt. Mindkettő saját jelöltjét igyekezett elfogadtatni a fejedelem utódául. A békepártot Illésházy István vezette, trónjelöltje Homonnai Drugeth Bálint volt. A háborús párt feje Káthay Mihály kancellár volt, aki rokonát Báthori Gábort támogatta.

Mivel a tárgyalások idején a fejedelem súlyosan megbetegedett, Illésházy a tárgyalásokon résztvevő kancellárt távollétében mérgezéssel vádolta meg. A visszatérő Káthayt börtönbe vetették.

Mivel berekszói Hagymássy Katával (korábban Varkocz Mihályné) kötött házasságából nem született utódja, Bocskai halálát érezvén közelegni, elkészítette politikai végrendeletét, amelybe érthetetlen módon kijelölt utódként **Homonnai Drugeth Bálint** neve került bele, bár a fejedelem az év elején csak a kassai főkapitányi tisztségre látta alkalmasnak. Bizonyára Illésházy és hívei Péchy Simon (Bethlen későbbi kancellárja) és Rimay János fejedelmi titkárok érték el, hogy a nagybeteg és sokszor öntudatlan, haldokló fejedelem aláírta a nekik megfelelő végrendeletet. A potenciális utódra, Báthori Gáborra csak Solyomkő, Micske és Örvend birtokokat hagyta.

A végrendelet mintegy kifejtette Erdély történelmi szerepét:

„...Ezeknek utánna mint nemzetemnek, hazámnak igaz jóakarója, fordítom elmémet a közönséges állapotnak elrendelésére, és abból is az tanácsomat, tetszésemet igazán és jó lelkiismerettel meghagyom s írom, szeretettel intvén mind az erdélyi és magyarországi híveinket az egymás között való szép egyezségre. Atyafiúi szeretetre az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lesznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket tőlök el ne taszítsák, tartsák ők atyofiainak és véreknek, tagoknak.”

„... Valameddig pedig a magyar korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél leszen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik is oltalmokra, javokra leszen. Ha pedig Isten azt adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne egy koronás királyság alá, úgy, az erdélyieket is intjük, nem hogy attól elszakadjanak vagy abban ellene tartanának, de sőt segéljék tehetségek szerint, és egyenlő értelemből azon korona alá a régi mód szerint adják magokat.”

Végrendeletének végrehajtásával **Péchy Simont**, **Örvendy Pál** kincstartót és **Alvinczy Péter** kassai lelkészt bízta meg. A temetési menet Kassáról Gyulafehérvárra csak februárban érkezett meg, ahol a fejedelmet a székesegyházban temették el. A kíséretben lévő főurak alaposan kiürítették a fejedelmi kincstárát. A végrendeletet a végrehajtók nem tudták megvalósítani, mert a fent említett vármegyék visszatértek a királyi országrészhez, míg Erdélyben a fejedelmi végakarattal szembeszállva, saját akaratukból Homonnai Drugeth Bálint helyett Rákóczi Zsigmond korábbi gubernátort választották meg fejedelemnek. A török koronát Homonnai örökölte, s az ő fiától, Istvántól kobozta el a Kamara országgyűlési határozattal.

Simon testvérétől, **II. Gergelytől** származik a bocskói Bocskai ág. Gergely, a rokon Szerdahelyi család magtalan kihalása után a Serédiékkel (1548-1572) hosszasan pereskedett, amelynek eredményeként megszerezte Kövesd várát és uradalmát (Zemplén vármegyében). Gyermekai **László, Klára, Borbála, II. Miklós és András**.

II. Miklósnak Kupinszki Erzsébettel kötött házasságából csak három leánya született: **Ilona** Barcsai Istvánné, Monaki Jánosné, **Anna** eszenyi Chapy Kristófné és **Klára** Chapy Jánosné.

András (II. Gergely fia) gyermekei: **IV. Miklós, György és Margit** színei Merse Kristófné. IV. Miklóst, Zemplén vármegye alispánját 1608-ban báróságra emelte az uralkodó. Később Bethlen Gábor tanácsosa volt. Meghalt 1621-ben.

Fia, **V. István**, 1647-ben Zemplén vármegye főispánja lett. 1655-ben királyi táblai ülnök. 1661-ben kétszáz embert vitt a török ellen. Jelen volt 1667-ben a besztérczei országgyűlésen. Mivel belekeveredett a Wesselényi-féle összeesküvésbe, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc elfogatása után Erdélybe menekült. Magyarországi birtokait elkobozták. 1672. december 24-én halt meg Erdélyben. Nagy-lónyai Lónyay Zsuzsával, majd Török Katával kötött házasságából nem született utódja. Így a Bocskai család benne halt ki.

2. A gróf székesi Bercsényi család

A Bercsényi familia egyik legnagyobb alakja, Bercsényi Miklós, a kuruc szabadságharc főgenerálisa révén vonult be a magyar romantikus történetírásba. Nevét a Veszprém vármegyei Berchenyről, a család ősi birtokáról vette, amely az 1526-os török hadjárat során pusztult el. A Bercsényi család első ismert tagja **László**, aki II. Lajos udvarnokaként (aulae familiaris) szolgált a királyi udvarban. Szolgálatiért az uralkodó 1525-ben a hűtlenségbe esett Doroszlai János bars megyei nagy-malonyáni és kalacsnai 400 forintban bírt zálogos részjóságait adományozta neki. A mohácsi csatát követően Bercsényi László visszaköltözött birtokaira. A kettős királyválasztást követően Habsburg Ferdinánd pártjára állt és hűségesen kitartott ura mellett (ebben a korban nagy ritkaságnak számított, hiszen a főurak többször cseréltek pártot).

I. Ferdinánd 1533-ban Bécsben kelt adománylevelében intézkedik Bercsényi László és fivéreinek megjutalmazásáról. Az adománylevelben egyben utasítja a nyitrai káptalant, hogy a fent nevezetteket iktassa be a nekik adományozott birtokokba. „*A király az adománylevelében kiemelte „**fidelium nostrorum nobilium Ladislai Berchiny, aule nostre familiaris, necnon Petri et Michaelis similiter Berchiny, fratrum eiusdem**” hűséges szolgálatait „**que ipsi sedulo ac fideliter Maiestati nostre exhibuerunt et impenderunt**”, s ezért nekik és*

összes ivadékaiknak jutalmul („*eisdem ipsorumque hereditibus et posteritatibus universis*”) örök joggal adományozta nemes Maróthy Tamásnak és Györgynek hontvármegyei Maróth nevű egész faluját („*totalem possessionem*”), ugyanazon megyében Dyznos községben birt részbirtokát, a barsmegyei Perleb egész faluját, valamint kisbéládi részbirtokát; továbbá nemes Dorozlay Jánosnak az ország bármely vármegyéjében, akár örök-, akár zálogjogon birt összes birtokait és birtokjogait. Ezek a jószágok – a királyi adománylevél szerint – azért szálltak vissza a koronára, mert a fent nevezett két Maróthy és Dorozlay János „*keresztén hitökről megfeledkezvén s ördögi ösztöntől üzettetvén*”, nemes Nagy Jánost és Szepesi Magyar Demetert meggyilkolták.” Az oklevélben a király utasította a káptalant, hogy az adományt nyert személyeket a birtokba vezesse be, s amennyiben a beiktatás ellen valaki ellentmondana, azt igényének igazolása végett idézze meg a királyi ítélőmester el.

A családi nevet fia, **I. Imre** vitte tovább, aki valóságos szerencselovagnak tűnhet fel a történészek szemében. Odahagyta családi örökölt birtokait és Erdélyben próbált szerencsét Szapolyai János Zsigmond fejedelem, majd pedig Báthori István váradi főkapitány udvarában. A Báthoriak megbecsülték a tehetséges katonát: 1577-ben Kristóf vajda Kendeő és Székes marosszéki birtokokat adományozta neki. Házassága (Sárossy István és Toldy Anna Zsófia nevű lányát vette feleségül) révén jelentősen feljebb emelkedett a társadalmi ranglétrán, hiszen rokonságba került Erdély legrangosabb családjaival.

Két fia született: **I. István** ága leszármazottak nélkül halt ki, a családnevet **I. László** vitte tovább. Báthori Zsigmond uralkodása, majd az azt követő zavaros időszakban nem szerepel az erdélyi közéletben, buzgó katolikusként valószínűleg a császári udvar politikáját támogatta.

Fia, **II. Imre** egyike a korszak legszínesebb egyéniségeinek. 1590-ben született. Karrierjét rokon kapcsolatai is segítették (Toldy ágon közeli rokona volt Bethlen Gábor fejedelemnek). Tanulmányait külföldi egyetemeken végezte, majd hazatért Erdélybe, ahol feleségül vette Lugossy János lippai főkapitány leányát (hozományul hatalmas vagyont, köztük Hódmezővásárhely, Sólyom birtokait kapta). 1616-17-ben római zarándoklatra indult, majd elzarándokolt a Szentföldre, ahol felkereste Jézus Krisztus sírját. Hitbuzgóságáért megkapta a „Szent Sír Lovagja” címet, illetve a jeruzsálemi pátriárka engedélyével felvette címerébe Jeruzsálem keresztjét.

Erdélyben számos szolgálatot tett Bethlen Gábor udvarában, akinek megbízásából 1625 szeptemberében tárgyalásokat folytatott a budai pasával. Később összekülönbözött a fejedelemmel, és II. Ferdinánd király pártjára állt. Az uralkodó királyi kamarássá nevezte ki, majd Esterházy Miklós és Pázmány Péter támogatásával tovább emelkedett a Magyar Királyság ranglétráján: nógrádi

főkapitány lett. 1634-ben mint királyi követ járt I. Rákóczi György fejedelem udvarában. A huszársapatával részt vett a harmincéves háborúban. 1639-ben érdemei elismerésül bárói méltóságot és tábornoki rangot kapott a királytól. 1639. szeptember 25-én Prága alatt esett el egy svédekkel vívott ütközet során.

Birtokain üldözte a reformáció híveit, Karánsebesre ő hívta meg a jezsuitákat, akiket bőkezűen ellátott adományokkal. Ügyes gazdálkodása révén Magyarországon is jelentős vagyont szerzett. Jelentős összegeket kölcsönzött II. Ferdinándnak, aki a galgóci uradalmat adományozta Bercsényinek. Második szentföldi zarándoklata előtt végrendelkezett: családja kihalása esetére minden vagyonát a jezsuiták pozsonyi rendházára hagyta.

A későbbiekben csupán II. Ferdinánd pártfogása mentette meg a család birtokát, amelyet gróf Forgách Ádám hatalmaskodásai fenyegettek. A Bercsényi-árvák neveltetését a király személyesen felügyelte. Erzsébet kolostorba vonult, életét a pozsonyi Klarissza-rend főnökkasszonyaként fejezte be. **Bercsényi (III.) Imre** lovastisztként szolgált Érsekújváron, azonban „*garázdálkodásaival*” kihívta maga ellen Esterházy Pál tábornok haragját, aki börtönbe vetette a fiatalembert. A továbbiakban is csak az uralkodó jóindulata mentette meg Bercsényit a komolyabb következményektől.

Öccse, **László** Damasd várának kapitány volt, azonban gondatlansága miatt a várat elfoglalta a török. Ezért 1647-ben az országgyűlés elrendelte a nádor általi felelősségre vonását.

A Bercsényi-testvérek ezután visszatértek Erdélybe, ahol II. Rákóczi György fejedelem szolgálatába álltak. **I. Miklós**, a család legfiatalabb tagja 1657-ben elkísérte a fejedelmet a szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjáratba is. III. Imre 1660-ban elesett a török elleni gyalui ütközetben.

Miután pártfogójuk, II. Rákóczi György elesett a szászfenesi csatában és a család Bihar megyei birtokait a török elfoglalta, Bercsényi Miklós visszatért a király hűségére. III. Ferdinánd 1663-ban Érsekújvár védelmére küldte. 1683-ban meghódolt **Thököly Imrének**. 1686-ban királyi tábornok, 1687. szeptember 14-én kelt oklevelében **I. Lipót** fiával együtt grófi rangra emelte.

Erdélyből történt visszatérését követően az érsekújvári lovasság parancsnoka, majd bányavidéki főkapitány. Szolgálatai jutalmául Brunóc és Temetvény várakat, illetve más birtokokat kapott adományul. Gróf Rechberg-Rothenlöwen Erzsébettel kötött házasságából született fia, **(II.) Miklós**, a kuruc főgenerális.

II. Miklós 1664-ben a Vág mellett emelkedő Temetvény várában látott napvilágot. Tanulmányait a nagyszombati egyetemen végezte, majd Esterházy Pál nádor udvarába került. 1686-ban részt vett Budavár felszabadításában, katonai érdemei elismerésül ezredesi rangot kapott és kinevezték Szeged

várának és vidékének főkapitányává. 1687-ben I. Lipót király apjával együtt grófi rangra emelte és aransarkantyús lovaggá üttette. Az uralkodói kegy további jeleként királyi kamarás és belső titkos tanácsos lett. Házasságot kötött Drugeth Krisztina grófnővel, aki révén jogot formált a Drugeth-örökségre. Ung vármegye örökös főispánja és Felső-Magyarország fő hadbiztosa lett. 1696-tól három esztendeig az Eperjesen működő királyi bíróság egyik oszlopos tagja. Itt ismerkedett meg **Rákóczi Ferenc** herceggel, akivel örök életre szóló barátságot kötött. Az ungi uradalom erdőségeiben vadászgatva dolgozták ki Magyarországnak a Habsburg elnyomás alól való felszabadításának tervét. Ügüknek XIV. Lajost, Franciaország királyát kívánták megnyerni (a Rákóczi-dinasztia hagyományosan számíthatott a franciák támogatására). A francia királynak szóló leveleket Longueval százados azonban átadta a császári udvarnak. Rákóczit 1701. május 29-én Sáros várában elfogták és Bécsújhelyre szállították. Bercsényi Miklós Lengyelországba menekült, ahol Du Heron francia követ segítségével hozzájárult a nemzeti felkelés előkészítéséhez.

1703-ban Rákóczival közösen szervezték Lengyelországban a felkelést. A fejedelem munkácsi csatavesztése után Bercsényi Miklós lengyel csapatai révén sikerül véghezvinni a sikeres tiszai átkelést. Bercsényi egyike a Nagyságos Fejedelem leghűségesebb támogatóinak: a Széchenyben szövetkezett rendek főgenerálisa és a kormánytanács első szenátora. 1705 októberében gróf Csáky István főhadbiztos és báró Sennyey István tábornok részvételével Nagyszombatban béketárgyalásokat folytatott a császári biztosokkal. 1707-ben fejedelmi helytartó, s mint ilyen tárgyalásokat folytatott Varsóban Nagy Péter orosz cárral, amely eredményeként a felek véd- és dacszövetséget kötöttek. 1710-ben, amikor már látszott, hogy a nemzeti felkelés ügye vesztesre áll, Bercsényi Lengyelországba utazott, hogy segítséget nyerjen az orosz cártól, de eredménytelenül.

A szatmári béke feltételeit nem fogadta el, egy ideig (1711–1716) Brezan várában élt, majd a szultán meghívására Törökországba ment, ahol részt vett néhány hadjáratban az Al-Duna mentén. Az osztrák-török békekötés eredményeként urával együtt Rodostóban (Tegirdag) telepszik meg. Itt nősül meg harmadszor (gróf Csáky Krisztina halála után Kőszeghy Zsuzsannát, Mikes Kelemen nagy szerelmét veszi feleségül).

Fia, **László** (1689–1778) tanulmányait Ungváron és Kassán végezte, majd apródként II. Rákóczi Ferenc udvarába került. 1708-ban kinevezték a nemesi testőrség századosává és kornétássá, s mint ilyen küzdött a trencsényi ütközetben. 1710-ben részt vett a romhányi ütközetben, majd Ungvárt készíti fel a várható labanc ostromra. 1711-ben II. Rákóczi Ferencel együtt elhagyta Magyarországot, majd Franciaországban telepedett le, ahol beállt XIV. Lajos

hadseregébe. 1719-ben, mint a francia hadsereg ezredese kereste fel a rodostói menekülteket, s közülük szervezte meg a Bercsényi-huszárezredet. Katonai tehetségének köszönhetően gyorsan emelkedett a ranglétrán: 1738-ban tábornok, 1742-ben altábornagy lett, 1744–1747-ben Flandriában mint lovassági főparancsnok tevékenykedett. 1753-ben érdemei elismeréséül megkapta a Szent Lajos-rend keresztjét, 1758. március 19-én pedig Franciaország legfőbb katonai méltósága, marsall lett. 1759-ben Mária Teréziától amnesztiát kapott.

III. Miklós (1736–1762) Szaniszló király (XV. Lajos francia király apósa) kamarása, Lotharingia és Bar hercegségek főlovászmestere, a Bercsényi-huszárok ezredese, Hannoverben esett el.

Ferenc Antal, a Bercsényi-huszárok ezredese, 1768-ban Lotharingia és Bar hercegségek főlovászmestere, lovastábornok volt.

Fia, **V. László**, a család utolsó tagja volt. Tanulmányait a bécsi Tereziánumban végezte, több külföldi hadjáratban is részt vett, így a wagrami és az austerlitzti ütközetben.

3. A ruszkai Dobó család

Gárdonyi Géza Egri csillagok című regényének egyik kiemelkedő alakja **Dobó István**, az egri vár hős védelmezője, de úgy róla, mint családjáról alig esik említés a különböző történelmi tárgyú könyvekben. A Ruszkai Dobó család Abaúj vármegyéből származik, ugyanakkor felvirágzása az Ung megyei Ruszkához és Szerednyéhez köti. A család egyik első ismert őse **Pánki Gergely**, akinek fia, **Jakab** Ung vármegye főispáni tisztét is viselte IV.(Kun) László idején. Az egyik fiáról, **Pánki Dobó** mesterről, Károly Róbert kedvelt udvari vitézéről kezdték a családot **Ruszkai Dobó** családnak nevezni, megkülönböztetésül rokonaiktól, a Pálócziaktól, akikkel egy címet használtak. Pánki Dobó és fiai az Anjouk uralkodása alatt befolyásos köznemesek voltak Ung megyében, a család igazi felemelkedése azonban Zsigmond király éveire tehető. **Ruszkai Dobó Jakab** hat fia közül szinte mindegyik országos világi vagy egyházi méltóságot töltött be. Ebben nagy segítséget nyújtottak számukra rokonaik, a Pálócziak, akik ekkor Magyarország első zászlósurai voltak (esztergomi érsek, országbíró, titkos kancellár).

A családot a legkisebb fiú, **László** vitte tovább. Az ő fia, **Domokos** Ung megye alispánja volt. Nagyon korán elhunyt, de egy erélyes özvegyet, Hetei Veronikát hagyott hátra, aki nemcsak megvédte fiai örökségét a rokonoktól, de gyarapította is azokat. A legidősebb fiú, **Imre** halálával a vagyont öccse **Domokos** örökölte. Domokos, aki Ung megye követeként részt vett az 1505. évi rákosi országgyűlésen belekeveredett felesége, Czékei Zsófia családjának örökösödési perébe. 1511. december 28-án a Budára induló urat a feldühödött

rokonok meggyilkolták. Négy fiút: **Ferencet**, a korán elhunyt **Lászlót**, **Istvánt**, **Domokost**, valamint két lányt hagyott hátra.

Dobó Ferenc sorsáról keveset tudunk. Egyes források szerint Bereg vármegye főispáni tisztségét viselte. Kedvenc udvari embere volt Aloisio Grittinek, János király kormányzójának, aki kinevezte Dobót a magyarországi és erdélyi pénzverő- és sókamarák grófjává. Sajnos a pütkösi királyság nem tartott sokáig. A Czibak Imre nagyváradi püspök meggyilkolása miatt fellázadt erdélyi rendek besorozták a kormányzót Medgyesre, majd ostrom alá vették a várost. Az elfogott kormányzót kivégezték. Dobó, aki ekkor a nagybányai pénzverőkamarában tartózkodott, hirtelen hazautazott Ruszkára. Szerémi György, a kor egyik krónikása szerint magával vitte a kormányzó egész vagyonát, azaz körülbelül 100 ezer aranyat, ami nagy túlzás, ha figyelembe vesszük, hogy Gritti vagyona jelentős részét drágakövekben és igazgyöngyökben mindig magával hordta. A Medgyesnél prédául esett vagyon csak ékkövekben háromszázötvenezer tét ki, míg az egyéb holmik több mint egymillió aranyforintot értek.

Dobó Ferenc, aki ekkor Ónod várának prefektusa volt, nem sokáig élvezhette rablott javait. 1542 augusztusa elején **Perényi Péter** Egerbe csalta a katonáival Buda ostromára tartó Dobót, majd fogolyként dédési várába hurcolta. A foglyot még a királynak sem volt hajlandó átadni. Dobó Ferenc később ugyan kiszabadult, de hűtlenségi pere tovább folytatódott, végül csak tízezer forint kifizetése fejében kapott kegyelmet a királytól. A továbbiakban nem történik róla említés. Leánya Serédi Benedekhez, Tokaj urához ment feleségül, de hamarosan özvegyen maradt. 1555 őszén Serédi György és Perényi Gábor ostrom alá vették Tokajt és elfoglalták azt.

A Perényiek és a Dobók ellenségeskedése több évtizedre nyúlt vissza és fő tárgya a Pálócziak öröksége volt. Mivel Pálóczi Antal, a család utolsó férfitagja elesett a mohácsi csatában, a leánynegyedet kivéve a birtok visszaszállt a koronára. I. Ferdinánd korábbi várai elvesztéséért kárpótlásul a birtokokat Perényi Péter koronaőrnek adományozta. Nem számolt azonban a Dobókkal, akik a Pálócziakkal közös őstől származtak, és a kölcsönös örökösödési szerződésre hivatkozva bejelentették igényüket a hagyatéokra. Rövid pereskedés után sikerült is megszerezniük Pálóc és Szerednye várát és azok tartozékait.

A Dobó testvérek mindent megtettek annak érdekében, hogy a Perényieknek a jószágokba való beiktatását megakadályozzák. Több alkalommal tiltakoztak az eljárás ellen a leleszi káptalan előtt. Perényi Péter, kihasználva, hogy Dobó István és Domokos Erdélyben katonáskodott, titokban beiktatást nyert Patak birtokába.

Dobó István – a híressé méltán vált egri várkapitány – előbb Török Bálint udvarában szolgált mint hadnagy, majd urának török fogságba való kerülése

után királyi szolgálatba lépett. Első fontos feladata az adók és az egyházi tized behajtása volt az egri püspökség területén. Ezt az összeget a megyék és a püspök az egri vár megerősítésére szánták, hiszen a török ekkor már Nógrádban járt. A csapatot azonban Liszka táján a pataki várőrség szétverte.

Az egri vár ekkor Perényi Péter kapitányának kezében volt, aki csak ura szabadonbocsátása fejében volt hajlandó átadni az erősséget.

1546 februárjában Ferdinánd megbízta Dobó Istvánt, hogy Báthori András erdélyi vajda és Serédy Gáspár főkapitány (*supremus capitaneus partium regni Hungariae superiorum*) által támogatottan foglalja vissza Perényi várnagyától Eger várát. Dobó meg is indult az északkeleti végekről Eger felé, Patakig jutott, amikor a Serédyvel vitába keveredő Báthori András visszalépett, és a már csak Serédy által támogatott Dobó augusztusban Sárospataknál megveretett Perényi hívei által, akikhez még a Ferdinándtól elpártolt Bebek Ferenc is csatlakozott. Következő év februárjában (1547) Dobó csapatai ismét megjelentek Tokajnál, akkor már Báthori is csatlakozott, sőt a Ferdinánddal megbékélt Bebek is (mindez mutatja milyen törekeny volt a hatalom érvényesíthetősége!), ekkor viszont elégtelen zsoldellátmány miatt nem tudott, csak 100 lovast Eger alá vezetni júliusra (3,5 forint/fő/hó), így az elfoglalással felhagyott.

Kedvező fordulatot hozott viszont a következő év tavasza, mikor március 2-án Perényi börtönéből ugyan szabadultan, de a várost elhagyni nem tudván, meghalt. Özvegye egyezség után 1548 júliusában átadta a várat.

Dobó megbízatása kezdetben tehát királyi rendelkezésre történt, mint a vár kezelője és a püspöki javak gondozója (azaz provisorként). Oláh Miklós, a későbbi kancellár, akkor frissen kinevezett egri püspök a vár tulajdonosaként várkapitánnyá nevezte ki ruszkai Dobó Istvánt. Pályafutásának csúcspontjára érkezett, legalábbis a legjelentősebb, az utókor megítélése szempontjából a legdicsőbb időszaka következett. A püspök Dobó mellé várnagy-társul Metskey Istvánt adta. Egy 1548. december 20-án kelt királyi parancs szerint Egerben állandóan 150-200 főnyi helyőrség volt fenntartandó. Ez összehasonlítva az 1552. évi ostrom adataival, annak mintegy 1/10-e. Ez a békeidőben a vár hatókörébe tartozó terület igazgatásának ellátásához szükséges/kirendelt állományt jelenti (így szedte pl. Dobó annak idején az amúgy a hatvani szandzsákhöz tartozó Jászság adóját is, mikor katonai kísérettel beszedni volt dolga.)

Még időben történt mindez, ugyanis haladéktalanul neki kellett látni a vár megerősítésének. Katonai értelemben fontos fejlemények történtek ez idő alatt a térségben. Még Varkocs várnagysága idején a hódoltsági terület kiszélesedett, ill. kiterjedt észak felé. 1544 jelentős év volt. Ez évben kerültek török kézre Visegrád, Nógrád várai, Hatvan földvára is, növelve a mindkét fél által „bejárt” területeket.

1550-ben, a szolnoki vár megerősítési munkálatai során ismerkedett meg Dobó Sulyok Sárával, akit még azon év október 17-én feleségül is vett. Felesége családján keresztül rokonságba került a Török, Balassa, Bocskai és Somlyai Báthori családokkal.

1551-ben nagy változások mentek végbe az országban. A nyírbátori szerződés alapján Fráter György helytartó átadta Erdélyt a Habsburgoknak. Ezt megbosszulandó, a következő évben a szultán a ruméliai (európai) haderő bevetésével hadjáratot indított Magyarország ellen. A hadjáratot Kara Ahmed nagyvezír, Szokollu Mehmed ruméliai és Hadim Ali budai beglerbég irányította. A budai pasa az ország északi részén tevékenykedett: kezébe került Veszprém, Drégely, Gyarmat, Szécsény. A nagyvezír a délvidéket járta, elfoglalta Temesvárt, Lippát és Csanádot. A két győzedelmes sereg 1552. szeptember 11-én érkezett Eger alá, amely a felvidék kulcsaként a bányavárosokat védte. Az ostrom 23 napig tartott (október 18-ig), és megtörtént az, amiben senki sem reménykedett: a vár ellenállt.

Eger várának felkészítése a várható ostromra, természetesen nagyon alaposan, körültekintően történt, a megfelelő logisztikai előkészítés a sikeres várvédelem egyik kulcsa volt.

Tinódi Lantos Sebestyén, aki az ostrom után járt Eger várában, EGER VÁR VIADALJÁRÓL VALÓ ÉNEKES HISTÓRIA című munkájában így ír az ostromról:

Ott es Mecskei tőzesszerszámokkal,
Készön várja egyéb sok ártalmakval
Vitézőket inti biztatásokval,
Szömben állnak erős viadalokval.
Drabantok és főlegényök forgódnak,
Sok tereket az bástyán elhullatnak,
Sebesölve sokan futva szaladnak,
Benn es sebesölnek, sokan halának.
Hálát adnak mind az egri vitézők,
Tágulának szégyönökre törekök.
Ez két helyen beglerbékkal sok békök,
Ez ostromon voltanak főtörekök.
Amhát pasát mongyák volt az sáncokba,
Igen bosszonkodik Ali basára,
Hogy őt hívta ilyen biztatásokba:
Őt senki meg nem várja végházakba.
Rossz akolnak monta vég Egör várát,

Barmoknak monta az porkolábokat,
Vélők való huszárok, drabantokat.
Ugyan sírva szidja budai basát.
„Mennyet jártam mind ez szélös világba,
Sok várakat vívtam sok országokba,
Jobb vitézőkre sem találtam házba,
Mint ez rossz akolnak vélt Egör várba.

Dselalzade Musztafa ekként színezi Eger 1552-es ostromát:

„Negyven napig tartott a harc, de elfoglalása könnyű szerrel nem volt lehetséges, mert bástyáinak ormai az égig érnek, falának alapja a tengerben van, védői a szerencsétlenség elhárításában tökéletes mesterek, fortély és hadicsel dolgában serények valának, továbbá rendkívül nehezen hozzáférhető és párját ritkító vár. Isten végzéséből bekövetkezvén a téli évszak és a hideg idő, a beállott esőzés és havazás miatt eltűnt a nyugalom és türelem; az élelmiszerekben való szükség aggasztotta a sereget, a hidegség megzavarta a jószágok nyugalalmát. Minthogy a vár elfoglalása az isteni végzésben más időre volt meghatározva: jobbnak és célszerűbbnek tartották, ha a vár alól elvonulnak s felhagynak a vívással és harccal.”

Mivel az ostrom után Dobó nem kapott kellő segítséget a vár helyreállításához, 1553-ban felmentését kérte I. Ferdinándtól.

A királytól jutalmul Dévát és Szamosújvárt kapta, majd a magyar kérdések iránt érzéketlen Castaldo leváltása után kinevezték Erdély vajdájává, bár ez akkor inkább büntetés volt, mint kitüntetés. A visszatérő Izabella királyné csapatai beszorították a királpártiakat Szamosújvárba, ahol Dobó fogságba került. Ellenségei: Kendy Ferenc, volt vajdatársa és Perényi Gábor elérték, hogy Dobót börtönbe vessék, ahonnan csak felesége segítségével tudott megszökni.

1558-ban I. Ferdinánd bárói rangra emelte Dobót, kinevezte barsi főispánnak, neki adományozta Léva és Végles várakat, Telkibánya és Gönc mezővárosokat, veszteségei pótlására pedig 30 ezer aranyig lekötötte a szenci harmincadot.

1550-ben a Dobók perbe keveredtek az ungi birtokukkal szomszédos **Tegenyei** családdal. Panaszukra hatalmaskodás miatt fej- és jószágvesztésre ítélték a Dobó fivérek. A király csak olyan feltétellel kegyelmezett meg nekik, ha egy éven belül kártalanítják Tegenyei Tamást. Ellenségük, **Perényi Gábor** ezt kihasználva rábirta a Tegenyei családot, hogy fogadják el az ő gyámságát, s ezzel a per is az ő kezébe került. Halála után, mivel birtokai a koronára szálltak, a pert is a Királyi Kúria folytatta, s bár a bírák a Dobók javára döntöttek, Miksa király elfogatta és bebörtönöztette Dobó Istvánt.

A rajta elkövetett sérelmek miatt Dobó sokáig visszahúzódott birtokaira, még az országgyűléseket sem látogatta. 1569-ben sógorával, Balassa Jánossal együtt megjelent a pozsonyi országgyűlésen, itt azonban árulás vádjával letartóztatták őket. Azzal vádolták őket, hogy János Zsigmond erdélyi fejedelem magyarországi hadjáratát készítették elő több felső-magyarországi főúrral együtt.

Dobó István több évre a pozsonyi vár foglya lett. Mint kiderült a vád egy Kenderessy István nevű pap által hamisított okmányokon alapult. Úgyszintén aláírták a spyeri szerződést az erdélyi fejedelemséggel. Dobót azonban nem bocsátották szabadon, mert ezzel a királyi tekintélyen esett volna csorba.

Az idős és beteg főurat végül 1572-ben bocsátották szabadon, aki nem sokkal ezután elhunyt a szerednyei várban. Holttestét a család ruszakai kápolnájában helyezték örök nyugalomra. Sulyok Máriával kötött házasságából két gyerek: **Krisztina** és **Ferenc** születtek.

Öccséről, **Domokosról** viszonylag keveset tudunk. Tehetséges katona és politikus volt, tevékenyen részt vett Ung megye közeletében. A Perényiekkel való ellenségeskedés az ő sorsára is rányomta a bélyegét.

1551 nyarán a nyírbátori szerződés teljesítésekor neki jutott a megtiszteltetés, hogy a Szent Koronát Sforza Pallavicini főkapitánnyal együtt Tokajból Pozsonyba kísérte.

1553-ban fivére mellett Erdély alvajdája lett. Az Izabella királyné-párti urak elfogták és kiszolgáltatták a töröknek. Csak 1559-ben sikerült súlyos váltságdíj fejében kiváltani. Zálogként szerette volna megszerezni a diósgyőri uradalmat, de ettől Perényi Gábor elütötte.

Egy kiskorú árvát, **Jakabot** hagyott maga után.

Dobó István fia, **Ferenc**, Bars megye főispánja, korának egyik legnagyobb katonája volt, részt vett a törökellenes tizenöt éves háborúban. Felesége Hagymássy Kristófné Kerecsényi Judit (Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem húgának lánya) révén rokona lett Báthori I. Zsigmond fejedelemnek, András bíboros-fejedelemnek és Boldizsár országos főkapitánynak, de majdnem valamennyi magyarországi főúri családnak is.

1573. október 13-án sikerült megszereznie a régóta áhított Pálóczi-örökséget, igaz csak zálogként 80 ezer magyar forintért.

A birtokon az akkor még élő Dobó családtagok osztoztak: Sulyok Sára (nemsokkal később feleségül ment Csáki Pálhoz), Dobó Ferenc, Dobó Krisztina (1577-ben feleségül ment Várday Mihályhoz) és Dobó Jakab (Dobó Domokos kiskorú fia). Magában a családban is ellenségeskedések alakultak ki, amelyet a család nőtagjainak anyagi kárpótlása zárt le.

1584-ben újabb viszály zavarta meg a család életét: **Balassi Bálint** titokban feleségül vette a korábban megözvegyült Dobó Krisztinát és elfoglalta a pataki várat. Innen sikerült őket kizárni. Mivel a házastársak közeli rokonok voltak, „*vérfertőző*” házasságukért, a pataki vár elfoglalásáért főbenjáró per fenyegette őket. Utóbb a pápa törvényesítette házasságukat. 1585-ben **János** nevű fiuk született. Később a házasságot felbontották, Dobó Krisztina Gersei Pethő Gáspárhoz ment feleségül, de még 1590-ben elhunyt.

1585-ben, fiatalon Dobó Jakab is elhalálozott, így az óriási családi birtokok irányítása Dobó Ferenc kezében összpontosult. Vásárlással is bővítette birtokait: a Thurzó családtól megvásárolta a lednicei uradalmat.

1582-ben, a király bányavárosi főkapitánnyá nevezte ki. Feladatait családi várából, Lévából látta el. Erről a tisztségéről hamar lemondott. 1591-ben felajánlották neki Eger főkapitányi tisztségét, de nem fogadta el. 1593 tavaszán még részt vett a Fülek felszabadítására indított hadjáratban, de betegsége miatt a továbbiakban távol maradt a harcoktól.

Dobó Ferenc 1602. szeptember 15-én halt meg. A Szepesti Kamara emberei még aznap rajtaütöttek birtokain és elvittek minden mozgathatót. Csak Szerednyén és Eperjesen hordókban és ládákból 22 ezer aranyat, 19 ezer tallért és 77 ezer forintot találtak. Szeptember 17-én elfoglalták Sárospatakat és teljesen kifosztották.

A hivatalos örökös Perényi Zsófia lett. Hogy erős támaszra találjon, feleségül ment Kollonics Szigfrid bányavárosi főkapitányhoz.

A Dobó-vagyona Bocskai István is igényt tartott (édesanyja Sulyok Sára testvére volt), és az általa vezetett felkelés során a még megmaradt kincseket hajdúi alaposan megdézsmálták. Székely Jakab halála után a birtokot **Zeleméri Borbála** és **Kata** örökölte. Zeleméri Borbála 4 lányt szült: **Erzsébetet**, **Zsuzsannát**, **Máriát**, **Borbálát**. 1612-ben nem sokkal édesanyjuk után meghalt a legidősebb és a legfiatalabb Lórántffy lány is.

A Lórántffy lányok tanúbizonyságot adtak politikai tisztánlátásukról, és egyik leghatalmasabb szomszédjukkal, a Rákócziakkal kötötték össze sorsukat.

Lórántffy Zsuzsannán, II. Rákóczi Ferenc dédnagyanyján keresztül a Dobók vére tovább élt a Nagyságos Fejedelmében.

4. A perényi herceg és báró Perényi család

Abaúj vármegyében, Kassától nem nagy távolságra fekszik Perény község, amelynek határában várromok is láthatók. A birtokot **Dobos Orbán** (*comes*

Urbanus de Dobos), a család törzsatyja kapta 1293-ban III. András királytól. Dobos Orbánnak három fia született: **I. Miklós**, **I. János** és **I. István** (ez utóbbi nemzetségének fiában, Jánosban magva szakadt). A család felemelkedése a Anjou-dinasztia idejére esik. I. Miklós előbb Sáros, majd 1345-ben Szepes vármegye főispánja. 1352-ben részt vett Lajos király litvániai hadjáratában, Belz vára alatt megmentette az uralkodó életét (az túl közel talált menni a várfalhoz, ahonnan egy kövel fejbe ütötték, s az elalélt királyt Perényi a hátán vitte ki a táborba). Kíséretében részt vett annak litvániai hadjáratában.

Unokája, **III. Miklós** (I. Péter fia) 1380-ban Zemplén vármegye főispánja, főpohárnok- (1387–1390), majd főlovászmester, 1390-ben szörényi bán volt. A főúr részt vett az 1387–1390-es hadjáratban, a Mária királynő kiszabadítására indított háborúban, majd a szerbiai Csesztin és Boracs várak elfoglalásában. 1390-ben résztvevője a török-szerb támadást visszaverő branicsevoi ütközetnek is. Szolgálatai jutalmául megkapta a Krassó megyei Érsomlyó várát. Mivel azonban nem kívánt hosszú ideig a délvidéken maradni, a bánságot a pohárnokmesteri tisztségre cserélte fel. Birtokát is elcserélte a család ősi fészkehez közel fekvő Patakra, Sátoraljaújhelyre és Szinnára. Korábban családjával közösen kapta meg Füzér birtokát, illetve a munkácsi királyi uradalom egy jelentős részét. 1397–1401 között, amíg Tódor podóliai és munkácsi herceg török fogságban volt (a nikápolyi csatában esett fogságba), viselte a beregi főispáni tisztséget is.

IV. Miklós lovászmester (III. Miklós fia) (1417–1418, 1420–1428), máramarosi ispán, a Vág folyó kapitánya 1428-ban Galambóc ostromakor két alkalommal is végrendelkezett.

I. János főpohárnokmester (1390–1396) a család törzsatyja; három fia maradt: **I. Imre** (fiában az ága kihalt), **I. Simon** (tőle származik a család ma is létező bárói ága) és **II. Péter** (akitől a Perényiek ún. nádori ága származik; ez utóbbit egyik kései tagjáról, Imre nádorrról († 1519) nevezték el, azonban a „terebesi” jelző talán helytállóbb, mert Terebes (Zemplén vármegye, ma Trebisov) 1387-től volt állandó birtokuk és egyik székhelyük).

Terebes várát még II. Péter diósgyőri várnagy és zempléni ispán kapta a királytól, s ezzel alapozta meg az ág vagyonát és tekintélyét. (Három fia 1387–1404 között egymást követte a pohárnokmesteri méltóságban. Mindhárman harcoltak 1396-ban Nikápolynál, közülük ketten, Miklós és János elesetek, csak a legkisebb, Imre úszta meg ép bőrrel a csatát.)

II. Imre prágai egyetemi tanulmányait követően (egyike volt a korszak legműveltebb magyarjainak) került Zsigmond király udvarába, ahol karrierjét 1387-ben királyi apródként kezdte. 1402-ben a király Abaúj és Borsod megyék ispánjává nevezte ki. Családja emelkedése folytán 1396–1404-ben főpohárnokmester lett, 1412-ben pedig a világi személyek között elsőként

kinevezték a titkos kancellária élére (ezt a tisztséget egészen haláláig betöltötte). Egész életében királyát szolgálta: így részt vett a nikápolyi ütközetben, ahol súlyos sebeket szerzett. 1399-ben a Liptó megyei Nagyvár ostrománál számszerűen átlőtték a lábát, a sebesülés következtében egész életében sántított. A Ludányi-féle felkelés leverésekor a Sárospatak mellett lezajlott csata során leesett a lováról, majdnem agyontaposták.

Zsigmond király megbízásából számos külföldi uralkodóhoz vezetett követséget, így 1407-ben Szulejmán Cselebihez, Bajazid szultán egyik trónkövetelő fiához. Előtte pedig valószínűleg a kisázsiai turkomán fejedelmeknél járt egy törökellenes koalíció összekovácsolása céljából. Alapító tagja a Sárkány-rendnek is. Hűségét Zsigmond bőkezűen jutalmazta: 1397-ben a szinyei uradalommal (Petőszinye, Abaúj vármegye), 1403-ban a hűtlen Vadásziak birtokaival Abaúj és Borsod vármegyében, 1408-ban a Lubló (Szepes vármegye) várral, ez utóbbi helyett 1410-ben Újvárral (Sáros vármegye) és a sztrókói (Zemplén vármegye) uradalommal. 1403 után királyi engedéllyel újjáépíttette Csorbakő várát. 1408-ban Kurittyán (Borsod vármegye) mellett az újházi pálos kolostort alapította. Egyike azoknak az országbáróknak, akik 1412-ben aláírták a 13 szepesi város záloglevelét.

Fiai: **III. István, György** és idősebb vagy **III. János**.

III. János 1438-ban Zemplén vármegye főispánja, 1439-ben főtárnokmester volt, 1455-ben adományul kapta Sáros várát. Tagja volt annak a küldöttségnek, amely 1440. január 18-án Krakkóba indult, hogy meghívja a magyar trónra **III. Ulászló** lengyel királyt (*Albert király halálát követően özvegye, Erzsébet királyné, aki ekkor már várandós volt V. (Posztumus) Lászlóval/ születendő gyermeke számára kívánta biztosítani a trónt, míg az ország rendjei a török veszély miatt egy már felnőtt uralkodó után kívántak nézni. Így esett választásuk a szomszéd ország királyára, azzal a rejtett gondolattal, hogy a török elleni harcra másik országa erőforrásait is mozgósítani tudja*). Perényi mellett a küldöttség tagjai voltak még Thallóczi Máté horvát-dalmát bán, Pálóczi László főudvarmester, Dominis János zengi püspök, Marczali Imre (a lengyel király I. Ulászló néven foglalta el a trónt /1444-ben a szerencsétlen kimenetelű várnai csatában esett el./) **Perényi Imre** 1458-ban halt meg. Nejétől Katától három fia született: **IV. Péter, IV. István** és **Miklós**, akiknek ága utódok nélkül halt ki.

III. István 1432-ben főasztalnokmester volt, s mint ilyen egyike volt az ország zászlósainak.

(A kutatók szerint a Nagy Iván által közzétett /Magyarország családjai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal/ Perényi-családfán jelentős tévedések vannak, azaz Perényi Imre nádor nem a fent említett III. István fia, hanem III.

István testvérének, Jánosnak az unokája (István nevű fiától). Ezt elsősorban azzal magyarázzák, hogy III. István és a nádor halála közt több mint 82 év van, az előbbi pedig élete derekán halt meg.)

Perényi III. István 1437. évi pompás síremlékének fedőlapja a rudóbányai (Borsod vármegye) templomban maradt fenn. A vörös márványból faragott sírkő a templom keleti oldalán a szószéktől jobbra van befalazva, eredetileg azonban a padlózatba volt süllyesztve. Mivel alsó fele az Úrasztala közelébe esett, a sok járás következtében elkopott. A felirat egy része elpusztult, a megmaradt szöveg az alábbi: „*Hic obiit magnificus dominus Stephanus filius Emerici de Peren serenissimi Principis domini Sigismundi – – – dapiferorum magister. anno domini 1437.*” (azaz Zsigmond király étékfogó mesterének, a Perényi Imre fiának, Istvánnak emlékére készült az 1437. évben). A sírkő mezejében a Perényi címer és a megboldogult rendjelei láthatók.

Perényi István felesége Újlaki Orsolya (+1504. augusztus 19.), Újlaki Miklós bosnyák király lánya volt (felesége révén igen előkelő rokonai lettek: Podjebrád Henrik cseh királyi herceg /aki testvére, Beatrix révén Mátyás király sógora is volt/, Lénárd görzi gróf). 1458–1476. évi oklevelekben szerepel testvéreivel együtt, halálának dátuma a későbbiekre tehető. Leánya, **Perényi Orsolya** (Dengelegi Pongrácz Mátyás, majd Balassa Ferenc felesége) 1504-ben pert indított unokabátyja, Újlaki Lőrinc herceg ellen anyai örökségének kiadása ügyében

Perényi III. Imre (a későbbiekben Abaúj vármegye örökös főispánja) még Mátyás király idején visszaszerezte családjá hűtlenség miatt elkobzott birtokait. Karrierje II. Ulászló király udvarában indult emelkedésnek. 1502-ben az uralkodó megbízásából Magyarország határán fogadta annak menyasszonyát Candalei Anna foix-i hercegnőt, a francia király unokahúgát. A főúr átadta a menyasszonynak a király levelét, majd magyar nyelven tolmácsolta annak jókívánságait és átadta az ajándékokat: három aranyozott nyolclovas hintót.

Valószínűleg ekkor nyerhette el a királyné kegyét, aki a továbbiakban is egyengette politikai pályafutását. Előbb asztalnokmester, majd 1504-ben Hunyadi Corvin János horvát-szlavón-dalmát bánnal szemben elnyerte az ország legmagasabb közjogi méltóságát – nádor lett.

Candalei Anna halála után (a királyné koraszülését követően hunyt el) a király teljesen elhanyagolta az ország kormányzását, azt teljes egészében Perényi Imre és Szatmári György püspök-főkancellár vette a kezébe. Az udvari párt vezetőiként sikeresen „*verték vissza*” a Szapolyai János erdélyi vajda vezette köznemesi (nemzeti) párt törekvéseit.

1515-ben egyik előkészítője volt annak a Habsburg–Jagelló családi szerződésnek, amely előrevetítette az előbbi magyarországi uralkodását. A szerződés értelmében Lajos trónörökös eljegyezte Miksa császár unokáját, Máriát (*Szép Fülöp burgundi herceg és Őrült Johanna spanyol királynő*

gyermekét), míg Jagelló Annát az egyik fiúunoka (*Don Carlos, a későbbi V. Károly császár, vagy Ferdinánd infáns*) feleségéül szánták. Unokáját az eljegyzésen maga Miksa császár képviselte.

Egyes kutatók szerint Perényi csupán aláírását követően szerzett tudomást a szerződés titkos pontjairól, s Pozsonyban a rendek nevében tiltakozott a király előtt. Jóakarata biztosítása érdekében II. Ulászló Siklós várát és uradalmát (*Corvin Jánostól szállt vissza a koronára*) adományozta a nádornak, míg Miksa császár a Szent-Római Birodalom hercegi rangjára emelte (*igaz ezt a címet sem Perényi, sem utódai nem viselték*).

A király trónjának legerősebb támaszát számos jelentős adománnyal jutalmazta, így többek között zálogként Terebest, Szegedet, Eperjest és Kis-Szebent is birtokolta.

II. Ulászló halála után tagja lett a király kiskorúsága miatt az ország kormányzásával megbízott országtanácsnak. II. Lajos koronázásakor a kis király helyett ő ejtette meg a hagyományos kardvágásokat a koronázódombon. A nagyhatalmú nádor 1519. február 5-én hunyt el (életének utolsó éveit megkeserítette a köszvény).

Kétszer nősült: Báthori Magdolnával kötött házasságából született két fia, **Péter** (erdélyi vajda, kancellár) és **Ferenc** (váradi püspök).

Második felesége Kanizsay Dorottya (*a nagyasszony jobbágyaival együtt felkereste a mohácsi csatateret és eltemettette az elesetteket, köztük egyik mostohafiát is*). A nagyasszony utoljára 1531. február 5–6-án szerepelt a fennmaradt okmányokban, amikor a pécsi káptalan előtt megegyezett mostohafiával, Perényi Péterrel a Mohácsnál elesett másik mostohafia (Perényi Ferenc váradi püspök) hagyatéka ügyében, illetve visszaadta azt a 6000 forintot, amelyet még Perényi Imre nádor hagyott rá. (*A magyar oklevéltan és heraldika egyik legszebb emléke az a II. Lajos király által kiadott oklevél, amelyben engedélyezte Kanizsay Dorott्यानak, hogy családi címerét egyesítse első férje, Vígárti Geréb Péter nádoréval. A szöveg kiemelve „generosa domina Dorothea de Kanyisa” számos kiváló tulajdonságát és erényét, különösen hangsúlyozza, hogy e kitüntetés kérése semmiképp sem sérti az özvegynek második férje: Perényi Imre emléke iránt táplált köteles kegyeletét.*)

I. Ferenc, aki 1513-tól nagyváradi püspök volt, 1526-ban esett el Mohácsnál. Heltai Gáspár Krónika a magyaroknak dolgairól című munkájában így emlékezik meg róla: „Hogy immár mindnyájan megegyenesülésnek rajta, hogy ugyan meg kellene ütközni, monda Prini Ferenc, az váradi püspök, a király előtt, csúfolódván: Im látom, hogy ugyan meg akartok ütközni. Fráter Pál neki viszi a sok jámbort. De annak előtte az magyaroknak csak tizezer mártiroknak innepe vala: innét tovább leszen nékik húszezer mártíroknak innepek is, melyek e mai napon az országért víván mind levágattatnak. Bár bebocsássátok Broderik

Istvánt Rómába, hogy kérje a pápát, hogy beírja mind a huszezetet (mert ekkoron többen nem valának a király seregében) az kalendáriumba.”

V. Péter 1502-ben-ben született. Számos országos tisztséget töltött be, így temesi főispán, koronaőr (1514–1539), majd erdélyi vajda (1527–1529), Abaúj vármegye örökös főispánja, élete végén magyar királyi kancellár (1540–1542).

Perényi Péter koronaörként részt vett a mohácsi csatában (a balszárnny parancsnokaként), ahonnan sikeresen megmenekült. Előbb siklósi várban tartózkodott, majd Szapolyai János hívására Székesfehérvárra érkezett, ahol I. János koronázását követően erdélyi vajdává nevezte ki. Perényi azonban kétkulacos politikát folytatott, így Ferdinánd osztrák főhercegnek is kiszolgáltatta a koronát. 1527. november 3-án Székesfehérváron Ferdinánd is megkoronáztatta magát: Magyarországnak egyszerre két királya lett.

Ezután Perényi a koronával és a koronázási jelvényekkel együtt továbbra is Siklóson tartózkodott, majd a közeledő törökveszély elől a biztonságosabb, sárospataki várba indult el. Azonban Szapolyai egyik embere Szekszárd mellett rajtaütött a menetben, Perényit családjával és a koronával együtt elfogta, és kiszolgáltatta Szulejmán szultánnak. A szultán a foglyokat Szapolyainak ajándékozta, aki Pozsega várba záratta őket.

1530–1531-ben a magyarországi rendek hat alkalommal gyűltek össze „*király nélküli*” országgyűlésre, amelyeken a reménytelen helyzetből való kiutat keresték. Perényi Péter eleinte a tanácskozások vezéralakja volt: azt szerette volna, ha a rendek országos főkapitánnyá nevezik ki. Mivel mindenki tudta, hogy a koronára vágyik, nem álltak mellé. Otthoni kudarcát követően Törökországban keresett magának támogatást: követet küldött a szultánhoz, kérte, hogy vegye ki mindkét király uralma alól és legyen a saját ura. Cserébe magas összegű évi adót ígért.

1532 tavaszán, amikor a török sereg újra Bécs ostromára indult (a lendület azonban Kőszeg váránál megakadt), Perényi Péter kisfiával, **Ferencsel** és 600 lovassal a szultán elé ment. Úgy gondolta, a szultán elfogadta javaslatát. Ibrahim pasa, nagyvezír azonban elfogatta, seregét pedig felkoncolták. Perényi csak úgy szabadulhatott, hogy fia túszként a török táborban maradt. A nagyúr később egy egész sereg jobbágyfiút fogatott össze és adott át a törököknek, de fiát soha nem kapta vissza.

1539-ben Szapolyai feleségül kérte Izabellát, I. Zsigmond lengyel király lányát. A király Perényit küldte leánykérőbe, aki a jövőendő királynét Krakkóból Székesfehérvárra kísérte. Perényi aktívan kivette részét a váradi béke előkészítésében, így senkit sem ért váratlanul, hogy 1540 őszén, Szapolyai halálát követően több főúrral egyetemben Ferdinánd pártjára állt. A király magyar kancellárá nevezte ki. Nagy szerepe volt abban, hogy a felvidéki főurak

a békeszerződés végrehajtása mellett szálltak síkra. Perényi Péter és Frangepán Ferenc érsek szervezőmunkája révén a Bebek, a Ráskai és a Balassa család is Ferdinándhoz csatlakozott.

1542-ben Ferdinánd megkísérelte Buda visszafoglalását, csapatai Pestet ostromolták. Perényi is részt vett az ostromban, azonban annak sikertelensége miatt bűnbaknak kiáltották ki és elfogták. Árulás és a törökkel való barátkozás miatt a király életfogytiglani fogságra ítélte. Közben a török elfoglalta a siklósi várat (1543. július 7.) is. 1547-ben kiszabadult a fogságból és egy év múlva meg is halt.

Perényi Péter hosszú ideig kezelte az egri püspökség birtokait *(az egri várat olasz hadmérnökökkel jelentősen átépítette. Ezeknek a munkálatoknak esett áldozatul a székesegyház is. Bebörtönzését követően felesége az uralkodóval folytatott tárgyalásokon üttőkártyaként használta az egri várat, amelyet kapitánya Varkoch Tamás tartott a kezében. Halála után Eger várát Dobó István vette át).*

Birtokain nagymértékben hozzájárult a reformáció terjedéséhez. Sárospatakon temették el. Kétszer házasodott: első felesége Thurzó Margit, a második Székely Klára volt. Gyermekei: **Ferenc, II. Gábor, Borbála, Erzsébet** homonnai Drugeth György felesége, **IX. Miklós**.

IX. Miklós egyházi pályára lépett, 1540-ben váci püspökké szentelték.

II. Gábor 1532. október 19-én született. Bátyja török fogságba kerülése után ő lett a család vagyonának örököse, s mint ilyen, Abaúj vármegye örökös főispánja. Az uralkodó kegyeként már 20 évesen Felső-Magyarország főkapitánya és tárnokmester (1554–1557).

A főúr, miként édesapja a reformáció lutheri irányzatát támogatta. Ennek megerősítésére (mivel a Tisza-vidéken Mélius Juhász Péter vezetésével a kálvinizmus volt elterjedőben) 1563-ban Sátoraljaújhelyen zsinatot tartott. Környezetének egyik ismert alakja Balsarát Vitus János, Melanchton egyik tanítványa volt, aki előbb bölcészetet, majd Perényi Gábor anyagi támogatásával négy évet a bolognai és padovai egyetemeken tanult, ahol orvostudományi oklevelet szerzett. Orvosként IV. Pál pápa udvarában is tevékenykedett. 1560-ben Perényi hívására hazatért, s mint udvari orvos szolgálta urát, egészen annak 1567-ben bekövetkezett haláláig. Jelentős mértékben hozzájárult a sárospataki iskola felvirágoztatásához.

1566-ban Perényi az ország egyik legmagasabb közbiztonsági méltósága, országbíró lett. Mint ilyen, részt vett Miksa király pozsonyi koronázásán, ahol a menetben a kardot vitte. 1567. június 7-én, 35 évesen távozott az élők sorából. Vagyonát, mivel nem volt fiági leszármazottja, a koronára hagyta. Vele kihalt a Perényi család nádori ága.

I. Simontól, akit 1374-ben testvére, I. Imre megöletett, származik a Perényiek most is virágzó bárói ága.

III. Péter (I. Simon fia), királyi familiáris, 1395-től Zemplén megye ispánja, 1397-ben macsói báni kinevezést kapott, s mint ilyen tagja lett az országbárók körének. Mint bán kapta királyi adományul Szikszót és Alsó-Vadászt Abaúj vármegyében. 1402–1414-ben Ugocsa vármegye főispánja *(a vármegye a családi uradalmak következtében majdnem teljes egészében Perényi birtok lett: a nagyszőlősi uradalmat 1399-ben, a nyalábvárit 1405-ben szerezte meg)*, 1397–1401 között székelyispán, 1408-ban Máramaros, 1408–1414-ben Zemplén, 1414-ben Abaúj és Ung vármegyék főispánja. 1401-ben átmenetileg beregi ispán, 1401 elején egyúttal ismét macsói bán. 1402-ben sárosi várnaggyá és szepesi ispánná tette meg az uralkodó. 1408-ban Zsigmond király beválasztotta a legszűkebb bizalmasait tömörítő Sárkány-rendbe is. A felvidéki Debrői-féle felkelés leveréséért *(Debrői István egykori főkincstartó és társai, Ludányi Tamás egri püspök, Szepesi János kalocsai érsek Nápolyi Lászlót, II. (Kis) Károly fiát akarták a magyar trónra emelni)* a királytól 1411-ben Sztropkó várát kapta meg adományul. 1415-ben Magyarország egyik legmagasabb közjogi méltósága – országbíró lett. A családi birtokokat Abaújban is gyarapította: 1411-ben kapta meg Nagyidát és Szikszót, az előbbiben várat is építtetett. 1424-ben halt meg. Kétszer házasodott, második nejétől szekcsői Herczeg Annától születtek gyermekei: **X. Miklós**, **II. Simon**, **III. Pál** (készmárki kapitány), **IV. János**.

Ezek közül X. Miklós 1441-ben testvérével, Pállal együtt viselte a készmárki kapitányi tisztséget. Később Felső-Magyarország főkapitánya, mint ilyen esett el 1444-ben a várnai csatában. Felesége Palóczy Hedvig volt.

IV. János (kisebb) 1430-ban Máramaros, 1434-ben pedig Szepes vármegye főispánja, királyi asztalnokmester. Ulászló lengyel királynak a magyar trónra való meghívását kezdeményező követség egyik tagja.

Fia, **V. János** (az ifjabb), 1457-ben Ugocsa vármegye főispánja, 1491-ben királyi ajtónállómester. Neje Modrár Katalin, akitől **I. Gábor**, **I. Mihály**, **Jób** és **V. István** nevű fiai születettek (a két középső fiú ága utódok nélkül halt ki).

I. Gábor Ugocsa és Máramaros vármegye főispánja, II. Ulászló és II. Lajos alatt (1504-től) királyi főkamarás. Jelen volt 1494-ben a lőcsei tanácskozásban, amikor Ulászló király testvérével egyezkedett. 1514-ben Ugocsa vármegye jobbjai is csatlakoztak a Dózsa György vezette parasztlázadáshoz. Birtokainak központját, Nyalábot is ostrom alá vették a felkelők, de mivel nem rendelkeztek az ostromhoz szükséges felszereléssel, csak a kaput perzselték meg. Nagyobb sikerrel jártak Nagyszőlősen, ahol felgyújtották Perényi udvarházát, sőt a családdal hadilábon álló kisbirtokos családok egy részét is csatlakozásra bírták. Perényi Gábor és kísérete a bevehetetlen huszti várban húzta meg magát. Eközben Máramaros vármegye koronavárosaiiban – Viskén, Hosszúmezőn, Técsőn, sőt magában Huszton – a polgárok egy része rátámadt a nemesek

vagyonára. Később, a felkelés leverését követően a főispán számos kisbirtokost a keresztesekkel való együttműködéssel vádolt, a célból, hogy megszerezze birtokaikat. Közöttük olyanok is voltak, akik aktívan kivették részüket a Dózsa-féle parasztlázadás leverésében. Országos viszonylatban is visszatetszést váltott ki az a persorozat, amelyet a főúr Werbőczy Istvánnal közösen indított 40-50 máramarosi kismanes ellen. Az egyik legtanulságosabb eset a sásvári Veres Gergelyé, akit azzal vádoltak, hogy ő volt a vezetője a Nyalábvárat ostromló kereszteseknek *(otthonában fogták el a felkelőket, s csak azért hagyták életben, mert megígérte, hogy segítséget nyújt számukra a vár ostromában, de később megszökött)*. Mivel Veres egyik vezetője volt az ugocsa kismanességnek, s a megyegyűléseken többször is keresztülhúzta a főispán számításait, az lehetősége nyíltán megpróbált visszavágni.

A főúr rokonaival együtt részt vett a mohácsi csatában, ahol elesett az ellenséggel vívott küzdelemben.

Felesége, Frangepán Katalin (Frangepán Ferenc kalocsai érsek nővére) 1530-ban nyalábvári uradalmába hívatta a török elől Husztra menekült Komjáthy Benedeket János fia nevelőjéül. Itt, Nyalábvárában készült el Pál apostol leveleinek magyar nyelvű fordítása, amely 1533-ban Perényiné költségén látott napvilágot Krakkóban.

Perényi Gábor és Frangepán Katalin házasságából két fiú, **VI. János** és **Péter** született (az utóbbi ága utódok nélkül halt ki.)

VI. János Ugocsa és Máramaros vármegye főispánja volt. Drágffy Zsófiával kötött házassága révén tovább növelte a Perényi-vagyont. 1552-ben, halála után özvegye kormányozta Ugocsa megyét. Házasságukból több gyermek, így **Péter**, **Gábor**, **VII. János**, **VII. István** (1571–1574 között Ugocsa vármegye főispánja volt) született.

VII. István Dobó István, az egri hős unokahúgát, Annát (Dobó Domokos lányát vette feleségül). Házasságukból, **Zsófia** nevű lányuk született. A korán árvaságra került Zsófiát unokabátyja, Dobó Ferenc vette magához. Előbb Székely György, majd Forgách János felesége volt. Második férje halála után visszatért gyámjához, aki végrendeletében megtette a Dobó-vagyon egyik örökösevé.

V. István (V. János fia) 1514-ben főlovász, 1525-ben főpohárnokmester volt. Neje Frangepán Isota (Erzsébet), Frangepán Kristóf országos főkapitány, horvát-szlavón-dalmát bán nővére volt. *(Frangepán Isota /1492-1545/ anyai ágon igen előkelő családból származott, dédapja V. Alfonz aragóniai, nápolyi és szicíliai király volt (az ő egyik unokáját, Beatrixot vette feleségül Mátyás király). Húga, Beatrix Hunyadi Corvin János lipcsei herceghez, horvát-szlavón-dalmát bánhoz, majd annak halála után Hohenzollern György ansbachi örgrófhöz ment feleségül, bátyja Ferdinánd a szerb uralkodócsaládból nősült,*

Brankovics Máriát vette feleségül). Frangepán Isota háromszor ment férjhez: Egerváry Lászlóhoz, Perényi Istvánhoz, majd Serédy Gáspárhoz. Perényi Istvánnal kötött házasságából két gyermek, **II. Mihály** és **I. Ferenc** született. A fiúk mostohaapjuk, a nagy vagyonszerző udvarában nőttek fel. Itt tértek át a Perényi fiúk a protestáns hitre. Ebből a megfontolásból kötöttek házasságot is: **Perényi Ferenc** 1554-ben feleségül vette Bebek Ferenc lányát. Később apósával együtt elszakadt I. Ferdinándtól és János Zsigmond erdélyi fejedelem pártjára állt. Több alkalommal megtámadta a császári seregeket, amit megbosszulandó Wolfgang Pucham tábornok megostromolta a nagyidai várat (*Perényi birtokát*) és lerombolta azt (*a történetet Arany János is megírta „A nagyidai cigányok” című művébe*).

Izabella királyné visszatérését követően Perényi elfoglalta a szőlősi kolostort és kifosztotta (*a néphagyomány szerint azért, mert a szerzetesek fogva tartották a főúr lányát*). A császáriak sem maradtak tétlenek: Telekessy Imre felsőmagyarországi főkapitány előbb a kovászói várat vette be, majd ostrom alá vette a szőlősi várat is. A több napos ostromot követően Perényi Ferenc és családja fogságba esett. 1563-ig volt I. Ferdinánd foglya, akkor Szikszón kívül minden elkobzott birtokát visszakapta. Bebek Katalinnal kötött házasságából született gyermekei: **VIII. János**, **Margit** (Bánffy Bálint, majd Forgách György neje), **I. György**, **II. Ferenc** és **III. Mihály** (a két utóbbi utódok nélkül halt meg).

II. Mihály zempléni főispán és főpohárnokmester I. Ferdinand pártján állt. 1557-ben Munkács várának ostromakor egy ágyúgolyó okozta a halálát (mint a későbbiekben Balassi Bálintét). Székely Katalinnal kötött házasságából két lány, **Borbála**, Czobor Imréné és **Erzsébet**, Forgách Imréné születtek. (*A korszak egyik legfontosabb forrásműve Forgách Imre naplója. Forgách Ferenc váradi püspök öccse valószínűleg megörökölte és tovább folytatta apósa naplóját, amelyből nyomon követhető a Perényi család történelmének egy szelete is.*)

Forgách Imre és Perényi Erzsébet esküvőjére 1569. január 9-én került sor a Perényiek ősi birtokán, Nagyidán. Több gyermekük is született, azonban a felnőttkort egyikük sem érte meg, mi több, 19 éves korában 1575. július 3-án Perényi Erzsébet meghalt.

„Naplójegyzetek (Perényi Mihály feljegyzései)

– 1548. április 21-én d. e. 10–11 óra között született Perényi Ferenc fia György.

– 1551. március 5-én Perényi Mihályné Hagnin Katalin meghalt Bécsben.

– 1552. december 11-én született Perényi Ferencnek nagy-idai várában Ferenc fia.

– 1553-ban született pelsőczy Bebek Györgynek, Margit nevű leánya Krasznahorka várában.

- 1553-ban Perényi Ferencznek Nagy-Ida várában egy Zsófia nevű leánya született.
- 1554. augusztus 17-én született Perényi Mihály leánya Magdolna.
- 1555. aug. 14-én született Perényi Mihály leánya Erzsébet.
- 1557. december 25-én Perényi Mihály Munkács vára alatt meghalt.
- 1558. szept. 8-án született néhai Perényi Mihály Zemplén vármegyei főispán és királyi pohárnokmesternek Borbála nevű posthuma leánya.”

VIII. János (II. Ferenc fia) 1587-ben Ugocsa vármegye főispánja.

I. György 1589-ben Abaúj vármegye főispánja. A család nyalábi uradalmáért jelentős összeget fizetett ki a királyi kamarának. A János Zsigmond erdélyi fejedelem halálát követő harcokban Bekes Gáspárt támogatta. Thurzó Annával kötött házasságából született gyermekei: **III. Ferencz**, **II. György**, és **III. Gábor**.

III. Ferencz 1622-ben országos főkapitány volt. Feleségétől Kelecsényi Katalintól gyermekei nem maradtak.

III. Gábor Ugocsa vármegye főispánja. Salgay Katalinnal kötött házasságából nem született gyermeke.

II. György Abaúj és Zemplén vármegyék főispánja, szolgálataiért az uralkodótól bárói címet kapott.

A Perényi család különféle korszakaiban a Nagyidai, Nyalábi, Nagyszőlősi előnevet használta. A család eredeti címere (a kassai domban látható minta szerint) egy sasembert ábrázolt (két szárnyasláb között előtűnő szakállas férfifej). A bárói címer leírása Nagy Iván alapján a következő: *„Címere négyfelé osztott pajzs, az 1. és 4-ik vörös udvarban koronán koronás emberfeji és derekú, halfarkú szárnyas szíren vagy szörny áll; a 2. és 3-ik kék udvarban koronás oroszlán hátulsó lábain ágaskodik. A pajzsra dőlve – legalább Perényi Imre nádor korában – egy szárnyas nemtőt találunk”*.

5. A pálóczi Pálóczi család

A magyar történelem egyik kiemelkedő családja, amely családfáját ugyan az Árpádok uralkodásának idejéig fel tudta vinni, felemelkedése mégis Zsigmond király (az uralkodó, elődeihez, az Anjoukhoz hasonlóan a személyéhez hűséges főnemességet kívánt kialakítani – a szerző) és a Hunyadiak korára tehető. A család utolsó férfitagja 1526-ban a mohácsi csataterén esett el. Egy ideig a Pánki (Pányoki) nevet viselték, majd 1327-től az Ung megyei Pálócz várától kölcsönözve Pálóczinak írták magukat. A ruszkai Dobó családdal közös törzsből származnak. A nemzetség közös őse **Pányoki (Pánki) Gergely** (Károly Róbert udvari vitéze volt, akitől a nemzetség Pálócz várat kapta adományul – a szerző),

akinek fiaitól, Ruszkai Jakabtól (1263–1316) a ruszkai Dobó, Pálóczi Pétertől pedig a pálóczi Pálóczi család származik.

A hiteles családfa V. István király koráig vihető vissza. 1263-ban a király hűséges szolgálataiért a Zemplén vármegyei Zomotor nevű földet adományozta a családnak. A család egyik oklevéllel is bizonyítható őse **II. (Pánki) Péter**. Fiai: **III. Péter** (dictus de Thuz) beregi főispán (*a Bereg vármegyével kapcsolatos okiratokban a család 1348-ban tűnik fel, amikor Panki Thuz (dictus) Pető mester (Panki Péter beregi ispán fia) surányi birtokait elcserélte Guthi Simonnal és Pállal (Sopron fiával) és Zuárd Tamással és Istvánnal az értékesebb és termékenyebb guti birtokért – a szerző*) és **Mátyus** (Máté), akik tovább bővítették a névadó pálóczi várat. Mátyus (Máté) gyermekei: **IV. Péter, András, Domokos, János**.

A családot **IV. Péter** leszármazottai vitték tovább: **II. Máté, György, Imre** és **Hedvig**, Perényi Miklósné.

A család felemelkedésében jelentős szerepet játszott **Domokos**, aki 1379–1403 között a premontrei rend leleszi káptalanjának préposti tisztségét töltötte be. Sikertől megszereznie a magyarországi rendtartomány vizitátori tisztségét (*s mint ilyen megkapta a pápától a dianumi címzetes püspöki kinevezést is – a szerző*). Leleszi prépostként jelentős szolgálatokat tett Zsigmond királynak, így például 1394-ben a rendkívüli hadiadó begyűjtésében. Kérésére a király udvarába vette unokaöccseit, Mátét és Györgyöt; ez utóbbi például megkapta a szepesi káptalan kanonoki stallumát. Rangbeli emelkedésükre mutat az a tény, hogy 1402-ben Pálóczi Máté egyike annak a 109 országos méltóságnak, akik pecsétjükkel megerősítették a Habsburg Albert osztrák herceg trónörökléséről szóló oklevelet. Pálóczi Györgyöt a király szepesi préposttá nevezte ki, hogy a prépostság jövedelmeiből fedezni tudja külföldi tanulmányainak költségét.

1403 januárjának utolsó napjaiban elhunyt Pálóczi Domokos leleszi prépost. Még ki sem hűlt a káptalanban felravatalozott holtteste, amikor unokaöccsei, Máté és Imre fegyvereseikkel rátörtek az egyházra és erőszakkal magukhoz vették örökségüket, 800 aranyat. Másnap a szomszédos nemesekkel együtt ismét visszatértek és elrabolták a sekrestyében letétként elhelyezett 8000 aranyat is.

Máté mint királyi familiáris számos megyei ispáni tisztségét viselt: Borsod (1405–1406), Verőce (1408), 1408-tól Diósgyőr várának kapitánya, s mint ilyen Borsod, Abaúj, Szabolcs és Heves vármegyék ispánja. 1406-ban a királyi tanács tagja lett. A tisztség birtokosaként Imre öccsével együtt számos királyi várat is kezében tartott: Diósgyőr, Regéc, Abaújvár, Dédés, Cserép várat. Szolgálatai jutalmául Septe, Szakoly, Patak és Újhely birtokát kapta meg. 1419–1431 között a beregi ispáni tisztséget és Munkács várának kapitányi tisztségét is ellátta. 1432-ben a várat és az uradalmat kénytelenek voltak átadni Lazarevics

István szerb despotának *(a tatái egyezmény értelmében magyarországi várak és birtokok fejében a szerb uralkodó átadta Nándorfehérvárat – a szerző).*

Pálóczi Máté és Imre 1419-1423 között a titkos kancellári munkát végezték. *(Alkancellárul egyik familiárisukat, Csapy Lászlót választották, aki lemondásuk után is királyi szolgálatban maradt – a szerző.)* Máté, mint az egyik titkos kancellár, tagja lett a Sárkány-rendnek is. A család valamennyi tagja aktívan bekapcsolódott az országos politikába. 1415-ben Pálóczi Imre elkísérte urát a konstancai zsinatra, 1420-ban pedig Prága ostrománál a királyi bandérium parancsnoka.

Máté 1425-1435 között országbíró, 1435-1436 között Magyarország nádora.

II. Máté gyermekei: **Veronika**, Bebek Imréné, **V. Péter** újhelyi plébános, **Simon** és **II. János**. **Pálóczi Imre** gyermekei: **Anna** és **László**.

Testvérük, **György** is fényes karriert futott be. 1419-1423 között erdélyi püspök, 1423-1439 között esztergomi érsek, bíboros, prímás. Világi tisztségeket is betöltött, így 1432-1433-ban királyi, 1436-1437-ben pedig nádori helytartó.

Pálóczi László (I. Imre fia) I. Ulászló király alatt királyi főudvarmesterként tevékenykedett, majd V. László és Mátyás király alatt országbíró volt. Mivel 1439-ben Albert király törvényben szabályozta, hogy idegenek nem rendelkezhetnek birtokkal Magyarországon, a Brankovics György szerb despotától elkobzott munkácsi várat és uradalmat Pálóczi Lászlónak adományozta. Később az országbíró vizsálba keveredett unokaöccseivel, II. Máté fiaival, amely során feldúlták Dercen, Dobrony és Csomonya községeket. Ezzel kapcsolatos az alábbi okmány is: „*A Lelez-i konvent /: Miklós prépost és a konvent:/ bizonyítja, hogy eléje járult Palocz-i László királyi udvarmester és tiltakozás formájában jelentette, hogy ámbár Ulászló király az ő hűséges szolgálatai elismerésül élete végéig neki adományozta Mwnkach várat a hozzátartozó városokkal és falvakkal, mégis ezen adományozás után Palocz-i Péter, Symon és János kieszközölték a királytól Mwnkach várának a maguk részére való adományozását új királyi adomány címén, ami az ő nagy rovására történt. Ezért tiltotta Ulászló királyt Mwnkach várának és tartozékainak az eladományozásától, mindenki mást pedig, név szerint is Palocz-i Pétert, Symont és Jánost annak bármilyen címen való birtokbavételétől. (Leleszi Konvent, kelt 1440.október 21.)*” Később az uradalmat Pálóczi Simon kapta meg

II. János (II. Máté fia), Ung vármegye főispánja két fiút hagyott maga után: **Zsigmond** szerémi püspököt és **II. Imrét**.

II. Imre (II. János fia) Mátyás király kedvelt udvari embere volt, előbb főpohárnokmester, majd főlovászmester lett. **Simon**, (II. Máté fia) I. Ulászló király főlovászmestere és hadvezére. Elkísérte királyát az 1444-es szerencsétlen várnai ütközetbe is, amelyből szerencsésen megmenekült. A Felvidéken

befészkelődött huszita rablók ellen harcolt. Fia, **István** Perényi Erzsébettel kötött házasságából három gyermek született: **Antal**, **Mihály** és **Katalin**. Antal, testvérével Mihállyal együtt II. Ulászló királytól a leleszi prépostságra kegyúri jogot kapott. Pálóczi Mihály, aki a főpohárnokmesteri tisztséget látta el, 1514-ben utódok nélkül halt meg. Antal, Zemplén vármegye főispánja 1526-ban a végzetes mohácsi ütközetben esett el. Az örökség miatt megindult a háborúskodás a Dobó és a Perényi család között.

6. A homonnai és gerényi gróf Drugeth család

A Drugethek francia eredetű itáliai család. Családi történetük szorosan összekapcsolódik az Anjou-dinasztiával, amelynek hosszú ideig szolgálatában álltak. Első képviselőjük, **Drugeth I. Fülöp** 1301-ben került Magyarországra az akkor még trónkövetelőnek számító Károly Róbert kíséretében, mint annak nevelője. Az Árpád-ház utolsó királyának halála után Károly Róbert megszerezte a koronát vetélytársaival szemben. Drugeth Fülöp, aki egyébként sikeres hadvezér volt, több hadjáratban is részt vett, különösen 1311 után, amikor Aba Amadé birtokai *(az északkeleti országrész kiskirálya - a szerző)* annak halála után a királyra maradtak. Fülöp 1316-ban már Szepes és Újvár ispáni tiszttét viselte. Mint ezen területek kormányzója, több alkalommal összeütközésbe került Csák Mátéval. Egy csatában csak familiárisának, Éles Jánosnak köszönhetette, hogy nem került fogságba. Egy esztendeig a királyné tárnokmestere volt, majd 1323 -1327 között pedig a nádori tiszttét töltötte be. Fogadott apjával, Nekcsei Demeter tárnokmesterrel és annak vejével, Garai Pál macsói bánnal megalakították az első bárói ligát, amelyet számtalan követ majd Magyarország történelmében.

Hűséges szolgálataiért Károly királytól Lubló és Palocsa várakat kapta, de mivel nem volt gyermeke, vagyonát unokaöccse, Vilmos örökölte.

Drugeth Fülöp öccse, **I. János**, a család két ágának tulajdonképpen őse 1292-ben született és 1312-ig Itáliában maradt. Csak azután jött Magyarországra, hogy testvére már karriert futott be. 1316-ban már szepesi és újvári ispán, 1328-tól nádor. 1335-ben halt meg.

A nádori székben idősebb fia, **Vilmos** követte. Ő alapozta meg a család későbbi birtokállományát. 1330-as végrendeletében Szalánc, Parics, Barkó, Jeszenő, Palocsa, Szakolya, Lubló, Regéc, Gönc és Dunajec várakról intézkedik.

Drugeth Vilmos korának kiemelkedő személyisége volt. 1335-ben ő szervezte meg a visegrádi hármis királytalálkozót. Többször vezetett hadjáratokat Lengyelországba, I. (Lokietek) Ulászló király támogatására, előbb Sziléziába, majd a Német Lovagrend ellen.

Mivel házassága Folyk Mária nápolyi úrnővel gyermektelen maradt, vagyonát Lajos király megerősítésével testvérei, **I. Miklós** országbíró és **II. János** zempléni ispán örökölték. Halála után megszűnt a kettős nádori kúria, azaz a nádor lakhelyén nem tarthatott ítélőszéket, csak a királyi udvarban.

Egyik testvére, **I. Miklós** tettével beírta nevét a krónikákba is. *(Megmentették a királyi családot Zách Felicián merényletétől.)*

Bár Drugeth Miklós a merénylet során súlyos fejsérülést szenvedett, sikerült felépülnie. Ő lett Lajos király oktatója hadi dolgokban. Elkíserte tanítványát annak első, 1336-os osztrák hadjáratába is. 1350-ben a nápolyi hadjárat során Salerno kapitánya lett. Ungi főispán és országbírói tisztséget viselt. 1355-ben hirtelen halt meg.

Fia, **III. János** és unokaöccse **II. Miklós** ungi főispán vitték tovább a családot. 1365-től a család kegyura lett a krasznibrodi monostornak *(a továbbiakban ide is temetkeztek – a szerző).*

A Drugethek, mint a környék legnagyobb birtokosai állandóan önkényeskedtek a kisebb nemesekkel. 1359-től kezdve összesen 27 oklevél foglalkozik egy halálos kimenetelű orvátmadással, amelynek Csicsery Domonkos ungi alispán fia, István lett az áldozata. A felbujtókból a Drugeth család tagjait sejtette a közvélemény.

Zemplén vármegye monográfiája így írt erről az esetről: *„A nápolyi hadjáratok után... 1357-ben, Terebes ura, Laczfí Miklós vezérlete alatt tekintélyes sereget küldött VI. Incze pápa segítségére... Az olaszországi hadjáratok után érkezett a leszámolás Velenczével, mely köztársaság ekkor a szerb királlyal szövetekezett, mire 1359-ben a király Szerbia ellen fordult. A király felhívására Csicsery Domonkos fiai István és János, Szent György napja táján (ápr. 24) szintén a királyi sereghez igyekeztek, de útközben Drugeth nádor hasonnevű és Miklós országbíró János nevű fiai tudtával, Bánóczi, másként Lazonyi István fia Jakab, cinkostársaival megátadta őket: a küzdelemben Csicsery István elesett, János pedig félholtan maradt az erdőben...”*

A Csicsery család levéltárában fennmaradt Bebek Imre országbíró oklevele, amely a perről tanúskodik. 1359 tavaszán Lajos király parancsából Kapos Ungi városban vizsgálatot tartott az egri káptalan a tárgyban, hogy bűnös-e a néhai Drugeth Miklós országbíró fia III. János és a néhai Drugeth I. János fia II. János abban, hogy Csicsery Domonkos fiát Jánost megsebesítették, tagjait megcsonkították és fivérét Istvánt megölték. A vármegyei nemesség tömegesen tanúskodott a Drugethek bűnösségéről. Ennek ellenére a család a későbbiekben tisztázta magát. Lajos király előbb a pártatlan Zemplén vármegyét kérte fel a vizsgálatra, amely ártatlannak nyilvánította a Drugetheket. Ehhez csatlakozott a szépesi káptalan és a jászói konvent is.

Zsigmond király uralkodása idején a politikai szintén korábban oly aktív család alig kerül említésre. Ez talán azzal magyarázható, hogy kegyvesztettek lettek, mert a Kanizsay-liga tagjaként Nápolyi László magyar trónigényét támogatták és fellázadtak a király ellen. Ez tűnik ki Tövisi Literátus János 1403-as adományleveléből: „*Ezen bűnös kihágásokban Péter, a Füzessey István fia, valamint László, Dénes és Péter, a Teyfel János fiai, Eördögh Jakab, mindannyian a homonnai nemesekhez (itt a Drugetheket kell érteni - a szerző) szítottak volna.*”

A Kanizsay-liga tagjaként Debrői István egykori főkincstartó és Ludányi Tamás egri püspök felkelést robbantottak ki Ung, Zemplén és Abaúj megyékben. A felkelőket Sárospatak mellett Perényi Imre és Péter seregei verték szét.

A családnak többször meggyűlt a baja Giskrával, a Felvidék kiskirályával, aki több alkalommal kiraboltatta birtokaikat. 1450-ben például csapatai foglyul ejtették Drugeth I. Istvánt és I. Bertalant, s csak Telkibánya jövedelmeiért, Sztropkó és Homonna harmincadjaiért cserébe volt hajlandó szabadon bocsátani őket. Az akkori bizonytalan helyzetre mutat az is, hogy Ung vármegye is adót fizetett a cseh rablóknak.

1454-ben zálogként a Pálócziaktól megszerezték Újhely birtokát, 1460-ban pedig rövid időre Kassa városát is. Vásárlások útján tovább bővítették zempléni és ungi törzsbirtokaikat.

A Jagelló-dinasztia kihalása után a Drugethek rokonuk, Szapolyai János erdélyi vajda (*Szapolyai apja, István nádor első felesége Drugeth Margit, illetve VIII. Drugeth János felesége Szapolyai Krisztina volt – a szerző*) oldalára álltak. Drugeth IV. István és II. Ferenc részt vettek az 1526. november 5-i székesfehérvári országgyűlésen, Szapolyai királyt választásán. Drugeth Istvánt az új uralkodó zempléni főispánná nevezte ki. Nem távoztak el mellőle akkor sem, amikor a királytól a szerencse is elpártolt. Drugeth István, mint Szapolyai követe tárgyalt Lengyelországban, a király és Jagelló Izabella házasságáról.

A később diadalmasan hazatért uralkodó nem feledkezett meg hűséges barátairól. Drugeth II. Ferenc Ungvár várát és az Ungvár örökös grófja címet kapta jutalmul.

Az ország három részre szakadása után a család birtokai a királyi országrészbe kerültek. Az 1540-es adóösszeírás szerint a familiát 949 adózó portával az országban a birtokait illetően a hatodik helyen találjuk (*összehasonlításként: a munkácsi uradalom ekkor 260, Bereg megye 527 portával bírt – a szerző*).

A Habsburg uralkodók igyekeztek minden módon magukhoz édesgetni alattvalóikat. Erről tanúskodik az 1549–1551-es birtokper is, amely I. Ferdinánd király kúriáján zajlott, s az eredmény a Drugethek javára dőlt el.

Ebben Albesi Zombori Mihályné, Zólyomi Katalin (Homonnai Simon lánya, Borbála gyermeke) pert indított **Homonnai Drugeth Gábor, Imre és**

Ferenc ellen az őt „megillető birtokok tárgyában. A perhez később csatlakozott Nagymihályi Bánffy Györgyné Báthori Erzsébet is, bár édesanyja, özvegy Báthori Miklósné 1509-ben Kornis Benedek prépost és a leleszi egyház konventje előtt személyesen megjelenvén...” „magára vévén fiának Móricnak és Bertalannak és leánykájának Erzsébetnek is felelősségét, azon bevallást tette, hogy mivel édes testvérétől, nagyságos Homonnai János úrtól, a néhai Homonnai Simonnak minden, ezen ország területén bármely vármegyében lévő és bírt, s az ország törvénye és szokásai szerint megillető javaiból és birtokjogaiból teljesen és végképp kielégítést kapott, azért maga Anna úrasszony ily módon kielégítésével teljesen megelégedvén, a mondott Homonnai János urat nyugtatván és minden alól felmentettnek nyilvánította”.

Ekkor a család tulajdonában az alábbi birtokok voltak: Barkó és Jeszenő várak, Zemplén várkastély, Nyeviczke vára, Ungvár várkastélya, s az ezekhez tartozó Ungvár, Geren, Darócz, Kereknye, Hosszúmező, Gállocs, Pálócz, Csepely, Merkócz, Trask, mindkét Domonya, Hwzak, Merche, Derbrych, Ubres, Nyevice, Kemence, Ponánya, Holobina, mindkét Gerezna, Szemere, Warehócz, Árok, Rahoncza, Sztrippa, Felsőláz, Wylatinka, Antalócz, Záhony, Salamon, Zarycho, Perecsen, Remete, Charyclaw, Ulics, Uglya, Klenowa, Klanycza, Kosztrina, Voloszánka, Váralja ungmegyei, továbbá Homonna, Jeszenő, Barkó, Zemplén, Hór, Kuppony, Várhely, Őrmező, Topolyóka, Tavarna, Mizsle, Zavada, Balasócz, Andrasócz, Zsalobina, Kvakócz, Lánzfalva, Kohanócz, Udva, Lyubise, Bwsso, Hegedűsfalva, Rovna, Zubna, Krasznibrod, Habura, Mezőbrod, Jablonka, Parihuzócz, Hosztovicza, Ujlak, Sztrakcsin, Zthawna, Sztarina, mindkét Kemencze, Haszina, Helmeck(ke), Szinna, Hosszúmező, Modra, Kudlóc, Porubka, Kolbaszó, Béla, Dubróka, Pesolina, Bisztra zempléni mezővárosok és falvak.

I. Ferdinánd utódai - II. Miksa és II. Rudolf már nem sokat törődtek magyar alattvalóik véleményével. 1569-ben a királyi udvar Habsburg-ellenes összeskűvéssel vádolta meg a felső-magyarországi főurakat, többek között **Drugeth Gáspárt** és **Istvánt**. Hogy az urakat Kassára csalják, a testvéreknek felajánlották az 1551-ben elvett ungvári vár visszaadását is. Gáspár azonban megneszelve a számára állított csapdát, Lengyelországba menekült. *(Ekkor fogták el és börtönözték be Dobó Istvánt, az egi vár hős védőjét és sógorát, Balassa János bárót - a szerző.)*

Homonnai Drugeth Gáspárról feljegyezték, hogy neviczkei várából gyakran lecsapott az Ung völgyében Lengyelországba tartó kereskedőkre, és azokat megsarcolta. Ez azonban nem volt akadálya, hogy istenes életet éljen. Részben neki köszönhető, hogy Munkács után 1546-ban Ungváron is létrejött a református egyházközség.

A gazdag javadalmat 1613-ig élvezték a reformátusok, bár míg a Homonnai Drugethek a török hadjáratokban voltak elfoglalva, a neviczkei várban megtelepült jezsuiták szabadon garázdálkodtak a városban, elfoglalták a lelkész dézsmajövedelmét, sőt még világi bíróság elé is hurcolták a prédikátorokat.

Ekkor a család másik ágának **Homonnai Drugeth Antal** volt a feje. A főúr korának egyik ismeretlen, de nagyon művelt és humanista személyisége volt. Több ispotályt alapított, gyakran gyámolította a rászorulókat. Végrendeletében például egyik ménesét eladásra rendelte, hogy azokból az általa alapított homonnai, ungvári és egyéb ispotályokat fenntartsák.

Két gyermek, **János** és **Miklós** maradt után. *(Csak az utóbbi élte meg a felnőtt kort.)* A kis árvákat Viczmándy Mátyás és Hosszúmezei Balázs ungi alispán nevelték fel. Ők látták el a főispán kiskorúsága idején a megye kormányzását is. Mivel a fent nevezett urak a királyi párton álltak, János Zsigmond erdélyi fejedelem támadása idején rengeteg kár érte őket, s kénytelenek voltak Eperjes városában keresni menedéket. Ekkor rombolták le a fejedelmi csapatok Barkó várát is.

Homonnai Drugeth Miklós 1561-ben tette le a főispáni esküt. 1563-ban a pozsonyi koronázáson 30 fős bandériummal jelent meg. Itt ismerkedhetett meg a szigetvári hős, Zrínyi Miklós Margit nevű lányával, akit még az apa életében eljegyzett. A házasságra 1569-ben került sor. Az ifjú pár Ungváron és az újraépített Barkó várában tartotta udvarát. Zrínyi Margit itt is kialakította a Dunántúlon már nagy hagyományokkal rendelkező főúri udvartartás rendjét *(ő maga a Batthyányi-udvarban nevelkedett – a szerző)*. Ebben az időszakban került a Homonnai-udvarba Martonfalvi Imre deák is. 1579-ben a vitézi erényekkel megáldott főúr a törökkel vívott csatában fogságba esett. A családnak és Zemplén vármegyének sikerült ugyan kiváltania, de a főúr betegen tért haza a fogságból, és 1580-ban elhalálozott. Végrendelete 1580. augusztus 30-án kelteződött Homonnán. Házasságukból három lány, **Anna**, **Erzsébet** és **Borbála** született.

Homonnai Drugeth Miklós felesége és gyermekei gyámságát unokatestvére, István gondjaira bízta.

Drugeth V. István, a korszak későbbi nagy katonája a fent említett „*összeesküvésben való részvételéért*” kegyelmet kapott. Neve mégis a korai időszakban azzal a hatalmaskodással kapcsolódik össze, amelyet a gondjaira bízottakkal szemben követett el. Előbb elvette az özvegytől férje végrendeletét, majd módszeresen hozzálátott birtokai elvételéhez.

Az özvegyet támogató ungi nemességet megfélemlítette, annak vezetőit, mint Palágyi Gáspár alispánt az esküdekkel együtt börtönbe vetette.

A királyi táblán elindított pert Zrínyi Margit meg is nyerte, de **Drugeth V. István** hallani sem akart a birtokok átadásáról. Végül is Rueber János felső-magyarországi főkapitánynak kellett katonai karhatalommal közbeavatkoznia.

Nem sokkal ezután Homonnai ismét kiüzte az özvegyet Ungvárról. A család Barkó várában húzta meg magát. Innen származik 1588-ból Zrínyi Margit levele a **Drugeth V. István** ellen indított hatalmaskodási perében, aki elhajtatta az asszony jobbágyainak ökreit szántás közben. Nem sokkal ezután meg is halt. Lányai még sokáig pereskedtek jogos örökségükért.

Drugeth István 1588-ban részt vett a nevezetes szikszói csatában, ahol kilőtték alóla a lovát és török fogságba esett. Közben a csata a magyarok javára dőlt el, így a már Fülekre indított foglyot sikerült kiszabadítani.

Fennmaradt egy 1590-ben a török ellen készülő Balassa Bálinthoz intézett levele, amelyben azt írta, hogy kocsit és lovakat küld és jelenti a magyarok szerencsétlen harcát a törökök ellen a vezetők elestével.

Enyingi Török Fruzsínával kötött házasságából Bálint nevű fia született.

Homonnai Drugeth I. Bálint 1577-ben született. Életének korai szakaszáról nagyon keveset tudunk. Feleségül vette Rákóczi Erzsébetet, s bár rokonságban volt az ország legelőkelőbb családjaival, az országos politikában nem vett részt. 1602-ben unokaöccsével és apósával együtt hatalmaskodással vádolják. Teljesen érthető hát, hogy 1604-ben Ung és Zemplén megyékkel együtt az elsők között állt Bocskai István oldalára. Katonai szerepvállalása kapcsolatban volt felesége elvesztésével is, mint naplójából kitűnik, remélte: a sok dolog elvonja a figyelmét.

Az inkább költői talentumokkal, mint hadi erényekkel megáldott fiatalember 1605-ben Bocskai hadainak fővezére lett. Rákóczi Zsigmonddal együtt vonták az ingadozó Báthori István országbírói Bocskai pártjára. 1606-ban másodszor is megnősült: felesége Palocsai Horváth Krisztina, Bocskai unokahúga lett.

Mivel az általa ostromolt Érsekújvárra a török is igényt tartott, a feladott várat úgy vette át, hogy nem engedte be a szövetséges budai pasa csapatait.

A Bocskai udvarában kialakult két párt közül ő az Illésházy vezette békepárthoz csatlakozott, amely őt jelölte Bocskai utódául. Miután Káthay Mihály kancellárt, a Báthori-párt fejét sikerült félreállítani, Illésházy hívei, Péchy Simon és Rimay János fejedelmi titkárok – a mai napig tisztázatlan módon – rávették a nagybeteg és sokszor öntudatlan, haldokló Bocskait, hogy politikai végrendeletébe Homonnai neve kerüljön be, mint fejedelmi utód, holott még azon év (1606. – *a szerző*) elején csak a kassai főkapitányi tiszteet szánta fővezérének.

Csakhogy a végrendelet nem számolt az erdélyi fejedelemség rendjeivel. A fejedelem holttestét egy 6-700 főre felszaporodott temetési menet kísérte Kassáról Erdélybe. Ugyancsak megérkezett a szultán által Homonnai nevére kiállított athnamé is.

Éppen ezért nagy meglepetés érte az Erdély határára érőket: a rendek először és utoljára éltek szabad fejedelmválasztó jogukkal, és megválasztották

fejedelmüknek az addig kormányzó Rákóczi Zsigmondot, Homonnai egykori apósát. A bécsi békében kapott felső-magyarországi vármegyék visszaszálltak a koronára, s a tétovázó Homonnai semmi nélkül maradt.

Határozatlanságára nincs nagyobb példa, hogy a szultáni athnamét átíratva Rákóczi nevére, majd távozott Erdélyből. Csak februárban foglalta el Husztot, Kővárt és vette magához az ún. Bocskai koronát.

Márciusban buzgó támogatója, a budai beglerbég megbízottja Ungvárra ment, hogy ha kell, erővel is „*Magyarországnak és Erdélynek fejedelmének tennék*”. Homonnai Kővárra húzódott a követ elől. Úgy tűnik leszámolt fejedelmi ambícióival, mert bár a felkelt hajdúk felajánlották neki szolgálataikat, nem élt vele.

1607 pünkösdjén Erdélybe utazott, ahol lemondott trónigényéről, de a két elfoglalt várat megtartotta. 1608-ban a királyi rész országbírájává választották. A következő évben nádornak jelölték, de halála, amit méregnek tulajdonítottak, megakadályozta a választásban való részvételét. Az ungvári vár kápolnájában temették el.

A család másik ágának feje ekkor **III. Ferenc** volt. Révay Magdolnával és Perényi Erzsébettel kötött házasságából két gyermek: **Fruzsina** és **György** született.

Fruzsina rokonához, Ecsedi Báthori István országbíróhoz ment férjhez. Házasságuk gyermektelen maradt; viszonyuk annyira megromlott, hogy az országbíró életének utolsó éveiben nem is beszéltek egymással.

György, aki már fiatalon is hatalomvágyó volt, 1584-ben megtámadta és elfoglalta Terebes várát és a benne lévő várőrséget lekaszabolttatta. Majd csapataival megszállta Gerényt is, ahol szülei éltek és azt is kifosztotta. Eközben az egyik katona édesanyját is megsebesítette.

A Szepesi Kamara, amely a magyarországi felségsértési perekbe fogott urak vagyonának és birtokainak elkobzásával töltötte meg a mindig üres királyi kincstárat, ezt az alkalmat sem akarta elszalasztani. Már kész is volt a peranyag, csak a feljelentés hiányzott. Ezt azonban Drugeth Ferencről nem kapták meg.

György, feleségével, Dóczy Fruzsínával előbb Terebesen, majd Nevickén telepedett le. Házasságukból két gyerek született: **Mária** és **György**. Az apa korai halála után az özvegy vette át a hatalmas birtokok irányítását. Gyakran került összeütközésbe szomszédaival, különösen Zokoly Péterrel és Bánóczy Simonnal. Állandó zaklatásaikkal elérték, hogy az özvegy csapataival rajtaütött Zokoly egyik birtokán és feldúlta azt.

Most már könnyű volt a hatalmaskodás vádját az asszony nyakába varrni.

1600-ban az országgyűlés külön cikkelyt adott ki, amely szerint „*Homonnai Györgyné Dóczy Fruzsina és kiskorú fia ellen, mint közönséges gonosztevők ellen kell eljárni.*”

Ezután a rágalom fegyvere következett. Elhíresztelték, hogy Drugeth György fia már kiskorában meghalt és egy parasztyerekkel cserélték ki.

Drugeth Bálint, a „*hiszékeny*” rokon (a továbbiakban *Homonnai, mert a család tagjait fő birtokuk után így kezdték nevezni – a szerző*) hitt is a szóbeszédeknek és ostrom alá vette Nevicke várát. Először a vizet vezették el, majd kiéhezették az őrséget.

Dóczy Fruzsina és gyermekei csak nagy nehézségek árán, titkos hegyi ösvényeken tudtak eljutni Lengyelországba. Gyermekei később kegyelmet kaptak, de neki örökre Lengyelország lett a hazája.

Leánya, **Mária** hazatérően feleségül ment Széchy György gömöri főispánhoz és édesanyja lett a Gyöngyössy által megénekelt „murányi Vénusznak”.

Fia, **György** egyike a kor legszínesebb egyéniségeinek. 1582-ben született. Rokonával, Bálinttal együtt ment Bocskai táborába, majd áttért a király hűségére. 1609-ben megtagadta protestáns vallását és Pázmány Péter hatására katolikussá vált. Ez a tény a későbbiekben nagy segítségére lett az udvar kegyeinek elnyerésében, hiszen Magyarországon ekkor kezdődik meg a tényleges ellenreformáció.

1610. január 6-án Nádasdy Katát, Nádasdy Ferenc, a „fekete bég” és Báthori Erzsébet, a „csejtej boszorkány” gyermekét vette feleségül. A Thurzó György által lefolytatott per szerint éppen kettejük esküvője idején derült fény a nagyszemély „praktikáira”. Miután Báthori Erzsébetet csejtej várába zárták, az saját birtokából vejének juttatta Szécskeresztúr városát (Abaúj megye), abból a megfontolásból, hogy az könnyebben meg tudja védeni azt a Thurzókkal és a Perényiekkel szemben.

Drugeth György 1611-ben Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánnyal együtt Erdélyre tört, de Nagyszombat nem sikerült bevenniük, a seregük vereséget szenvedett. Ők maguk is csak Moldván keresztül tudtak hazatérni.

Báthori Gábor meggyilkolása után ő lett a császár, az erdélyi katolikus urak és a budai pasa jelöltje az erdélyi trónra Bethlennel szemben. Hajdúkat kezdett el toborozni hadjáratára, de azokat Rhédey Ferenc nagyváradi főkapitány szétverte.

A kudarc után visszavonult birtokaira. A főúr már 1612-ben a királytól engedélyt kért egy gimnázium felállítására. 1613. június 9-én kelt Dobokay Sándorhoz, a megnyitandó tanintézet első rektorához írt levelében egy alapítvány felállításáról tesz említést. A gimnáziumba több nemes, többek között szalai Barkóczi László zempléni alispán is beíratta fiát.

A gimnázium ünnepélyes alapítása 1613. november 23-án történt Ungváron, amikor is kezdetét vette az első iskolai év. Az 1615. július 2-án

aálírt alapítólevélben, amelyet a király is megerősített, gróf Homonnai Drugeth György, Zemplén és Ung megyék főispánja, az Aranygyapjas Rend lovagja, királyi főpohárnok és ajtónálló felsorolta mindazon ingatlanokat: házakat, telkeket, szőlőket stb., amelyeket a gimnáziumnak adományozott: *„Átadjuk a kollégiumnak a mi udvarunkkal szomszédos, elhagyott és elpusztult, hajdan Szent Ferenc rendi klastromot, a templommal, kertekkel és mindazon területekkel együtt stb.*

Ung megyei uradalmunk gerényi hegyén egy szabad, ún. Baráth-szőlőt, amely keletről az erdőre dől, nyugatról Georg Vajda, délről Tóth Mátvás gerényi lakos jobbágyaink szőleivel, északról pedig jó emberünk, radvanci lakos nemes Nagy Lukács szőlejével határos.

Ügyszintén egy másik szabad szőlőt az ungvári hegyen, szintén az ún. Baráth-szőlőt, amely keletről a mi „Kerhally” szőlőinkkel, nyugatról Szigrathi, másképp Pracsak Istvánnéval, északról, a legmagasabb részen Vas Benedekével, délről az országgúttal határos.”

A gróf nevéhez kapcsolódik, hogy Krupecky Athanázius premyslei püspökkel együtt a Kárpátok völgyeiben lakó görögkeleti és részben protestáns (ez elsősorban a Rákócziaknak volt köszönhető) vált ruténokat visszatérítette a katolikus egyházba. Igaz, egy alkalommal csak Homonnai katonáinak beavatkozása mentette meg a püspök életét, mert a feldühödött görögkeleti ruténok majdnem agyonverték. Térítő munkájáért a pápától 1614-ben „aureum vellust” kapott, míg a császár az aranygyapjas rend vitézei közé emelte (előtte csak Báthori Zsigmond viselte ezt a magas kitüntetést – a szerző).

Homonnán elvette a templomot a reformátusoktól és a jezsuitáknak adta, akiknek ugyanitt kollégiumot alapított.

Mivel még mindig nem mondott le fejedelmi ambícióiról, 1616-ban részt vett azon a Munkácson tartott megbeszélésen, amelyen a felső-magyarországi főurak, többek között a házigazda Esterházy Miklós és Dóczy András szatmári főkapitány megbeszélték Erdély meghódításának tervét.

Ebből az esztendőből fennmaradt egy, Homonnainak címzett levél:

Külső címzés:

A Nagyságos és Tekintetes (a grófi rangnak megfelelő címzés – a szerző) vitéz úrfinak Homonnai Georgh szomszédomnak adassék e levél tisztességgel szeretettel kezeibe.

Magas vitézlő úrfinak Homonnai György köszöntésemet és minden hozzánk illendő dologban is szomszédaságomat nagyságodnak. Adjon Isten hosszú életet és egészséget mindkettőnknek megadatni. Az elmúlt napokban is bizonyos leveleket küldtek ngodnak. Nem tudjuk mire vélni, vitézlő uram. Sem az ember, sem eddig a levelemre választ nem írt Nagyságod. Se a tekintetes és nagyságos

vezér Aly pasa levelére semmi választ nem adál. Sok levéllel keresett meg bennünket az vezér őnagysága. Nagyságod egészsége felől írom, mi állapotban is vagyon nagyságod. Istennek legyen hála jó egészséggel bírok. Nagyságodat kérjük magad adjon választ ű nagysága levelére mindenesetre ... választ vár ő nagysága; egy fő embere itt Egerben vagyon ... embertől ... tisztességes folyamodásomra választ várok nagyságodtól levelemre. Isten tartsa Nagys.

Nagyságodnak jó akaratja.

kelt Egerben Die maj 20 1616.

Aly pasa (Utána névmonogramja – a szerző).

Amikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1619-ben megtámadta a királyi országrészt, szeptember 1-jén a szabolcsi hajdúk rajtaütöttek Terebesen, hogy Homonnait elfogják. A főúrnak azonban sikerült Lengyelországba menekülnie. Birtokai Bethlen kezébe kerültek. Csak november 23-án tért vissza több ezer kozákkal, és megverte Rákóczi György csapatait. Később ugyan sikerült kiszorítani az országból, de ez az incidens megrendítette Bethlen Magyarországi pozícióit. Homonnai 1620. június 21-én halt meg Lengyelországban. Állítólag méreg végzett vele. Nagyszombaton temették el.

A Pázmány Péter és Esterházy Miklós közvetítésével létrejött békeszerződés alapján özvegye Nádasdy Katalin és kiskorú fia, János minden javait visszakapták.

1628-ban II. Ferdinánd császár és király **Homonnai Drugeth X. János** grófnak az ungi örökös főispáni címet adományozta. Az erről szóló diplomával együtt Ung vármegye címerével ellátott drágaköves, díszes arany pecsétnyomót is kapott, amelyet a vármegyének adományozott.

Drugeth János mindenben folytatta apja munkáját. Ebben nagy segítségére volt felesége, Jakusith Anna, az egri püspök húga. A Bethlen által kikergetett jezsuitákat ő telepítette vissza Homonnára, majd 1640-ben Ungvárra, ahol nagy kolostort épített számukra.

A főúr a reformátusokat üldözte, amit az is bizonyít, hogy a vár körül lévő templomot, parókiát és iskolát leromboltatta, csak azért, hogy virágos kertjét kibővíthesse. Ugyancsak lebontatta a mezei malmot is, amelyből a három kő egyike a prédikátornak járt. Úgy látszik később megbánta tettét, hiszen az úgynevezett Só utcában templomot épített, emellett paplakot és iskolát. 1630-ban újabb alapítvánnyal gazdagította a gimnáziumot.

Fennmaradt több, 1641-ben írott levele. Ezekben mint Magyarország országbírója írt Balling János munkácsi várkapitánynak, amelyekben Taraszovics Vazul vladika (*a munkácsi püspök – a szerző*) bebörtönzésével foglalkozik és kéri szabadon bocsátását.

Homonnai Drugeth János is igen fiatalon halt meg 1645-ben. Két gyermeket, **Katalint és IV. Györgyöt** hagyott maga után.

Az ezt követő 40 esztendő történeteiről igen keveset tudunk. Érdekesség gyanánt említésre méltó, hogy 1661–1679 között férje, Homonnai György felső-magyarországi főgenerális halála után kiskorú fia nevében Galántai gróf Esterházy Mária töltötte be az ungi főispáni széket.

1676-ban gróf **Drugeth II. Zsigmond** nagy európai körutazásra indult, amelynek első állomása Bécs volt, ahol I. Lipót császár egy aranylánccal tüntette ki. Még azon év november 19-én Rómában fogadta őt XI. Ince pápa, aki egy aranyszemes olvasóval és egy vértanú ereklyéivel ajándékozta meg. 1678-ban Horvátországon keresztül tért haza. Nem sokkal ezután vette feleségül Keglevits Terézia grófnőt.

A család további történetét az asszony naplójából ismerjük. A házaspárnak 4 gyermeke született, ebből kettő még kiskorában meghalt. Közben a halál tovább folytatta az egykor oly lombos családfa ágainak nyesegetését: 1682-ben 22 évesen meghalt Homonnai XI. János, 1684-ben 46 évesen elhunyt Esterházy Mária grófnő is. Anyja halála után két héttel 27 évesen örökre lehunytá szemét Homonnai Drugeth Zsigmond Ung, Zemplén és Borsod főispánja is. Valamennyiüket az ungvári várkapolna kriptája fogadta magába.

A család utolsó férfitagja – **gróf Drugeth Vendel (Bálint)**, címzetes ungi főispán, korbáviai püspök, szentjobbi apát és esztergomi kanonok továbbra is egyházi pályán maradt. 1691-ben halt meg. Vele végérvényesen kihalt a család férfiága.

A család óriási birtokait leányágon a gróf Bercsényi, Pálffy, Csáky, Zichy és Vandernát családok örökölték.

Az ungvári várkastély déli bejáratául szolgáló kapu felett kőbe vésve ma is díszlik a Homonnai Drugeth család címere. A kötéblán a címerpajzs, amelyet már elkopott címertakarók vesznek körül. Még így is kivehető a címer közepét elválasztó széles pólya, amelyen három díszes csat látható. Felette négy jobbra néző egymás mellett álló madár (*seregély*) figyelhető meg, míg a pólya alatt hasonló helyzetben három madár áll.

Egy másik címeres emléket az ungvári görög katolikus püspöki székesegyházban őriztek. A fiú utódok nélkül elhunyt Homonnai Drugeth Zsigmond lánya, Julianna, gróf Althán Mihály Vencel miniszter felesége egy saját kezűleg hímzett, aranyos arabeszekkel átszőtt, halványkék és aranyszővetű virágokkal ékesített zöld selyemből készült miseruhát adományozott a püspökségnek 1720. július 31-én.

Az Althán címer mellett a Drugeth család jelképe volt látható rajta: „*az ezüst, barnaveres és fekete foszlányok s arabeszek közt áll egy hosszúkás,*

hegyes pajzs, mely öt mezőre van osztva. A felső és alsó mező zöld színű és üres, ellenben a második és a negyedik arany, a középső pedig fekete. A második mezőben négy-négy jobbra néző, egymás mellé állított, a negyedikben pedig hasonló alakú három fekete madár (seregély) látható, míg a középső mezőn három csatféle tárgy vehető ki. A pajzsot ezüst és arannyal díszített sisak és nyakvért fedi, amelyet egy három rubinkővel ékesített három lóherelevelű korona borít. A koronát négy vízszintesen és négy fölfelé álló fekete és arany szárny környékezi, amelyeknek felső arany szárnyain négy-négy és alsó szintén arany szárnyain három-három fekete madár áll olyan helyzetben, mint a pajzson látható”.

III. FEJEZET. VIDÉKÜNK VÁRAI

Bereg vármegye

1. „Munkács magas kővára...”

A munkácsi vár keletkezésének pontos dátuma a mai napig bizonytalan, azonban a XIX–XX. század fordulóján a Várhegyen lefolytatott ásatások szerint már a csiszolt kőkorszakban lakott hely volt. Stratégiai szempontból a síkságból kiemelkedő trachitszikla ellenőrzi a Latorca völgyében északnak, a Kárpátok hágóinak tartó utakat.

Az első, valószínűleg fából készült őrtornyot honfoglaló őseink emelhették a Várhegyen. Az István király által létrehozott megyerendszerben az ispánsági várak, esetünkben a borsovai vár, játszották a fontosabb szerepet *(a Latorca, a Borzsa, az Ung és a Tisza felső szakaszai a gyepűrendszer részét alkották)*.

A várról szóló első írásos említés 1263-ból, egy adománylevélből származik, amelyben az uralkodó Aladár tárnokmesternek adományozta Szentmiklóst *(Munkács/villa supra Munkách/ iránypontként szerepel)*. „... a munkácsi vár a tatárdulás után megnagyobbíttatván: az hírében is emelkedett” – ír erről a korszakról Lehoczky Tivadar Bereg vármegye monographiaja című munkájában.

A munkácsi királyi uradalmat *(amely zömében járhatatlan erdőségekből állt)* IV. Béla király Konstancia lánya hozományául adta. *(Az uradalom kormányzását Gergely beregi főispán látta el, akinek egyik 1299-ben kelt oklevelének "Nos, Gregorius, comes de Beregh, officialis Lev, ducis Ruthenorum" kezdete számos spekulációra adott lehetőséget. Ezek egyike szerint vidékünk a Halics-Ladomériai fejedelemség szerves része volt.)*

A vidék jelentősebb betelepítése Károly Róbert király idejére tehető, akinek külpolitikája Lengyelország és a Halics-Ladomériai fejedelemség irányába jelentősen aktivizálódott *(II. Jurij, Halics fejedelme egyike volt a magyar trónkövetelőknek, aki az északkeleti kiskirályok támogatásával elvitatta Károly Róbert királyságát /a halicsi fejedelem egyike volt a kihalt Árpád-ház leányági leszármazottainak, édesanyja Konstancia, IV. Béla lánya révén/)*.

Munkács várnagyául 1321-ben az oklevelek Tamás beregi főispánt említik. A vár és az uradalom az Anjou-ház családi birtoka lett, hosszabb ideig Erzsébet királyné, Károly Róbert felesége birtokolta. Nagy Lajos király egyik 1342-ben kelt oklevelében arról intézkedik, hogy a lampertszászi polgárok 10 ötven köblös hordó bort kötelesek a munkácsi várba *(ad castrum Mounkach)* szállítani.

Utóda, Mária királynő 1397-ben Újváron kelt rendeletében utasította a leleszi konventet *(a területileg illetékes hiteles helyet)*, hogy Csák Miklós temesi grófot iktatssák be a munkácsi uradalom egyes részeibe.

A birtokot 1397-ben Zsigmond király idegenítette el, aki Korjatovics Tódor podóliai fejedelemnek adományozta, cserébe annak uralkodói jogaiért Podólia litván tartomány felett. Valószínűleg ebben az időben épült fel az első európai típusú lovagvár a Várhegyen (a négybástyás, központi donjonos erősség előképeül a Nagy Lajos által épített diósgyőri királyi vár szolgálhatott).

A fejedelem halála után egy ideig felesége Valha és unokaöccse Vaszil irányította az uradalmat, majd visszaszállt a koronára.

Egy 1432-ben létrejött szerződés értelmében Munkácsot Kazarevics István szerb despota kapta meg. Lazarevics egyike lett Zsigmond király leghűségesebb támaszainak, az uralkodó még a Sárkány-rendbe is felvette. Halála után unokaöccse, Brankovics György örökölte meg a szerb fejedelemséget és a magyarországi birtokokat *(a vegyesházi királyok jelentős magyarországi birtokokkal próbálták meg magukhoz kötni a szomszédos lengyel, szerb, bosnyák, havasalföldi és moldvai fejedelmi házakat)*.

Brankovicsnak a törökkel való szövetekezése miatt előbb I. (Habsburg) Albert, majd I. (Jagelló) Ulászló Munkácsot a fejedelemtől elkobozta és Pálóczi László országbírónak adományozta.

Ezt követően Munkács tulajdonosa volt még Hunyadi János, Szilágyi Erzsébet, Corvin János és Csáktornyai Ernusz Zsigmond pécsi püspök is. Ez utóbbi azonban nem sokáig bírhatta új szerzeményét, mert még 1495-ben elhalálozott *(a korabeli peres anyagok arról tanúskodnak, hogy a nagybeteg püspököt udvari emberei egy párnával megfojtották)*. A munkácsi várnagy ebben az időben **Gyulai Gergely** volt, aki a későbbiekben segített az uradalmat átjárszani a kincstárnak. A következő birtokos **Geréb László** erdélyi püspök lett, aki a birtokok kormányzását átadta testvérének, **Vingárti Geréb Péter** országbírónak. Ennek 1499-ben bekövetkezett halála után az uradalom visszaszállt a koronára, majd 1504-ben II. Ulászló király Bélteki Drágffy Györgynek adományozta zálogként *(később a birtok zálogosaként Batthyány Benedek kincstartó is szerepel)*.

1505-ben a király felesége **Candelai Anna** francia hercegnő birtokává tette Munkácsot, azonban a királyné korai halála után ismét a korona birtoka lett. Az 1514. évi országgyűlés Diósgyőrrel együtt a munkácsi uradalmat a királyi udvar ellátására rendelte: Munkács a bort és a zsiradékot szállította Budára.

1522-ben II. Lajos király feleségének, **Habsburg Mária** királynénak adományozta a máramarosi koronavárosokat, Bereg megyében Beregszász, Vári, Munkács városokat, Huszt és Munkács várakat. Az uradalommal kapcsolatban

számos királynéi oklevél született: több kenézség alapítása kapcsolódik ehhez az időhöz.

A várat a mohácsi ütközetet követően Mária királyné megpróbálta biztosítani a maga részére, ezért 1526-ban egyik bizalmasára, Büdy Mihályra bízta annak igazgatását. Büdyt 1545-ben I. Ferdinand király Bereg vármegye főispánjává nevezte ki. Fia, Farkas a bécsi udvarban nevelkedett. A családot hűséges szolgálatai eredményeként a mánások rendjébe emelte. Miksa király kérésére Büdy Farkas a munkácsi uradalom részeit képező Vári és Bereg városokat átengedte a koronának, ennek kárpótlásául a Guthy Ország-család magvaszakadása után annak bereg vármegyei birtokaiból kárpótolhatta magát. Szapolyai János erdélyi vajdának és Habsburg Ferdinánd osztrák főhercegnek a magyar trónért folytatott küzdelme *(mindkettőt 1526-ban magyar királlyá koronázták)* jelentősen „*átrajzolták*” az északkeleti felvidék birtoktérképét. 1529-ben Szapolyai a munkácsi uradalmat Báthori Istvánnak adományozta Szatmár és Németi városaiért cserébe. Báthori tetemes javításokat végzett az erősségen, jelentősen felújította a felsővárat.

1530-ban a vár visszaszállt Szapolyaira, azonban tényleges ura Mária királyné kegyéből **Büdy Mihály** lett. 1538-ban, a váradi békekötés idején Munkács birtokosa János király volt, azonban 1540-ben bekövetkezett halálakor özvegye, Izabella királyné átadta Ferdinánd királynak. 1552-ben, amikor a királyné Lengyelországba, majd Sziléziába távozott, Ferdinánd király Munkácsot és uradalmát **Petrovics Péter** temesi bánnak *(Szapolyai János király rokonának, János Zsigmond egyik gyámjának)* adományozta. A nagyúr támogatta a vidék reformációját, birtokára Debrecenből meghívta Kálmáncsehi Sánta Mártont.

Petrovics végrendeletében gyámfiája **János Zsigmond** erdélyi fejedelemre hagyta birtokát. Ebből a korszakból számos oklevél maradt fenn, amelyekben a fejedelem több kenézség létrehozásáról intézkedett.

1567-ben Swendi Lázár felső-magyarországi főkapitány megostromolta és elfoglalta Munkács várát. Az ostrom során keletkezett sérülések kijavítására Miksa király rendeletében Ung és Bereg vármegyék lakosságát rendelte ki.

A Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség közötti többéves háborút a speyeri szerződés zárta le, amelyben Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék az előbbihez, míg Máramaros Erdélyhez (mint a Partium része) került.

A vár és az uradalom egyik meghatározó tulajdonosa **Mágoczy Gáspár**, Torna várának ura volt. 1556-ban mint gyulai várkapitány, 1564-ben pedig mint Eger vára parancsnoka szolgálta az uralkodót, aki Heves és Külső-Szolnok vármegyék főispánjává is kinevezte. 1572-ben lemondott az egri kapitányságról. Szolgálatai jutalmául 1573-ban Miksa király Munkács várát és uradalmát 42 ezer forintért zálogba adta Mágóchnak. A zálogbirtokban 1579-ben Rudolf király is megerősítette,

majd mivel fia még gyermekként meghalt, testvéreit, Andrást és Gáspár jelölte ki örököséivé. 1574-ben Mágóchyt Bereg vármegye főispánjává is kinevezték.

A főúr halála után unokaöccse, **II. András** örökölte a birtokokat. Nevéhez fűződik a pácini kastély építésének befejezése. Özvegyét, Alaghy Bekény Juditot felsővadászi Rákóczi Zsigmond vette feleségül, aki a Mágóchy-árvák, **Ferenc és Gáspár** gyámja is lett.

1591-ben **Mágóchy Ferencet** nagykorúvá nyilvánították, s mivel közben édesanyja is meghalt, Rákóczi Zsigmondnak át kellett adnia a munkácsi várat, s el kellett számolnia a gyámsága alá tartozó birtokok állapotáról.

1605-ben **Bocskai István** foglalta el a várat és bírta egészen a haláláig. Az 1608. évi 22. törvénycikkely elidegeníthetetlen koronabirtokként említi, azonban továbbra is a zálogbirtokosok, a Mágóchy-család kezén maradt.

Mágóchy Ferenc Torna és Bereg főispánja és Felső-Magyarország főkapitánya volt. Tevékenységéről elég keveset tudunk 1611-ben 30 éves korában hunyt el Beregszászon. Felesége, szerdahelyi Dersffy Orsolya a munkácsi vár egyik hadnagyának, Esterházy Miklósnak nyújtotta kezét, aki a házasság révén megalapozta családjá vagyoni helyzetét, és a köznemességből a mágnások rendjébe emelte azt. **Esterházy Miklóst** 1617. október 6-án nevezte ki II. Mátyás király Bereg vármegye főispánjává.

1620-ban kárpótlásul Munkács helyett Fraknó várát és uradalmát kapta meg, miután **Bethlen Gábornak** a nikolsburgi béke értelmében adta át korábbi birtokát. Bethlen Gábor 1623 februárjának elején kereste fel Bereg megyei birtokait, így a munkácsi várat, ahol Petroniust iktatta be a munkácsi püspökségbe.

Bethlen a korábban a Báthori családnál szolgáló gelsei Balling Jánost nevezte ki munkácsi főkapitánynak és az uradalom főnökévé. Balling kormányzása idejére tehető a vár korszerű felújítása (1629-ben), amelyről a felső vár falában lévő márványtábla is tanúskodik:

„Cura & fide

Generosi dni Joannis Balling de Gelze

Summi capitanei arcis ac

Praesidii Munkacz inchoata et

absolutu Anno 1629”

Bethlen Gábor szerette volna megszüntetni Erdély, illetve a magyar hódoltság függését a török Portától. A törökellenes koalícióhoz szövetségesek után nézett: megkérte II. Ferdinánd császár és király lánya, Cecília Renáta főhercegnő kezét. A bécsi udvar elutasítása után a követség a brandenburgi választófjedelemségbe indult, ahol szívesen fogadták Bethlen leánykérését. Hitbérül a házassági szerződésben Munkács és Fogaras uradalmát kötötték le a menyasszony számára.

Bethlen Gábor 1629. november 15-én hunyt el. Végrendeletében az erdélyi fejedelmi széket, birtokainak és vagyonának jelentős részét feleségére **Brandenburgi Katalinra** hagyta. Az erdélyi rendek kormányzóul Bethlen Istvánt, a fejedelem öccsét rendelték mellé. Mivel Brandenburgi Katalin az ország ügyeire iránt nem fordított figyelmet, Bethlen Rákóczi Györggyel, Felső-Magyarország egyik leggazdagabb főurával kezdett tárgyalásokat annak az erdélyi trónra való meghívásáról. A tárgyalások során azonban érdekes helyzet alakult ki: az erdélyiek lemondásra kényszerítették Katalin fejedelemasszonyt és Bethlen Istvánt választották meg uralkodójukká. Brandenburgi Katalin tanácsosával, Csáky Istvánnal a Magyar Királyságba távozott, ahol birtokainak nagy részét „átjátszotta” az utóbbinak. Bár a fejedelemasszony korábban számos birtokadománnyal próbálta meg a maga oldalára állítani Ballingot, az csak Csáky nélkül volt hajlandó beengedni a várba.

Ezután Katalin fejedelemasszony Rákóczival kezdett tárgyalásokat a munkácsi vár átadása ügyében. A tervek szerint örökre fogadja Rákóczi Zsigmondot (Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna fiát), aki halála esetére teljes jogú örököse lett volna a munkácsi uradalom tekintetében, férjhez menetele esetében 150 ezer forintot fizetett volna utódainak. Balling János a fejedelemasszonynak, mint az uradalom tulajdonosának tett hűségesküje ellenére a vár kapuit megnyitotta a fejedelem hadai előtt.

Bár a Rákóczi család már 1631-ben birtokába jutott Munkács várának és uradalmának, hivatalosan csak 1633-ban, az eperjesi egyezséget követően iktatta be a leszesi konvent **I. Rákóczi Györgyöt és Lorántffy Zsuzsannát**. Az uradalom ekkor 4 mezővárosból és 148 faluból állt.

I. Rákóczi György 1648. október 11-én bekövetkezett halála után Lorántffy Zsuzsanna Munkácsra költözött: innen, illetve pataki várából igazgatta terjedelmes birtokait. Lorántffy Zsuzsanna a munkácsi várban húzta meg magát, lengyel támadáskor majdnem fogságába esett.

A szerencsétlen lengyelországi hadjáratot követően II. Rákóczi György csak csekély kísérettel tért vissza Erdélybe, serege a lengyel vezetők „jóvoltából” tatár fogságba került. A felbőszült Porta új fejedelem megválasztására utasította az erdélyi rendeket. A három nemzet képviselői előbb Rhédey Ferenc huszti főkapitányt, majd annak lemondása után Barcsay Ákos fejedelmi tanácsost választották fejedelmükké. Rákóczi ellenállása miatt hatalmas török sereg indult Magyarországra (*az Oszmán Birodalom a Köprülü-restauráció révén most élte második virágkorát, így nem tűrhette el erdélyi vazallusa ellenállását*). Az Ali szerdár és Szejdi Ahmed budai pasa vezetése alatt álló török seregek Szászfenes alatt csaptak össze Rákóczi csapataival. Az ütközetben Rákóczi halálos sebet kapott, a Partium nagy része (*Borosjenő, Karánsebes, Lugos és*

Nagyvárad várakkal) török fennhatóság alá került. Így az erdélyi vármegyék a török hódoltság közvetlen szomszédai lettek.

Báthory Zsófia Munkács várából mindössze néhány nap alatt érkezett meg a fejedelem táborába, így II. Rákóczi Györgyöt felesége karjai között érthette a halál. A fejedelemasszony *(élete végéig gyászt viselt ezután)* fiával, **I. Rákóczi Ferenc** választott fejedelemmel együtt elhagyta Erdélyt és Munkács várában rendezte be udvarát. Anyósa, Lorántffy Zsuzsanna hamarosan bekövetkezett halála után a hatalmas Rákóczi-birodalom az ő kezébe került. Fiával együtt visszatért a katolikus hitre és felajánlotta szolgálatait I. Lipót császárnak *(bár protestáns férje korábban intette, hogy „Ferkót is ebben az igaz vallásban nevelje, hogy az bálványozásnak semmi szikrája benne ne találtassék”)*. Udvarába fogadta a jezsuitákat, segítségükkel megkezdte a protestánsok üldözését birtokain: elűldözték a református prédikátorokat, minden jövedelmétől megfosztotta a Rákócziak által pártfogolt sárospataki kollégiumot. Valláspolitikája miatt Báthori Zsófia számos alkalommal összeütközésbe került Bereg vármegye hatóságáival, így Csáky István főispánnal is.

A fejedelemasszony még tulajdon fiával is szembeszállt, amikor az csatlakozott a Wesselényi-féle összeesküvéshez *(az összeesküvők felesége, Zrínyi Ilona révén vonták be az amúgy a politikától visszavonult I. Rákóczi Ferencet mozgalmukba)*: Munkácsra érkező hadait zárt kapukkal és ágyúkkal fogadta. Az összeesküvés leleplezése és vezetőinek kivégzése után I. Rákóczi Ferenc szentmiklósi udvarházában húzta meg magát, amíg Báthory Zsófia közbenjárására császári kegyelmet nem kapott *(a családi vagyon egy részének elzalogosításával és jelentős kölcsönök felvétele révén sikerült összegyűjteni a közel 400 ezer forintos váltságdíjat)*.

Ezzel kapcsolatban így emlékezett meg végrendeletében: *„Fogod tudni (II. Rákóczi Ferenc), s elmédben tartsd, mely veszedelmes volt igaz urától, királyától jó emlékezetű apádnak elszakadni, és noha mások gonosz készletekből eset vala abban a te apád, de ugyanúgy ne engedj soha a tökéletlen praktikának, hanem igaz úton járj. Tudgya az Isten, a császár és az okos Magyarország, mennyit fáradtam, költöttem, búsultam én abban a dologban.”* (1679. december. 15.)

A fejedelem ezután teljesen visszavonult a közélettől, 1676. július 6-án, makovicai várában érte a halál.

Báthori Zsófia 1680-ban bekövetkezett halála után a hatalmas családi birtokokat az árvák nevében **Zrínyi Ilona** kormányozta. A kibontakozott kuruc mozgalom miatt veszélybe kerültek e birtokok, ezért 1682-ben feleségül ment **Thököly Imre** grófhhoz, a kurucok vezéréhez *(Zrínyi Miklós, a szigetvári hős leszármazottjaként, Thököly Imre közeli rokona volt a nagyasszonynak. A kettőjük közötti különbség a mai kutatások állása szerint mindössze 5 évet*

tett ki.). Thökölynek sikerült kivívnia a Porta támogatását, és az általa elfoglalt megyék területén létrehozta a Felső-magyarországi Fejedelemséget.

(A munkácsi vár kazamatái számos híres ember számára biztosítottak „kényszerű lakhelyet”. Így többek között Koháry István füleki főkapitány, miután Thököly fogságába esett, Munkácsra került. Itt, a sanyarú fogságban saját emlékezetében fogalmazta meg Sok ohaitás közben inség viselésben éhség szenvedésben keserves rabságba Munkács kővárában szerzett versek című költeményciklusát, amely 1720-ban nyomtatásban is megjelent).

1683-ban Kara Musztafa nagyvezír vezetésével hatalmas sereg érkezett Magyarországra, amelynek célja Bécs elfoglalása volt. Thököly hadaival együtt kénytelen volt csatlakozni hozzá. A nagyvezír figyelmetlensége miatt a német és a lengyel seregek megtörték az ostromgyűrűt, és két csatában is megverték a törököket.

Hamarosan leáldozott Thököly szerencsecsillaga is. Miután a váradi pasa elfogta, hadvezérei egymás után adták át az erődítményeket az osztrákoknak. Egyedül Munkács vára (amelyet Zrínyi Ilona védett) állt még fenn. Az ostrom 1685 őszén kezdődött, amikor Caprara tábornok vezetésével az osztrák csapatok körülvették a várat. Mivel nem jártak sikerrel, a következő év tavaszán beszüntették az ostromot. A következő ostromot a vár védői már nem viselték el és 1688-ban a fejedelemasszony megadta magát Caraffa tábornoknak. Az előkelő foglyokat Bécsbe vitték és elválasztották egymástól. **II. Rákóczi Ferencet** egy csehországi jezsuita kolostorban neveltette a császár.

A munkácsi várba német helyőrséget helyeztek....

A török elleni felszabadító háború után a bécsi udvar hozzálátott, hogy az országot befolyása alá vonja. A felszabadított területeken hatalmas birtokokat kapott az udvarhű német és cseh arisztokrácia, kialakították a katonai határőrvidéket, Erdélyt nem csatolták Magyarországhoz.

Növekedtek az adóterhek, megbénult a szellemi élet, megindult a protestánsüldözés. Az eperjesi törvényszék által elkövetett törvénytelenségek még az udvarhű nemesség körében is visszatetszést keltettek.

1695-ben **Esze Tamás** tarpai jobbágy, **Kis Albert** volt kuruc hadnagy és szegénylegény társaik a nagybányai hegyekbe húzódva parasztfelkelést készítettek elő, Thököly hűségére esketve fel a parasztokat. 1696 szeptemberében már Barkaszon találjuk a 200 fős felkelő sereget. Ebből a mozgalmából vette kezdetét a hegyaljai felkelés, amelynek során a parasztok Tokaji Ferenc egykori hadnagy és Szalontai György végardói bíró vezetésével elfoglalták Tokaj és Patak várát. A felkelők vezetőjüknek az ifjú Rákóczi Ferencet szerették volna megnyerni, de az családjával együtt Bécsbe menekült. A felkelést a kirendelt császári haderő leverte.

1701-ben Lipót császár parancsára francia levelezése miatt letartóztatták Rákóczi Ferencet és több magyarországi nemest. A bécsújhelyi börtönbe zárt Rákóczi felesége segítségével megszökött és Lengyelországba menekült *(a szökés megszervezésében részt vett a császár gyóntatója is)*.

Magyarországon eközben súlyosbodott az elnyomás. 1702-ben bevezették a véradót, a katonák erőszakos besorozását, amelyre különösen Bereg és Ugocsa megyékben került sor. Nem csoda hát, hogy ezek a megyék lettek egy kirobbanni készülő felkelés bázisai. Császári parancsra a kőborlókat be kellett sorozni az újonnan felállítandó ezredekbe. Esze Tamás és Kis Albert önként jelentkezett Bereg megyénél katonai szolgálatra. A megyei vezetés toborzással bízta meg őket, amit szervezkedésre használtak fel.

1703 márciusában a felkelők a beregi hegyekbe vették be magukat, miközben vezetőik Brezán várában felkeresték Rákóczi Ferencet. A herceg ekkor már hajlott a támogatásukra, ezért május 6-án kelt kiáltványában felkelésre szólította fel Magyarországon minden lakóját a Habsburgok ellen. A hazatért vezérek május 21-én Tarpán és Váriban kibontották Rákóczi zászlaját, majd másnap a beregszászi hetivásáron meghirdették a felkelést. A Borzsa völgyében északnak tartó felkelőket a Károlyi Sándor szatmári és Csáky István beregi főispán vezette nemesi seregek szétverték.

Eközben Rákóczi megindult Lengyelországból, és július 16-án Vereckénél átkelve a Kárpátokon, népi felkelést hirdetett meg. Hadműveletei Munkács alatt kudarcot vallottak, kis híján a herceg is fogságba került. A felkelők az első győzelmet a tiszabecsi átkelőnél aratták, ezzel az egész Tiszántúl a kezükbe került.

II. Rákóczi Ferenc, Beregszász földesura több alkalommal is ellátogatott a városba, így például 1705-ben és 1709-ben. 1707-ben a város kérvényezte a korábban bírt pallosjog megújítását, de elutasítást kapott.

A Rákóczi-szabadságharc első éveiben jelentős sikereket ért el, majdnem az egész ország behódolt a fejedelemnek, azonban a trencsényi csatavesztés után a kurucok mindinkább szanaszorra kerültek. A kialakult nemzetközi helyzet, a spanyol örökösödési és az északi háború sem kedvezett a nemzeti felkelésnek. A kurucmozgalom 1710-re szétesőben volt. 1711-ben Rákóczi a salánki országgyűlés után Lengyelországba távozott, hogy elnyerje I. Péter orosz cár segítségét. Távollétében a fővezérséget Károlyi Sándorra bízta. Károlyi a reális helyzetből kiindulva Szatmárban megegyezett Pálffy János tábornaggal a békéről *(eltitkolva I. József király halálát)*, és 1711. május 1-jén a kurucok Nagymajténynál letették a fegyvert.

(A Nagyságos Fejedelem idején is használták börtönnek a várat, egy ideig itt raboskodott Forgách tábornagy, Rákóczi egyik legjobb katonája is. 1706 őszén a fejedelem Pozsony várának elfoglalására küldte ki, azonban Forgách

inkább a szomszédos városokat, Bazint, Modort és Szentgyörgyöt sarcolta. Engedetlensége miatt a fejedelem várfogságra ítélte: előbb Krasznahorkán, majd Szepesvárott őrizték. Innen szökni próbált, de a kötél, amelyen megpróbált leereszkedni a falakról, elszakadt, s így lábát törte. Elfogása után Munkácsra vitték, itt raboskodott a felkelés végéig. A szatmári béke után elkísérte a bújdosókat Lengyelországba, ahol 1729-ben Lembergben érte a halál).

Mivel Rákóczi nem élt a meghirdetett amnesztia lehetőségével, árulónak nyilvánították és minden vagyonát elkobozták. A Rákóczi-szabadságharc bukása után az uradalom egy ideig a kamara, majd a **Schönborn** család tulajdonába került. Előbb a törökellenes hadjárathoz jelentős összegekkel hozzájáruló mainzi érsek, **gróf Schönborn Lothár**, majd az 1731. június 4-én a Laxenburgban kelt császári adománylevél gróf **Schönborn Buchheim Wolfsthal Ferencnek** adományozta a munkácsi és a beregszentmiklósi uradalmakat. A munkácsi várban a császári helyőrség maradt, itt a későbbiekben a státusfoglalók számára börtönt alakítottak ki. A Várhegyet körülvevő huszárvárat (várpalánkot) lebontatták, azonban az 1716. évi tatár betörést követően ismét felújították.

1770. június 1-jén II. József császár magyarországi útja során Munkács várát és annak helyőrségét is megtekintette, majd június 3-án, pünkösd napján a csernekhegyi monostorban misét hallgatott. Lengyelország felosztása, majd Bukovinának a birodalomhoz való csatolása kapcsán 1773-ban a „*kalapos király*” ismét a vidéken járt.

1805. december 11-én Napóleon seregei elől menekítve Ungváron és Szerednyén keresztül Munkács várába érkezett a Szent Korona. A kíséretet, illetve a várőrséget Pálóczi Horváth Sámuel, Bereg vármegye főjegyzője fogadta ékes beszéddel. A koronázási ékszerek 1806. március 9-ig maradtak az erősségben.

Mindezek mellett a vár továbbra is börtönként működött. Számos neves személyiség raboskodott itt, így Kazinczy Ferenc, a magyar nyelvújítás atyja, akit a császári kormányzat a magyar jakobinus mozgalomban való részvétele miatt ítelt várfogságra. Kufstein után 1800–1801-ben Munkácson raboskodott. Hormayr József báró Tirol Ausztriától való elszakítására szervezett mozgalma miatt került a várbörtönbe 1813-ban.

1847 júniusában felvidéki útja során Petőfi Sándor is felkereste a várat.

2.Szentmiklós (Beregszentmiklós)

(Bereg-)Szentmiklós község a Latorca völgyében, Munkáctól északkeletre fekszik, amelynek központjában ott található a nevezetes várkastély, amely

korábban a Huszt-Szentmiklós-Ungvár védelmi vonal fontos láncszemét képezte. A várkastélyt kelet felől a Latorca medre védte, míg a többi oldalról földtöltésekkel és árkokkal vették körül.

Szentmiklós a gyeprüendszer egyik fontos elemét képezte, mint pusztabirtok a XII. században egy bizonyos **Beth** birtoka, s mint a gyeprükön innen valónak említik. A XIV. század elején Bereg vármegye egyik legmódosabb plébániás helyeként szerepel a pápai tizedjegyzékben 10 garassal (Munkács ekkor 6 garast fizetett).

A helység a XIII. században Bánk bán veje, **Simon** ispán kezén volt. II. Endre király a Gertrudisz királyné ellen elkövetett merényletben való bűnrészségéért elkobozta tőle a birtokot. Előbb **Mikov fia Mihály** birtokolta, majd V. István király adományából Szolvával és Vereckével együtt **Várdai (Forrai) Aladár** királynéi tárnokmester tulajdonába került *(az adományozó oklevél szerint ő értesítette az uralkodót örököse, László megszületéséről)*.

1270-ben Rosd nembeli Endre fia **Mihály** (*comes Michael parvus de genere Rusd*) kapta meg királyi adományként, ekkor kerül sor a birtok határainak bejárására is. Bár két gyermeke is született, a család birtokait Berenczei Nane fia **Jakab** főispán (a Lónyayak őse) szerezte meg: feleségül vette az özvegyet, fia, Keled pedig a lányörökös. Az özvegy kérésére, férje érdemeire való tekintettel annak birtokait, Bótrágyot, Bátyút, Szalókát (Ung megye) és Szentmiklóst IV. László király 1285-ben Berenczei Jakab főispánnak adományozta.

1309-ben ismét **(Forrai) Aladár fia Chete** kezén találjuk, aki mint szerzett birtokot adja tovább fiának.

1389-től a Perényi család tagjai: **Perényi Miklós, János és Imre** birtokolták *(a szomszédos Podheringgel együtt)*. Zsigmond király 1403-ban kelt oklevelében megengedte Perényi Imrének, hogy Szentmiklóson a maga részére erősített kastélyt építsen.

Perényi Imre nádor fia, **Péter**, a későbbi királyi kancellár hosszabb ideig a szentmiklósi várkastélyban tartózkodott; jószágigazgatóként Melith Péter működött itt. Perényi Péter bebörtönzését követően a birtok visszaszállt a koronára, amely a munkácsi uradalommal együtt kormányoztatta. 1572-ben II. Miksa király szolgálatai elismeréséül **Frangepán Ferenc** horvát-szlavónalmát bánnak adományozta 10 ezer aranyforint zálogösszegben.

Egy időre a birtokot visszakapták a Perényiek, azonban Perényi Gábor magtalan *(vele halt ki a család un. nádori, vagy terebesi ága)* halála után ismét királyi birtok.

Az uralkodó ezután az erdélyi származású **Telegdy Mihálynak** zálogosította el Szentmiklóst, aki 1574-ben a zálogbirtokot 22 ezer forinton váltotta meg. II. Rudolf király 1578-ban kiadott oklevelében 8 ezer forinttal növelte a zálogösszeget, ekkor a szentmiklósi uradalom részeiként az alábbi

településeket említik: Kölcsin, Podhering, Repede, Szolyva, Sztrojna, Duszina, Martinka, Hársfalva, Almamező, Alsó-Verecke, Ökörmező (Volóc), Felső-Verecke, Verbiás, Laturka, Pudpolócz, Sdenyő (Zsdenyova), Perekresz, Uklin, Robonicza, Izvor, Paulova, Polen, Holubina, Szuszkó /azaz Munkáctól a Kárpátok vízválasztójáig/. *(A beiktatásnál ellentmondott Mágóchy Gáspár tornai főispán, a munkácsi vár ura és a Perényi család).*

A hosszabb ideig erdélyi alvajdaként, majd 1569-71-ben székely főkapitányként és udvarhelyi várkapitányként működő Telegdy Mihály *(testvérével ellentétben megmaradt katolikusnak)* 1556-ban elkísérte János Zsigmond fejedelmet Belgrádba, hol az Szulejmán szultán előtt tisztelgett. János Zsigmond halála után Bekes Gáspár pártjára állt *(bár Báthori István váradi főkapitány, a későbbi fejedelem az unokaöccse volt)*, s mint ilyen részt vett a kerelőszentpáli csatában is, amely után menekülni kényszerült Erdélyből. Telegdyt, illetve rokonait fő- és jószágvesztésre ítélték, bihari birtokait elkobozták.

A beiktatásnál ellentmondó Mágóchy Gáspárral (aki Bereg vármegye főispánja tisztségét is betöltötte) a továbbiakban is meggyűlt a baja, amin nem segített Ernő főherceg–helytartó oltalomlevele sem.

Telegdy Rudolf király 1583. május 6-án kelt engedélye alapján jelentősen megerősítette és kiépítette a szentmiklósi várkastélyt. Itt rendezte be főúri udvartartását. Losonczy Bánffy Zsófiával kötött házasságából 4 gyermek született.

Mágóchy halála után Munkács új ura, Rákóczi Zsigmond is több alkalommal próbálta megszerezni a szentmiklósi uradalmat, azonban a Telegdyek rokonuk, Báthori István országbíró segítségével megakadályozták azt.

Telegdy Mihály és Bánffy Zsófia gyermekei:

X. János, a kor neves katonája, hősi halált halt 1596-ban a mezőkeresztesi csatában. Segnyey Annával kötött házasságából négy gyermeke született.

Kata Kisvárdai Szokoly Miklósné (1550–1599). A korszak egyik fennmaradt írásos emléke, egy verses levél Telegdy Katától származik. A költőnő *(sógornője révén rokona volt Balassi Bálint Júliájának, Losonczy Annának)* művelt, öntudatos reneszánsz asszony; férje, Szokoly Miklós Balassi műveinek értő olvasója. Kisvárdai udvarukban vendégül látták a szabadgondolkodó Christian Franckent. A költői levél szellemes-csípős válasz egy máig sem azonosított rokonának, ágyának levelére, amelyben az eldicsekedett az általa létrehozott, Pallasnak-Minervának szentelt irodalmi ligettel. A költő(nő)i vitában Telegdy Kata ironikus felhangokat ad a stilizált pásztorregény-világképnek. A prózai és verses részeket váltogató levélben ügyesen használja az évődés, a kritika, az öntudat és önirónia hangnemeit. Nagyfokú poétikai tudatosságra vallanak

a vers-próza átmenetek, a szöveg tartalmával egybevágó, modern versritmus, amelynek alapja a szóbeliségben hagyományozott szövegvers. A költő tehát Balassihoz hasonlóan eljutott a dallamtól független szövegvershez, csak más úton, egy archaikus hagyományt emelve be az irodalomba. Világképe, műfaja, poétikai fölfogása alapján Telegdy Kata Balassi holdudvarához, tágabb köréhez tartozhatott; művét, amely a hivatalos irodalmi élettől elszigetelt, de messze nem provinciális, távoli rokonság fűzi össze Louise Labé költői leveleivel.

TELEGDY KATA

Levele ángyához

... Szerelmes asszonyom, az kegyelmed
mestersígesen gondolt,
jó akaratjából formált,
és bölcsessígesen írt
levelít megolvastam,
kiben úgy gyönyörködöm,
mint az gyöngyhalászok,
mikor ű hálójok
gazdag, szép prédával,
megtelik gyöngyökkel,
azok között alig
hiszi, örömben
melyiket kaphassa,
tegye kebelében.

Azvaggy

mint az szép parlagon
sétáló kis nyulakat
kik nagy mulatsággal
vadásszák ebekkel,
mikor félisekben
egynéhányat látnak,
viletlen találhatnak,
ű nagy örömeiben
nem tudják, hamarban
melyiket költhessék,
indítsák üzísben;
azvaggy csak házunknál

(tudom, voltál annál)
mikor kertecskémbe
megyek be kedvembe,
hogyha megtekintem,
melyeket két kezem
ültetett vagy vetett
az sovány homokban,
nem tudom, melyiket
szakasszam elébben.

Így én az kegyelmed gyönyörűséggel, hozzám való jóakaró
szeretettel megrakott levelít olvastatván, ugyan nem tudom,
melyik riszibe gyönyörködtessem szegíny honn lakos szívemet,
vagy melyik riszít vegyem elő, kire választ írjak kegyelmednek,
gondolván azt is, hogy

paraszt embernek Rómába menni,
böcsek köt bolondnak vetekedni,
az böcsessígnak istenasszonyi,
Pallas s Minerva oltalma alatt
lívökkal válasszal igyekezni,
nem különben, mint jó táncost ingerleni,
azvagy ugrásra kecskét tanítani.

Látom, szerelmes asszonyom, és értem, hogy immár kegyelmed
Pallas és Minerva istenasszonnak (az szegíny Diana asszont
vadászó seregével hátrahagyván) kedvít találta

szíp, csergő patakú,
gyönyörű folyású,
minden szép füvekkel,
fákkal, virágokkal,
zúgó, csorgó folyás
mellett sok szép szavú,
kiterjedt, szép ágú
és gyönyörködtető
fákon nagy ékesen
szóló madarakkal
megékesített
forrással, szép kúttal,

mint egy áldozattal,
holott firedjenek,
tisztelvín szép barlanggal,

kiknek tudom, hogy az kegyelmed énhozzám való szeretetért
kegyelmed engem is esmeretibe juttat,
noha az szíp forrás,
firedís, tisztaság,
erdei szép barlang,
hegyeken, völgyeken
mulatság, nyájasság
nem Pallast, Minervát,
hanem csak Dianát
illeti mint asszonyát,
mert Pallas, Minerva,
ezt minden jól tudja,
kulcsos városokat
laknak, szíp várakat;
erdőket, hegyeket,
völgyeket, mezőket
nem járnak, búdosnak,
hanem Dianának,
mint nagy fű vadásznak
az ű seregével,
hamadri nimfákkal
engedték lakóul
mint atyjokfiának...

Bora, előbb Csapy Kristóf, majd Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem felesége.

III. Pál Várday Katalinnal kötött házasságot (*Várday Katalin, családja utolsó tagja, előbb Szokolyi Miklós jegyese, majd Telegdy Pálhoz ment férjhez. Annak halála után bedeghi Nyári Pál váradi kapitányt választotta férjéül. Lánya, Nyári Krisztina Eszterházy Miklóshoz ment feleségül, így a Várday-vagyon is tulajdonukba ment át, ezzel Kis-Wárda is az Eszterházyakra szállt.*). A család birtokait a szentmiklósi kastélyból igazgatta. Házasságukból több gyermek is született. Erről tanúskodik Telegdy Pál sírfelirata is, amelyet „*nagyságos Várday Katharina készíttetett néhai szeretett férje Thelegdy Pál dicsőségére*”. A főúr 1596. november 13-án 32 éves korában hunyt el (*a családi sírbolt a kastély udvarával*

határos templom kriptájában volt). Telegdy Pálnak és Várday Katalinnak hat gyermeke született: **István, Zsigmond, Mária, Zsuzsa, Kata** és **Anna** leányai.

Csak a legkisebb leánygyermek, **Anna** élte meg a felnőttkort. Anna bedeghi Nyári István szabolcsi főispánhoz, királyi főajtónállómesterhez ment feleségül. Vagyonáról kiválóan gondoskodott mostohaapja (*s egyben apósa*), Nyári Pál, de gondoltak rá rokonai is, így unokabátyja, ecsedi Báthori István országbíró is, aki 1603-ban kelt végrendeletében külön megemlékezett leányági rokonairól. A Báthori-vagyon leányági javait Várday Kata Telegdy Pálné és annak leánya, Telegdy Anna Nyári Istvánné kapták meg. Telegdy Anna arany-ezüst értékeket és drágaköveket kapott örökségül 11500 forint értékben, illetve számos birtokot, úgy mint Abaúj megyében Rozgony, Zinna és Györke falvakat, Zemplénben pedig Helmecket és Keresztúrt.

1628-ban gróf Esterházy Miklós és felesége, Nyári Krisztina megállapodtak Nyári Istvánnal és Telegdy Annával, hogy 28 000 forint lefizetése mellett a szentmiklósi kastélyt és számos birtokot azok életük végéig élvezhetik, azután pedig a zálogösszeg visszafizetése nélkül visszaszáll a vagyon az Esterházy-családra.

Mivel a Telegdy-família X. János ágán tovább élt, fiai, **IV. Ferenc** és **Gáspár** is benyújtották igényüket a család birtokaira. Telegdy Gáspár és fia, **István** hatalmas vagyon birtokába jutottak öröklés és zálog révén, többek között a Surányi és a Prépostváry családoktól.

Apja halála után a leleszi konventhez fordult, hogy állítsák ki számára a szentmiklósi uradalom tulajdonjogával kapcsolatos oklevelek másolatát, majd kérelmezte a kassai kamaránál a zálog további megerősítését, amelyre további 30 000 forintot tett le. 1650-ben III. Ferdinánd császár megerősítette **Telegdy Istvánt** az uradalomban (*ekkor nősült meg, s a birtokra szintén igényt tartó Lónyay Zsigmond Bereg vármegyei főispán lányát, Margitot vette feleségül*).

A gyakran betegeskedő főúr 1649-ben elkészítette végrendeletét, amelyben vagyonának fő örököséül feleségét, Lónyay Margitot jelölte meg. Az utolsó Telegdy 1653-ban halt meg. Felesége, Lónyay Margit szeptember 23-án kelt levelében már mint „*az néhai tekintetes és nagyságos Thelegdy István úr megmaradot Özvegye*” írta alá magát.

Később III. Ferdinánd király a kastélyt és uradalmát **Lónyai Zsigmondra** és mindkét nembeli örökösire ruházta. Az elhunyt Lónyai Zsigmond özvegyét nagymihályi Bánffy Erzsébetet **Rákóczi László** vette el, s így a szentmiklósi birtokok előbb rá, később rokonaira, a Rákócziakra szálltak. II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjárata nyomán a lengyel hadak a szentmiklósi kastélyt is feldúlták. 1661-ben Rákóczi László neje, **Bánffy Erzsébet**

lakott benne. 1666-ben itt rejtőzött el I. Rákóczi Ferenc a gyászos véget ért Wesselényi-féle összeesküvés bukása után, ekkor a kastély Homonnai Drugeth György özvegyének, **Esterházy Máriának** kezén volt. 1669-ben Lipót király beleegyezett, hogy a Rákóczi család a szentmiklósi uradalmat az Esterházy családtól 65.000 tallérért átvehesse. Ennek nyomán 1673-ban már Rákóczi Ferenc özvegyének, **Báthory Zsófiának** birtokaként említik. Báthory Zsófia elhunytával a birtokot **Zrínyi Ilona** vette át gyermekei javára. II. Rákóczi Ferenc vadászatai során gyakran megfordult szentmiklósi kastélyában. 1711. február 19-én e kastély adta utolsó szállását hazai földön, hol még az éjszakát töltötte. 1711-ben, a szatmári békekötés után Rákóczi birtokát a kincstár kezelte. 1726-ban VI. Károly Szentmiklóst Munkácsal együtt **gróf Schönborn Lotár Ferencnek** adta. Ettől kezdve e család és leszármazottai birtokolták.

A várkastély emeletes, U alaprajzú, az északi és a déli sarkain kiálló kerek, illetve sokszögű saroktornyokkal. Lent nagy pincék terülnek el, a földszinti keresztboltozatú rész a saroktornyokon kívül hat szobát és konyhát, valamint egy hajdan palotának nevezett tágas előcsarnokot tartalmaz, míg fent az emeleten hosszú keskeny folyosóból nyíló hat kis szoba és egy nagy terem található. 1734-ben kéményeket építettek a házra. Az eresz alatt körben lőrésesek vannak, amelyek a várkastély eredeti rendeltetésére utalnak. Falai vastagok, homlokzatai simák, nyílásainak többsége egyszerű. Mindössze a saroktornyok első szintjén lévő ablakok tölcserések, lőrésszerűek, míg a déli oldalhomlokzat két földszinti ablaka reneszánsz stílusú. Ez utóbbiak kettős ablakok, kőkereteik gazdagon és mivesen faragottak. Felső sarkaikon ornamentális díszítések vannak, felettük tagolt szemöldökpárkányokkal. A kastély délnyugati bejáratát 1734-ben Marksteiner Jakab uradalmi kőműves falazta be, s azt a kastély ellenkező oldalára tette át.

1943-ban a Műemlékek Országos Bizottsága végzett itt kutatási és restaurálási munkálatokat. Ekkor került elő az északi és a nyugati falon két sgraffitto, amelyek közül az egyik háromszögű timpanonban Rákóczi-címert mutatott.

3. Borsova vára

Borsova vára Vári község déli határában, a Borzsa folyó jobb partján fekszik, nem messze a Borzsa-Tisza torkolattól. Valószínűleg tudatosan választották ki a várhelyet, hiszen három oldalról folyók védték.

Anonymus krónikájában így emlékezik meg a várról: *„Borsova várát ostrom alá fogta, harmadnapra harccal bevette, falait lerombolta, és Salán vezér*

katonáit, kiket ott talált, bilincsbe verve Hung várába vezette". A leírás arról tanúskodik, hogy már a magyar honfoglalás előtt itt megerősített őrhely állt, amely valószínűleg a Tiszán lefelé tartó sószállítmányok biztonságát felügyelte. Az 1960-ban lefolytatott régészeti ásatások eredményei arra mutatnak, hogy az erősség és a környező település valamikor a VIII-IX. században jött létre.

A vár egy ideig a környék közigazgatási és egyházi központjaként is szerepelt. Itt volt az ispáni, illetve az esperesi központ, innen irányították az egykori Borsova megyét, amelynek területe egészen Kisvárdáig húzódott. A várból alagútrendszer vezetett ki, ennek nyomaira a későbbiekben házépítés során bukkantak rá. Lehoczy Tivadar, vidékünk neves polihisztorja így írt a várról: „*A borsovai vár hajdan nagy kiterjedésű erősség lehetett; feküdt ez a róla elnevezett Vári város déli részén az azt keletről környező Borsova és a délnyugati oldalát érintő Tisza közötti félszigeten, melyet most északról a város felől hatalmas földtöltés keríti be. Mint a lakosok mondják, a vártér keleti szélén állottak egykor a várórség lakjai, míg a nyugoti szélén, a mostani Szentgyörgy (állítólag Szengor; az egykori legendás várúr emlékét őrzi) nevű temetőhelyen, a fővár emelkedett, a keleti táborhelytől árkokkal és sánczokkal el lévén különítve, melyeket a Borsova és Tisza vizek s ezek áradmányai megközelíthetetlené tettek.*”

A tatárjárás során Borsova várát is lerombolták, ezt követően megyeszékhelyi szerepét előbb Nagyberég, majd Lampertszásza veszi át. *(Némely feltételezések szerint nem is a tatárjárás, hanem a kiskirályok korában, IV. László és III. Endre uralkodása idején, a belháborúk során pusztult el).*

A tatárjárást követően IV. Béla király idegen telepeseket, hospeseket telepített le itt. A helység a továbbiakban a munkácsi királyi váruradalomhoz tartozott. Fontosságát jelzi, hogy mezővárosi rangra emelték, mi több, Erzsébet királyné *(Károly Róbert felesége, a vidék földesura)* szabad királyi városokat megillető jogokkal *(így pallosjoggal)* ruházta fel.

A vár utolsó maradványai *(kápolna, egy bástya)* az 1657. évi lengyel betörés idején pusztultak el. *(Lehoczy így ír erről: „... kik a régi toronyt a benne volt régi harangokkal együtt a vár alatt folyó Borsova iszapjába döntötték.”)* A vár helyén napjainkban a községi temető található, amelynek a délkeleti részén lévő hasadékot a mai napig Vaskapunak nevezik. A vár köveit, tégláit a helyi lakosság építkezés céljára hordta szét. Ezekből készült az egykori vendégfogadó, a lel-készlak és a templom kerítése is.

A korabeli okmányok szerint a vidék birtokosai többször is ellátogattak a várba, így 1445-ben Hunyadi János kormányzó, illetve 1466-ban felesége Szilágyi Erzsébet is.

4. Kovászó

A Benei- és a Kelemen-hegy között félúton, a Borzsa folyó jobb partján látszanak a kovászói vár bokrokkal és szederindákkal benőtt romjai. Hadászati-
lag fontos hely volt, hiszen a Máramarosból az ország belsejébe vezető ún.
sóutat ellenőrizte. Lehoczy Tivadar szerint a település és a vár a nevét a
„*határában elterjedő Kovas-szickláktól vevé*”.

A vár első írásos említése 1390-ből való, amikor Zsigmond király **Nagymihályi György** fiának, **János** mesternek adományozta Várral együtt. A későbbiekben a kusali **Jakchy** család birtokolta Kovászót. Ezt a nagy múltú, országos jelentőségű családot méltatlanul feledte el a történelem. A kusali Jakchyak Szatmár és Belső-Szolnok (Erdély) vármegyében voltak birtokosok. Egyik tagja, **I. György** 1400-ban mint királyi főtárnokmester említetik, illetve ugyanő látta el Bereg vármegye főispáni tisztét is. A család egyik ágát birtokáról Kászoninak is nevezték. Egyik tagja, kászoni **Jakchy László** 1505-ben Bereg vármegye követe volt a rákosi országgyűlésen.

A Jakchy családtól egy időre elidegenítették birtokait, azok nagy részét a Hunyadiak, illetve Szilágyi Erzsébet kapták meg. Így 1461-ben **Hunyadi János** beszercei grófot, Magyarország kormányzóját iktatták be Kovászó birtokába.

A Jakchyak sokat pereskedtek szomszédaikkal, így a Szaniszlóffy Báthoriakkal, akik egy időre még Kovászót is elnyerték tőlük.

Leányági örökségként, illetve vásárlás útján a **Mathuznai** család szerezte meg a kovászói uradalmat (kászoni Jakchy Katalin hozományaként). 1540-ben **Mathuznai György** és **Pál** eladta a várat **Kávássy Kristóf** huszti várkapitánynak. Az 1543-as beiktatási okmány szerint a várhoz a környező földek mellett az Atak folyón lévő kétkerekű malom, a Borzsa folyón lévő malom, illetve a folyón átvezető vámhely tartozott.

1546-ban a Mathuznaiak visszakapták Kovászót. **Mathuznai Pál** kihasználva a János Zsigmond erdélyi fejedelem és I. Ferdinánd közötti háborúskodást valóságos rablóvárat alakított ki Kovászón, innen tartotta rettegésben a környéket. Balassa Menyhérttel közösen áttértek a császár hűségére, ezért a fejedelem *(aki ekkor Bereg megye egészét birtokolta)* Gyulafehérváron kelt rendeletével Kovászót elkobozta és **Gáltói Ferenc** munkácsi várnagynak adományozta.

Ferdinánd is megelégtelte a Mathuznaiak garázdálkodásait, ezért 1563-ban vizsgálóbiztosokat küldött ki a megyébe. A pozsonyi országgyűlésen a rendek határozatot hoztak, hogy meghagyják az ország főkapitányának, vizsgálta ki: szükséges-e az ország védelme szempontjából a kovászói vár. Amennyiben igen, úgy császári hadakat kell benne elhelyezni, s ha nem, akkor le kell rombolni.

Mivel ekkor a vidék még János Zsigmond birtokában volt, a határozatnak nem tudtak érvényt szerezni.

1564-ben, amikor Schwendi Lázár császári hadakkal elfoglalta a vidéket, a kovászói várat is megostromolták és bevették. Ekkor rombolták le az erősséget. Végső pusztulását a tatárok okozták, akik 1567-ben söpörtek végig a vidéken. Ezt követően nem épült fel többé.

A vár központi magja és legrégbbi része a délnyugati sarkán elhelyezkedő 12 méter körüli kerek lakótorony volt. Ehhez épült hozzá a háromszögű erődfal. A várat északi oldalról egy 15 méteres meredek sziklafal, a másik három oldalról pedig árokrendszer védte. Építésének korát a kutatók a XII-XIV. századra teszik, a szerednyei mellett a lakótornyos feudális várak egyik legszebb példája.

5. A dédai Tóvár

Déda község határában, a Tóvárnak nevezett dűlőben feküdt egykor az a mocsárvár, amelyről napjainkban csak az idősök elbeszéléseiből hallunk, ők is gyermekkorukban már csak az egykor a várba vezető cölöphíd maradványait láthatták egy-két gerenda formájában, amely az azóta teljesen kiszáradt és feltöltődött mocsárban maradt. A Tóvár kérdésével korábban Csatári György és Razgulov Valerij foglalkoztak már, ugyanakkor úgy vélem, a sorozat akkor lesz teljes, ha az egykori dédai erődítményről is ejtek pár szót.

A vár első írásos említése 1274-ből származik, viszont a XX. század 40-es éveiben Jankovich József által itt lefolytatott ásatások azt bizonyítják, hogy már korábban, a magyar honfoglalás idején is volt itt egy kisebb település. A magyar krónikákban több helyen is szerepelnek mocsárvárak, közöttük is a leghíresebb Mosaburg (Zalavár), a pannonszlávok dunántúli központja. Valószínűleg itt, a gyepűszélen, a természeti adottságokat kihasználva épült fel a Tóvár. Formájában a szabolcsi (és a guti) földvárakra hasonlíthatott, azaz háromszög alakú volt, amelyet többszörös árokrendszer, illetve – jelen esetben – a környező mocsár védett az ellenséges támadásokkal szemben.

Lássuk mit ír a várról vidékünk neves kutatója, Lehoczky Tivadar: „*E parányi erőd csak 25 méter átmérőjű, s hármassáncsal és töltéssel vala egykor körülveve. ... A vár helyén jeltelen téglák és kövek hevernek, s némi üregek, melyeket kincskeresők vájtak. A láp már kiszáradt, legelőnek, s részben kaszálónak használtatik.*”

A kincskeresés nem lehetett véletlen, mert a néphagyomány szerint a várban rablók tanyáztak, akik kincseiket itt rejtették el.

Csekély méretei ellenére a dédai Tóvár fontos szerepet játszott az északeleti határok védelmében, hiszen csak a hidakon át lehetett megközelíteni, ezeket vész esetén a védők könnyen szétrombolhatták.

A Jankovich József által végzett ásások során bizonyosságot nyert, hogy a vidéket, illetve az agyagdombot, amelyen a vár is állt, már az újkőkorszak (neolitikum) során emberek lakták. Erre a településre épült rá a vár, amely végleges formáját a XVIII. században nyerte el, amikor több kőből, illetve téglából készült épületet emeltek itt *(ennek nyomai mindenütt láthatók voltak a vár területén)*.

Déda községnek és környékének 1865-ben összeállított kataszteri térképén még ott látható a Tóvár helye, igaz a térképész saját fantáziájára hagyatkozott, amikor azt egy tornyos lovagvárnak ábrázolta.

6. A guti földvár

Mint már említettem, a magyar honfoglalást követően őseink a mocsaras, áradásos vidéken számos földvárat építettek, elsősorban kisebb magaslatokon, ahol a lakosság védve volt az árvizekkel, illetve a gyepükön be-betörő ellenséggel szemben. Gut *(a kelták idején is lakott terület)* egyike volt azoknak a településeknek, amelyek életét a Szernye-mocsár, illetve a környező hatalmas erdőségek *(silva Bereg)* egyaránt meghatározták. Első írásos említése 1312-ben történik; ekkor tűnik fel egy Csarodán hatalmaskodó nemes nevében. Viszont a települést később is birtokló kis- és nagygut **Guthy** család történetéből ismert, hogy az a László nevű udvari vitéz, aki 1217-ben tevékenyen részt vett II. Endre király sikertelen keresztes hadjáratában, és az uralkodót a Szentföldre is elkísérte, már birtokkal rendelkezett itt. 1241-ben Batu kán pusztító hadjárata folyamán az egész vidék megsemmisült. Talán a környező erdőknek, mocsaraknak, illetve az utóbbiban rejtőző földvárnak köszönhetően a lakosság egy része megmenekült, hiszen már 1323-ban ismét virágzó településként említik.

A földvár, amelyet a néphagyomány szerint Kismunkácsnak is neveztek, a Szernye-tóból *(Gáti-tó, vagy Stagnum)* kiszakadó Jaszινό és a gáti nagy víz nevű folyók egyesülésénél terült el, ahol a Kis- és Nagygut helységek közötti vízzel körülvett szigeten feküdt, kb. 2 holdnyi területét földtöltésekkel és árkokkal védték. A földvár, a benne lévő kúriával, a körülötte elterülő birtokrészekkel együtt a Guthy család birtokát képezte, míg a folyótól délre elterülő Nagygut a munkácsi királyi vártartomány része volt.

A vár egyik említése 1466-ból való, amikor Szilágyi Erzsébet *(Hunyadi János özvegye, Mátyás király édesanyja)* Demeter napja körül (október 24.)

Udvary Antal nevű tisztjének hű szolgálatai jutalmául a szigeten egy nemesi udvarnak (curia) való telket és az utáni illetőséget örök időkre adományozott.

A vár romlása valószínűleg az 1566-os második tatárjárást követően indult meg, amikor a falut és várat kifosztották és lerombolták. Ezt követően a földvár már nem szerepel a leírásokban, viszont annak területe továbbra is a mindenkori földesurak tulajdonát képezte. A tatárdúlással kapcsolatos a legenda, amely szerint Kisguti Balázs, az akkori birtokos menekülése előtt elásatta kincseit a vár területén, amelyben többek között egy arany ökör is volt (*a meszeszerű átköltés már hat ökörről, ugyanennyi béresről és ekéről is tud*). Az egykori vár területén, annak egyik csúcsában áll a református templom. Itt épült fel az általános iskola és az óvoda is. Az egykori földvár emlékét a Kismunkács utca őrzi. A föld egykori vizesárkai, illetve sáncfalai a Vérke egyik holtága (*az Ócska*), illetve a Lehoczky utca kis zöldegeskertjei alján húzódtak.

A Pallas Enciklopédia szerint 1891-ben a vár nyomait a Szernye-tó mellett még látni lehetett.

Máramaros vármegye

7. Huszt

„Bús düledékeiden, Husztnak romvára megállék” – írja le Huszt című versében 1831. évi úti élményeit Kölcsey Ferenc, a Himnusz halhatatlan szerzője. A költő, aki betegségét kezelni indult a viski gyógyvizek mellé, megpihent a magyar és az erdélyi történelem eme nevezetes végváránál, s megtekintette annak romjait.

A vár stratégiaiilag fontos helyen, a Tisza és a Nagyág (Rika) összefolyásánál emelkedő kúpos sziklán épült fel. Itt, Huszt mellett szakad ki a Tisza a Kárpátok öleléséből, sebes rohanása itt szelídül meg, s alakul át a kanyargó alföldi Tiszává.

Huszt alapítása a tatárjárást követő országrendezés idejére tehető, valószínűleg ekkor épült fel vára is. Az erősség a viski várat váltotta fel a Tisza-melléki falvak, a legfontosabb királyi jövedelmek egyikének számító sóbányák, a lassan szerveződő Máramaros vármegye védelmében (*itt alakultak ki a legkésebb a vármegyei keretek, hiszen hatalmas rengetegeivel a királyi család vadasparkjával szolgált*). Az 1329. évi Károly Róbert által adományozott privilégium Husztot a 4 koronaváros (*ezekhez 1352-ben Máramarossziget is csatlakozott*) főhelyévé tette. A legendák szerint a másik négy koronaváros Hosszúmező, Visk, Sziget és Técső nevének első betűiből született a **HVSZT** név. A vidéket a II. Géza és III. Béla idején a vidékünkre érkezett szászok telepítették be. Erről tanúskodik az a tény is, hogy a koronavárosok Nagyszőlős kiváltságait kapták meg.

A huszti vár első írásos említése 1353-ból való, amikor Macska Domokost említik várnagyul (*ő volt ekkor Nyalábvár kapitánya is*). 1365-ben Zsigmond király a vidéket **Drág és Balk** oláh vajdának, a Drágffyak őseinek adományozta, azzal a céllal, hogy a moldvai vajda betörései ellen védjék az országhatárt. A **Drágffyak** közül kerültek ki a megye ispánjai, a sókamaraispánok, ők voltak a vidék legnagyobb birtokosai. Zsigmond király később **Perényi Imre** titkos kancellárnak adományozta Husztot, amivel megalapozta a két család több évszázados háborúskodását.

A XV. század végén a város újra a korona birtokába került vissza. Királyi, illetve később királynéi tulajdonba kerül a sóbányákkal együtt: Mátyás király nápolyi házassága folytán a jövedelmek **Beatrix** királyné kincstárát gazdagították. 1498-ban a várat és az uradalmat ismét a Perényi család szerezte meg **Perényi Gábor** személyében. A Dózsa-féle parasztlázadás idején a vidék nemessége a huszti várban talált menedékre, amelynek ostromával hiába próbálkoztak a felkelők. Ezt követően ismét királyi tulajdonba került a vár.

A várat egy időre **Mária** özvegy királyné is birtokolta. Ebből a korszakból (1523. december 22.) származik a pozsonyi káptalan, mint hiteleshely által kiadott oklevél, amelyben *„Mária királyné bizonyítja, hogy azon szolgálatok fejében, amelyeket Artand-i Pál, a király tanácsosa, tanúsított eddig urával, Lajos királlyal szemben, azonkívül néhány hívének az ajánlására, a nevezett Pálnak adta bérbe öt évre Hwzth nevű várat az ottani sóbányákkal, Rhona várkastéllyal, városokkal, birtokokkal és összes egyéb ottani javakkal és az összes fiók sókamarákkal, amelyek a nevezett várhoz és sókamarához tartoznak, oly feltétellel, hogy évenként 7000 forintot fizet neki készpénzben és 1500 forintot sóban, még pedig minden Szent Jakab apostol ünnepén 3500 forintot és minden Szent Pál apostol megtérése napján szintén 3500 forintot, sőt pedig ezer forint értékben a Porozlo-i kamarába évenként először odaérkező hajószállítmányokból, 500 forint értékű sőt pedig évenként az említett vár fenntartására kell adnia. Azon sókról pedig, amelyek a bányák területén már ki vannak vágva, vagy pedig már a Tisza folyóhoz szállítva, adjon számszerinti kimutatást. Ezeknek a felét a nevezett Pál magához válthatja, mégpedig százatszázad egy-egy forint ellenében és ezeknek az árát 1525. Szent Pál fordulása napjáig kell befizetnie; a másik féllel szabadon rendelkezhetik, de majd a bérlet lejárta után, amikor a várat és a sókamarát visszaadja, ugyanannyi sót lesz köteles visszaszolgáltatni, amennyi most neki szabad rendelkezésére maradt, azonkívül minden sót, amelyet a visszaadáskor a bányák mellett kivágva találnak, vagy már a Tiszához szállítva, ugyanazon az áron fogják tőle visszavenni, amily áron most ő kapta a sót. A sót szállító hajókon is ugyanannyi ételmet lesz köteles a visszaváltáskor szolgáltatni, amily mennyiségben most ő*

kapta azokat. Ha Pál öt éven belül meg találna halni, akkor a bérlet a hátralévő időre testvérére: Artandy Balázusra és Pál feleségére, meg gyermekeire száll, amiben senki sem zavarhatja őket, de a nevezett Balázs és Pál felesége meg a gyermekei esküit kötelesek tenni, hogy a várat a királyné részére megőrzik; ha ellenben ezek nem akarnák a várat és a sókamarát továbbra is megtartani, akkor számadást téve velük, ha a királyné részéről mutatkoznék tartozás, köteles őket teljesen kielégíteni, amit királynéi szavára fogad. Ha országos háború támadna, vagy nem várt áradás (inundatio superflua), az ebből származó kárt a királyné kegyesen magára vállalja. Ha pedig Isten őt, a királynét szőlitaná el időközben az élők közül, arra az esetre az az akarata, hogy utódai őrizzék meg Artand-i Pált, Balázst és örököseiket a vár és a kamarák birtokában. Végül kötelezve lesznek a nevezett Artandiak, hogy a bérlet lejártakor a várat és a többi javakat a királyné vagy utódai kezébe adják vissza és senki máséba, addig pedig azokat hűségesen megőrizni és a jobbágyokat, a szállítókat és más alattvalókat régi szabadságukban megtartani és mindenkivel szemben megvédeni.” (A Bihar vármegyében birtokos, a máramarosi sókamaraipánságot ellátó **Ártándi** testvérek, **Pál** és **Balázs** előbb II. Lajos, majd Szapolyai János (I. János magyar király) hűséges támaszai voltak. Ártándi Pál 1514-ben a keresztetek (Dózsa-féle parasztlázadás) ellen harcolt, 1518-ban a II. Lajos mellett működő országtanács befolyásos tagja volt. Tagja volt annak a követségnek, amelyet a király nagybátyjához, Zsigmond lengyel királyhoz küldött, hogy segítséget kérjen a török támadás ellen. (Valószínűleg ennek egyik „kézzelfogható honoráriuma” volt a királyné birtokának átengedése) Ártandy egyike volt a királyi tekintély helyreállítására keletkezett „kalandos társulat”-nak, amely az 1526. április 24-i országgyűlésen megbuktatta Werbőczy Istvánt. A mohácsi vész után az Ártandy-testvérek hűségesen szolgálták az új nemzeti királyt, aki 1528-ban Tokaj várát és uradalmát adományozta nekik. Ellenezték Lodovico Gritti, a velencei doge természetes fia, a török nagyvezír támogatását élvező kalandor kormányzóvá való kinevezését, aki 1530-ban elfogatta, majd lefejeztette ellenfeleit.

1533 januárjában maga János király is egy ideig a huszti várban időzött.

A mohácsi csatát követően a vár többször váltott tulajdonost. Egy időre **Nádasdy Tamás** kapta meg adományba, viszont a várban továbbra is Kávássy Kristóf várnagy „uralkodott”, akiről a korabeli krónikák úgy emlékeznek meg, mint „nevezetes öldöklő és ragadozó” emberről, aki hadaival három vármegye lakosságát tartotta rettegésben.

Magyarország három részre szakadása után Huszt egyike lett az erdélyi fejedelemség legfontosabb végvárainak. 1556-ban Izabella özvegy királyné csapatai ostromolták az erősséget, azonban csak az őrség kiéheztetésével sikerült a várat elfoglalni. Ekkor tartózkodott a várban Bornemissza Péter prédikátor, aki valószínűleg itt írta meg Siralmas énnéköm című versét.

A speyeri szerződés alapján a vár az erdélyi fejedelemséghez került. **János Zsigmond** fejedelem végrendeletében **Hagymássy Kristófra, Békés Gáspárra és Csáky Mihályra** hagyta.

(Jegyzet: Csáky (VI.) Mihály, Szapolyay János egyik leghűségesebb támasza. Előbb gyulafejevári kanonok, később a kálvini hitre tért. Az Erdélybe szorult Izabella királyné, majd János Zsigmond főkancellára és titkára. Szolgálatiért előbb a beregmezei Kigyós birtokát, majd 1571-ben a kihalt Czibak család Bihar megyei jószágait, és Huszt várát kapja adományul. János Zsigmond végrendeletében a „testamentumos” urak egyikévé nevezi ki, a fejedelemválasztó országgyűlésen Békés Gáspár távollétében (a tanácsúr a császári udvarban tartózkodott a speyeri szerződés ügyében) Báthori István váradi főkapitány megválasztását támogatta.

Hagymássy Kristóf egyike volt a korszak legnagyobb katonáinak. Mivel felesége hozományát, Makovica várát és uradalmát a Ferdinánd-párti Serédy Gáspár elfoglalta, s a főúr hiába pereskedett annak visszanyerése ügyében, Szapolyai János király pártjára állt, aki kinevezte Huszt várának kapitányává /1557–1564./

Azonban Békés pártot ütött a fejedelemmé választott Báthory István ellen. A várat Hagymássy átadta a fejedelemnek. Ekkor Békés segítségére érkező csapatával járt vidékünkön Balassa Bálint is, aki előbb megverte Kornis Gáspár huszti kapitány embereit, később azonban Hagymássy csapdájába esett.

A huszti vár börtönében számos erdélyi nemes raboskodott, így Gálffy János fejedelmi tanácsos is.

A gazdag uradalmat a továbbiakban az erdélyi fejedelmek birtokolták. Bethlen Gábor öccsének, **Istvánnak** adományozta, így a Bethlen család birtoka lett. A rövid időre a fejedelmi trónusra is emelkedő Bethlen István máramarosi és hunyadi főispán első felesége, Csáky Krisztina halála után ismét megnősült, feleségül vette Károlyi Katát, Rhédey Ferenc váradi főkapitány özvegyét (*Bethlen Gábor sugornőjét*). Károlyi Kata férje udvarába vitte 10 esztendő fiát, **Rhédey (III.) Ferencet**. Az anya minden lehetőséget felhasznált fia előmenetele érdekében: férjével megegyeztek gyermekeik összeházásáról. Bethlen Druzsina kezével igen jelentős birtokok ura lett, így többek között a huszti vár és uradalomé. Udvarát a huszti várban rendezte be. Máramarosi birtokait tovább bővítette 1641-ben, amikor 3600 forintnyi zálogösszegért magához váltotta Bánffy Ágnes bocskói uradalmát (*Bocskó, Lonka, Rahó, két Polyána, Roszucska, Karácsonfalú*).

I. Rákóczy György fejedelem 1648. július 1-jén kelt oklevelében Rhédey Ferencnek adományozta a máramarosi örökös főispánságot. 1654-ben lengyel honfiúsítást is nyert. Ekkor volt a huszti vár „*aranykora*”, hiszen például messze földön híres iskolájába még a szomszéd megyék (*a királyi Magyarország*)

nemesei is járatták gyermekeiket. II. Rákóczi György 1657. évi értelmetlen lengyelországi hadjárata következtében török-tatár seregek támadták meg Erdélyt. A rendek ekkor lemondatták a fejedelmet, s helyette Rhédeyt választották meg. Ő azonban néhány hónap múlva, 1658. január 24-én önként lemondott a „nehéz és veszedelmes” tisztségről.

Nem sokkal lemondás után, 1659. június 13-án kelt oklevelével I. Lipót király neki és László nevű fiának szent-római birodalmi grófi címet adományozott.

A közügyektől haláláig nem vonult vissza, egyike volt Apaffy Mihály fejedelem tanácsosainak. Fia, László korai halála után visszavonult huszti birtokára. Sokat áldozott az oktatási intézményekre, jelentős összegekkel támogatta a debreceni, sárospataki és szatmári iskolákat,

Máramarosszigeten pedig egy kórház építését és fenntartását rendelte el. 1667. május 13-án halt meg Huszton.

A nagyúr igen szerette hazáját, ezért még tulajdon unokaöccsét, Zólyomi Miklóst is fogságra vetette, amikor az a törökök támogatásával trónkövetelőként kívánt fellépni. Ekkor a törökök Ali temesvári pasa vezetésével Huszt alá vonultak és követelték Zólyomi kiadását. A seregben tartózkodott Evlia Cselebi, a híres török világutazó is, aki tízkötetes munkájában Husztról is megemlékezik.

Később **Teleki Mihály** kancellár szerezte meg a máramarosi főispáni, illetve a huszti főkapitányi címet és az ezzel járó birtokokat (*korábban megpróbálkozott a Dolhay-uradalmak megszerzésével is*).

A Wesselényi-féle összeesküvés idejében I. Rákóczi Ferenc hadainak egy része 1670-ben itt talált menedéket Spork tábornok seregei elől. Ekkor a vár tulajdonosa a Magyarországról elűldözött **Thököly Imre** volt (*a Rhédey és a Bethlen család közeli rokona*). Huszt vára lett a kibontakozó kurucmozgalom egyik központja.

1703-ban a szabadságharc kitörését követően Rákóczi egyik híve, Ilosvay Imre bejutott a várba, s ott a fizetetlen német őrséget megnyerte a fejedelem pártjának. 1706. március 18-án az erdélyi rendek itt kötöttek szövetséget a magyarországiakkal, hogy Ausztriával külön békére nem lépnek és Rákóczit a magyarok is elismerik Erdély fejedelmének. A szabadságharc hanyatlása idején II. Rákóczi Ferenc 1711. április 27-re Husztra országgyűlést hívott össze, de akkorra már megszületett a szatmári békeszerződés. A béke megkötése után az 1715. évi XCII. törvény Máramaros vármegyét a magyar királysághoz csatolta.

Ekkor kezdődött meg a vár leszerelése, s lassú romlása. 1711-ben az erősen megrongálódott vár az osztrák helyőrség szállása lett. 1766. július 3-án több villámcsapás is érte. Tűz keletkezett, amely a lőportornyot is elérte. A robbanás a legtöbb épületet és a falakat is lerombolta. A romokat ekkor még ideiglenesen befedték, de II. József császár helyszíni szemléje után véglegesen az enyészet lett az osztályrésze.

Mára csak a külső falak romjai láthatók.

A mintegy 150 méter magas sziklán épült vár szabálytalan kelet-nyugati irányban elnyúló alaprajzú volt. Védműveinek elrendezésével alkalmazkodott a helyi domborzati viszonyokhoz. A falak alapzatát a sziklába vájták, ahol azonban a fal a termőfölddel érintkezett, ott cölöpsort vertek le, a cölöpök és a várfal közötti részt pedig rézsűszerűen feltöltötték. Így akadályozták meg a várfal kopását és nehezítették meg az ostromlók feladatát. Az erőd 160 méter hosszúságával és 70 méter szélességével igen nagy területű hegyi várnak számított. Az erősség alsó és felső önálló védelmi rendszerrel bíró vár volt. Az alsó várat háromszögletű bástyákkal erősítették meg, innen lehetett ellenőrizni a felső várba vezető utat. Itt voltak a lakó- és a gazdasági épületek, a börtön és a templom is. A felső várba vezető út végén egy 8 méter mély árok húzódott, amelyen csak felvonóhídon lehetett átmenni. A felvonóhidat mindkét oldalról bástya védte.

8. A dolhai várkastély

Dolha község az Ilosvai járás egyik legszebb pontján, a Borzsa és a hegyek találkozásánál fekszik. A hagyomány szerint a falu eredetileg a Szvinka-patak völgyében feküdt, de egy földrengés alkalmával elsüllyedt, s a mai helyén később épült fel. *(A néphagyomány szerint húsvét ünnepén most is hallani a templom harangjainak kongását a patak mélyéből.)* 1411-ben Dolhát mint vámszedő helyet említik. Eredetileg Bereg vármegyéhez tartozott, később királyi határozattal (1454-ben) Máramaros vármegyéhez csatolták.

Dolha és a várkastély története szorosan összefonódik a **Dolhay** családdal *(a család egy törzsből ered a Bilkey, az Ilosvay és a Komlóssy családdal /a családnevek a birtokközpontra utalnak/. Ezek a családok közös címet használtak).*

A Dolhayak és rokonaik mint a munkácsi királyi uradalom egyik kenézcsaládja kapták meg Kerecke és Kusnica birtokát idősebb Erzsébet királyné *(Károly Róbert felesége)* adományaként. Igazi nemességet Dolhay Szaniszló szerzett, akinek hűséges szolgálatai fejében Korjatovics Tódor, a munkácsi uradalom birtokosa *(Zsigmond király unokanagybátyja)* Sarkad községet adományozta *(igaz, a Dolhayaknak vissza kellett adniuk a királyi uradalom korábbi részét képező Kereckét és Kusnicát).*

A családi legendárium szerint a család őse az a rutén herceg, aki a honfoglaló magyarokat átvezette a Kárpátok hágóin, s ezért a munkácsi táborban Árpád nagyfejedelemtől kapta jutalmul a Dolha környéki birtokokat. Utódait még

a XIV. században is orosz hercegeknek hívták. A valóság sokkal prózaibb: a család ősei IV. Béla király idején telepedtek át Kunországból (*a mai Moldva*) Máramarosba. A nemzetség családfája 1366-tól tekinthető hitelesnek.

A Dolhay család első ismert őse (Hosszúmezey) **I. Szaniszló**, a beregmegyei oláhok vajdája, aki 1330 táján testvéreivel Bilkey Karácsonnal, Ilosvay Maxemmel és Komlós Torpa Mihállyal együtt menekült Moldvából, ahonnan Dragos vajda üldözte el őket. (*A család hiteles története a leleszi káptalan, a Teleki grófok gyömrői és a Petrovay család levéltáraiban található okmányok szerint rekonstruálható.*)

A familia már a harmadik nemzedékben különböző ágakra és családokra bomlott. Így például I. Mihály, hogy megkülönböztesse magát unokatestvérétől, István vajda fiától, Mihálytól, apja után előbb mint Bogdán Mihály szerepelt az okmányokban, majd birtokai után előbb a Ruszkovay, majd a Petrovay nevet vette fel. A nemzetségen belüli birtokok miatti perek igen gyakoriak voltak. Egy gaztette következtében Petrovaynak le kellett mondania a várról. Ezáltal a Petrovay család teljes egészében „kicseppent” a Borzsa középső folyása mentén fekvő községek birtokából.

A Dolhay család egyike volt azon máramarosi nemzetségeknek, amelyeket 1514-ben azzal vádoltak, hogy csatlakoztak Dózsa György parasztfelkeléséhez (*a per mögött Werbőczy István ugocsai és máramarosi birtokszerzési törekvései húzódnak meg*).

A család a Borzsa-völgyi falvak mellett jelentős birtokokkal rendelkezett Máramarosban a Visó és Iza völgyében, nevezetesen ide tartozott Petrova, Leordina, Ruszkova, Ruszka Polyana, Szurdok, Sajó, Sajópolyana, Sospatak, Rozsálya, Batiza és Bedő községe. A fent említett birtokegyüttes az egyik legnagyobb volt a vármegyében, így nem csoda, hogy egy 1530-as oklevélben a család fejét a vármegyei előljáróság mint „*a mi urunk, rokonunk és barátunk*” (*dominus fraterque et amicus noster*) címezi.

Dolhay Szaniszló számos újabb adománylevelet szerzett a család számára, így többek között 1410-ben Dolhára és Románpatakára. Anyai nagyapja, Jánosvajdafalvi János vajda idegen kezekbe került birtokait: Rozsályát, Sajót, Szurdokot, Batizaházát, Petrovát, Leordinát, Ruszkovát, Ruszko-Polyanát és Kohnyát visszaszerezte, ezekre a saját és testvérei nevére királyi adományt nyert (*a korabeli okmányok szerint az így nyert birtokok nagysága elérte a kétszázezer holdat*).

Korjatovics Tódor (*aki egyéb tisztségei mellett beregi, sárosi és máramarosi főispán is volt*) halála után a mellette a megyében 1414-1415 között alispánként működő Dolhay Szaniszlónak meggyűlt a baja az özvegy hercegnével, Valhával, mivel Dolhay visszatartotta a főispáni jövedelmeket (*500 aranyforintot*). A

munkácsi vár úrnője fegyvereseivel megtámadta Dolhay románpataki birtokát és feldúlatta azt. Szaniszló „*visszaadta a kölcsönt*”, előbb a hercegné románpataki birtokát dúlta fel, majd feldúlta Kaffai Pán Endre nagyberegi birtokos (*a munkácsi vár egyik tisztje*) házát.

Dolhay Szaniszló előbb, miként ősei a keleti egyház híve volt, majd római katolikus hitre tért. Zsigmond király udvarának tagjaként elkísérte az uralkodót a konstanzi zsinatra is (*erről tanúskodik az egyik, a család tagjai nevére kiállított adománylevél is*). Igen érdekes, hogy Dolhát, illetve a Dolhay családot 14o5. február 5-ig (*azaz a község eladományozásáig*) Hosszúmezőnek, illetve Hosszúmezeynek nevezték.

Dolhay Szaniszló számos hadjáratban vett részt részt, így Nápolyi László hívei, illetve a lengyelek ellen.

1535-ben **Dolhay Tamás** főbenjáró bünt követett el (*második feleségét ismeretlen okból megöltette*). Ezért Kávássy Kristóf huszti kapitány elfogatta és János király ítélete értelmében lefejeztette. Birtokait elkobozták és a huszti várhoz csatolták. Ezeket csak fia, **III. György** szerezte vissza, aki Báthori András országos főkapitány közbenjárására I. Ferdinánd királytól új adományt nyert birtokaira. **Dolhay György** 1571-ben tovább bővítette a családi vagyont, 400 forintért Kis-Muzsajban egy fél udvarházat vásárolt a hozzá tartozó földekkel együtt.

1569-ben Dolhay György megegyezett unokatestvéreivel, II. Imrével, Dolhay Ilonával, illetve annak férjével, Kornis Gáspárral, hogy minden fennálló perüket beszüntetik és megosztóznak a családi birtokokon. E szerint Kirva, Taracköz, Kökényes, Irholcz, Nereznice, Gányafalva, Kalinfalva és Dombó, valamint az ökörmizei, kelecsényi és repinyei részjóságok végérvényesen Kornis Gáspár, neje és mindkét ágú leszármazottaik tulajdonába került, míg Dolha, Zádnya, Bronka, Ravaszmező, Kerecke, Kusnica, Szurdok és Batiza, valamint a rozsályai, leordinai, ruszkovai és ruszko-polyánai részek Dolhay Györgynek és Imrének jutottak. (*Dolhay Ilona egyenes ági leszármazottja gróf Pekry Lőrinc, aki a Rákóczi-szabadságharc utolsó évében beteg feleségével, Petrőczy Kata Szidóniával rokonai birtokaira húzódott.*)

Dolhay Ambrus mellett **III. Péter** is udvari karriert futott be. Mátyás király udvarában mint apród szolgált, majd II. Ulászló alatt előbb udvarnok (1490–1501), al-lovászmester (1503–1510), majd pedig királyi kamarás (1513–1518). Érdemei elismeréséül 1499-ben adományba kapta a rablás és fosztogatás miatt elítélt (kerékbe tört) Dragomérfalvi Demeter birtokait.

A Dolhay család birtokainak egy része leányágon az erdélyi birtokos ruszkai Kornisokhoz kerültek.

A családot **II. Imre** vitte tovább, akinek házasságából egyetlen gyermek, **X. János** született. Ez utóbbinak kiskorúsága alatt **Dolhay III. György** volt a gyámja. A családi birtokok számos per tárgyát képezték, többek között közeli rokonaikkal, a Kornisokkal. X. János Bekényi Thetey Annával 1587-ben kötött házasságából négy fiú született.: **Zsigmond, IV. György, XI. János és VI. Péter.**

1608-ban a Dolhayak 500 forintért megvásárolták a kelecsényi, vízközi, ökrömezei és alsó- és felsőholyatini birtokokat.

VI. Péter igen fiatalon halt meg, egyetlen örököse fia, **Pál** lett. Dolhay Pál 1652-ben halt el, csak két fia és egy leánya maradt: **Gábor, V. György és Mária** *(aki losonczi Bánffy Gáborhoz, a későbbi dobokai főispánhoz ment férjhez).* Dolhay Gábor még gyermekként halt meg. V. György valamiként belekeveredett valamilyen főbenjáró ügybe, ebből szabadulandó egyezséget kötött Teleki Mihály erdélyi kancellárral, hogy halála után reá és családjára hagyja a Dolhay-uradalmakat. Bár az egyezséget Apaffy Mihály erdélyi fejedelem és I. Lipót császár is megerősítette, maga Dolhay György kezdett pert Teleki özvegye, Veér Judit ellen a rá nézve sérelmes egyezség miatt.

Dolhay bizalmas híve volt Thököly Imrének, a „kuruc királynak” *(aki egyben máramarosi főispán és a huszti uradalom birtokosa volt anyai ági Bethlen-Rhédey rokonság révén).* 1703–1705 között mint huszti főkapitány tevékenykedett. Birtokán, Dolhán került sor 1703. június 8-án az Esze Tamás vezette kuruc felkelők és a Károlyi Sándor szatmári, illetve Csáky István beregi főispánok vezette nemesi seregek ütközetére. A csata után Dolhay György szedette össze és temettette el az elesett kurucokat.

Dolhay kétszer is nősült: első felesége Szuhay Erzsébet, második csebi Pogány Krisztina volt. Második házasságából egyetlen leány, **Borbála** született. Dolhay György 1708 elején halt el, a huszti református templom sírboltjában temették el. Özvegye báró Perényi Imréhez ment férjhez, akit II. Rákóczi Ferenc fejedelem kinevezett a kis Dolhay Borbála gyámjává. A kis örökös mindössze egy évvel élte túl apját. Halálával a családi sírbolton, mint magvaszakadt familiáét, lefelé fordították a Dolhay család évszázados címerpajzsát.

A Dolhay birtokokra leányági leszármazottként az Ilosvay, a Lipcsey és a Petrovay családok jelentettek be igényt.

(A néphagyomány számos mondát őrzött meg a Dolhay családról. Egyik Dolhay kemény bánásmódja miatt fellázadtak a jobbágyok a Kukla család ősnéke vezérlete alatt, de a földesúr leverte őket. Mivel a kastély több alkalommal is leégett, az egyik helyi monda szerint egy Danilo nevezetű jobbágy vetett csóvát az épületre. Egy másik Dolhay nagyon kedvelte a szépnemet és igen víg életet élt, folyton mulatozott környezetével. Tavasz táján halt meg, a hagyomány szerint ilyenkor most is megjelenik a régi vár helyén és tovább mulatozik.)

A Rákóczi-szabadságharc bukása után III. Károly császár a dolhai uradalmat az erdélyi birtokos **Teleki családnak** adományozta. **Teleki László** Fejér vármegye főispánja 1712-ben állíttatta helyre a kastélyt, amelyet falakkal és bástyákkal erősített meg. A várkastély az erdélyi várépítés egyik remeke, a négyszögletű várudvart négy nyolcszögletű, kétszintes bástya és egy kapubástya védi. A falakban mindenütt lőrések vannak, ezekben puskákat, kisebb ágyúkat helyeztek el (*formájában nagyon hasonlít a marosvásárhelyi vártemplomra*).

Teleki László birtokát unokaöccse (I. Sándor fia) **II. László** örökölte (*felesége Ráday Pál, Rákóczi kancellárjának lánya volt*). Első gyermekük már Huszton született. A család bár nem lakott állandó jelleggel a vármegyében, az uradalmi központot tovább építette, mai arculatát 1774-ben nyerte el. A falakhoz csatlakozik a földszintes, barokk manzárdtetővel fedett, főhomlokzatán rizalittal és falpillérekkel tagolt várkastély. Nagyméretű, szögletes ablakai keretezettek. A kastéllyal szemben gazdasági épületek támaszkodtak a várfalhoz.

A dolhai Teleki-uradalomhoz ebben az időben Dolha, Zádnya, Szuhabaranka, Kovácsrét, Bereznik, Ravaszmező falvak (*az egész Borzsa-völgy felső szakasza*) tartoztak. Az uradalom gazdasági életéről tanúskodik a gróf Teleki László és Kallós László uradalmi intéző között fennmaradt levelezés (1751–1780). Ebből tudjuk, hogy Dolha környékén a Telekiek jelentős manufaktúrális termelést indítottak meg. Így foglalkoztak mészégetéssel, de működött a papírmalom, a vasöntöde, de egy szövőgyár is, amely a család uradalmaiban termelt kendert dolgozta fel.

A Teleki-család jelentős mértékben támogatta a református egyházakat. Így több egyházközségnek adományozott kisebb-nagyobb összegeket fenntartásra és templomépítésre. A Teleki-uradalom egészen 1920-ig fennállt, a csehszlovák korban körzeti kórházat helyeztek el a kastélyban. Ma tüdőbeteg-gondozó intézet működik benne.

A várkastély kőfalai egy 65x65 méteres területet zárnak közre. Az udvarban lévő park megőrizte eredeti felosztását, az egyik tölgy életkora meghaladja a 300 évet is.

A Dolhay Ambrus által építtetett, majd az országgyűlés által leromboltatott várkastély a jelenlegitől nem messze, a mai görög katolikus templom helyén állt. A vár lerombolásakor megmaradt az egykori kápolna, amelyet később a Dolhayak, miután áttértek a református vallásra, családi templomukként és temetkezési helyként használtak. 1703-ban a család itt, a kápolna mellett temetette el a község melletti csatában elesett kurucokat. A néphagyomány a csata helyét a mai napig „Lemácski”-nak nevezi.

9. A barankai vár

Baranka község határában, a Borzsa-völgyet lezáró hegy tetején láthatók a barankai vár romjai. Építésére valószínűleg a tatárjárást követően került sor a beregi királyi uradalom védelmére. Történetével kapcsolatban nagyon szűkszavúak a források, első említése a IV. Béla és fia, István ifjabb király közötti háborúskodás idejéből való. A király tanult a közte és apja közötti konfliktusból (*II. Endre elválasztja fiát feleségétől, a bizánci Máriától*), és fiának átengedi a keleti országrészt. Később mégis meggondolja magát és visszavonja fia felhatalmazását (*a viszály okozói Mária királyné és Anna macsói hercegnő, akik az utóbbi fiát, Béla herceget látnák szívesen a trón örököseként*). Különösen az okozott problémát, hogy a két „királyi udvar” főurai is a maguk javát keresték, s tovább szították az ellenségeskedés parazsát. A pozsonyi és a poroszói békekötés ellenére 1264-ben elszakad IV. Béla király türelmének fonala (*állítólag az ifjabb király tudta nélkül hadjáratot vezetett a Balkánra és saját pénzt veretett*), s hadai megtámadták Patak várát, ahol elfogták és fogságba hurcolták István feleségét, Kun Erzsébetet és kisfiát, Lászlót. Ezután a királyi hadak Erdélyre támadtak és Feketehegy várába szorították Istvánt. Az „ifjabb királyi” csapatok szétverik az ostromlókat, s egészen a Dunáig kergetik azokat. Az isaszegi győzelem Istvánnak kedvez, aki azonban húga, a Nyulak-szigetén apácáskodó Margit kérésére megkegyelmez ellenfeleinek.

A krónikák szerint a barankai vár alatt is ádáz küzdelmek folytak, az ostromlók csapatát a Csák nembeli Péter mester foglalta el az ifjabb király javára (*az eseményt IV. (Kun) László király egy 1273-ban kiadott oklevele említi*). Az ostromban maga Csák is megsebesült. III. András, az utolsó Árpád-házi uralkodó több oklevelében is foglalkozott a barankai várral, így 1292-ben és 1296-ban, amikor utasította Mihály ispánt és annak fiait, István és Pál mestereket, hogy a várat kellőképpen megvédelmezzék.

III. András trónra lépését követően egy széles koalíció ellen volt kénytelen fellépni. Elsőként Habsburg Albertet, későbbi apósát verte meg. Az osztrák herceggel kötött hainburgi szerződés (1291) egyik cikkelye írta elő a barankai vár lerombolását (*valószínűleg a galíciai herceg kérésére*). A várat egy 1336. évi határjárási jegyzőkönyv már romosnak mondja. Egy 1725. évi térképen mint „*arx deserta*” még föl van tüntetve Bereg és Máramaros vármegyék határán. Mára csak néhány falmaradvány jelzi a barankai vár helyét.

A barankai várról fennmaradt rege szerint még a Dolhayak ideje előtti korban kegyetlen rablók laktak a várban, és addig sanyargatták a vidéket, míg végre a nép megunt a sok zaklatást. Pünkösöd vasárnapján este aztán összeszedtek

minden lábasjószágot, ökröt, tehenet, lovat, juhot, kecskét és sertést, de még a libákat, kacsákat és tyúkokat is, s mindegyiknek fejére égő gyertyát erősítettek. Így indultak el a vár felé. A rablók a sok apró lángtól igen megijedtek, azt hitték, hogy ostromló sereg vette körül a várat. Egy részük leugrott a mélységbe, a vezér lova patkójának nyomát ma is mutogatják a völgyben egy szikladarabon. A többiek felkészültek a védelemre, de a lakosok csóvát vetettek a várra, így a rablók bennégtek.

10. Visk

Visk Máramaros vármegye egyik legnagyobb települése az öt koronaváros egyike volt, amelynek vára Huszt megépülte előtt a sóbányák védelmét látta el. A viski vár felépülése az utolsó Árpád-házi királyok idejére tehető. 1271-ben előbb V. István, majd később IV. (Kun) László adott engedélyt a Huntpázmány-nemzetségből származó **Mykov (Mikó)** és **Chepán (Csépán)** vitézeknek a várépítésre. A kiváltságot azért kapták, mert testvérük, Echelleus (Ekhellős) az Ottokár cseh király ellen folytatott háborúban hősi halált halt.

A testvérek később részt vettek abban az ütközetben is, amelyet Habsburg Albert és Nassaui Adolf a német császári trónért folytatott (*III. András király Habsburg Albert veje volt*), amelyben Chepán különösen kitűnt bátorságával. Éppen ezért a király ismét megerősítette őket birtokukban, amelyről később, 1300-ban a család „*a király és az ország rendjei kérésére*” lemondott birtokáról (*cserébe 3 ugocsai falut - Rakaszt, Feketeardót és Nyírteleket - kaptak*).

Ebben az időben Visk lakosságát a III. Béla idején betelepített szászok alkották. Számukra Károly Róbert 1329-ben kiváltságlevelet adott ki.

Visk várának romlása a huszti vár felépülése után indult meg. Újjáépítésére valószínűleg azért nem került sor, mert a medrét folyton változtató Tisza csökkentette a bal oldali útvonal szerepét. Mára csak a Várhegy neve őrzi az egykori viski vár emlékét. Visk Máramaros vármegye egyik legnagyobb települése az öt koronaváros egyike volt, amelynek vára Huszt megépülte előtt a sóbányák védelmét látta el. A viski vár felépülése az utolsó Árpád-házi királyok idejére tehető. 1271-ben előbb V. István, majd később IV. (Kun) László adott engedélyt a Huntpázmány-nemzetségből származó Mykov (Mikó) és Chepán (Csépán) vitézeknek a várépítésre. A kiváltságot azért kapták, mert testvérük, Echelleus (Ekhellős) az Ottokár cseh király ellen folytatott háborúban hősi halált halt.

A testvérek később részt vettek abban az ütközetben is, amelyet Habsburg Albert és Nassaui Adolf a német császári trónért folytatott (III. András király

Habsburg Albert veje volt), amelyben Chepán különösen kitűnt bátorságával. Éppen ezért a király ismét megerősítette őket birtokukban, amelyet később, 1300-ban a család „a király és az ország rendjei kérésére” lemondott birtokáról (*cserébe 3 ugocsai falut – Rakaszt, Feketeardót és Nyírteleket – kaptak*).

Ebben az időben Visk lakosságát a III. Béla idején betelepített szászok alkották. Számukra Károly Róbert 1329-ben kiváltságlevelet adott ki.

Visk várának romlása a huszti vár felépülése után indult meg. Újjáépítésére valószínűleg azért nem került sor, mert a medrét folyton változtató Tisza csökkentette a bal oldali útvonal szerepét. Mára csak a Várhegy neve őrzi az egykori viski vár emlékét. Különlegessége, hogy nemzetségi várnak épült, s csak később került királyi tulajdonba.

Ugocsa vármegye

11. A nagyszőlősi Kankó vár

Nagyszőlős és vára a tatárjárást követően emelkedik fel, amikor elpusztult az eredeti vármegyeközpont, a saját várral is rendelkező Sásvár (*ehhez a településhez tartozott a megye nevét adó Ugocsa nevű helység is. Nagyszőlős és vidéke királyi tulajdon volt, itt húzódott a királyi vadaskert határa; erre utal a mai Szőlősvégárdó neve is*). Károly Róbert az oligarchák egyik legnagyobbikának, a Borsa nemzetségből származó **Benedek (Beke)** tárnokmesternek adományozta Szőlöst, aki itt erős várat építtetett. Később a Borsák Csák Mátéval szövetségben felkeltek a király ellen, aki Debrecen mellett verte le a felkelők seregeit. Borsa Kopasz nádor Sólyomkő várában esett fogságba, a király itt le is fejeztette.

A szőlősi várat az ostromlók lerombolták, az uradalom a király első felesége, **Mária** tulajdona lett, később is királynéi birtokként szerepelt.

A szőlősi vár újjáépítése a **Perényi** család nevéhez fűződik, amely Zsigmond királytól kapta örök adományul hűséges szolgálataiért (*Perényi Péter országbíró követként Kis-Ázsiában járt egy törökellenes szövetség megkötése céljából, illetve a család tagjainak jelentős szerepük volt a királyellenes felkelés leverésében*). Az 1399-ben kiadott oklevél várépítési engedélyt is tartalmazott; ebből következik, hogy a Borsák vára ekkor már nem állt. Néhány évvel később kapták meg Nyaláb várát is, így a Perényi család Ugocsa vármegye legnagyobb földbirtokosa lett (*sőt egy ideig a huszti uradalmat is birtokolták*).

A szőlősi ferences rendház építése **Perényi Gábor** és **Perényi István** nevéhez fűződik (*mindketten a Frangepán családból házasodtak*). A legendák szerint a török veszély elől ebbe a kolostorba menekítették Kapisztrán Szent János ereklyéit is. A ferences szerzetesek hosszú ideig élvezték a Perényiek jóindulatát,

hiszen Perényi János is végrendeletében több kiváltságot biztosított számukra.

A mohácsi csata számos áldozatot kívánt a Perényi családtól is: Perényi Gábor ugocsai főispán, Perényi István máramarosi főispán és Perényi Ferenc nagyváradai püspök is a csatatéren maradt *(a holttesteket Perényi Imre nádor özvegye, Kanizsay Dorottya temettette el)*.

Perényi Istvánné Frangepán Erzsébet (Isota) 1532-ben ismét férjhez ment; kezét a Felvidék egyik legnagyobb vagyonszerzőjének, Serédy Gáspárnak nyújtotta.

A várat Székely Antal kapitány újjáépítette, de még abban az esztendőben az erdélyi hadak Balassa Menyhárt *(Balassi Bálint, a költő nagybátyja)* vezetésével megostromolták. Időközben Telekessy Imre is visszatért hadaival, így Balassa javaslatára megállapodást kötöttek, miszerint a védők minden ingóságukkal elvonulhatnak, a várat pedig lerombolják.

Ez 1558-ban történt, a vár azóta is romjaiban áll...

A szőlősi várat a néphagyomány Kankó várának nevezi. Az elnevezés a ferences szerzetesek durva kalikóból készült csuhájától származik. A Kankó név 1573-ban fordul elő először írásban.

Egy másik néphagyomány szerint Kankó egy rablólovag volt, aki Szőlősről és Nyaláb várából tartotta rettegésben a környéket. Kankó nevéhez fűződik A szépasszony dombja mondája is.

Az elhagyott várat és környékét a környékbeliek az elmúlt évszázadok során a teraszos szőlőművelés „építőanyagául” használták.

A vár négyszög alaprajzú, sárokbástyás épület, amelynek egyik sarkán állt a lakó torony. Az 1-1,25 méter vastagságú falak kőből készültek.

12. A királyházi Nyalábvár

A mai Királyháza helyén már a korai paleolit korban volt ősemberi település. Ez a mintegy 500 ezer évvel ezelőtt létezett helység nemcsak Kárpátalja, hanem Közép-Európa legrégebbi települése. A nagyközség területén különböző leleteket találtak a későbbi kőkorszak és bronzkorszak idejéből: kőből készült munkaeszközöket, sőt, pénzérmekeket a későbbi korokból, főleg a Római Birodalom idejéből. Itt találták meg egyebek között Commodus császár *(uralkodási ideje 180-192)* ezüst dénárját.

A várdomb valóságos geológiai csoda, valószínűleg vulkanikus eredetű, hiszen a környéken több kilométerre találhatók csak hegyek.

Királyházáról mint településről évszázadokig alig történik említés. Csupán a várdombon épült Nyalábvár játszott némi szerepet történelmünkben már a

XIV. század óta. Korábban az ott lévő épületek csak arra voltak alkalmasak, hogy meghúzódhassanak bennük **Nyaláb** rablóvezér és társai zsákmányukkal, foglyaikkal. Ennek a valóságos rablófészeknek két „várnagya” ismeretes: **Dacsó László és Fancsikay Mojzes**, akik fegyveres szolgálattal büntetlenül garázdálkodtak a környéken.

Az Árpád-házi királyok közül V. István igen szeretett a Királyháza körüli őserdőkben vadászgatni bölényre, medvére és vaddisznóra, és gyakran terhelte kíséretével együtt a lakosságot. Kárpótlásként néhány kiváltságot adott nekik. Az egyik az volt, hogy önállóan választhatnak maguknak plébánost. A király elrendelte, hogy a dombok egyikén királyi házat – Domus regalit – építsenek, innen kapta a nevét a település is.

Királyházát csak 1264-ben említi IV. Orbán pápa egyik levelében – Queraliaza néven – és inti Istvánt (*IV. Béla és Maria Laszkarisz nikaiai hercegnő fiát*), hogy a várat adja vissza anyjának, mert annak előtte is a királynék birtoka volt.

A vár a zürzavaros XIII. és XIV. században gyakran cserélt gazdát. IV. László idejében az **Ubulfia**ké, később a **Tamásfia**ké, majd a Moldvából áttelepült **Balk és Drágfia**ké, akik ezt Nagy Lajos királytól kapták. A Drágfi családbeli Miklóst Erdély vajdájává nevezte ki. Ekkor Királyházára és környékére még nagyobb mértékben folytatódott az oláh és ruszin lakosok betelepítése. E telepítéseket már IV. Béla király megkezdte, miután a tatárjárás úgyszólván teljesen elpusztította Ugocsát. Zsigmond király a várat elvette a Drágfiaktól, és 1405-ben **Perényi Péter** országbírónak adta. A vár végleg a Perényieké maradt. Az új tulajdonosok nemcsak az épület külső megerősítésével törődtek, hanem a belső díszítéssel is.

A vár a XV. század második felében a **Báthoria**k kezére jutott, majd ismét visszakerült **Perényi János** kezébe. Ilosvai Selymes Péter is lakója volt az irodalom pártoló főúr, **Perényi István** jóvoltából. Itt készült el 1574-ben „Az hires neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokoskodásáról való história”, amelyet Perényi Istvánnak ajánlott. Járt a Nyalábvárban Balassi Bálint, a magyar líra kiemelkedő képviselője is.

II. Ulászló király is többször megfordult Nyalábvárában, szerette volna, ha halála után a várkápolnában temetik el az ottani kriptában. Ezt a kápolnát a szovjet megszállók 1946-ban, mint „hadifontosságú célpontot” lerombolták. 1993-ban közadakozásból újjáépítették.

A vár történetéből már csak néhány mozzanatot idéznénk. Lipót császár rendeletére a Nyalábvárba Brandenburi Mejer Conrád parancsnoksága alatt német katonaságot helyeztek el, mivel a Wesselényi-összeesküvésben több ugocsai család tagjai is részt vettek: a Ráthonyi, a Fancsikay, az Ujhelyi család

és a császár attól tartott, hogy a felkelés újra fellángolhat, ezért szállta meg Ugocsa megye egyetlen erősnek tartott várát.

Ugocsa vármegye gyűlését 1670. június 14-én Tekeházán tartották, mivel a Nyalábvárban erre már nem volt lehetőség. Már ekkor híre kelt, hogy a császár le akarja rontani a várat, amit a Perényi család császárhoz hű tagjai, sőt, a rendek is megütközéssel vettek tudomásul. Megpróbáltak intézkedni: megbízták Hartyányi János alispánt, hogy a megye közössége nevében menjen Lipóthoz, hogy kikönyörögje Nyalábvár épenhagyását. Küldetése nem járt sikerrel. A várat 1672-ben robbantották fel.

Ung vármegye

13. Az ungvári vár

Úgy vélem, Kárpátalján nincs olyan ember, aki legalább egy alkalommal ne járt volna az ungvári várban, annál is inkább, mert itt működik a Kárpátaljai Megyei Honismereti Múzeum is. A középkori hangulatát megőrző vár a hét minden napján (*hétfő kivételével*) a látogatók rendelkezésére áll, múzeumában a kárpátaljai táj élővilágával, történelmével ismerkedhetnek az érdeklődők; udvarán, az árnyas fák alatt pedig az egykori munkácsi-frigyesfalvi vasgyár remekművei tekinthetők meg.

Az ungvári vár a magyar történelem igen korai korszakában, a honfoglalás idején tűnik fel először a krónikákban. Anonymus szerint a Kárpátokon átkelt magyar seregek először Hung (*Ung*) vára mellett pihentek meg. Itt, a táborban adta át Álmos nagyfejedelem hatalmát fiának, Árpádnak. Állítólag a várról kezdték el a magyarokat hungvárusoknak nevezni Európa-szerte.

Így szól a legenda. Sokan Anonymust „*csacska fecsegőnek*” tartják, viszont számos megállapításáról az elmúlt évek alatt bebizonyosodott, hogy krónikája történelmi tényeket alapszik.

Az Ung folyó völgyében már a korai kőkor ideje alatt is éltek emberek, ezt bizonyítják a Várhegyen, a gerényi és a radvanci dombokon talált leletek. A folyóvölgy környékének mocsaraiból kiemelkedő Várhegy ideális hely volt az Ung völgyében északra tartó kereskedelmi és hadiutak ellenőrzésére, éppen ezért itt épült fel a vár, mint az ungi várispánság központja (*a várhoz 18 település tartozott*). Az erősség szerves része lett az északkeleti végvárrendszernek. Némely kutatók állítása szerint a Várhegyen csak a „*harmadik*” vár épült fel: az első az Ung és a Laborc folyók egyesülésénél, a második pedig Gerény község északi részén állhatott. Viszont a természeti viszonyok mind arra utalnak, hogy mindhárom vár a vulkanikus eredetű dombon állt.

A vár a tatárjárás után épült ki, ekkor főleg védelmi célokat szolgált, de nem lehetett igazán nagy hadászati jelentősége, mert egy ezen időben kiadott királyi oklevélben Nevicke egyik tartozékaként szerepel, mint „*oppidum sen castellum Ungwar*”.

Az ungi királyi uradalom 1290-ben kerül elidegenítésre, a várat már korábban, 1288-ban IV. (Kun) László **Aba Amadé** nádornak, az északkeleti felvidék kiskirályának adományozta. Aba Amadé 1305-ös kassai meggyilkolása után fiai fellázkodtak Károly Róbert király ellen, aki az Abákat a rozgonyi csatában leverte. Ungvár egy időre **Pethene fia Péter** ungi főispán tulajdonába jutott, majd a királlyal Nápolyból Magyarországra került **Drugeth** család kapta meg adományba. Ekkor vette kezdetét a Drugethek közel 360 éves uralma.

A Drugethek európai minta alapján átépítették a várat. A munkálatok 1317-ben kezdődtek Drugeth Fülöp idején, de még jó harminc év múlva is folytatódtak. A későbbi időkben a mindenkori védelmi követelményeknek megfelelően több alkalommal is átépítették, így 1598-ban is. Ez utóbbiról tanúskodik a központi várépület bejárata feletti évszám, illetve a négy seregély a Drugeth család címeréből.

Ekkor alakulhatott ki a vár jelenlegi arculata is, igaz a védművek jelentős részét az utóbbi évszázadok alatt lebontották. A vár a reneszánsztól a barokkon keresztül magán viseli a különböző művészeti korok stílusjegyeit. A vár egy várkastéllyá átalakított belső várból, illetve egy azt körülvevő, négy fülesbástyával és egy háromszögletű bástyával megerősített védőfalból áll. Északkeletről meredek szikla teszi lehetetlenné a megközelítést, a többi három oldalon 15-20 méter széles és 8-10 méter mély árok övezte a külső falakat. Hasonló árok vette körül a várpalotát is, igaz ez jóval sekélyebb, mindössze 3-4 méteres lehetett. Mind a külső védműveket, mind a várpalotát felvonóhidakon lehetett megközelíteni. A vár kapuja előtt volt a palánkkal elkerített elővár, ahol a katonák laktak.

A vár andezitből készült falainak vastagsága meghaladta a 2,5 métert. A falakban védőfolyosók haladtak, segítve a védelmet. Az egész vár területe 8,5 hektárt tesz ki, ebből 6 hektár a várpark.

Az önálló védművekkel rendelkező várkastély eredetileg reneszánsz stílusban négyszintesnek épült, azonban a negyedik, fából készült szint leégett. A belső udvarban még látszanak a nyomai (*hasonlóan a sárospataki vár Perényi-loggiájához*) az egykori íves reneszánsz tornácnak. Ugyancsak itt látható a közel 30 méter mély kút is. A palotában 40 helyiség és számos galéria található.

A néphit szerint a kastély vastag falaiban titkos folyosók húzódnak, valahol itt falazhatta be élve az egykori Drugeth gróf a lányát, mert az egy egyszerű szolgálégénysze szeretett bele. Állítólag a grófkisasszony azóta is kísért a vár termeiben.

A vár fénykora **Bercsényi Miklós** idejére tehető, aki két felesége révén (*mindkettő Drugeth-leszármazott volt*) jutott az óriási uradalomhoz. A korabeli

leírások szerint ekkor a helyőrség 511 főt tett ki, a bástyákon pedig 30 ágyú vigyázta az Ung völgyének biztonságát. A gróf hatalmas könyvtárat tartott, ugyanakkor nem volt mentes tőle a mulatozás sem. Az egyik vadászatán vendége volt II. Rákóczi Ferenc, aki Bercsényi hatására látott hozzá a szabadságharc szervezéséhez. Amikor a szervezkedés kitudódott, Rákóczit letartóztatták, Bercsényi pedig Lengyelországba menekült.

Ungvár ostrom útján került a felkelők kezébe, s Rákóczi pártján maradt egészen 1711-ig. A szabadságharc bukása után szomorú sors várt a vidékre: Ungvárt kamarai várossá „fokozták” le, elvesztette addig élvezett önkormányzatát, a város a **Királyi Kamara** irányítása alá került. 1711–1771 között a várban császári katonaság tanyázott. 1771-ben Bacsinszky András görög katolikus püspök levélben fordult Mária Terézia királynőhöz, s kérte, hogy a várat adják át a püspökségnek. A királynő 1775-ben az egyháznak adományozta a hadászati célokra már alkalmatlan várat.

A vár udvarában láthatók az 1248 és 1250 között épült vártemplom romjai. A templom kriptájában temették el a Drugeth család gerényi ágának több tagját, így Drugeth Bálintot és fiát, Istvánt. A templom arról nevezetes, hogy 1646. április 24-én az ungvári uradalom 63 papja az egri püspök jelenlétében visszatért a katolikus egyház kebelébe, létrehozva a görög katolikus egyházat.

14. Szerednye

A várrom Szerednye község délnyugati részén fekszik. *(Ha valaki fel szeretné keresni a romot, a községen áthaladva a malom mögött lévő baloldali úton, a patak partján lehet eljutni az épülethez, amelynek környéke a helybelieknek „köszönhetően” szemétkerakóvá változott. Pedig a várrom műemlék – erről tanúskodik az ukrán nyelvű tábla is.)*

A szerednyei rom különlegessége, hogy egyike volt a ritka síkvidéki váraknak, amely megőrizte a legrégebbi középkori vártípusok alapvető vonásait. Ez a vártípus Európa-szerte már a X-XI. században elterjedt, mintájukat a Karoling-kori erősségektől vették.

Az egykori vár eredetileg egy központi toronyból (*donjon*) állt, köréje épültek fel a vár egyéb épületei és védművei. Az eredetileg kétszintes (*egyesek szerint háromszintes*) torony méretei igen lenyűgözőek: 19x18 méteres, a falak vastagsága pedig elérte a 3 métert is. Mára csupán az első szint maradt meg részleteiben, a faragott kövek nagy részét a helyi lakosság hordta szét építkezés céljából. A torony alagsorában a borospince és a börtön, az első szinten a lovagterem és a kisebb helyiségek, míg a másik szinten a földesúri lakrész

kapott helyet. A lakótornyot vastag kőfalak, illetve kettős sánc- és árokrendszer védte, ez utóbbita vezették a szomszédos patak vizét.

A várat a 12. században a **templomos lovagrend** építette, akik II. Géza király hívására érkeztek Franciaországból. *(A Templomos Lovagrendet 1119-ben alapította Jeruzsálemben Payns-i Hugó lovag a szentföldi zarándokok védelmére. Utóbb kórházi szolgálatot is teljesítettek. Fehér ruhán vörös keresztet viseltek. A rend élén álló nagymester székhelye Jeruzsálemben, majd Cipruson, végül pedig Franciaországban volt. A templomos lovagok, akik egy személyben szerzetesek és katonák voltak, a rend alapításakor még betartották a szabályzatukban szereplő nőtlenségi és szegénységi fogadalmat. A szentföldi hódítások következtében azonban a lovagok meggazdagodtak, s ezzel pedig megnőtt hatalomvágyuk is. A rend nagymesterei beavatkoztak a szentföldi államok politikájába, s nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a moszlim uralkodók, különösen Szaladdin sorra meghódítsa azokat. Miután kiszorultak a Közel-Keletről, a Pireneusi-félszigeten vettek részt a mórok elleni küzdelemben. A lovagrend erődjei védelmezték a zarándokok biztonságát a Santiago de Compostelába vezető úton.)*

A Franciaországban is hatalmas vagyonra és nagy befolyásra szert tett lovagrend (pénzkölcsönzésükkel kezükben tartották a királyságot) kihívta maga ellen IV. (Szép) Fülöp francia király haragját. (A király korábban székhelyén fogságba ejtette magát VIII. Bonifác pápát is, majd annak halála után Avignonba tette át a pápák székhelyét.) A király eretnekséggel, istenkáromlással és erkölcstelenséggel vádolta meg a lovagrendet, annak vagyonát elkoboztatta, tagjait elfogatta és bebörtönöztette. V. Kelemen pápa (a francia király kreatúrája) a viennei zsinaton kiközösítette és feloszlatta a rendet, a rend nagymesterét, Jacques de Molay-t és társait a párizsi Cite-szigetén elégették. A nagymester halála előtt megátkozta a királyt és családját, amely így az idő távlatából nézve tényleg „megfogant”: a királlyal és három fiával férfitódok híján kihalt a Capet-dinasztia, s kezdetét vette a százéves háború.)

Miután Magyarországon is feloszlatták a rendet, a birtokaik többségét a johanniták kapták meg, míg a szerednyei vár az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendnek, a pálosoknak jutott. De ők sem bírhatták sokáig a várat, a szerzeteseket néhány év múlva elkergették.

Ezután világi tulajdonba került a birtok, elsősorban a **Pálóczy** család birtokolta Szerednyét és a hozzá tartozó falvakat: Császlócot, Nagygejőcöt, Ignécet, Beregrákost, Ungtölgyest, Ungordast stb. A Pálóczyak Zsigmond király uralkodása idején az északkeleti Felvidék egyik legnagyobb családjává küzdöttek fel magukat: a család nádort, országbíró, sőt a katolikus egyház fejét, az esztergomi érseket adta az országnak.

Pálóczy Antal, a család utolsó férfitagja 1526-ban a mohácsi csatátéren esett el. Mivel nem volt férfiági leszármazottja, birtokai a közeli rokonokat, a **Dobókat**

illették meg. A rokonok azonban csak a pálóci és szerednyei uradalmakat tudták megszerezni, a legnagyobb birtokot, Sárospatakot **Perényi Péter** koronaőr kaparintotta meg. A Dobók idejében épült ki a szerednyei vár teljes védrendszere – illetve, mivel a család borkereskedelemmel alapozta meg vagyonát – ekkor vájatták ki török rabokkal a ma is használatban lévő borospincéket *(ezekben a pincékben érnek a szerednyei Leányka Agrárcég nemzetközi díjnyertes borai)*.

A vár egyik legismertebb tulajdonosa **Dobó István**, az egri vár védelmének (1552) megszervezője volt. A főúr, aki később számos várat és uradalmat kapott az uralkodótól, nagyon kedvelte a kis erősséget, számos alkalommal tartózkodott itt, gyakran vadászott a környező erdőségekben. Itt is érte a halál 1572-ben. A holttestét a család ruszakai sírboltjában helyezték örök nyugalomra. A szívét viszont itt, Szerednyén temették el.

A Dobók után a **Homonnai Drugeth** család szerezte meg a várat *(ez a család birtokolta Ung megye közel felét)*. A vár romlása a Rákóczi-szabadságharc után indult meg, miután elveszítette katonai jellegét. Ekkor a **Perényi** és a **Barkóczy** család örökölte részbirtokként, viszont az urak nem sokat fordítottak a szabadságharc során keletkezett károk kijavítására. Jelentős károkat okozott az a tűzvész is, amelynek nyomaira a múlt század 70-es éveiben lefolytatott ásatások során bukkantak.

A 19. század elejére a vár már csak romjaiban állt. Így várja ma is az érdeklődőket, pedig kisebb munkával meg lehetne tisztítani a környéket, s akkor a látogatóknak nem kellene a szederbokrokon és a kihordott szemeten átküzdeniük magukat, ha látni szeretnék a középkori építészet eme remekét.

15. Nevicke

Utazásunk során az Ung folyó völgyében jobboldalt tűntek fel a nevickei vár impozáns romjai. Utunkat „a természet lágy ölén” kívántuk folytatni, gyalogosan vágtunk neki az ösvénynek. Mivel sehol nem láttunk jelzőtáblát, csak mentünk, mentünk. Szerencsére előreküldött gépkocsink hamar visszatért, mert gyalogtúránk alkalmasint a Szolyvai járásban ért volna véget.

Az egykori Verhovina turistaközpont mellett jutottunk el a várhoz. Bár gyerekként valószínűleg jártam már itt, lenyűgözött a látvány. Lentről, illetve a fényképek alapján valahogy kisebbnek képzeltem. Itt-ott még lehetett látni egy értékmentő régészeti és felújítási expedíció nyomait *(az ungvári turistaklub tagjai szerették volna konzerválni és valódi látványossággá tenni a romokat, de akkor éppen a rendszerváltás éveit éltük, az állam közbeszólt és a munkálatok végérvényesen abbamaradtak)*.

Egy, a középkor történetét ismerő és szerető ember számára a nevickei vár testesíti meg az ideális lovagvárat. Megfigyelhetjük, hogyan épült fel a kapubástya, elképzelhetjük, hogyan működött a felvonóhid, milyen védművekkel rendelkezett egy vár a XV-XVI. században, hogyan éltek a várurak. A középső várból keskeny kapubástyán keresztül *(csak részleteiben maradt fenn, de még az egykori kapusfülke helye is felfedezhető)* jutunk el a felsővár udvarába, amely fölé a lakótorony hatalmas tömbje emelkedik. A homokkőből faragott ajtókereteken a XX. század ifjú turistáinak „keze nyoma” látható *(itt járt X.Y.)*. Ennek ellenére, ha az ember behunyja a szemét, szinte maga előtt látja a rózsafákkal beültetett udvart, a sürgő-forgó személyezetet, amint egy ünnepségre készülnek. A torony fokán a várúr csókás zászlaját lengeti a szél, jelezve a vidéknek: Drugeth György hazatért családi fészkebe.

De nemcsak családi fészek, rablólovagok vára is volt Nevicke, ahonnan **Homonnai Drugeth Gáspár** az Ung völgyében Galíciába és Lengyelországba tartó kereskedőket sarcolta évekig.

Egy 1509-es családi perben a Homonnai Drugeth család tulajdonában a következő birtokokat találjuk: Barkó és Jeszenő várak, Zemplén várkastély, Nevicke vára, Ungvár várkastélya. Úgy tűnik, a nevickei vár fontosabb erősségnek számított mint Ungvár.

A nevickei vár II. György idején lett a Drugeth család fészke.

De lássuk csak, mit ír a Kárpátalja útikönyv a nevickei várról?

A hagyomány szerint a várat a honfoglalás előtt a szlávok emelték, s a neve Nevitszka, menyasszonyt jelent. A várat Aba Amadé, a Felvidék egyik kiskirálya építette a XIII. század végén. A kiskirályokat leverő Károly Róbert a királyi tulajdonba került Nevickét 1322-ben egykori nevelőjének, Drugeth Fülöpnek adományozta.

Az 1312 előtt épült erődítmény a szabálytalan elliptikus alaprajzú belső tornyos várak körébe tartozik. Több periódusban épült. A belső várat három oldalról védőárok, a negyediken – északnyugaton – közvetlenül a támfallal megerősített meredek hegyoldal védi. A védőárkon kívül húzódó védőfalat négy bástya - három ovális és egy háromszögletű – erősíti. A vár bejárata a délnyugati hatszögű védőbástyán volt, amelyet fahídon lehetett megközelíteni. A hatszögű bástyát vastag falak között vezetett védőfolyosó kötötte össze a belső várral, illetve annak előudvarával. A várnak két külön bejárata van. A második a délkeleti oldalhoz vezetett a háromszögű bástya közelében lévő külső kapun keresztül. A vár legrégebbi része a keleti oldali négyszintes, négyzetes toronytól északkeletre helyezkedik el. Ez a torony volt az ún. öregtorony, amely lakó és védelmi célokat is szolgált a várrendszer teljes kiépítéséig. Az íves várfalszakasz később épült a lakótoronyhoz.

IV. FEJEZET. 1100 ESZTENDŐ NAGY ALAKJAI

1. Árpád. a honalapító

„A magyarság, amely ősei földjéről a Don folyó melletti Levediába telepedett át, három esztendő múlva megint felszedte sátrait, s mintha valami titkos vágy űzné, tovább ment Pannónia felé. A nép ekkor 7 nemzetségből állott hét külön vezér alatt. Mielőtt az új ország meghódoltatásához fogtak volna, a hét vezér egymással szerződést kötött. A szerződésben ki volt mondva, hogy míg köztük a legbölcsebbnek, a legnagyobb vezérnek, Álmosnak nemzetsége él, addig abból választassék a magyar nemzet fejedelme. A szerződést azzal pecsételték meg, hogy felhasították karjaikat, s a kicsorgó vért egy szent kehelybe vették, jelezvén, hogy úgy fog annak vére folyni, ki a szerződést megszegi.

A szerződő 7 vezér paizsra emelve Álmos fiát, Árpádot, fejedelmükké választották, s hűséget esküdtek neki.

Árpád tovább vezette népét, amely Halics tartományán keresztül az új hazába indult. Itt Attila hunjainak maradékai keresték fel a fejedelmet, s meghívták őket Pannóniába. A magyarság folytatta útját az ígért földjére és 895-ben, átkelven a Kárpátokon, elfoglalta Munkácsot.

Árpád valódi hadvezér volt. Ha kellett, elől küzdött lobogós kopjával fegyverzett lovas csapata élén, nem rettegve a halált, nem félve az ellen nyilait; kezében hatalmas buzogány, oldalán hosszú ősi kard, fején ércsisak, vállán párducos mente. Majd bölcs parancsokat osztott vezéreinek; hadi tervei a történetírók feljegyzései szerint oly nagyszerűek valának, hogy azok ügyes végrehajtása okvetlenül diadalra vezethették a sereget. Nem osztotta részekre csapatait, mint a rómaiak, hanem óriási félkörű csatarendben támadott, egyszerre minden ponton. Alakja nemes, fejedelmi volt. Arca mély nyugalmat, bölcsességet tükrözött.

Nagy eszével belátta, hogy az országot nem elegendő megszerezni, azt meg is kell tartani. Ezért, amikor egész Pannóniát elfoglalta, nagy nemzetgyűlést hívott össze egy síkon, amit Szernek hívtak, s ott bölcs, okos törvényeket alkottak, az ország későbbi felvirágozásának alapját igazságos törvényhozásuk által megvetették.

Az egész honfoglalás nagy műve alig kilenc esztendőt vett igénybe. Árpád ily rövid idő alatt hazát szerzett a magyarnak és okos törvényeket alkotott a haza megtartására. Áldott legyen nagy neve, dicsőség koronázza emlékét!... Népének

mély gyászára a 907-ik esztendőben elhalálozott. A rege szerint Ó-Buda mellett, egy patak fakadásánál temettetett el.”

(Dolinay Gyula. Magyar Királyok és Hősök Arcképcsarnoka. 1883.)

Megjegyzés: *A magyar nemzeti dinasztia névadója egyike történelmünk legellentmondásosabb alakjainak. Inkább mítikus, mint valós személyiség. Annyit tudunk, hogy Álmos fiaként született, a magát a Turulmadártól származtató nemzetség tagjaként. Álmos a kazár fennhatóságot is vállalva szerezte meg a nagyfejedelmi méltóságot Leveditől. A kazár kaganátus felbomlása után a magyar törzsszövetség nyugatra költözött, az Etelközbe. Innen a törzsek harcosai gyakran „megrendelésre” átkeltek a Kárpátokon, s beavatkoztak az Európában dúló háborúkba. A kabarok nemzetségei már le is telepedtek a Vereckei-hágó környékén. A legújabb kutatások szerint nem is a besenyő támadás kényszerítette ki a magyarok honfoglalását, hanem az tervszerű folyamat részeként zajlott le, s csak az utóvédeket tépázhatták meg a besenyők.*

Abban sem vagyunk biztosak, hogy a kettős fejedelemségben Árpád milyen méltóságot viselt. Nem vagyunk tisztában azzal sem, hogy mennyire vették át a magyarok a kazárok hatalmi struktúráját. Árpáddal kapcsolatban semmi sem biztos. Csupán az, hogy az általa alapított dinasztia uralkodott három évszázadon keresztül a magyarság fölött.

2. István, a király

„Magyarország első koronázott keresztény királya, az ország szervezője, a kereszténység buzgó apostola. Mintha Isten küldöttje lett volna, oly szent lelkesedéssel terjesztette a keresztény hitet. Mit atyja, Géza fejedelem elkezdett, azt ő dicsőségesen befejezte: keresztény hitre térítette a magyar nemzetet. Nagy és nehéz feladat volt ez, csakis nagy eréllyel lehetett megoldani. István a legszigorúbb rendszabályokhoz nyúlt, mert rendíthetetlen meggyőződésé vált benne a hit, hogy a magyar haza csak mint keresztény állam létezhet Európában.

Atyja halála után a keresztény törvények alapján került a magyarság fejedelmi székébe, ez ellen azonban többen fellázadtak, köztük Kupa (Koppány), a somogyi vajda, aki táborába gyűjté a lázadókat. István sereget küldött ellenük, amely Várkony alatt megveré az ellenséget. Sokan futásban kerestek menedéket, maga Kupa a király kezébe került, aki felnégyeltette.

Ezután már sokkal könnyebb munkája vala. A lakosság tömegesen vette fel az új hitet, a fejedelem pedig hozzákezdhetett országának egyházilag való rendezéséhez. Püspökségeket alapított, melyek fejéül az esztergomit rendelte.

Azonban az egyházi főméltóságok kinevezéséhez a pápa jóváhagyása is kellett, ezért István fényes követséget indított Asztrik apát vezetésével Rómába. Egyúttal koronát is kért a pápától, hogy nagyobb tekintéllyel folytassa a hittérítés munkáját.

II. Szilveszter pápa örömmel fogadta a követeket, s nemcsak koronát küldött, de egy kettős keresztet is, jelezvén, hogy Istvánt nemzete térítő apostolának tekinti.

Az ezredik esztendőben megtörtént a koronázás, s István hozzálátott országa megszervezéséhez. Az egész országot vármegyékre osztotta, a katonáskodást szabályozta, királyi hadsereget állított. Az ország dolgainak rendezése után ismét folytatta a keresztény hit terjesztését. Elrendelte, hogy minden tíz falu egy templomot építsen, azt, s annak papját mindennel ellássa. A templomi könyveket a püspök, a kegyszereket a király adományozta.

Hittérítői tevékenységét egy második lázadás is akadályozta, amely Erdélyben tört ki, rokona Gyula vezetésével. Itt a népek továbbra is az ősi valláshoz ragaszkodtak.

Az ország kormányzása mellett az is nagy gondot okozott a királynak, hogy ki fogja örökölni trónját? Mert élete végén a sok bajhoz, gondhoz járult még fia korai halála is. A szelíd lelkületű Imre herceg ugyanis egy vadászat során meghalt.

Ekkor Árpád életben maradt leszármazottai közül Vazul, István unokaöccse volt a legidősebb. Azonban pogány hajlamai miatt a király Nyitra várába záratta. Halálát érezvén közeledni, követet küldött Nyitrába, hogy a megtévedt herceget elébe vezesse. De Gizella királyné, aki Péter herceget akarta trónörökösként látni, Sebös nevű ispánjával megvakíttatta Vazult, s a fülébe forró ólmot öntetett. A király a merénylet után még betegobb lett, s Vazul fiainak azt tanácsolta, hogy meneküljenek külföldre. Nem sokkal ezután a király ellen is sikertelen merényletet kíséreltek meg.

Ezután a király már nem élt sokáig, s az 1038-ik esztendőben eltávozott az élők sorából. Testét az általa alapított fehérvári Szűz Mária székesegyházban helyezték örök nyugalomra. A katolikus vallás, mint szentnek emlékét kiválóan tiszteli. Hazánkban névünnepén, augusztus 20-án nagy ünnepet ülnék az ország minden részében. Ünneplik az első magyar királynak és különösen hazánkban a keresztény hit megalapítójának emlékét. Ekkor Budavárban, a nagy királynak mai napiglan épségben fennmaradt jobb kezét leírhatatlan fénnel hordozzák körül. A hit szerint az a jobb kéz, amely annyi áldást osztogatott volt egykor, ma is védelmező, oltalmazó talizmánja hazánknak.”

(Dolinay Gyula Magyar királyok és Hősök Arcképcsarnoka című könyve nyomán)

Megjegyzés: István, az első magyar király történelmünk egyik legnagyobb alakja. Atyja, Géza fejedelem, aki a kereszténységben szintén az István nevet kapta, és anyja, Sarolt, a „fehér nagyasszony” már keresztény hitben neveltette fiát. Mivel látták, hogy Magyarország csak akkor marad fenn, ha bekapcsolódik a keresztény Európába, fiuk számára a bajor Gizella hercegnőt kérték és kapták feleségül.

Géza fejedelem halála után a magyar szokásjog szerint Koppálynak, mint a nemzetség legidősebb tagjának kellett volna következnie a fejedelmi méltóságban, de István az európai szokásjogra és német páncélos seregére támaszkodva megszerezte a hatalmat.

Kiméletlenül leszámolt mindenkivel, aki politikáját keresztelte. Államának alappilléreül létrehozta a királyi vármegyerendszert – amely az óriási királyi várbirtokon alapult – és a katolikus egyház szervezetét. Ugyanakkor tolerálta a keleti kereszténységet is, erről tanúskodik a Veszprém-völgyi görög kolostor alapítólevele.

Több ízben háborúzott a szomszédokkal. A magyar seregeknek nagy szerepük volt a bolgár birodalom megdöntésében.

Bajor Gizellával kötött házasságából több gyereke is született, de a felnőtt kort kevesen érték meg. A trónörökös Ottó herceg halála után a korábban papi pályára szánt Imre került előtérbe. De ő is meghalt egy vadkanvadászat közben. Annak ellenére, hogy a korábbi történetírás igyekezett szépíteni az eseményeket, történelmi tény, hogy Vazult István király vakítottatta meg, s annak fiait száműzte. Másik unokaöccse, Orseolo Péter jelölésével a keresztény európai irányvonalat szerette volna hatalomra juttatni.

Életművét három nagy alkotás jelképezi. Ezek az általa kiadott törvények könyvei, valamint az Imre herceghez intézett Intelmek. Ezekből egy felvilágosult, ugyanakkor mélységesen vallásos, de türelmes uralkodó képe rajzolódik ki.

Nem véletlenül kapcsolódik személyéhez annyi legenda. István király múltunk egyik legnagyobb alakja, aki kitörölhetetlenül belevészte nevét a történelembe.

3. László, a lovagkirály

„Béla királynak három fia maradt: Géza, László és Lampert. Mind a három derék, jeles ifjú, mindhárom méltó Magyarország trónjára. Atyjuk szerencsétlen halála után átadták a trónt Salamonnak, s megelégedtek az ország egyharmadával. Sajnos a nagy szeretet nem tartott sokáig, hiszen Salamon irigykedett unokabátyjaira. Ezt az irigységet pedig tovább szította a király tanácsadója, Vid. A közöttük lévő viszony különösen a belgrádi hadjárat során éleződött ki, amikor a görögök Géza hercegnek, s nem a királynak adták meg magukat.

A fondorlatos Vid tanácsaira hallgatva Salamon megtámadta az Igfon-erdejében gyanútlanul vadászó herceget és szétverte seregeit. László herceg Csehországból hozott sereget, s a Mogyoródi révnél megütköztek a királlyal. A herceg győzelmét több csodás esemény is jelezte. Elragadtatásában egy angyalt látott, aki koronát helyezett bátyja fejére. Miközben pedig a hadakat rendezte, az egyik bokorból egy hófehér hölgymenyét lándzsáján végigfutva a keblén keresett menedéket, így jelezve, hogy az Úr László hercegnek adja a győzelmet.

Salamon bukása után bátyja, Géza király uralkodott az országban. Annak halála után, mivel fiai még kiskorúak voltak, a nemzet kérésére László elfoglalta a királyi széket, bár – mint mondta – nem földi, hanem mennyei koronára vágyott.

Királyként az ország megalégedésére uralkodott, ha a népe, országa javára bölcs, okos törvényeket kellett alkotni, ő abban is felülmulta minden elődjét. A folytonos háborúskodás miatt az országban elharapódzott a rablás, tolvajlás, olyannyira, hogy csak a legszigorúbb rendszabályok alkalmazásától lehetett a baj megszűnését remélni. Ezért László király szigorú rendszabályokat alkalmazott. A legkisebb lopást, rablást orrlevágással, megvakítással, ismétlődő esetben mindenkori halállal büntette.

Ezen nevezetes törvény alkalmazásán kívül még két nagyszerű tette halhatlanná László király nevét. Egyik a kunok betelepítése, a másik Horvátország meghódoltatása. A kunok korábban több ízben Magyarországra törtek, mígnem a cserhalmi ütközetben nagy vereséget szenvedtek. Az utolsó ütközet során az egész kun sereg fogságba esett. De a király nem tizedeltette meg őket, hanem mint mondta, ha annyira vágnak Magyarország birtoklására, akkor telepedjenek ott le, s legyen övék az ország egy része.

Horvátországban Zwonimir király özvegye (László király nővére) nem bírta a lázongó horvátokkal, s bátyjától kért segítséget. A király egészen a Kupa folyóig meghódoltatta Horvátországot és unokaöccsét, Álmost tette meg uralkodójának.

A nép körében leledző pogányság kiirtására Szabolcsra zsinatot hívott össze, amelyen rendelkezést hozott, hogy a romokban lévő templomokat felépítsék, s újakat is alapítsanak. Emellett mindenkit köteleztek a keresztény szokások megtartására.

Nagy elődjének, István királynak emlékét híven ápolta, s nagymértékben hozzájárult, hogy az első király a szentek gyülekezetébe került.

Így élt, így működött országa javára, boldogságára a nagy király. Tizenennyolc esztendei uralkodása alatt nagy volt a magyar. Hogy mennyire nagy tiszteletnek örvendett a magyar király, legjobban bizonyítja az, hogy a jeruzsálemi szentföld visszafoglalására indítani tervezett nagy sereg vezérévé Lászlót választották meg.

Sajnos a felkérést nem tudta elfogadni, mert hirtelen elhunyt. Végakarata szerint a váradi püspöki templomban kellett volna eltemetni. Az ország

főemberei a hőség miatt nem merték vállalni a nagy utat, ezért a temetési menet Székesfehérvárra tartott. Azonban éjszaka a gyászkocsi a király holttestével együtt eltűnt. Csak hosszas keresés után találtak rá a váradi úton ... A kocsi nem volt semmilyen igavonó fogva, mégis haladt. Egyesek szerint angyalok húzták.”

(Dolinay Gyula. Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka című könyve nyomán).

Megjegyzés: *Szent László története egyedülálló az Árpád-házban. Apja, I. Béla fegyverrel szerezte meg a trónt, de az ellene szervezett merénylet következtében meghalt. A király Salamon lett, aki az ország harmad-részt adományozta rokonainak. De hamarosan ellentétek jönnek létre közöttük. A vetélkedés különösen Salamon és László között alakul ki. Erre a Képes Krónika több ízben is kitér. Ha a sorok között olvasunk, rájövünk, hogy Salamon nem is volt olyan rossz, mint amilyennek leírták.*

A vele kapcsolatos legendák, mint a kun harcossal való megvívása mind-mind a Béla-ág dicsőségét hivatottak emelni. Bár Salamont sikerült a trónról elűzni, sem a pápa, sem a német császár nem ismerte el törvényes uralkodónak Gézá, majd Lászlót. Csupán Salamon halála, illetve eltűnése oldotta meg a kényes helyzetet. László az országot hozzáértéssel és hallatlan szigorral kormányozta.

Családi érzelmeit félretéve, az ország érdekeit szem előtt tartva kijárta a pápaságnál I. István, nagyapja megvakítójának szentté avatását. Ugyanakkor még a pápa részéről sem tűrt beleszólást egyházi politikájába. A szabolcsi zsinaton is személyesen elnökölt, maga nevezte ki a főpapokat. Külpolitikáját tekintve állandó harcot folytatott a német birodalommal, de amennyiben a szűkség úgy hozta, még legádázabb ellenségével, IV. Henrik császárral is szövetekezett.

Legnagyobb sajnálatára életben maradt fű-gyermekei nem voltak, ezért bátyja árváit nevelte fel. Álmos horvát király, Kálmán pedig váradi püspök lett. Utódjának Álmost, saját ifjúkori hasonmását szánta, de belátta, hogy az ország jobban jár a művelt, ugyanakkor ravasz és körültekintő Kálmánnal. Így halála előtt követeket küldött a Lengyelországba szökött Kálmánhoz, hogy hazahívja a trónra.

4. Könyves Kálmán

„Könyvesnek nevezte a nép, mert szeretett a könyvekkel foglalkozni. Ifjú korában papi életre adták, s a kolostor falai közt támadt fel lelkében a tudományok iránti hő szeretet. Bölcs volt, okos volt, fél ezer évvel előzte meg a korát, oly törvényeket alkotott, melyek nagy felvilágosodottságról tesznek

tanúságot. Megszüntette a kegyetlen büntetéseket, új törvényt alkotott, szabályozta a törvénykezés módját.

Kálmán király egyike volt kora legfelvilágosultabb, legnemesebb uralkodóinak, a magyar történelem pedig mint nagy királynak, előrelátó bölcsek államfőnek halhatlanítja nevét. Sajnos uralkodására rányomta bélyegét, hogy állandó harcot kellett folytatnia Álmos öccsével. Álmost még László király Horvátország fejedelmévé tette, de nem volt képes féken tartani azokat. Bár a király segítséget nyújtott neki, Álmos herceg állandóan elégedetlenkedett, s több alkalommal, hol nyíltan, hol alattomban pártot ütött bátyja ellen. Kálmán öt alkalommal bocsátotta meg öccse tetteit, de hatodszorra, már betegen és fia trónöröklését féltve megvakíttatta Álmost és annak Béla nevű fiát. Szörnyű tett volt ez, a király iszonyattal gondolt erre. Nem is soká élte túl a kegyetlenséget...

Uralkodása alatt vette kezdetét az a szörnyű népirtás, amely keresztes hadjáratok néven vonult be a világtörténelembe. Kálmánt is megkínálták a fővezéri tisztséggel, de ő nem fogadta el azt, mondván, hogy országában sok teendője van, nem távozhatik hosszabb időre, de megengedi, hogy a csapatok átvonuljanak országán.

Sajnos az első keresztes csapatokban a királynak csatlakoznia kellett, hiszen már Németországban is fosztogatni kezdett. A király Moson vára alatt sikeresen szétverte ezt a gyűlevész sereget. A világban nagy szörnyűlködéssel fogadták tettét, s el is nevezték hitetlennek, ördögökkel tartónak, s rút, sertéssel benőtt szörnyeteg alaknak festették le. Nem volt ő szörny-alak, sem nyomorék, béna, amit a csatáiban be is bizonyított. A szíve is fenséges volt, a szépet és a jót szerfelett becsülte. Vallásos is volt, mert pár év múlva újabb keresztes hadak érkeztek Magyarországra, s mivel becsületes, békés, jó emberekből állottak, szívesen fogadta, elibük ment Sopronba, s onnan egészen Zimonyig fő embereivel együtt személyesen elkísérte őket, s útközben több alkalommal megvendégelte az egész keresztes sereget.

Kálmán nagy államférfi volt. Belátta elődeinek azon tévedését, hogy nem gondoskodtak az ország számára tengerrel. Átérezte, hogy mily nagy fontosságú egy ország kereskedelmének, iparának felvirágzására, ha a tengerrel egyenes összeköttetésben lehet. Legfőbb vágya vala tehát az országnak tengerpartot biztosítani. Sikertelen megzabolázni a lázongó horvátokat, majd Dalmáciát is meghódította. 1103-ban megkoronáztatta magát Horvátország és Dalmácia királyává.

Sajnos családi élete nem sikerült szerencsésen. Első felesége, a normann hercegnő születe után meghalt. Az ikrek közül csak István maradt életben, aki számára a király a trónt biztosítani akarta. Második házasságát a szuzdali

Eufémiával házasságtörés miatt felbontották. Eufémia fia, Borisz a magyar történelem egyik ismert trónkövetelője volt.

Öccse megvakíttatása után igen sokáig betegeskedett, komoran, elvonulva élt a világtól és az 1114. év elején, egy délután, heves főfájás fogta el, majd hirtelen meghalt.”

(Dolinay Gyula Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka című könyve nyomán)

Megjegyzés: *Kálmán, akit a történelem a Könyves jelzővel illetett, egyike volt történelmünk nagy alakjainak. A világtörténelem során csak 4 uralkodó kapta ezt a jelzőt. Tudása, műveltsége kimagasló volt európai viszonylatban is, amikor az uralkodók többsége sem írni, sem olvasni nem tudott. Ekkor írja II. Orbán pápa levelében a királynak, hogy „világi személyeknél szinte ismeretlen jártassággal emelkedsz ki az egyházi tudományokban... a kánonokban...”. Ez nem meglepő, hiszen tudjuk, hogy egyházi pályára készült, s elsajátította a korabeli egyházi műveltség alapjait. Ő volt az utolsó magyar király, aki Krisztus helytartójaként is uralkodott, de lemondott az investitúra jogáról a római Szentszék javára.*

Trónra kerülése az európai elsőszülöttség (*primogenitura*) joga alapján történt. Ugyanakkor tudjuk, hogy a pusztai múltját nem feledő magyarság az alkalmasság (idoneitás) elvét sem feledte el. Tudniillik, az uralkodónak kellett a hadsereget vezetnie, tehát nem lehetett az a nyomorék, amilyennek a korabeli krónikák leírták. Azt hiszem, hogy vele kapcsolatban is az történt, mint Angliában III. Richárdal, akit az utána következő nemzedék befekettített. Jó tudni, hogy Kálmán fia II. István után a magyar trónra a megvakított Álmos ivadéakai kerültek, s nekik nem volt érdekükben Kálmánt dicsőíteni.

Külpolitikáját a bizánci szövetség jellemezte. László II. János császárhoz adta feleségül Piroksa nevű lányát, aki Szent Eiréné néven vonult be a bizánci történelembe. Dalmácia megvédelése érdekében szövetséget kötött a szicíliai normannokkal. Elsőként avatkozott be a Kijevi Ruszban folyó testvérharcba, s Premysl vára alatt vereséget is szenvedett az orosz-kun seregektől.

Felkarolta Szent István kultuszát, Hartvig püspök utasítására összeállította a hozzá fűződő legendák jegyzékét.

Öccse árulásait több ízben megbocsátotta, de amikor halálát érezte közeledni, parancsot adott megvakítására. Ez nem volt meglepő az akkori Európa számára, hiszen az uralkodóházakban gyakoriak voltak a gyilkosságok is. Az egészben a kis Béla megvakítására, valamint kasztrálására kiadott parancs volt a szörnyű. Még a kiküldött hóhérok is visszarettentek tőle (ebben része lehetett

a megvesztegetésnek is). Talán szerencsére, hiszen II. István gyermektelensége miatt az Árpád-ház kihalásra volt ítélve, s csak az Álmos-ágnak volt köszönhető, hogy még majdnem 200 évig fennállt.

5. IV. Béla, a második honalapító

„Magyarország életében a legborzasztóbb idő IV. Béla uralkodására esik. Meghalt ekkor az ország, el is temetkezett sírjába, melyet részben maga a meghasonlott nemzet, de leginkább a vad tatárok csorda-hada ástott meg. Temetővé változott a Tisza és Duna rónája, városok, falvak egytől egyig feldúlva, az emberek leölve...

De a nemzet feltámadt halottaiból, a hon újra éledt, a siralom völgyéből ismét ország lett. Ezt IV. Béla tette, ő volt az ország második alapítója. Tisztelet emlékének...

Huszonkilenc éves ifjú volt, mikor atyjának, II. Endrének halála után átvette az ország kormányzását. Ifjú és mégis tapasztalt, okos uralkodó volt, mivelhogy már atya életében tíz esztendeig társ volt az uralkodásban, s okosan, nagyon rátermetten vitte a kormányzás nehéz dolgait.

Uralkodása kezdetén mindenáron azon volt, hogy amit atya elrontott, azt ő rendbehozza, főként az ország gazdag urainál tapasztalható fejtelenséget akarta mindenáron megszüntetni. Elrendelte, hogy a király jelenlétében a nemes uraknak ülni nem szabad, állva tartoznak hallgatni a királyt, továbbá a panaszokat, jelentéseket írásban adják be. Ez nagy elégedetlenséget szült az urak között. Méginkább, amikor rendeletet adott ki, hogy a II. Endre által könnyelműen elajándékozott királyi javakat visszavegyék. Az urak nyíltan fellázadtak a király ellen, meg akarták fosztani koronájától, s azt Frigyes osztrák hercegnek ajánlották fel. A király a felkelést leverte, majd még nagyobb buzgalommal szedte el az uraktól a jogtalanul bitorolt királyi javakat, s ezzel még tovább növelte ellenségei számát.

Ilyen körülmények között jött a rémhír, hogy Ázsiából iszonyú áradatként másfél millió tatár had özönlött be Európába, s útjában mindent meghódított. A király az előzőtt népeket befogadta országába, de ezzel is csak magának ártott.

Amikor pedig a határon állott az ellen, senki sem gondolt a hon védelmére. Az urak azt gondolták, hogy segítségükkel a király hatalmát erősíthetik meg, ezért nem jelentek meg a véres kard körbehordása után az országgyűlésen. Csak a főpapok és a johanniták csatlakoztak a királyhoz, aki seregével elindult a tatárok feltartóztatására. A Sajó folyóig nyomult előre a sereg, amely a végzetes Muhi pusztán megütközött Batu kán hadaival. Az ütközet gyászos vereséggel végződött.

A katonák saját testükkel védték királyukat, akinek kevesedmagával sikerült is kivágnia magát a tatárok gyűrűjéből. A szerencsétlen király futásban keresett menedéket, a tatárok pedig előzölloétték az országot, folyt a pusztítás munkája. A nép ezreit mészárolták le, védtelen nőket, ártatlan gyermekeket halomra öldösteek.

A király Frigyes herceghez futott, hogy segítse a hon megvédésében. Segítse bármí áron. A jó szomszéd egy szerződést íratott alá vele, amelyben megesküdütt, hogy magát és országát alárendeli, ha azt a tatároktól megvédi. Ezután rátámadt, s kifosztotta. A szerencsétlen király ezután Horvátországnak vette útját, mindenütt nyomában egy tatár sereggel, amely reá pályázott. Mivel itt sem érezte magát biztonságban, a dalmáciai Trau várában időzött, amely egy szigeten állt.

A tatárok pedig ezalatt dúlták a hont, képzeletet felülmuló pusztítást vittek véghez. Később, a tél beálltával átkeltek a Dunán, s a dunántúli részeket is pusztították.

Hogy szegény hazánk végképp meg nem semmisült, a véletlennek köszönhető. A tatárok nagykánja meghalt Ázsiában, s erre a hírré a hazánkat pusztító Batu kán hazasietett.

Visszatért a király is, és nem találta a népet az országban. Az alföldi nagy síkságon keresztül tizenöt napig utazott, míg élő emberre akadt. Lassanként mégis előjöttek. Ínség állott be, a nép két évig nem aratott. A király nagy költséggel gabonát hozatott, szétoztotta azt, s másként is mindent elkövetett a nyomor enyhítésére. Az újjáépítés munkájában egész nagyságában magasodott ki. Nagy ésszel, s még nagyobb eréllyel és lelkesedéssel gyógyította az ország iszonyú sebeit. Az elhamvadt városok, falvak helyett újakat emelt, a kiölt vidékeket idegenekkel benépesítette, a megmaradottakat pedig segítette, védelmezte.

Belátta, hogy atyja intézkedései nem hiábavalóak voltak, ezért ő is birtokokat adományozott főembereinek, azzal a feltétellel, hogy arra várakat kötelesek építeni.

Mikor ismét erősnek érezte magát, megtámadta Frigyes osztrák herceget, s az elkövetett sérelmekért elégtételt vett. A csatában a herceg is elesett. Ez újabb bonyodalmakra adott okot, hiszen Frigyes tartományára Ottokár cseh király is igényt tartott.

De magában az országban is viszály tört ki, az, amely átokként húzódoott végig a történelmen: István, az ifjabbik király ellentétbe került atyjával, s testvérháború tört ki. Hosszas viszálykodás után a béke végre helyreállott.

A király ezután még néhány évig tanúja lehetett országa gyarapodásának. Fiával közösen érzékeny csapást mért a bolgárookra, országuk nagy részét a

magyar koronához csatolta. Az 1270-es esztendőben örök álomra záródtak a nagy király szemei.

IV. Bélánál nagyobb alakot alig mutat fel történelmünk. Árpád elfoglalta a hont, IV. Béla megmentette a végpusztulástól.

A második honalapító volt ő.”

(Dolinay Gyula Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka című könyve nyomán.)

Megjegyzés: *IV. Béla a magyar történetírás egyik legellentmondásosabb alakja. Gyermekkorá meghatározó eseménye édesanyja, Gertrudisz királyné meggyilkolása volt. Édesapja a magyar rendek nyomására korán bevonta az uralkodásba és ifjabb királynak koronáztatta. Feleséget is választott számára Laszkarisz Mária niceai császárlány személyében, akit keresztes hadjárata után hozott Magyarországra. A két király között állandó feszültség volt. II. András végül arra utasította fiát, hogy bocsássa el feleségét. A konfliktust a pápai diplomácia és a magyar főpapság oldotta meg. Apja halála után elfoglalta a magyar trónt és bebörtönözte Beatrix özvegy királynét, aki gyereket várt. A királynénak sikerült a német követek segítségével megszöknie, az ő unokája lesz III. András, az utolsó Árpád-házi király.*

IV. Béla megbüntette anyja gyilkosait, majd elégettette a főurak székeit és hozzálátott a korábbi királyi birtokok visszavételéhez. Ezzel sok ellenséget szerzett magának. Ő fogadta be a kunokat, de ezek is ellene fordultak fejedelmük, Kötöny (Kutesk) meggyilkolása után. Így a király a végveszély óráiban egyedül maradt. Sem a pápa, sem II. Frigyes császár nem adott segítséget. A vesztes muhi csata után állandó menekülésben volt. Dalmáciai útján felesége ismét gyereket várt, s a király fogadalmat tett, ha ismét lánya születik, az Úr szolgálatára adja majd. Ez a lány pedig Margit lett, az Árpád-ház egyik szentje.

Hazatérte után hozzálátott az ország újjáépítéséhez. Szövetségesekkel vette körül országát. Mint írta, királyi méltóságát lealacsonyítva rutén és lengyel fejedelmekhez adta feleségül lányait.

Idősebb fiához, Istvánhoz egy kun lányt adott feleségül, hogy ezzel is magához kösse ezt a népet. Fiával mégis állandó ellenségeskedésben volt. Az több alkalommal is legyőzte, végül kettéosztották az országot. Öreg korára nagyon határozatlan lett, kortársai azzal csúfolták, hogy tovább rágódik egy kosár fokhagymán, míg más egy sonkán.

Megfáradva, feleségével együtt tért meg őseihez, az esztergomi székesegyházban helyezték örök nyugalomra.

6. Nagy Lajos

„Nagynak nevezte el az utókor, mert rettegetté tudta tenni fegyverét, országokat, tartományokat kapcsolt birodalmához, hatalmát magas fokra emelte; a haza jólétének, gazdagságának alapját megvetette, kifejlesztette. Sem azelőtt, sem azután nem volt oly hatalmas, oly nagy Magyarország; három tenger mosta partjait, az Adriai-, a Balti- és a Fekete-tenger. Lajos király a világ első uralkodói közt foglalt helyet. Régi fény, dicsőség, hogy eltűntél... Alig maradt fent emléked...

Atyja, Károly Róbert eltemetése után a 17 éves Lajos foglalta el a királyi trónt. Az ország nagyjai s a nép országszerte lelkes örömmel üdvözölte az ifjút. A koronázási szertartás után legnagyobb királyunk, Szent László hamvaihoz zárandokolt Nagyváradra, s ott a szent hamvak fölött fogadalmat tett, hogy legfőbb törekvése lesz követni a nagy király és mindazok jeles példáját, kik a szeretett hazáért vérüket is ontani készek voltak.

Trónra lépése utáni legelső tette az atyja által foganatosított pénzügyi intézkedések megvalósítása volt, de gondja volt a régebbi jó törvények megtartására is.

A következő esztendőben azonban kezdetét vették a nápolyi bajok, melyek nyolc esztendőn át foglalkoztatták hazánkat.

Lajos atyja, Károly Róbert a nápolyi Anjou- dinasztiából származott. Magyarországra jöve telekor trónörökös i jogairól nem mondott le. Nagybatyjának, Róbert királynak azonban csak lányunokái voltak, s hogy a családi békességet megteremtsék, a legidősebbet, Johannát összeházasították Lajos öccsével, Endre herceggel. A nápolyi intrikák következtében, nem sokkal az anyakirályné látogatása után Endrét Aversában meggyilkolták.

A szörnyű hír féktelen haragra gyűjtotta Lajos királyt. Feledve minden más bajt, sereget gyűjtött, s amint lehetett, megindult seregével Nápoly ellen, hogy bosszút álljon testvéröccse gyilkosain. Azonban bár az országot elfoglalta, Johannát nem sikerült megbüntetnie. A nápolyi kaland majdnem nyolc évig tartott. Végre megunva a huzavonát, s belátva, hogy Nápolyt úgysem kormányozhatja oly messze földről, felhagyott a további hadjáratral, a pápára bízva az ügy elintézését. A pápa utoljára nem tett semmit, hanem az Isten, megbüntette a bűnös asszonyt, évek múlva tulajdon unokaöccse megfojtatta, tehát éppen úgy halt meg, mint ártatlan férje.

A nyolc esztendőn át húzódó olasz hadjáratból egyéb haszna nem lett az országnak, mint hogy a magyarok megismerkedtek az olasz művészetekkel, szokásokkal, s azokat idehaza terjesztették.

A hatalmas Velencére sokszor mért érzékeny csapást Lajos, hadait többször vezettette ellenük. A torinói békekötés alkalmából Magyarország megkapta Remete Szent Pál ereklyéit.

Már a visegrádi királytalálkozó biztosította számára a lengyel koronát, nagybátyja, Kázmér király fiú utód nélküli elhalása esetére. Nagybátyja halála után 1370-ben elfoglalta a lengyel trónt, majd édesanyját nevezte ki az ország helytartójának. A lengyeleket előbb Kassára, majd Zólyomra hívta országgyűlésre. Örökösül leányát Máriát, és annak vőlegényét, Luxemburgi Zsigmondot jelölte ki.

1360-ban jelentek meg először Európában a törökök. Az európai fejedelmek aggódva nézték egy új nagyhatalom kibontakozódását, s arra biztatták Lajos királyt, hogy állja útját a törököknek. A király azonban nem hallgatott rájuk, sorsára hagyta a görög birodalmat, amely így megsemmisült. Ha akkor segélyül sietve megtöri, megsemmisíti a török hadat, talán a világ folyásának egészen más irányt adott volna...

Visegrádból Új-Budára tette át udvarát, amelynek pompáját az európai követek több ízben leírták. Olykor eltűnt a királyi palotából, meghitt emberei kíséretében álruhát öltött és szétnézett országában.

A vallásnak, hitnek, erkölcsnek buzgó őre volt. A kunok között elhintette a kereszténységet, végképp kiirtva a pogányság csiráit.

Jellemét tekintve is egyedülálló egyéniség volt. Oly nagy fény, oly rettegett hatalom mellett szerény, anyagszívű volt. Egy pápai követi jelentésben az alábbi írták róla: “... sohasem láttam fejedelmet, ki annyi nagysággal és hatalommal ennyi szerénységet s alázatosságot párosítana... Én e királyban a jónál, az erénynél egyebet nem tudtam észrevenni”.

Élete végén családjá ügyeit rendezte, s nagy aggodalommal töltötte el az a tudat, hogy nincs fiúgyermek. Csak két lánya, Mária és Hedvig maradtak életben. Máriát a lengyelek, Hedviget a magyarok ismerték el trónörökösül. Nápolyban unokaöccsét, Durazzói Károlyt tette meg királynak.

1382-ben a trónöröklési ügyben Nagyszombatba vonult udvarával, hogy IV. Károly császárral tárgyaljon, ahol megbetegedett és hamarosan meghalt. Székesfehérváron helyezték nyugalomra. A magyar trónon Mária, a lengyelen pedig Hedvig követte.”

(Dolinay Gyula Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka című könyve nyomán.)

Megjegyzés: *I. Lajos király atyjától nagy, szilárd rendszerű, gazdag országot örökölt, amely ekkor Közép-Kelet-Európában az első helyen állt. Az ország vezető rétege a dinasztíának köszönhetette létrejöttét, ezért feltétlen*

támogatásáról biztosította azt. A király belföldi politikája a nemesi réteg érdekeit szolgálta. Uralkodása alatt alakul ki a végleges rendi tagolódás és jönnek létre a szabadok, a nemesség, a városlakók, a főurak és a főpapok rendjei. A király megújította II. Endre király Aranybulláját, majd törvénybe iktatta az elsőszülöttségi öröklődés törvényét. Ezután a nemesi birtok oszthatatlanul, egy darabban öröklődött a legidősebb fiúra. A király pártfogolta a városokat is, kiváltságokat biztosított számukra.

A legnagyobb tévedése a nápolyi kaland, ahol azonban becsületbeli ügyről volt szó, tulajdon testvér-öccse meggyilkolásáról. Sajnos Nápolyt nem tudta megtartani, de erre áldozta fel majdnem az egész királyi kincstárat.

Nemcsak délnyugat, de keleti és déli irányban is háborúzott. Nagybátyját, Kázmér lengyel királyt több ízben megsegítette a litvánok ellen, hatalma alá hajtotta a szerbeket, a bosnyákokat és a bolgárokat. A krónikák szerint ekkor három tenger mosta a magyar főország (archiregnum) partjait. Talán egy tengerről, az Adriairól beszélhetünk, hiszen a Balti-tenger partján a Német Lovagrend birtokai terültek el, míg a Fekete-tenger partjain a krími tatárokat éltek.

Ennek ellenére hatalmas uralkodónak számított Európában. Családi kapcsolatok révén rokona volt a francia, a portugál, a nápolyi, a cseh, a lengyel király, felesége Kotromanic Erzsébet révén pedig a bosnyák király.

Élete utolsó éveiben lepraszzerű betegséget kapott s a király elhúzódott a világi élettől. Többnyire az általa alapított márianosztrai pálos kolostorban időzött.

1382-ben hunyt el, s a rendek végakarata szerint leányát, Máriát koronázták királyukká.

7. Mátyás, az igazságos

„Magyarországnak nála nagyobb királya nem vala, jobban szeretett, népszerűbb uralkodó pedig alig fordult elő az egész világtörténelemben. Nagy volt mint ember, nagy volt, mint király, mint hadvezér; erélyes, ernyedetlen buzgóságú, szigorú és igazságos. Népe, nemzete javát munkálta mindig, csak egy vágya, egy elérnivalója volt: a haza dicsősége, nagysága. Ifjan, úgyszólván mint gyermek került a trónra s 31 esztendeig ragyogtatta azon nagyságát, hatalmát.

Atyja, a nagy Hunyadi János halála után bátyjával, Lászlóval ők voltak az ország legnagyobb birtokosai. Cillei Ulrik meggyilkolása után V. László király Buda várába csalta őket, majd Lászlót ki is végeztette.

Amikor az ellene támadt lázadás elől a király másik országába, Csehországba menekült, magával vitte Mátyást is. Elhurcolta Prágába, ahol Podjebrad György őrizetére bízta. V. László hamarosan mérgezés áldozata lett, s a csehek Podjebradot választották királyukká. Magyarországon pedig Szilágyi Erzsébet, Mátyás anyja szerződést kötött Garai László nádorral, hogy Mátyást választják meg magyar királynak. A királyválasztó országgyűlést végül is a köznemesség döntötte el, s a Duna jegén Mátyást közfelkiáltással megválasztották uralkodójukul.

Azonban igen sokáig kellett várnia megkoronázásával, hiszen e nemzeti erekllye Frigyes császárnál volt, aki meg is koronáztatta vele magát. Miután sikerült megvernie a császári seregeket, 60 ezer aranyért Vitéz János váradi püspök Magyarországra vihette a koronát.

Már uralkodása kezdetén égető szükségét érezte egy rendes hadsereg felállításának. Addig úgy volt szokásban, hogy a király hívására a főurak, főpapok bandériumai és a köznemesség zászló alá szállt, s ha elmúlt a baj, rögtön szét is szóródtak. Mátyás állandó hadsereget állított fel, s ebből lett később a híres fekete sereg, amely annyi hadi dicsőséget szerzett az országnak.

Mátyás nagyszerű diadalait személyes bátorságának is köszönhetette. Sokszor maga vállalkozott a kémkedés nehéz szerepére. Álruhába öltözve, csodás bátorsággal átment az ellenség táborába, megvizsgálta a hadállást, s így saját tapasztalatai szerint vezette tovább a hadjáratot.

A nagy király nemcsak ellenségeit kémlelte ki álruhában, hanem országa tisztviselőit is. Elvegyült a nép közé, így tudta meg ügyét-baját, s ahol a tisztviselők részéről visszaélést tapasztalt, szigorúan büntetett. Az államkincstár üres volt, a bevételek nem fedezték a kiadásokat, s az ország folytonos védelme, különösen a déli határokon igen sokba került. Új adókat kellett kigondolni, s szükséges volt a meglévő adónemeket emelni. Mátyás mindkettőt megtette. De ezért, s igazságosságáért, szigoráért sok ellensége támadt. Az elégedetlen urak felkelést robbantottak ki, amelyben az első zászlósurak is részt vettek. A király vérontás nélkül, nagy leleménnyel elfojtotta a lázadást, s az országgyűlés nemcsak elfogadta az új adókat, hanem négyszer többet ajánlott meg. Alig volt uralkodó, aki nála hívebben ragaszkodott volna az alkotmányhoz. Végül az ország rendjei maguk ajánlották fel, hogy cselekedjen belátása szerint, ők bizonyosak abban, hogy amit tesz, az csak jól és bölcsen lesz téve. Hosszú uralkodása alatt sokat háborúzott a törökökkel, a csehekkel és az osztrákokkal. De mindezen terhes dolog mellett így is talált elég időt és módot a politikai és közügyeket bölcsen, okosan, terve szerint vezetni.

Élete vége felé nagy aggodalmat okozott Mátyásnak a trónöröklés kérdése. Egyetlen fiát, Corvin Jánost akarta maga után a trónra emelni. Az országgyűlés

eskü alatt el is fogadta a herceg trónöröklését, de Mátyás halála után megszegték esküjüket. Corvin János sosem lett magyar király.

Sok harca és gondja mellett nagy elöszeretettel csüggött a tudományokon. Udvarában tudósok, művészek éltek, budavári palotájában ötvenezer darabra menő nagyszerű könyvtárat állított fel. A tanügyre is kiváló súlyt fektetett, Pozsonyban egyetemet hozott létre, Budán pedig egy óriási tanintézményt akart alapítani, amelyben az egész nemzet ifjúsága oktatást nyerhetett volna. Sajnos ennek kivitelezésében megakadályozta a halál. Alig 47 éves, midőn rövid ideig tartó kínos betegség után meghalt. Mikor koporsóját elhelyezték a székesfehérvári királyi sírboltban, a nemzetet temették el. A rettegett nagy alak után csak törpe, gyáva lelkek jöttek. Pusztulásnak indult a hon, s csakhamar bekövetkezett a mohácsi vész...”

(Dolinay Gyula A magyar királyok és hősök arcképcsarnoka című könyve nyomán)

Megjegyzés: Mátyás király és családja a korabeli európai fogalmak szerint óriási karriert futott be. Nagyapja, Vajk még menekültként érkezett Magyarországra, de hamarosan Zsigmond királytól megkapta a vajdahunyadi váruradalmat, amelytől nevüket is kölcsönözték. A családot igazán naggyá Hunyadi János tette, akit a legendák Zsigmond törvénytelen fiának tartottak. Felívelő karrierjét a törökveszélynek köszönhetette. Előbb udvari vitéz, szörényi bán, erdélyi vajda, majd országos főkapitány és végül Magyarország kormányzója lett. Nándorfehérvári halála után László fia lett a családfő. Őt azonban kivégezték.

Mátyás pedig a prágai fogságból egyenesen a királyi trónra emelkedett. Rögtön felrúgta az anyja által kötött szegedi szerződést, de nem sokáig tűrte nagybátyja, Szilágyi Mihály gyámkodását sem.

Az akkori itáliai abszolút uralkodók módjára kormányzott, s nem engedett senkinek beleszólást politikájába. Visszaszerezte a korábban eladományozott királyi jövedelmeket, s így évente 1 millió aranyforintra gazdagította a királyi kincstárát. Ennek java része a hadsereg, az udvar és az államapparátus fenntartására ment el.

Többször háborúzott a törökök ellen is, több ízben győzelmet is aratott felettük, de rájött, hogy a török birodalommal egyedül nem bír. Ezért fordult pápai biztatásra egykori apósa, Podjebrad György ellen, és foglalta el Morvaországot, Sziléziát és Lausitzot. Cseh királlyá azonban nem tudta magát megválasztatni. Saját magyar alattvalói buktatták meg, akik Kázmér lengyel herceget akarták a helyére ültetni. Mátyás úrrá lett a helyzeten, a felkelés vezetőjét, Vitéz János esztergomi érseket házi fogságba vetette.

A sziléziai háborúban az egyesült cseh-lengyel hadsereget megverte anélkül, hogy elhagyta volna Boroszló falait.

A törökellenes háborút úgy szerette volna folytatni, mint az első keresztény uralkodó, de a császári trónról szőtt álmai szertefoszlottak, s helyette Frigyes fiát, Miksát választották meg a fejedelmek római királynak. Ekkor támadta meg az osztrák tartományokat, s sikerült is elfoglaltatnia Alsó-Austriát, Stájerországot, Karinthiát és Krajnát. Országá ekkor Szászországtól Belgrádig, Linztől Brassóig húzódtott.

Első felesége, Podjebrád Katalin korán meghalt. Csak egy fia született, Corvin János, ő is törvénytelen gyerekként. Második házassága Aragóniai Beatrix nápolyi királylánnyal gyermektelen maradt.

Zsigmond király után ő volt az, aki meghonosította a reneszánsz kultúrát Magyarországon. Ekkor épült ki a budai és a visegrádi vár. Korvinái messze földön híresek voltak.

Tervei között szerepelt, hogy Dzsem herceg, török trónkövetelő támogatásával beavatkozik a török birodalom ügyeibe. Ellenük és a lengyelek ellen kötött szövetséget III. Iván moszkvai nagyfejedelemmel, akinek udvarába több alkalommal is követséget küldött.

Ellenségeit sorra maga mellé állította. Újlaki Miklós erdélyi vajdát bosnyák királynak tette meg, s ezzel egy életre lekötölte.

Halálával megszűnt az urak rettegése, s olyan királyt választottak maguknak, akitől már nem prűszkolt a májuk, s akinek az üstökét a markukban tarthatták. Így lett magyar király Dobzse László, a cseh uralkodó.

Míg Mátyás élt, mindenki zúgolódott az adói miatt, de halála után már visszasírták, mert az urak sokkal többet behajtottak a népen, mint az ő idejében. Ezért mondták igen gyakran, hogy „Meghalt Mátyás király, oda az igazság!”

8. Bocskai István, a magyarok Mózes

„A magyar protestantizmus egyik kiemelkedő alakja Bocskai István, aki tettei megörökítéséül a reformáció genfi emlékművén kapott örök emléket.

Családja a Boksa nemzetségből származott, amelynek őse Miczbán Simon ispán volt, aki hét fiáról volt nevezetes. Családja hosszú ideig a szabolcs-szatmári síkon élt. A rendíthetetlen vallásosságát édesanyjának, Sulyok Krisztinának köszönhette, aki nővéreivel, Balassánéval és Dobónéval a kor nőideáljának megtestesítője volt.

Az ifjú Bocskai a császári udvarban nevelkedett, majd Erdélybe került, ahol unokaöccsét, Báthori Zsigmondot szolgálta. Neki köszönhető, hogy a

fejedelemség szembefordult a Fényes Portával, ő szerzett Habsburg-menyasszonyt urának. Azonban a fejedelem gyakori szeszélyei miatt az országot megszállta a császári katonaság és nyomorgatta, fosztogatta a lakosságot. Annyira nagy volt a szegénység, hogy az emberek saját magukat fogták be a szekérbe.

1600-ban, s az azt követő esztendőben minden képzeletet felülmúlt az országban uralkodó zűrzavar és nyomorúság. Az ország királya a prágai várba zárkózva nem törődött semmivel, miközben Magyarországon török és német csapatok garázdálkodtak, zsarolták, sanyargatták a népet. A nagy számban protestáns hitre tért népet a király emberei tüzzel-vassal kezdték visszatéríteni, a nemzet folytonos sérelmeket volt kénytelen eltűrni.

A nemzet jobbjai fájó szívvel látták a haza siralmas állapotát, az ősi alkotmány megnyirbálását, keblükben élénk volt az óhaj: mielőbb változtatni a helyzeten.

Bocskai István a hatalmas nagyúr, az erdélyi fejedelemséget bíró Báthori nemzetséggel közeli rokon, lépett ki az elégtelen nemzet zászlóvivőjeként. E nagy eszű, lángoló hazaszeretet által tüzelt férfiú, számot vetve a helyzettel, megfontolva minden eshetőséget, kitűzte a lázadás zászlaját. Ő annak előtte hív embere volt Rudolf királynak, megfordult udvarában, tanácsadója volt országos dolgokban. De a haza sorsa elébbvaló volt előtte a királyi kegynél. Szemben állott a trónnal, s kívánta a haza alkotmányának sértetlen visszaállítását, a vallásszabadságot. Mikor felszólította az országot Kassán kelt kiáltványában, a nemzet egy szívvel-lélekkel mellé állt. A vallási küzdelemben egyszersmind küzdött a haza szabadságáért is.

Az erdélyiek legelőbb csatlakoztak hozzá, s 1602. február 21-én fejedelmük-ké választották.

A felkelés rendes megszervezése céljából Szerencsre országgyűlést hívtak össze, amelyen kimondták a vallásszabadságot Magyarországon. Bocskait pedig közakarattal megválasztották Magyarország és Erdély fejedelmének.

E rendkívüli mozgalommal szemben a császári ház nem tudott semmit sem tenni. Mátyás főherceg végül is tárgyalásokat kezdett a felkelőkkel, amelyen megpróbálta engedelmességre bírni Bocskait. A fejedelem a császári politika ellensúlyozására szövetséget kötött a törökökkel is, s a szultán királyi koronát küldött számára.

A Mátyás főherceggel folytatott tárgyalások eredményeként megszületett a bécsi szerződés, amelyben a császári ház elismerte Erdély függetlenségét, szabad fejedelmválasztó jogát, a vallásszabadságot, kijelentette, hogy a hivatalokat magyarokkal kell betölteni, illetve Bocskai élete tartamára átengedte Bereg, Szatmár, Ugocsa megyéket és a tokaji uradalmat.

Nem sokkal ezután megszületett a tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki béke is. Bocskai azonban ezt nem élhette meg.

A nemzetnek hű fia, nagylelkű, erős jellemű oszlopa volt. Nemzeti alkotmányunk fenntartásában, megőrzésében nagy érdemeket szerzett. Holttestét Gyulafehérváron helyezték örök nyugalomra.”

(Dolinay Gyula A magyar királyok és hősök arcképcsarnoka című könyve nyomán)

Megjegyzés: *Bocskai István a magyar történelem igen érdekes alakja. Egyidőben hős és zsarnok, főúr és száműzött. Majdnem egész életén át a Habsburg-dinasztiát szolgálta hűséggel. Segített eltaposni Erdélyben a törökös pártot, s annak valamennyi tagját vérpadra juttatta. Unokaöccse, Báthori Zsigmond fejedelem lemondása után az erdélyi országgyűlés száműzte, fej- és jószágvesztésre ítélte korábban elkövetett tetteiért.*

A felszabadító mozgalomba is véletlenül került be, azután, hogy Bethlen Gábor elhíresztelte, egyik levele a császári hadvezetés kezébe került. Csak ekkor, amikor már várait ostromolták, kénytelen színt vallani. Fellépése lángra lobbantotta a lelkekben már évtizedek óta parázsló felkelést.

Magyarországi fejedelemmé választása után hadakat küldött Erdélybe, s erőszakkal foglalta el az országot. Nem is lakott ott sohasem, udvarát Kassán rendezte be. Csupán egy esztendő uralkodott, s igen furcsa körülmények között halt meg. Politikai végrendeletét, amely Magyarország további sorsát körvonalazta, titkárai meghamisították, s az esélyes jelölt, Báthori Gábor helyett Homonnai Drugeth Bálint került bele. Politikai tettei között kiemelkedő volt a hajdúság letelepítése és kollektív megnemesítése, amellyel megpróbálta beilleszteni őket a korabeli nemesi társadalomba.

9. II. Rákóczi Ferenc, a Nagyságos Fejedelem

„Nem kereste a szereplést, nem is élt a honban, ifjúságát idegen földön töltötte, mégis ő lett történelmünk legnagyobb szabadsághőse. Az igaz, hogy ereiben felkelő vezérek vére csörgedezett: anyai ágon a nagy Zrínyiek, apai ágon a Rákócziak nemzetségéből eredt, mostohaapja pedig Thököly Imre volt.

A munkácsi vár feladása után édesanyjával, a hős Zrínyi Ilonával együtt Bécsbe vitték, majd onnan tovább Csehországba, ahol egy jezsuita kollégiumban nevelkedett.

A császári udvar megpróbált ájtatos, hitbuzgó, hű alattvalót nevelni belőle, de az elfojtott magyar nemzeti érzület hamarosan nagy lánggal tört ki belőle. Hazája elnyomását látva titkos szervezkedésbe kezdett, de egy levele a császáriak kezébe került. 1701 májusában a nagysárosi kastélyban letartóztatták

és a bécsújhelyi börtönbe zárták. Oda, ahol nagyapja is raboskodott, s ahonnan a vérpadra kísérték.

Felesége segítségével sikerült megszöknie a börtönből, s elmenekülnie Lengyelországba. Bercsényi Miklóssal együtt elkezdtek kidolgozni a felkelés tervét. Magyarországról az adószedők által zaklatott jobbágyság követeket küldött hozzá, akik kérték, hogy térjen haza. Az első felkelést ugyan leverték, de később maga Rákóczi is betört az országba, s hamarosan az ország nagyobbik fele csatlakozott hozzá.

A megrémült császári ház szelídebb húrokat kezdett pengetni, de a Széchenyi Pál érsek vezette alkudozások eredménytelenek voltak.

Lipót császár halála után fiára, Józsefre maradt a megoldatlan magyarkérdés. A király reformokat vezetett be, s ezek hatására Rákóczi is hajlandó volt a békés tárgyalásra. E célból Szécsénybe országgyűlést hívott össze, amelyen a rendek vezérlő fejedelmükké választották és felhatalmazták a tárgyalásokra.

De ezek sem vezettek semmilyen eredményre. A francia segítséget csak olyan feltétellel ígérték meg, ha Magyarországon kikiáltják a Habsburgok trónfosztását és Rákóczi erdélyi fejedelemségét. A trónfosztást az ónodi országgyűlés ki is mondta, s tárgyalások folytak a bajor választófejedelem meghívásáról a magyar trónra. Mikor bebizonyosodott, hogy nem reménykedhet a francia segítségben, Rákóczi az orosz cárhoz fordult támogatásért, de itt sem ért célt.

Eközben az ország helyzete tovább romlott. Ugyanakkor a császár kegyelmet hirdetett mindazoknak, akik elhagyják Rákóczit. A hadi szerencse is elkerülte az utóbbi esztendőkből a felkelőket és sorozatosan vereséget szenvedtek.

A magyarországi császári hadsereg élére is egy tehetséges magyar, Pálffy János horvát bán került, aki jó taktikával a maga oldalára állította a felkelők vezetőinek nagy részét. Most már maga Rákóczi is hajlott a békére, s mielőtt ismét Lengyelországba ment, a tárgyalások vezetését Károlyi Sándorra bízta. Károlyi a reális politikai helyzetből kiindulva, Szatmárban tárgyalni kezdett Pálffyval. Ekkor érkezett a hír József király haláláról, amit eltitkoltak. Sikerült is megkötni a békeszerződést, amelyet Eleonóra királyné szentesített.

Rákóczi nem fogadta el a békét, amely pedig neki teljes bűnbocsánatot ígért, visszakaphatta volna javait és Bécsben fogva tartott gyermekeit. Ő azonban a haza javát nézte, nem a saját érdekeit. Mivel az orosz cár ígérete füstbeszállt, s az országban sem maradt pártja, a számkivetést választotta. Előbb Lengyelországba, majd Franciaországba ment. XIV. Lajos király halála után azonban már nem nézték jó szemmel ottani tartózkodását, ezért elfogadta a török szultán meghívását, s 1717-ben Konstantinápolyba utazott. Itteni tervei sem valósultak meg. Két év múlva, lemondva minden reményről, Rodostóba költözött. Itt élt néhány emberével, a legnagyobb elvonultságban. 1735-ben már arról is lemondott, hogy valaha elhagyja a török földet. Hamarosan

megbetegedett, amit környezete elől eltitkolt. Nagypénteken, április 8-án hosszú betegség után meghalt. A török kormány csak három hét múltán engedélyezte holttestének Konstantinápolyba való szállítását. Itt a jezsuiták templomában, Zrínyi Ilona sírjába temették el.

Rákóczi egész fejedelemséggel felérő óriási vagyont áldozott fel a szabadság ügyének. De nem volt mindig szerencsés az emberek megválasztásában. Nyolc évig tartó harcai alatt sokszor tévedett, botlott, emberei cserbenhagyták, számításai nem teljesültek. Családja elpusztult, ő maga bujdosó lett. De alakja, mint kimagasló szabadsághős, élni fog a történelemben, emlékének mindenkor kegyelettel adózik az alkotmányos szabadságára féltékeny magyar nemzet.”

(Dolinay Gyula. Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka című munkája nyomán)

Megjegyzés: *A II. Rákóczi Ferenc vezette magyar szabadságharc már a kezdetektől fogva elszigetelt, lokális formát öltött, hiszen a szomszédos hatalmaknak nem volt érdekük egy új független állam létrejötte. Az európai politikai rendszerben a magyar királyságnak nem volt helye. Európában ekkor két nagy háború is folyt, amely lekötötte az államokat: a spanyol örökösödési és az északi háború. Az előzőben Anglia és Hollandia Ausztriát támogatta, s így Franciaországnak érdeke volt egy felkelést támogatni Ausztria hátában. Azonban a francia segítség csak ígéret maradt. A szomszédos Lengyelországtól, amelynek trónjára Rákóczit meghívták, orosz és svéd seregek hadszíntere volt. A legyengült török birodalom pedig el volt foglalva saját belső ügyeivel.*

Így a magyar nemzet csak saját magára hagyatkozhatott. Ugyanakkor a nemzet is megosztott volt, egy része a császári házat támogatta. Rákóczi felhívására főleg a köznemesség és a parasztság jelentkezett. De az általános közteherviselés miatt a nemesség is kiábrándult, s így a rajnai frontról átdobott császári csapatok egymás után arattak győzelmet Magyarországon és Erdélyben. A szatmári békekötés idejére már csak a Felső-Tisza-vidék maradt a felkelők kezén.

A korábban árulónak tartott Károlyi Sándor az akkori politikai helyzetből indult ki, amikor megkötötte a békét. Véres megtorlás helyett békés felvirágzás következett. Bekövetkezett az első kiegyezés...

V. FEJEZET. MINDAZ, AMI A TÖRTÉNELEMKÖNYVEINKBŐL KIMARADT

Az első ismert nép, mely a múlt kódéből előbukkan az eurázsiai sztyeppeövezet nyugati részén, a **kimmer**. A Kr. e. 12–8. században uralták a Kárpátoktól a Kaukázusig terjedő füves sztyeppét. Az indoeurópai nyelvek thrák–fríg csoportjába tartozó nyelvet beszélték, amely csoportnak ma egyedüli képviselője az albán nyelv. Írott források szinte alig szólnak róluk, legtöbb ismeretünket a késő bronzkori régészeti leletekből meríthetjük. A görögök számára a kimmer a világegyetem távoli keleti végén élő barbár nép volt, amelyről nevén kívül szinte semmit nem tartottak érdemesnek, illetve nem tudtak közölni. Homérosz is Odüsszeiájában (XI. ének) csak általánosságokat tud mondani róluk:

„S már a nap is lebukott, árnyékba borultak az utcák,
ekkor elért hajónk is a mélyvizű Ókeanoszhoz.
Ott van a kimmeriosz nép városa, lakhelye, ködbe
és felhőbe takartan; a nap rájuk soha nem néz,
és sohasem fénylik sugarával az égi magasból,
sem mikor útnakered, föllépve a csillagos égre,
sem mikor aztán újra a föld fele fordul az égről;
vésteli éj feszül egyre e gyalgó földilakókra.”

(Devecseri Gábor ford.)

Ez bizony nem sok: a görög civilizáción kívül levőktől még a napfényt is megtagadja Homérosz, csak sötétség, felhő és köd lehet a barbárok osztályrésze.

A kelet-európai sztyeppe első ismert lovas népe, a kimmerek sorozatos betöréseikkel írták be magukat a történelembe. Különösen a Kaukázus és Elő-Ázsia szenvedte meg fosztogatásait. Nagy szerepük van a kolhiszi királyság, illetve Urartu meggyengítésében, i.e. 690 körül pedig megsemmisítették a frígeket (*phrüg/Midasz király*) kisázsiai államát. I. e. 652-ben tovább nyomultak nyugatnak Elő-Ázsiában, ahol legyőzték a lídeket (*lüd*). Csupán Kroizosz király elődjének sikerül kiűznie a kimmereket Lüdiából.

Az i.e. 7. század végére már az egész egykori kimmer területet a szkíták ellenőrizték. A szkíták elűzték a kimmereket a lakóhelyükről, a helyben maradottakat pedig besorozták seregükbe. A két nép az i.e. 8. században már együttesen hódítja meg Médeát és Káldeát (*Babilónia*).

Jeremiás próféta így ír az Ószövetségben a kimmerekről: „...és nagy nemzet kél a föld végéről, íjat és dárdát ragadnak, hangjuk zúg, mint a tenger, és lovaikon nyargalnak.” Más helyen a kimmereket az Ószövetség gómernek mondja. A korabeli elnevezésük asszír eredetű (*gómer, gamir, gimmiru*), ami „ide-oda utazót”, azaz nomádot jelent.

Az egyik legenda szerint az ázsiai nomád szkíták a massagetáktól szorongatva („*A skolotok, kiket a massagéták elűzték az laxartes rónáiról*”) átkeltek az Araxész folyón, és a kimmerek földjére vándoroltak; az a föld ugyanis, ahol ma a szkíták laknak, valamikor a kimmereké volt. Az erős szkíta hadsereg közeledtének hírére a kimmerek tanácskozni kezdtek, azonban a vélemények megoszlottak, és mindkét fél kitartott álláspontja mellett, de a királyoké volt a leghelyesebb. A nép ugyanis azt vallotta, hogy el kell hagyni az országot, és a túlerővel szemben nem szabad kockázatot vállalni, míg a királyok harcolni akartak az országért a betörőkkel... Mivel így gondolkoztak, szétváltak és egyenlően erős felekként egymás ellen fordultak. A kimmerek népe valamennyi halottját a Tyras folyó mellé temette – sírjuk még ma is látható – a temetés után pedig kivonultak az országból, míg a benyomuló szkíták elfoglalták a lakatlan földet...

A kimmerek állandóan háborúban álltak a sztyeppi előtörzsekkel és északi szomszédikkal, a szlávok elődeivel. A kimmer csapatok harci magja a lovasság volt, amelyet messzehordó íjjal és nyilakkal, egyméteres hosszúságot is elérő karddal, buzogánnyal és pöröllyel láttak el. Néhány harci fogást és felszerelést (*vértet, pajzsot*) más népektől vettek át a hadjáratok során. A kegyetlen északi törzsek mindent elsöprő támadásai rettegéssel töltötték el a helyi lakosságot. Állandó lakhelyük nem volt, mivel folyton vándoroltak, egy-egy helyen csak keveset időztek. A kimmerek nomád életmódja meghatározta közösségi viszonyait is. A legnagyobb érték az állat volt, ami a harcok, járványok, szárazság következtében gyakran cserélt gazdát a törzsek legbefolyásosabb tagjai között. Övék lett a hadizsákmány oroszlánrésze, ami a közösség vagyoni széttagolódásához vezetett. Számos történelmi forrásmű, többek között Hérodotosz Történelem című munkája is a kimmer vezéreket „*királyoknak*” nevezi. Vagyis megkezdődött az ősközösségi rendszer felbomlásának átmeneti korszaka.

A kimmerek emléke elsősorban az írott forrásokban maradt fenn, illetve néhány régészeti emlék tanúskodik arról, hogy hosszú ideig a sztyeppe urai voltak. Hérodotosznál azt olvashatjuk, hogy a szkíták földjén még ma is vannak „*kimmer falak*”, „*kimmer kikötők*”, egy Kimmeriának nevezett vidék, és az úgynevezett kimmer Bosporus. Nyilvánvaló, hogy a kimmerek a szkíták elől menekültek Ázsiába, és így telepedtek le azon a félszigeten, amelyen most a

görög Sinópé városa van. Azt is tudjuk, hogy a szkíták az ő üldözésük közben törték be méd területre, mert eltévesztették az utat. A kimmerek ugyanis a tenger mentén igyekeztek menekülni, a szkíták pedig a Kaukázust jobb kéz felől hagyva üldözték őket, amíg méd földre nem jutottak, miután az útról letértek a szárazföld belsejébe. Ez tehát az a hagyomány, amelyet mind a görögök, mind a barbárok egyaránt emlegetnek.

A kimmerek művészete alkalmazott művészet. Diszító elemekkel látták el a török markolatát, a kengyel egyes részeit, agyagedényeiket. Ezek általában spirális vonalak, rombuszok, négyzetek voltak. A befolyásosabb kimmerek sírhantja fölé szobrot állítottak, 15 méter magas kőoszlopokat, amelyeken fegyvereket és harci öltözetet ábrázoltak.

Az i. e. VII. század elejére Kimméria felbomlott, lakói beolvadtak a Kelet felől érkező népek újabb hullámába – a szkítákba.

A legkorábbi nomád birodalmat a **szkíták** alapították, akik a mai Dél-Ukrajna és a Kubán vidékét uralták a Kr. e. 8–3. században. Őket azért ismerjük viszonylag jól, mert életükről jó jellemzést hagyott ránk a „*történetírás atyja*”, a Kr. e. 5. században élt görög Hérodotosz. Ekkor a Volgától keletre a másik nagy nomád nép, a **szarmaták** laktak. Az ő keleti szomszédaik a szakák, vagy ázsiai szkíták voltak. [...]

A szkíta birodalomról így ír Hérodotosz: „*Szküthia belső területét északon, az Isztrosztól kezdve, először az agathürszoszok, aztán a neuroszok, majd az androphagoszok, végül pedig a melankhlainoszok földje határolja. Szküthia területe tehát négyszöget alkot, két oldalát a tenger határolja, s a szárazföldbe épp annyit nyúlik be, amennyit a tengerpartból elfoglal. Mert az Isztrosztól (Duna) tíz napig tart az út a Borüszthenészig (Dnyeper), és ugyanannyi ideig a Borüszthenésztől a Maiétisz-tóig (Azovi-tenger), de a tengertől a szárazföld belsejébe a szküthákon túl lakó melankhlainoszokig ugyancsak húsz nap alatt lehet eljutni.*”

Melyek is voltak Szkítia határai? Nyugaton a Kárpátok, keleten a Kaukázus, délen pedig a Fekete-tenger. A Duna torkolatától a Kubán folyóig a Fekete-tenger partján húzódtak végig a görög tengerparti települések, a görögök gyarmatvárosai, s ezek mögött a szárazföldön kezdődött a szkíták országa.

A szkíták mint mozgékony nomádok a Kr. e. 8. században nemcsak a Dontól nyugatra, hanem a Kaukázustól délre is feltűntek. Az asszír ékírásos emlékek rendre megemlékeznek az Urmia-tó vidékén az askuza vagy iskuza népről II. Szargon asszír király idejében. A szkítáknak ez az asszír neve átkerült a bibliai héberbe is, romlott Askenáz formában (Jeremiás 51:27). Jeremiás próféta így emlékezik meg róluk: „*én hozok ti reátok messze földről való pogányt, óh Izráelnek háza, azt mondja az Úr, kegyetlen nemzetséget, régi nemzetséget, oly nemzetséget, melynek nyelvén nem értesz, meg sem érted mit szól! Az ő*

tegze mint a megnyílt koporsó, mindnyájan erősek lesznek. És megemészti a te veteményidet, és a te kenyeredet, melyet a te fiaiid és leányid ettek volna meg: megeszi juhodat és ökrödöt, megeszi szőlődöt és figédet, szegénységre juttatja fegyver által a te erős városidat, melyekben bizol vala.” Az askenázi név pedig, érdekes módon a német nyelvterületen élő középkori zsidóság elnevezése lett (vö. askenázi zsidók).

Hérodotosz tudósítása szerint a szkíták az előlük menekülő kimmer törzseket üldözve kerültek a Kaukázuson túlra, ahol belekeveredtek az akkori „*nagypolitikai*” eseményekbe. Amikor a szkíták a Tigris medencéjébe értek, a korábban alávetett médek és szövetségeseik megverték az asszírokat és már a fővárost, Ninivét ostromolták. Az idegen hadak megjelenésének hírére Kyaxares méd fejedelem abbahagyta az ostromot, és a jövevények ellen fordult. Bár fegyverzet dolgában meghaladták a szkítákat, mégis vereséget szenvedtek, és évi adó fizetésére kötelezték magukat. Azonban Assíria sem menekült meg egészen, a szkíták a vidék nagy részét elpusztították: „... *szakák sem kíméltek sem kort, sem nemet. Elpusztították a vetéseket, leölték vagy elhajtották a nyájakat, felperzselték a falvakat csupa kedvtelésből, vagy azért, hogy félelmet gerjeszsenek; azok a lakók, a kiknek nem sikerült a hegységbe, vagy a fellegvárakba menekülni, részint kardélre, részint rabszíjra jutottak. A szakák nem értettek annyira a hadi mesterséghez, hogy egy-egy várat annak rendje és módja szerint megostromolhassanak; az erősségeket tehát egy kis adó fejében többnyire békén hagyták. Ha egy-egy városban dús zsákmányt sejtettek, éhséggel kényszerítették a lakosságot megadásra. Sok kincses régi várost, termékeny és népes vidéket elpusztítottak. Urarti királysága eltűnt e dúlás közepett.*”

A szkíták és a seregeikbe besorolt kimmerek ekkor egész Kis-Ázsiát és Mezopotámiát rettegésben tartották. Egészen Dél-Palesztináig hatoltak előre (Ezékiel próféta így ír róluk: „*Imé én te reád megyek Góg, Mések, és Túbál Fejedelme és feje. És megrontlak téged, és vetek horgot te szádba, és kivonszlak téged és minden te seregedet, lovakat és lovagokat, kik mindnyájan felöltöztek mindenféle fegyverekben, nagy sokaságot, kik paizsosok és kopjások, és mindnyájan fegyverviselők lesznek. ... Gómer, és minden ő seregei: a Togárma háza, mely észak felé lakik, és minden ő seregei, sok népek te veled. ... És reá mégy, úgy mégy mintegy szélvész, és lészesz mint a felleg, hogy a földet béborítsad te és minden te seregid, és a sok nép, mely te veled léssen* /Ezék., 28, 1–9/).

Az nagy invázió árada Egyiptom határán ért véget: I. Pszamitik dús ajándékokkal bírta távozásra a szkítákat, akik a továbbiakban a filiszteusok országát pusztították el: „*Pusztá léssen Gáza, Askalon is elpusztíttatik, Asdódat a napvilágnál rabságra viszik, és Akkaron elrontatik. Jaj a tenger mellett*

lakozóknak, a Kereteusok nemzetségeknak: az Úrnak beszéde vagyon ti ellenetek Kanaán, Filiszteusoknak földök, és elpusztítalak tégedet, annyira, hogy lakos ne legyen rajtad. És lészen a tenger mellett való tartomány pásztorok aklának hajléka, és barmoknak istállólok» (Sophonias 2, 4–6)”.

Azonban a szkíták csillaga hamar leáldozott. Hatalmuk olyan hamar omlott össze, ahogy felemelkedett. A végső csapást a médek mérték rájuk: Kyaxares király lakomára hívta meg a szkíták fejedelmeit, miután leitatta azokat, valamennyit legyilkoltatta. A szkíta seregeket csak hosszú, véres háborút követően sikerült kiűzni a Kaukázuson túlra.

Hérodotosz könyve így fogalmazza meg a szkíták eredetmondáját: *„A szkíták azt beszélik, hogy az ő népük a legfiatalabb, és ez így történt: Az első embert, aki ezen a pusztaság vidéken élt, Targitaosznak hívták. Azt beszélik azután, de én nem hiszem el, hogy ennek a Targitaosznak az apja Zeus, anyja pedig Borysthenés folyamistennek a leánya volt. Targitaosz tehát valahogy így származott, mindenestre három fia született: Lipoxaisz, Arpoxaisz, és a legifjabb, Kolaxaisz. Uralkodásuk alatt a hagyomány szerint aranytárgyak hulltak alá az égből a szkíták földjére: egy eke, egy járom, egy harci bárd és egy csésze. Meglátta a legidősebb, és először ő ment közelebb, hogy felvegye, de közeledtére az arany fellángolt. Amikor eltávozott, a második is odament, de az ő közeledtére is elkezdett lángolni. A két idősebbet tehát eltaszította magától az arany. Mikor azonban a harmadik, a legfiatalabb ment oda, már nem égett, úgyhogy hazavihette. Erre az idősebb testvérek egyetértően a legfiatalabbnak adták oda az egész királyságot.*

Ettől a három törzstől származik a szkíták három törzse. Eredetüket tehát maguk a szkíták így beszélik el, továbbá mondják, hogy Targitaosztól, első királyuktól Dareiosznak szkíta földre való átkeléséig ezernél több esztendő telt el. Azt a bizonyos szent aranykincset pedig a királyok gondosan őrzik, és minden évben nagyszabású áldozatokkal tisztelik. Arról, aki a szent aranyat őrizve az ünnepen szabad ég alatt elaludt, azt mondják a szkíták, hogy nem éli túl az esztendőt; ezért annyi földet adnak neki, amennyit egy nap alatt körüllovagol.

A hatalmas kiterjedésű földet Kolaxiasz három királyságra osztotta fel fiai között, és azt hagyta legnagyobbnak, amelyen a szent aranyat őrzik. Feljebb, pedig, északra, az ország felső vidékein lakókon túl nem lehet tovább látni, sem áthatolni a lehullott tollak miatt, mert mind a föld, mind a levegő tele van tollakkal (a leírások szerint hóról van szó), és ezek elzárják a kilátást.”

Az eredetmonda szerint a három ősatya leszármazottai alkotják a szkíták három népét (*aukhaták, katiarok, trapszika*), akiket a paralatákkal együttesen szkolotoknak (*királyi szkítáknak*) is neveznek.

A szkíták politikai történetét nem lehet teljes mértékben nyomon követni. A kép túl töredezett lenne, ami egyrészt a források hiányosságából, másrészt a

szkíták politikai szétszórtságából ered. Nem volt ugyanis egységes birodalmuk, csupán lazán kapcsolódó törzsek szövetségét hozták létre. Mint minden nomád alakulatnál megfigyelhető, a vezető – itt feltehetően iráni nyelvű etnikum – mellett más etnikumok is részt vehettek benne.

A szkíta királyok listája: Targitaosz, Kolaxiasz, Szpargapeitész, Lükosz (*az előbbi fia*), Gnurosz (*az előbbi fia*), Partatua, Szauliosz, Idanthürszosz (*társuralkodói Taxakis és Szkopaszisz*), Ariapeitész (*Idanthürszosz fia*), Szkülész (*Ariapeitész fia*), Oktomaszadész, Ariantos, Arisztagorasz, Ateasz, Agarusz, Szkülurusz, Palakusz.

A perzsa források a szkítákat szaka (*saka*) néven említik, amely az iráni nyelvű nomádok általános neve lett a perzsában (*a történettudomány a szaka megnevezést elsősorban az ázsiai szkítákra alkalmazza*). A perzsa források a szakák csoportjainak törzsterületeit is pontosan behatározzák. Egyik csoportjuk a **saka haumavarga** (*hauma-ivó*) nevet viselte. Ők a Turáni-alföld keleti, Indiához közel eső részében éltek. A **saka tigraxaunda** (*hegyes süvegű*) törzse az Amu-Darja egykori torkolavidékén, a Kaszpi-tenger mellett él. I.e. 520-ban I. Dareiosz perzsa király sikeres hadjáratot vezetett ellenük. Az apa (*vízi*) sakák a Kaszpi-tenger és az Aral-tó közötti vidéket lakták be, míg a saka tayai para Sugdam (Szugdán túli) a Szir-Darja északi partján telepedtek le. A Szir-Darja mentén éltek a massagéták, akiket Herodotosz is megemlít, hiszen i.e. 530-ban a perzsa birodalmat megalapító Nagy Kürosz is hadjáratot folytatott ellenük, amely a dinasztiaalapító halálához vezetett (*Herodotosz azt írja, hogy Kyros megkérte Tomyrist, a massagéták királynőjét, de kossarat kapott. Bosszúságában átkelt az Araxes folyón, megverte a massagétákat és elfogta a királynő fiát, Spargapisest, ki aztán megölte magát kétségbeesésében. „Tomyris összegyűjtve erőit, a perzsákra támadt. Azt hiszem, a barbárok vívta összes csaták között ez volt a legvéresebb, legalább hallomás után ítélve. Az ellenségek elsőben igen közről nyilaztak egymásra, és mikor tegzeik kiürültek, lándzsával, karddal folytatták a csatát. Sokáig hadakoztak, de egyik fél sem akart megfutni; végre a massagéták kerekedtek felül. A perzsa hadsereg legnagyobb része a csatatéren maradt; maga Kyros is ott veszett, huszonkilencz éves uralkodás után. Tomyris megtöltött egy kecskebőrtömlőt embervérrel és megparancsolta, hogy a halottak között keressék meg Kyros testét; mikor megtalálták, a királynő a fejet belefojtotta a vérbe és szidalmakkal halmozta el: „Bár élek és győztem, te elvesztettél, mert csalárdság révén elragadtad a fiamat; most hát jól lakasztalak vérrrel”. A perzsáknak sikerült visszaszerezniök királyuk holttestét, és elszállították Pasargadaeba, hol nagy pompával temették el a királyi palota kertjébe.)*

A sakák másik nagy törzse a daha nevet viselte (*szállásterülete a Szir-Darja torkolatvidéke és az Aral-tó mellett feküdt*). Egyes kutatók azt valószínűsítik,

hogy a dahák is részt vettek abban a lázadásban, amely során a régió népei levetették a médek uralmát és hatalomra segítették a perzsa Küroszt.

A perzsa források az európai sakákat **saka paradraya** (*tengerentúli*) néven említik, ekképpen írnak róluk Dareiosz európai hadjárata során is.

A Kr. e. 6. század végére a szkíták nagy hatalomra tettek szert, az 510-es években a **perzsa** Akhaimenida-birodalmat fenyegették. Ez az időszak I. Dareiosz uralmának megszilárdulásának korszaka. Miután leszámolt a magát Bardiának (Kambüész király öccsének) kiadó Gaumata mágussal, illetve lecsendesítette a fellázadt tartományokat, Dareiosz figyelme a birodalom nyugati hatáira irányult. Mivel a katonaság korábban teljes mértékben kitarított mellette, a tervezett görög hadjárat előtt a Fekete-tenger északi parvidékén fekvő városállamokat (*ezek biztosították az anyaország gabona- és olajellátását*) akarta biztosítani. Ez viszont egyet jelentett a szkíták elleni hadjáratl.

A perzsa hadsereg i.e. 513-ban indult meg az északi határok biztosítására. A szövetséges iónok Mandroklész szamosi türannosz vezetésével hidat építettek a Boszporuszon, illetve a Dunán. Az átkelést követően a perzsa király görög zsoldosokat bízott meg a hidak őrizésével, azzal, ha hatvan napon belül nem térne vissza, semmisítsék meg azt.

A Dunán való átkelést követően a perzsa sereg három napig táborozott a gyógyító hatású Tearos-forrás mellett. A hadjáratra való felkészülés ekképpen kapott helyet a Historia-ban:

„Amint tehát Dareiosz ehhez a folyóhoz érkezett, és tábort ütött, kedvét találta a folyóban. Ezért oszlopot állíttatott itt, és a következő feliratot vésette rá: „A Tearos-folyó forrásai adják a világ legkülönb, és legszebb vizét. A szkíták ellen indított hadjárata során eljutott ide a világ legkülönb, és legszebb férfja, Dareios, Hystaspés fia, Perzsiának, és az egész földnek királya. Itt tehát ez van felírva...”

Még az Istros elérése előtt meghódította a halhatatlanságban hívő getákat, ... a thrákok közül a legbátrabb, és legigazságosabb embereket.”

A szkíták azonban nem vállaltak fel nyílt ütközetet. A három szkíta fejedelem, Idanthürszosz, Szkopaszisz és Taxakis inkább a „*felperzselt föld*” taktikáját választva a perzsákat mind beljebb csalták a sztyeppébe. A perzsák víz és élelem nélkül egyre inkább elunták a felesleges ide-oda vonulásokat; a nagy veszteségekkel járó hadjárat eredménytelenül végződött.

„Amikor már sokáig húzódott ez a dolog, és nem akart vége szakadni, Dareiosz egy lovas hírnök útján ezt üzenté Idanthürszosznak, a szkíták királyának: „Te megszállott ember, miért futsz mindig, mikor módodban állna választani: ha elég erősnek gondolod magad, hogy sereggemmel szembeszállj, vess véget a kóborlásnak, szállj velem szembe. Ha pedig elismered, hogy gyengébb vagy, akkor is hagyd fel a futással, és uradnak földet, vizet hozva ajándéknak, – járulj elém.”

Erre Idanthysos, a szkíták királya így válaszolt: *„Az én dolgom, te perzsa, úgy áll, hogy én még egy embertől sem ijedtem meg, és nem futottam el előle. Ezt régebben se tettem, és most sem futok. Most is csak azt teszem, amit békében szoktam tenni. De megmagyarázom neked azt is, hogy miért nem küzdök meg veled azonnal. Nekünk nincsenek városaink, nincs megművelt földünk, amit félthetnénk, hogy elfoglaljátok, vagy elpusztítjátok, és ezért a kelleténél hamarabb ütköznénk meg veletek. De ha ti ezt mindenáron siettetni akarjátok, - vannak nekünk ősi sírjaink. Keressétek meg, és próbáljátok meg feldűlni, akkor majd meglátjátok, hogy sírjainkért harcolunk-e veletek, vagy sem. Addig, ha nem lesz rá kényszerítő okunk, nem elegyedünk harcba. A csatáról elég ennyi. Uraimul pedig csak ősiemet, Zeust ismerem el és Histiát, a szkíták királynéját. Neked a föld- és vízajándék helyett olyan ajándékot fogok küldeni, ami illik hozzád. De azt is elárulhatom, hogy sírsz te még, hogy uramnak mondtad magadat.”*

A hírnök tehát eltávozott, hogy Dareiosznak jelentést tegyen, a szkíta fejedelmek pedig a szolgaság nevének hallatára haraggal teltek el. A sauromatákkal együttműködő csapatot Skópasz parancsnoksága alatt azzal a megbízatással küldték ki, hogy tárgyaljanak az Istros-híd őrizetére rendelt iónokkal. A többiek pedig hátramaradtak, úgy határoztak, hogy már nem hagyják tévelyegni a perzsákat, hanem valahányszor csak étkezéshez látnak, megtámadják őket. Megfigyelték tehát, hogy mikor étkezik Dareiosz serege, és következetesen végrehajtották határozatukat. A lovasságot minden alkalommal megriasztotta a szkíták lovassága. A perzsa lovasok menekülés közben a gyalogság sorai közé szorultak vissza, a gyalogság pedig támogatta volna őket, a szkíták azonban az *(ellenséges)* lovasságot hátravetve visszafordultak, mert tartottak a gyalogságtól. A szkíták éjszakánként is rendeztek ilyen rajtaütéseket.

Mikor a szkíták látták a perzsák zavartságát, avégből, hogy még tovább időzzenek szkíta földön, és ottmaradásuk folytán mindenben szükségét szenvedve bajlódjanak, a következőt eszelték ki, hogy nyájaikból mindig hagytak hátra valamit, pásztorokkal együtt, ők maguk pedig észrevétlenül más helyre vonultak. A perzsák néha rajtukütöttek, el is fogták az állatokat, és zsákmányukra nagyon büszkéek voltak.

Amikor ez többször is megismétlődött, Dareiosz nem tudta, hogy mitévő legyen, a szkíta fejedelmek pedig, amint erről tudomást szereztek, egy követ útján ajándékot küldtek Dareiosznak: egy madarat, egy egeret, egy békát és öt nyilat. A perzsák faggatni próbálták az ajándék vivőjét, hogy mi a küldemény értelme, de az csak annyit mondott, hogy megbízatása csak az ajándék átadásáig terjed, és hogy azonnal vissza kell mennie; találják ki maguk a perzsák az ajándék értelmét, ha olyan okosak, mit akar jelenteni ez az ajándék. Ennek

hallatára a perzsák tanakodni kezdtek. Dareiosznak az volt a véleménye, hogy a szkíták földjükkel, vizükkel együtt megadják magukat. Ezt abból következtette, hogy az egér a földben él, és ugyanazt eszi, mint az ember, a béka vízben; a madár igen hasonlatos a lóhoz; a nyilakat pedig hadi erejük jelképeként adják át neki. Dareiosz tehát ilyen értelemben nyilvánított véleményt. Ezzel szemben Góbryas – ama hét mágusölő közül az egyik – a következőképp magyarázta az ajándék értelmét: *„Ha madarakká válva fel nem repültök az égre, vagy földbe nem bújtok, mint az egerek, vagy pocsolyákba nem ugráltok, mint a békák, akkor ezektől a nyilaktól találva, nem fogtok innen hazatérni.”*

A perzsák tehát így magyarázták az ajándékot. Közben a szkíta seregnek az a része, amely előzőleg a Maiótis-tó őrizetére volt rendelve, akkor pedig *(azt a parancsot kapta, hogy)* tárgyaljon az Istros partján *(várakozó)* iónokkal, mikor pedig megérkezett a hídhöz, így szólt: *„Ión férfiak! Szabadságot hozunk néktek, ha meghallgattok. Tudomásunk szerint Dareiosz úgy rendelkezett, hogy csak hatvan napig őriztétek a hidat, ha azonban ennyi idő elteltével nem lenne itt, térjete haza hazátokba. Ha tehát ezt most teszitek, nem érthet vád benneteket sem az ő részéről, sem a miénkből. Maradjatok itt, amíg a meghatározott számú nap (el nem telik), majd térjete haza.”* A szkíták, amint a iónok megígérték, hogy így fognak cselekedni, sietve távoztak.

Ugyanakkor a Dareiosznak küldött ajándékok megérkezése után az ottmaradt szkíták gyalogos erejükkel, és lovasaikkal felsorakoztak, hogy megütközzenek a perzsákkal. A harci rendbe állított szkíták sorai közt egyszerre egy nyúl futott keresztül. Amint ezt meglátták, mindnyájan a nyúl után eredtek. Amikor a szkíták így összekavarodtak, és kiáltoztak, Dareiosz megkérdezte az ellenfél zavarának okát. Hallván, hogy egy nyulat üldöznek, így szólt megszokott kíséretéhez: *„Ezek az emberek nagyon lenéznek minket, most látom csak, hogy Góbryas helyesen magyarázta a szkíták ajándékát. Mivel tehát én is így ítélem meg a helyzetet, jó tanácsra lenne szükség, hogyan mehetne végbe visszavonulásunk baj nélkül.”* Erre Góbryas így szólt: *„Királyom! Én már a szóbeszédből is tudtam nagyjából, hogy mennyire elérhetetlenek ezek az emberek, de hogy idejöttem, most méginkább tudom, hiszen látom, hogy játékokat üznek velünk. Tanácsom tehát most az, hogy mihelyt eljön az éjszaka, gyűjtsunk tüzeket, mint ahogyan máskor is szoktunk, hogy azután fáradalmaik elviselésére legkevésbé képes katonáinkat megtévesztve, és valamennyi szamarunkat megkötte elvonulhassunk, még mielőtt a szkíták az Istroshoz sietnének, hogy lerombolják a hidat, vagy a iónok valami olyasmit határoznának, ami pusztulásukat idézhetné elő.”* Ezt tanácsolta Góbryas. Mikor aztán eljött az éjszaka, Dareiosz megfogadta a tanácsot. Az elgyengült embereket, akiknek az elpusztulása nem sokat számított, továbbá valamennyi szamarat megkötte ott

hagyta a táborban. A szamarakat és az elgyengült katonákat azért hagyta ott, hogy a szamarak majd ordítsanak; az emberek pedig a gyengeségük miatt maradtak hátra, persze azzal az ürüggyel, hogy amíg ő a sereg ép részével megtámadja a szkítákat, addig ezek védelmezzék a táborn. Dareiosz, miután ilyen parancsot adott a hátramaradottaknak, és őrtüzeket gyújtatott, gyors menetben az Istros felé iparkodott. A tömeg eltávoztával a szamarak még sokkal hangosabban ordítottak, a szkíták pedig a számárordítaból bizvást arra következtek, hogy a perzsák a helyükön vannak.

A teljes pusztulástól végül a perzsabarát kis-ázsiai türannoszok mentették meg a perzsa sereget, midőn nem engedték, hogy a szkíták tanácsára lebontsák az Isztroszon (*Dunán*) átvezető hidat, meghiúsítva a visszatérést Kis-Ázsiába: *„szkíta lovasság jól ismerte a legrövidebb utat, elkerülték egymást, és a szkíták sokkal gyorsabban érkeztek a hídhoz, mint a perzsák. Mikor megtudták, hogy a perzsák még nem érkeztek meg a hídhoz, így szóltak a hajókon tartózkodó iónokhoz: Ión férfiak, meghatározott számú napjaitok most már leteltek, és nem jártok el méltányosan, ha továbbra is maradtok. Ha eddig félelmetekben maradtatok, most bontsátok le az átjárást, és minél gyorsabban menjetek haza, örvendezve szabadságotoknak, és adjatok hálát az isteneknek és a szkítáknak. Azt pedig, aki eddig uratok volt, mi majd elintézzük, de úgy, hogy ne vezethessen hadat senki emberfia ellen.”*

Erre az iónok tanakodni kezdtek. Az athéni Miltiadésnak, a hellészpontoszi Chersonésos stratégiósának és tirannusának az volt a véleménye, hogy fogadjanak szót a szkítáknak, és szabadítsák fel Ióniát. Ezzel szemben a milétosi Histiaios kifejtette, hogy most mindnyájan Dareiosz jóvoltából uralkodnak városaik fölött; ha Dareiosz hatalma megsemmisül sem ő maga nem maradhat Milétos ura, sem bárki más sehol, mert minden város inkább választaná a népuralmat, mint a zsarnokságot. Histiatos érveinek hallatára tüstént az ő véleményéhez csatlakoztak mindnyájan, bár előbb Miltiadész pártján voltak.

Ezekben az években a szkíták a perzsa–görög nagypolitika szempontjából is fontos történeti szerepet játszottak.

Harci szokásaikat a „*történetírás atyja*” is megörökítette: *„Miután a szkíta férfi leterítette első ellenfelét, iszik a véréből. Ahányat megöl a csatában, valamennyinek a fejét elviszi a királynak, ti. csak az részesül a hadizsákmányban, aki fejet szolgáltatott be: ha nem visz fejet, nem kap a hadizsákmányból sem. Ezt azután a következőképp nyúzza le: a füleknél körülvágja, majd megfogja a fejet, és kirázza, a bőrről marhabordával lekaparja a húst, (a bőrt) kezével puhára gyúrja, végül kicserzi, és kéztörlő gyanánt használja; lovának a kantárjára köti, és büszkélkedik vele, mert azt tekintik a legderekabbnak, akinek a legtöbb ilyen kéztörlője van. Ezekből a lenyúzott fejbőrökből sokan köpenyt is készítenek, hogy*

hordhassák; úgy varrják össze, mint az állati bundából a juhászsabát.” (A fenti leírásban szereplő „skalpolás” a későbbiekben az észak-amerikai indiánoknál köszön vissza). Vannak azután olyanok, akik a megölt ellenségeik jobb karját a körmökkel együtt lenyúzzák, és tegezborítót készítenek belőle. Mert az emberi bőr vastag, és fehér, majdnem valamennyi bőr közül a legcsillogóbb. Sokan egész embereket is lenyúznak, majd fára feszítik, és lovaikon hordozzák.

Ezek a szokásaik tehát ilyenek, legnagyobb ellenségeik fejével pedig úgy járnak el, hogy a szemöldök alatt körülfürészelik, és kitisztogatják. Ha már most szegény (*az illető*), akkor csak ökörbőrt húz rá, és úgy használja, de ha gazdag, akkor kívülről ráfeszíti ugyan az ökörbőrt, belülről bearanyozza, és úgy használja ivóedényként. Megteszik ezt rokonaikkal is, ha erősen összekülönböznek, és erősebbnek bizonyulnak a király előtt. Ha megbecsült vendégei érkeztek, elébük hordta ezeket a fejeket, és elmondta, hogy rokon létükre rátamadtak, de ő legyőzte őket. Ezt tartják kiváló emberhez illő tetteknek.

A szkíták vallásáról ekképpen ír Hérodotosz: „*Arésnek a következőképpen áldoznak: Minden járásnak a főterén szentély van állítva Arésnak, mégpedig úgy, hogy rőzsekötegeket halmoznak egymásra mintegy három stadion hosszúságban, és szélességben, de nem ilyen magasra. Felül egy négyszögletes síkot hagynak; három fala meredek, egyen fel lehet kapaszkodni. Minden évben százötven szekér rőzsét hordanak rá, mert az időjárás viszontagságaitól állandóan lesüpped. Erre a halomra mindenütt egy régi vaskardot (akinakés) tűznek, ami Ares jelképe. A kard tiszteletére évente marhákból, és lovakból álló áldozatot mutatnak be, sőt ezeknek (az istenkardoknak) még többet, mint más isteneiknek. Élve elfogott ellenségeik közül minden századikat feláldozzák, de nem úgy, ahogy az állatokat; az embereknek először bort öntenek a fejükre, majd egy edény felett levágják őket, azután (az edényt) felviszik a rőzsehalomra, és a vért a kardra öntik. A vért tehát felviszik, lent pedig a szentély mellett a leszúrt emberek jobb karját a kézzel együtt vállig levágják, és a levegőbe hajtják, majd az áldozat egyéb teendőinek elvégzése után elmennek. A kéz ott hever, ahová esett, a holttest pedig külön.*

Áldozataik tehát ilyenek. Disznóáldozatot azonban nem szoktak bemutatni, sőt a sertéstenyésztés ismeretlen ebben az országban.”

Hérodotosz megörököltette a szkíták szokásait, ily módon:

„Csészéik aranyból vannak, mert az ezüstit, rezet, nem használják semmire. Asszonyaik és leányaik megörölnék ciprust, cédrust és tömény fát pornak, elkeverik vízzel, s ezzel egész testüket bekenik. Másnap ez megszárad, amikor leveszik, lemoszák, bőrük fényes és illatos. A szkíták nemez sátorba bújnak, magukkal viszik a kender magját, azt a tűz által izzó köre dobják, az izzasztó fürdőt semmi felül nem múlja.”

Agatho történetíró jegyezte fel, hogy: „*A szkíták írásának első betűje házhhoz hasonlít, de legérdekesebb a p betű, mert olyan, mint egy fész.*” Agatho a rovásírás sajátosságait örököltette meg.

A szkíta népek, vallási ceremónia keretében, kerek aranytükörbe néztek, ami az Istent jelképezte. Aki a tükörbe nézett, az Istent jelképező Nap arcába tekintett. Istenük arca helyén saját arcukat látták meg az aranyban, ezért nem volt az Isten arca kialakítva a szobron. A szertartás lényege az volt, hogy elgondolkozzon az ember a cselekedetein. A lelkiismerete senkinek nem hazudik, azt nem lehet félreérteni, mint a törvényt, vagy elferdíteni szándékosan. Ezért volt igazmondó a szkíta tükör.

A pénzérmés temetkezés is szkíta szokás volt; az elhunyt szemére pénzt helyeztek.

A Hérodotosz leírta szkíták az első nomád nép, amelynek történetéről, életmódjáról megbízható értesüléseink vannak. Sok olyan nomád szokást Hérodotosz írt le először, amelyről aztán az elkövetkezendő másfél ezer év nomádjainál sokat hallunk még. Ilyen az ivócsésze készítése az ellenség koponyájából (*a Belső-Ázsia keleti végén levő hiungnuknál ugyanerről értesülünk*), az esküötésnek vérszerződéses formája, a lóáldozat, az arc meghasogatása gyásznál stb. A hérodotoszi szkíták a későbbi görög-római, majd európai civilizáció számára a nomádok prototípusai lettek, akárcsak a hiungnuk, mint látni fogjuk, a kínaiak számára.

A szkíták kutatásában elsősorban a görög nyelvű írott forrásokra, s talán még nagyobb mértékben a régészeti leletekre támaszkodhatunk. Ez megmagyarázza, hogy e téren a klasszikus filológusok és archeológusok jártak elől. Szkítia földrajzi helyzeténél fogva (*mai Dél-Oroszország és Ukrajna*) különösen az orosz és szovjet régészet volt kedvező helyzetben.

Az első történetileg ismert nomád népnél, a szkítánál a nomád művészet már teljes pompájában jelent meg. Az ún. szkíta állatstílus nemsokára egész Belső-Ázsiában, Kína határáig terjedt el és teremtett iskolát. Vigyáznunk kell, mert a szkíta stílussal címkézett leleteknek sokszor semmi közük sincsen a szkítának nevezett nomád törzsszövetséghez. A szkíták fémművészete a nomád művészet máig elérhetetlen csúcsát jelenti, bronz-, ezüst- és aranytárgyaikon a nomád élet képei, a szkíta lovas vagy a szkíta nyilazó harcos alakja a mai napig hirdeti, Keats görög vázájának alakjaihoz hasonlóan, az örökre elröppent, mégis megörökített, így örökkévalóvá lett pillanat varázsát.

A szkíták alkonya a Kr. e. 4. század végén kezdődött. Ekkor fokozatosan újabb iráni nomád csoportok vették át az uralmat a szkítáktól, először a **szauiomaták**, majd a velük közeli rokon **szarmaták**.

Szkitia gerincét **Makedónia** roppantotta meg: előbb II. Philippos, majd Nagy Sándor csapatai mértek vereséget rájuk. A szarmaták felbukkanása és területeik csökkenése miatt a szkíták újabb területeket hódítottak meg, köztük a későbbi Havasalföldet. Ekkor kerültek összeütközésbe a virágkorában lévő Makedóniával. Trákiai hadjárata során „*a király 339 tavaszán pedig a Duna jobbpartján lakó népek ellen indított hadjáratot, kik távolléte alatt újra elkezdték volt Thrakiában való portyázásaikat. A torkolat táján lakó skythákat megverte (Ateas királyuk elesett), barmokban és rabszolgákban nagy zsákmányt szerzett. Visszafelé a triballosok országán, – a mai Bulgárián – keresztül vette útját, s ezekkel is több szerencsés csatát vívott, melyekben maga is megsebesült. Így kiköszörülte a hirnevéen esett csorbát; az északi barbároknak megmutatta, hogy nyílt csatában nem mérkőzhetnek vele, s ezekkel a hadjárataival egész életére biztosította maga számára Thrakia zavartalan birtokát.*”

Nagy Sándor ázsiai hadjárata során a szkíták ismét zsákmányoló hadjáratot indítottak a Balkán ellen, azonban a thrákiai makedón helytartó akkora vereséget mért a szkítákra, hogy tovább már nem tudtak ellenállni keleti szomszédaiknak. A szkíták beolvadtak az őket meghódító szarmatákba. Emléküket csupán a Fekete-tenger mentén magasodó szkíta kurgánok őrzik.

A **szarmaták** korán megjelennek az irodalmi forrásokban. Hérodotosz is említi őket saumomata néven („*Aki a Tanaisz folyón átkel, már nem szkítha földön jár. Az első rész azoknak a saumomatáknak a pusztá vidéke, akik a Maiétisz-tó öblétől tizenöt napi járásnyira laknak észak felé; itt ezen az egész területen sem vadon nőtt fa, sem gyümölcsfa nincs...*”), és egy különös mesét kerekít köréjük. A saumomatákról a következőket mesélik: „*a harcias amazonok a szkíták földjére vetődtek és végigportyázták azt, harcolva a szkítákkal, akik nem ismerték e nők nyelvét. Lassan azonban összebarátkoztak és a szkíta férfiak gyermekeket nemzettek az amazonoknak. A szkíták nem tudták megtanulni az asszonyok nyelvét, de azok elsajátították az övéket. Később elvándoroltak a Tanaistól keletre és a Meótisztól északra. A saumomaták szkíta nyelven beszéltek, de nem őrizték meg ősi tisztaságában, mivel az amazonok annak idején nem tudták megtanulni tisztességesen.*”

Mit jelent maga a népnév? Egyesek szerint az avesza saora (*kardpenge*) szóból volna levezethető, s így a saumomata lényegében kardot viselőt jelentene. Mások szerint saumom, azaz fekete hajú volna a helyes kiindulópont. Nagy kérdés természetesen, hogy iráni nép volt-e a szarmata? A Fekete-tenger-vidéki nagyszámú felirat erre mutat, de a kérdés egyáltalán nincs lezárva. Plinius azt mondja, hogy a szarmaták a médek leszármazottai. Sz. P. Tolsztovsz véleménye szerint a szarmata név a szanszkrit svarga (Ég) és az iráni khvarr (Nap) szavakból keletkezett s így a „*Nap népe*” volna a jelentése.

Pomponius Mela (Kr. u. 1. század) szerint a sazuomaták a Tanaisztól keletre, a szarmaták a Tanaisztól nyugatra éltek. Plinius (Kr. u. 1. század) szerint viszont a Tanaisz vidékén mindenütt csak szarmaták laktak. Kétségtől a szarmata terminus egyeduralkodóvá, az új törzsszövetség egyedüli nevévé vált, így az is elképzelhető, hogy a sazuomata és szarmata elnevezés ugyanannak az iráni törzsszövetségnek időben elkülönülő két neve.

A szarmata népek szövetségébe a Kr. előtti századoktól az **aorszok**, a **szirmaták** és a **szirákok** mellett *(ők döntötték meg a szkíták hatalmát)* a **jazig**, a roxolán és az alán törzsek tartoztak. Ez a hatalmas politikai és katonai szövetség átfogta egész Euráziát a Dontól a Tobolig vagy az Oxusig *(az Amu-Darja ókori neve)*, s mielőtt legyőzték volna a szkítákat, nyilván velük együtt harcoltak, s eljutottak ők is Elő-Ázsiába, s megtelepedtek a Kaukázusban. Diodorus közléséből tudjuk, hogy a szarmata-szirákok Aripamész királyuk vezetésével vettek részt Kr. e. 310-ben a boszporuszi pártharcokban, tehát már a Kubán vidékén laktak. Hogy milyen viszony volt közöttük és a krími szkíta királyság között, egyelőre nem tudjuk, noha Kr. e. 110 táján Szkilurósz szkíta király fia, Palakósz szövetséget kötött a szarmata-roxolánokkal Mithridatész hadvezére, Diophantósz ellen. Később a Kr. u. III–IV. századtól az egész Boszporusz szarmata-hun hatalom alatt állt egészen Justinianus császár uralkodásáig (527–565). A sazuomaták és szarmaták nagyobb arányú mozgását, helyesebben nyugatra költözését minden bizonnyal a Belső- és Közép-Ázsiában végbement nagy változásokkal magyarázhatjuk, így mindenekelőtt a daha-szkíták pártus államának létrejöttével, Korezm megerősödésével és a jüecsi-tokhárok Szogdianájának *(Kusán Birodalom)* kialakulásával. A Kr. e. II. században *(vagy valamivel korábban)* a jazig-roxolán-aorsz szövetség – amelyet Diodorus Siculus sazuomatae-nek mond – legyőzte a Fekete-tenger-vidéki szkítákat, majd nemsokára ez a szövetséges had Mithridates Eupator pontuszi király Róma-ellenes hadjáratában is részt vett. Talán e szövetségbe tartoztak a **szaik**, a **szaudorátok** és a **fizmák** is. A Kr. e. II. század végén a szarmata-jazigok előrenyomulnak a Bug folyó irányába, majd a Kárpát-medencébe. A roxolánokról Sztrabón emlékezik meg először (Kr. e. II. sz.), akik hamarosan a jazigokkal együtt a Római Birodalom legelszántabb ellenségei lesznek.

Az első adatunk arról, hogy a jazig-szarmaták a magyar Alföldön is éltek, az i. sz. 50-ből való. Valószínű, hogy a rómaiak hívták be és telepítették le őket a Duna és Tisza folyók partjaira, létrehozván egy ütközőállamot Pannónia előtt.

De elszámították magukat, mert a békés szomszéd helyett hosszú ideig sok gondot okozó ellenfelet kaptak. A germánokkal szövetségben több ízben dúlták Pannóniát, sőt 89-ben egy egész légiót *(a híres XXI. Rapax légiót)* is megsemmisítettek. A több évig tartó harcok befejezésének irányítására 92–93-ban magának a császárnak kellett Pannóniába jönnie. Végül is 93-ban

győzelemmel fejezték be a háborút a rómaiak. Ez a győzelem azonban korántsem volt teljes. A szarmata-szvéb háborúk hatására a 90-es évek végén egyre-másra létesültek a Duna partján a légiótáborok. Ezekben összpontosult a birodalom nyugati erőinek jelentős része.

Dácia provincia megszervezése után a szarmaták kutyaszorítóba kerültek. Véglegesen elszakadtak aldunai rokonaiktól. Ráadásul a nélkülözhetetlen vas nyersanyaga is beszerezhetetlenné vált számukra. Így azután egyre többször próbáltak betörni Pannóniába, hogy vasat és persze minden más értékes tárgyat szerezzenek. A legnagyobb összecsapások 164–179 között voltak, amikor a **kvádok** és a **markomannok** társaságában támadták a provinciákat. A háború még Felső-Itáliát is elérte. A császár és a hadvezérei csak nagy ügyel-bajjal lettek úrrá a veszélyes támadáson. Az összecsapások végül is 180-ban római győzelemmel értek véget, de a szarmaták legfontosabb követelését a rómaiak teljesítették. Ezután rendszeresen érintkezettek aldunai testvéreikkel. Valószínű, hogy ekkortájt a roxolán-szarmaták egy része is az Alföldre költözött. Erre utal egy új régészeti csoport feltűnése Kelet-Magyarországon. Később 260 körül egy harmadik szarmata betelepülés is kimutatható. A támadások kisebb-nagyobb szünetekkel ezután is folytatódtak. Csak a IV. század elején szüntek meg végérvényesen, a „szarmata limes” megépítése után.

A Duna Aquincum fölötti szakaszától egy sáncrendszer indult ki. Keleti irányban egészen a Tiszántúl közepéig haladt, majd ott dél felé fordult. Az egész Alföldön áthúzódva a Duna alsó szakaszához csatlakozik (*a magyar néphagyomány Csörsz-árka néven tartja számon az építményt*). A sáncrendszer egy előlimes szerepét töltötte be. Felépítése után a szarmaták többsége mögötte keresett védelmet a gót és más népek támadásai elől. Ez lett Szarmácia keleti határa (*ez időre teljes mértékben kiűrtették az ukrainai sztyeppeket*). A rómaiak persze nem elsősorban a szarmaták védelmét kívánták a sáncokkal biztosítani, hanem igyekeztek a birodalmat érő első csapások erejét annyira gyengíteni, hogy a dunai limes csapatai felkészülten várhassák az ellenséget.

A hunok alatt a szarmaták egy része háborítatlanul továbbélt szállásterületein, hiszen tudjuk hogy 454-ben az Attila-fiak ellen győztes „*gepida ligának*” tagjai voltak. Legnagyobb törzsük, az alánok egyes részei a gótokhoz, illetve a hunokhoz csatlakozva eljutott egészen Hispániába, illetve Észak-Afrikába is, másik törzsük, az oszét a Kaukázusban telepedett le.

Az V. században azután fokozatosan asszimilálódtak, végső maradványuk 568 húsvétján a longobárdokkal együtt Itáliába vonult.

Egyes feltételezések szerint a Fekete-tenger mellett élő szarmaták törzse találta fel a nyerget Kr. e. 365-ben, a fém kengyellel és sarkantyúval egyetemben. A szarmaták közismerten jó lovasok voltak, a lovaikat háborúban is használták.

Ezenkívül tűzimádó nomád törzs volt, gyakran áldoztak lovat az isteneiknek. Talán a női lovasaik inspirálták a görög meséket az amazonokról, mivel együtt lovagoltak harcba a férfiakkal. A gótok igázták le őket a III. században, a mai Dél-Oroszország területén. Az általuk használt nyergekből fejlődött ki később a lovagi nyereg Európában.

Öltözködésük szorosan összefüggött az életmódjukkal, viseletük a szkítákéhoz és a perzsákéhoz volt hasonló. Ruházatuk valószínűleg egy kaftánszerű felsőruhából és hosszú, bő szárú nadrágból állt. A nők is viselték ezeket a nadrágokat, amelyeknek a szárát bokánál apró gyöngyökkel díszítették.

Régészeti emlékeik főleg a Duna-Tisza közéről és a Tiszántúlról származnak. Félig földbe mélyített házaik tapasztott falúak és nyeregetetők voltak. Lovat, szarvasmarhát, juhot, sertést és baromfit tartottak, és földműveléssel is foglalkoztak. Viszonylag békés életüknek a Római Birodalom megdöntésére induló germán törzsek, esetükben a gótok többszöri átvonulása vetett véget.

A **gótok** neve legelőször Tacitusnál (*Germánia*, 44.) fordul elő. Germán törzs volt, amely a Római Birodalom (*keleti és nyugati*) sorsára a későbbi időben nagy befolyást gyakorolt. Ebben rejlik jelentőségük. Eredetileg Germánia északkeleti részében királyok alatt éltek, ahova egy régi monda szerint Skandia szigetéről vándoroltak (*a mai Skandinávia*). A Kárpát-medence népvándorláskori történetében is szerepet játszottak. A keletről nyugatra tartó szkíták és szarmaták után és részben velük egyidőben az i. e. 3. századtól kelet felé mozgó germánok, azok között is a gótok voltak a kelet-európai történelem meghatározó erői. A gótok Közép-Svédországból rajzottak ki máig tisztázatlan okokból, s a Gotland-szigeten át az időszámítás kezdete körül az Odera torkolatához érkeztek. A Notec és a Visztula mentén foglalták el Mazowszét, majd 220 körül délre fordulva eljutottak a Fekete-tenger partjára, ahol két ágra szakadva a Dnyepertől nyugatra a nyugati gótok, a Dnyepertől keletre a keleti gótok hoztak létre erős államot. A keleti gót birodalom Hermanarich (†375) uralkodása alatt volt hatalma csúcsán, ekkor a Fekete-tengertől a Balti-tengerig terjedt. Ahogy azt Cassiodorus szenátor 12 elveszett könyvének kivonatát, a Geticát 550 körül Ravennában elkészítő-kiegészítő keleti gót püspök, Jordanes (120) írta: „*Hermanarich sajátjaként uralkodott Szkítaföld és Germánia összes törzse fölött.*”

Valószínűleg a markomann háború idején (II. század) jutottak el a Fekete-tenger partjaira, ahol a géták és a szkíták laktak, és a szomszéd germán és szarmata eredetű népeket erőszakkal egyesítették. Lassanként annyira kiterjeszkedtek, hogy a IV. században a Gót Birodalom a Tiszától a Donig, a Pontusztól a Keleti-tengerig terjedt. A Keleti-tenger partvidékének lakói adót fizettek a gótoknak.

Pusztító hadjárataik, amelyeket a rómaiak ellen viseltek, a II. századtól a IV. századig tartottak. Főleg a herulok támadták a Római Birodalom területeit szárazon és vízen.

A gótok két részre oszlottak: nyugati gótokra (*thervingek vagy vizigótok*), akik az Alsó-Duna és a Kárpátok között Erdély, Moldva (*a mai Románia*) erdős, füves terein laktak és keleti gótokra (*greuthungok vagy osztrogótok*) a dél-oroszországi síkokon. A két nép között a Dnyeper (*Borysthenes*) volt a határ.

Különféle népekre, törzsekre oszlott mind a két águk, a nyugati gótok a Balth („*bátor*”), a keletiek az Amal vagy Amelung („*szeplőtlen*”, „*tiszta*”) királyi ház alatt. A harcias nép 250–251-ben két római sereget semmisített meg, és maga Decius császár is elesett Moesiában. A Krim-félsziget elfoglalásával hadihajók birtokába jutottak, és a tengeren Krétát, Ciprust is végigfosztogatták. Végül 320 000 ember Thessalonikinél szállt partra, de Claudius császár Naissusnál legyőzte őket (269).

Miután Aurelianus császár 270-ben a Duna bal partját átengedte nekik, 2000 harcost küldtek évenként Róma segítségére, és ezután békés kapcsolat alakult ki Róma és a gótok között.

A keleti gótok eredetileg jelentős kelet-európai birodalom urai voltak. Hermanarich nagyfejedelmük alatt tizenkét nép hódolt nekik. Birodalmukat a hunok támadása döntötte meg. A 110 éves Hermanarich öngyilkos lett, fia és utóda Vitimer 374-ben elesett a hun Balambér király elleni csatában, és a gótok kénytelenek voltak meghódolni a hunoknak, akik ezek fejedelmének elismerték Hermanarich egyeneságú leszármazottját Hunimundot.

Ezután részt vettek a hunok harcaiban, így ott voltak a catalaunumi csatában is.

A **hunok** a 370-es években keltek át a Volgán, s már első harci tettük világtörténelmi jelentőségű volt. Leverték, majd részben elűzték, részben szolgálatukba fogadták - vagy inkább kényszerítették - a Volga-Don-Kaukázus között élő alánokat, s ezzel mindörökre felszámolták az iráni nyelvű népek több évezredre visszanyúló uralmát a kelet-európai sztyeppéken.

375-ben kártyavárként omlasztják össze az osztrogót és a vizigót birodalmat is. Még ugyanazon év őszén a vizigótok félelemtől remegő maradványai az Al-Dunán át római területre menekülnek. Ez a nagy népvándorlásnak nevezett mozgalom és korszak kezdete. A menekülők nyomában a hun előőrsök is elérik az Al-Dunát, a hunok zöme pedig hozzálát új kelet-európai birodalmuk megszervezéséhez.

395-ben a Római Birodalomban dúló polgárháborút kihasználva egyszerre támadnak az Al-Dunán át a balkáni, valamint a Kaukázuson át a keleti tartományokra. Néhány évvel később (400–402 között) a Kárpátoktól északra, a lengyel síkságon át indított támadásuk vált ki újabb általános pánikot: a mai

Dél-Lengyelország, Szilézia és Szlovákia területéről elmenekülnek a vandálok és a szvébek. Azzal, hogy Kelet- és Közép-Európa nagy térségeit a századok óta ott élő germán törzsek elhagyják, megnyílik az út a későbbi szláv vándorlások előtt.

A germán menekülők második hulláma 406 végén áttöri a rajnai római határt, és elárasztja Galliát és Hispániát. A vandálok egészen Karthágóig futnak. Ez a nagy népvándorlás újabb, immáron a Nyugat-római Birodalmat elárasztó hulláma.

A hun politika ragyogóan kihasználja a Római Birodalom kettészakadását. A nyugat-rómaiakkal egészen 450-ig békében élnek; nem engedik meg az uralmuk alá került népeknek sem, hogy a nyugati birodalom ellen támadjanak vagy ott keressenek menedéket.

Ezzel fél évszázaddal meghosszabbítják a „*halálosan beteg*” Nyugat-római Birodalom életét. Sőt, 406-tól tetemes zsoldért vállalják a Nyugat-római Birodalom katonai támogatását is, különösen 425–440 között, amikor a nyugati katonai főparancsnok, Aetius, aki egy ideig a hunok közt élt, hun segítséggel űzi a Rajnán és Dunán túlra a germán támadókat. Kiemelkedő hun katonai teljesítmény a dél-galliai római nagyvárosok, Arelate (*Arles*) és Narbona (*Narbonne*) kiszabadítása a vizigót ostromgyűrűből és a renitenskedő vormaciai (*Worms*) burgundok megzabolázása. A segítségért a hunok nem csak aranyat és zsákmányt kaptak. Aetius átengedte nekik a germán népvándorlás első és második hullámától tönkretett határtartományokat: Valériát és Pannonia Primát, vagyis a Bécsi-medencét és a Dunántúlt (434).

Merőben más volt a hunok viszonya a Kelet-római Birodalomhoz. A kezdeti rövid barátkozás vagy éppen ismerkedés után, 408-tól támadásba ment át Uldin hun alkirály. Az Al-Dunától délre vívott harcok világtörténelmi jelentőségű következménye az ún. theodosiusi-fal felépítése Konstantinápolyban. Azé a bevehetetlen városfalé, amely a császárvárost egy évezreden át – egészen az ostromgyűk megjelenéséig – oltalmazta. A balkáni provinciák elleni újabb támadás (422) után Ruga hun nagykirály átteszi a Hun Birodalom székhelyét a Köröstől délre fekvő Tiszántúlra (424). A következő év tavaszán az Aetius hatalomra segítő hun sereg már innen vonul Észak-Itáliába.

A hunok beköltözése a Kárpát-medencébe nem a magyarokéhoz hasonló honfoglalás volt, nem birkanyájak, gulyák és ménesek nyomában beköltöző nomád pásztorok szállásfoglalása, hanem egy fejedelmi és katonai központ stratégiai célokat követő előredobása. A hun köznép zöme, a hunok nagyállattartó gazdasági háttérrel továbbra is a Fekete-tenger északi partvidékét övező, az Al-Dunáig terjedő sztyeppéken-síkságokon maradt. A fiatal, erős férfiakból álló hadsereg elit alakulatai költöztek át a Nagyalföld déli felébe, majd 434 után a

Dunántúlra és a Bécsi-medencébe. Ruga nagykirály a Kárpát-medencéből indítja el második kelet-római háborúját, amelyet váratlan halála és az uralomváltás szakít félbe (434). Utódja unokaöccse, Mundzsuk fia, Bleda lett (*a magyar történelmi terminológia Bendegúzt és Budát emleget velük kapcsolatban*). Ő foglalta el a tiszántúli központi ordut (*táborvárost*), míg harcias öccse, Attila székhelye a mai Moldvát a Havasalföldtől elválasztó Bodza (*Buzau*) folyó völgyében volt. 435-ben a testvérek az al-dunai Margus (*ma Orasje Szerbiában*) közelében rendkívül előnyös békét kényszerítettek ki: ezzel indult meg a kelet-római aranyfolyam a hunokhoz. Azonban Bleda rögtön félredobja a margusi békeszerződést, amikor a Kelet-római Birodalom kétfrontos háborúba bonyolódik, keleten a perzsák, Szicíliában a vandálok ellen. A hun nagykirály átkel az Al-Dunán csapataival, és 440 őszétől kezdve sorra beveszi a birodalom erődvárosait. 441-ben Attila is támadást indít a Kelet-római Birodalom ellen.

A Gallipoli-félszigeten (*Chersonnesos*) vívott nagy csatában legyőzte a Szicíliából visszarendelt kelet-római sereget is (442), így Konstantinápoly kénytelen volt fegyverszünetet kérni. A győzelmek után kötött új békében Bleda a háromszorosára (*évi 2100 font aranyra*) emeli a kelet-rómaiak tributumát (*a békesség kedvéért fizetendő évi támogatást*), s még 6000 font egyszeri „*kárpótlást*” is kiharcolt. Ez a békekötés volt a hun katonai, politikai és gazdasági sikerek csúcspontja (443).

445-ben – az antik kortársak előtt homályban maradt belviszály során – Attila megölte Bledát, elfoglalta a tiszántúli királyi székhelyet, s a hunok egyeduralkodó nagykirálya lett. Attila szakított Bleda nyugati politikájával, s már uralma elején a Nyugat-római Birodalom ellen készülődött. Támadását a ravennai kormányzat csak Savia provincia (*a mai Észak-Horvátország*) önkéntes átengedésével és tetemes aranyfizetéssel járó „*főparancsnoki*” címmel tudta késleltetni (446). Ennek ellenére csak egy váratlan katasztrófa mentette meg Ravennát a háborútól.

447 januárjában földrengés döntötte romba Konstantinápoly falainak nagy részét, köztük a theodosiusi fal 57 tornyát. Attila haladéktalanul a Kelet-római Birodalom ellen fordult, ki akarta használni a váratlanul ölbe hullott lehetőséget. Első ízben vonultatta fel szövetségesként a gepidák, osztrogótok és más népek gyalogos hadait, emiatt azonban mozgása lelassult, s mire az útközben véres csatát is vívó serege Konstantinápoly alá ért, a főváros népe a falakat már helyreállította. Attila nem vállalkozott a város ostromára, hadaival Görögország irányába vonult, egészen a Thermopülai-szorosig, ahol végül is megállították. Bár a birodalom belsejéből visszavonult, hadait nem vonta ki a mai Észak-Bulgária és Észak-Szerbia (*Dacia Ripensis, Moesia Prima*) területéről. Emiatt a béketárgyalások évekig elhúzódtak. Az egyik kelet-római követséggel,

Maximinosz követ titkáráként, ekkor jutott el Attila udvarába Priszkosz rhétor is, akinek feljegyzéseiből megismerhetjük Attila udvarát és magát az uralkodót.

Mivel 449 őszén Attila már eldöntötte, hogy a Nyugat-római Birodalom ellen indít háborút, eltekintett még az élete elleni merénylet megtorlásától is, és 450 tavaszán megújította a 443. évi békét. A szerződés mégsem lépett életbe. A nyár folyamán balesetben elhunyt III. Theodosius császár utóda, a háborúpárti erők által trónra emelt Marcianus tábornok nem volt hajlandó ratifikálni, s az évi aranysegély kifizetését is megszüntette. Ezután Ravenna is beszüntette a fizetést, s ezt már Attila hadüzenetnek tekintette. Attila időközben a Honoria-ügybe is belebonyolódott: III. Valentinianus nyugat-római császár nővére, maga is címzetes császárnő, „*augusta*”, gyűrűt küldött Attilának, aki a menyasszonyt és „hozományként” Galliát követelte. Attila 451 tavaszán megindította a támadást, s gyors menetben áthatolva Germánián és Észak-Gallián a Liger (Loire) köhídját védő Aureliani (*Orleans*) erődvárosig hatolt.

Azonban Orleans alatt a hunok nem tudtak átkelni a Loire-n. Attila sietve visszavonult ellenfelei elől, akik azonban éppen akkor érték utol, amikor a hatalmas „*hun*” sereg a Szajrán készülődött átkelni. Attila hadai gepidákból, osztrogótokból, türingekből, hun-barát frankokból, rugiakból, herulokból, szkirekből, alánokból, szarmatákból és természetesen hunokból állottak. Tricassis (*Troyes*) városa előtt öt római mérföldre egy Maurica vagy Mauriacum nevű falu közelében csapott össze a két sereg. A jórészt barbár – köztük ugyanazon – népek csatája (*például a frankok mindkét oldalon harcoltak*) eldöntetlenül végződött, egyik fél sem tudta elfoglalni a másik táborát, ám ez a támadó számára a hadjárat céljának végleges meghiúsulását jelentette. Az ütközet a catalaunumi csata néven került be a történelemkönyvekbe.

A csata után Attila háborítatlanul vonult vissza a Rajnán át egészen a Tiszáig, ellenfelei is szétszéledtek.

452 tavaszán Attila és szövetséges hadai váratlanul Észak-Itáliára támadtak. Ostrommal bevették Aquileia városát, azonban a város alatt töltött hónapok megbosszulták magukat: a hadjárat kiteljesedésének idejére forró nyár lett. A gyilkolások nyomában kitört járvány és az éhség – hiszen az aratás elmaradt – visszavonulásra kényszerítette Attilát. Ezért fogadta kegyesen a Mincio folyónál a nyugat-római követséget, amelyet Avienus consul és Trigetius, Róma prefektusa vezetett, s ezért volt hajlandó fegyverszünetet kötni. Ennek a követségnek volt egyik tagja Róma püspöke, I. Leo pápa, aki a foglyok kiváltásáról tárgyalt Attilával.

A következő év elején Attila már a bosszúhadjáratra készülődött Marcianus császár ellen, amikor Ildikó germán hercegnővel töltött nászéjszakáján vérömlésben meghalt. Ünneppélyes temetésére sajátos ázsiai szertartások

kíséretében került sor (*tudjuk, hogy később hasonló szertartással temették el az ázsiai türk fejedelmeket*), majd „*a holttestet éjjel titokban a földbe rejtették*”.

Az utódlásért először Attila legitim fiai csaptak össze. A küzdelemből a törvényes örökös, Ellak került ki győztesen, de alaposan meggyengülve (454). Ezt használták ki Ardarik gepida király vezetésével a Kárpát-medencében lakó vazallus népek, s ligába tömörülve legyőzték Ellakot, aki maga is elesett a csatában. Megmaradt harcosai a moldvai-ukrajnai sztyeppékre vonultak vissza vagy kelet-római katonai szolgálatba szegődtek. Ezzel a Hun Birodalom letűnt, maguk a hunok s Attila fiai, Dengitzik és Ernak egy ideig még hallattak magukról. A hun uralom alól megszabadult népek hamarosan előzőnlőtték a római birodalmat, s befejezték az antik civilizáció elpusztítását, azt a pusztító művet, amelyet a valóságos rombolók krónikásai nyomán mindmáig egyedül a hunok számlájára szokás írni.

1. Az ószlávok

A szláv elnevezés valószínűleg a slovo (*szó, beszéd*) szóból ered. Eredetileg annyit jelenthetett, mint egy nyelvet beszélő emberek, akik egymást megértik, ellentétben a nmj vagy nmcy elnevezéssel, amelyet a szlávok a germánokra alkalmaztak, s amelynek jelentése néma.

A nyugatra kivándorló germánokat mindenütt nyomon követték a szlávok, s azokra a helyekre telepedtek le, amelyeket a germánok üresen hagytak. Miután a hunok elől menekülő gótok kiűrték Hermanarich birodalmát és a Római Császárság területére költöztek át, a szlávok tömegei egészen zavartalanul helyezkedtek el az egykori gót szállásokon. Az a hatalmas terület, amelyet birtokukba vettek, a Visztula torkolatától a Balti-tenger keleti csúcsáig, észak felé a mai Novgorodig, a Volga és a Dnyeper forrásáig terjed, keleten pedig majdnem a Donig húzódik. Déli határa lenyúlt a Kárpátokig, míg nyugaton a Visztula és az Odera határolták.

Midőn a szlávok mint nép feltűntek a történelem színpadán, két nagy törzsüket különböztették meg. A kisebbik, azaz keleti törzset antoknak, a nyugat felé eső nagyobbbat szlovéneknek (*szklavinoknak*) nevezték. A két törzs között a Dnyeszter volt a határ. Az antok elnevezést azonban a VI–VIII. században kizárólag csak a történetírók használták, s ez hihetőleg egyszerűen ragadványnév volt, amellyel idegenek ruházták fel ezt a törzset, mert később teljesen kiveszett a használatból. Annál erősebben tartja magát a szlovén név, amellyel még a XII. században az Ilmeny-tó körül élő szlávokat, illetve kezdetben a balkáni szlávokat nevezték.

Procopius leírása szerint a „szlávok mindnyájan magas termetűek és erős testalkatúak, hajuk színe vörhenyes. Falvaik kunyhók halmazából állottak, amelyek roppant térségeken szerteszét voltak szórva”. A községi és állami szervezet alapja a család volt. Az úgynevezett családközösség (*zadruga*), e tisztán szláv intézmény, olyan szövetség volt, amelyben több közeli rokon család közösen élt együtt a legöregebb családtag vezetése alatt, közösen dolgozott és közösen gazdálkodott. A legöregebbnek tisztét rendszerint vagy az apa, vagy a legidősebb férfi töltötte be, maga a közösség néha hatvan tagot is számlált. A családfő kormányozta a háztartást, kezelte a közös vagyont, osztotta szét a munkát s intézte az adásvételt. Ő volt a család papja is. Képviselte a családot a nyilvános gyűléseken, amelyeken az egyes törzseket, vagy az egész népet érintő ügyeket tárgyaltak. A családtagok közt teljes egyenjogúság uralkodott, s az a birtok, melyből a család élt, közös tulajdon volt, amelyet minden tag egyforma joggal használhatott. Több, egyes telepen lakó családi szövetség alkotta a törzset; a vidék, amelyen egy törzshöz tartozó emberek laktak, volt a zsupa. A zsupa központját a grad képezte, amelyet mocsaraktól körülvevő helyen vagy nehezen hozzáférhető magaslatokon emeltek, s földből vert sáncokkal és sövénnyel erősítettek meg. Az egyes zsupák élén a zsupán állt, akit mindig egy családból választottak; ezekből a kiváltságos családokból fejlődött ki azután a szláv nemesség, amely eredetileg a germán hűbéri nemességgel csak öröklődő voltára nézve egyezett. A zsupák közös ügyeiben az összes zsupának gyűlése intézkedett.

A forrásművek számos ant uralkodóról is szót ejtenek, így Bozs, Ardagast és Musolij királyokról, Doborgast és Pirogast hadvezérekről.

Az antok és a szklavinok számos háborút folytattak Bizánc ellen. A VI. században a szlávokat már a Duna mentén találjuk. Az ún. balkáni háborúk során a bizánci császárok több alkalommal is engedélyezték a szlávok letelepedését a Balkán-félszigeten. Ioannes epheszoszi krónikáiról 585-ben így írt róluk: „... meggazdagodtak, van aranyuk és ezüstjük, méneseik és sok fegyverük. Megtanultak háborút viselni, jobban mint a rómaiak”.

588-ban a Fekete-tenger menti sztyeppéken az **avarok** jelentek meg, akik a szláv népeket mint szövetségeseiket, illetve katonai elővédet alkalmazták. Miután berendezkedtek a Kárpát-medencében, az avarok országukat minden oldalról körbetelepítették szlávokkal. Így kerültek szerbek, illetve szorbok Európa különböző területeire, így történhetett meg, hogy a horvátok a Kárpátokban, illetve az Adriai-tenger mentén is hazára találtak.

Fő foglalkozásuk a marhatenyésztés és a földművelés volt. A források szerint „bővelkednek marhában és gabonában, főként pedig kölesben és rozsban, amelyet garmadákba halmoznak.”

A szlávok kitűnő harcosok voltak. „*Jól el tudott rejtőzni valamely szikla hasadékaiban, ha kellett, hason csúszni a fűben, napokig elállani a vízben, iszapban, leguggolva s csak nádszálon véve lélegzetet; leshelyéről ellenfelére oly ügyesen és oly erővel rohant, mint a vadállat, melyet mintegy példaképiül választott. A szláv sereg cselből sokszor a zsákmányt valamely nyílt téren ott hagyta s az erdőbe vonult; de a mint az ellenség vigyázatlanul megmozdult, nyílsebességgel csaptak rá s leverték.*” A bizánci hadvezérek ezért azt javasolták, hogy a szlávokkal főleg télen érdemes harcolni, amikor lehullik a fák lombozata, mert ekkor kevésbé tudnak elrejtőzni. Elsősorban gyalogos harcosok, azonban egyes törzseik, mint a lengyelek és a horvátok jó lovasok hírében álltak.

Vallásukkal kapcsolatban kevés feljegyzés maradt fenn, többnyire a későbbi szláv népek vallási szokásaiból lehet azokra következtetni. Procopius krónikája szerint „*egy istenséget imádnak s azt, mint a villámok urát, minden lény kútfejének tartják; tiszteletére ökröket és másféle barmokat áldoznak. Ezenkívül tiszteletben részesítik a folyókat, nymphákat s más isteni lényeket, kiknek egytől egyig áldozatokat, gyakran emberáldozatokat is hoznak s ez alkalommal jóvendőt is mondanak.*”

Az avarok eredetéről mind a mai napig folyik a vita. A klasszikus álláspont szerint a belső-ázsiai zsuán-zsuannok utódai, őket 552-ben alattvalóik, a türkök fosztották meg hatalmuktól, előlük menekültek nyugat felé. A másik vélemény szerint a mai Afganisztán területén élő heftalitákkal (*fehér hunokkal*) azonosak. A legújabb nyelvészeti kutatások arra hajlanak, hogy az európai avarok között mindkét nép töredékei lehettek. Ezt a véleményt látszik alátámasztani a régészet is, hiszen a legkorábbi avar temetkezési szokások egy része (*külön gödörbe temetett lószerszám, ezüst korsók, csücskös edények*) Belső-Ázsia felé mutat. Az előkelők kettős öv viseletének, arany és ezüst lemezekkel borított kardjainak, páncéljainak, nagygömbös fülbevalóinak, szürke korsóinak előzményei Közép-Ázsia pusztáiról ismertek.

Első követeik 558-ban jelentek meg Bizáncban, ahol az emberek igencsak megbámulták színes szalagokkal díszített hosszú varkocsaikat. Még csak nem is sejtették ekkor a bámészkodók, hogy hányszor látják viszont őket kalandozásaik során, s 626-ban a fővárost, Bizáncot kell védeniük az ostromló nomádokkal szemben. Ám ekkor még a szövetségesek sorába kerültek, és évi ajándékot kaptak. Egy ideig teljesítették is szövetségesi köteleességüket, sorra verték le Bizánc ellenségeit: a kutrigurokat, az utigurokat, szaragurokat és szabiurokat (*a hun birodalom maradványait*). E győzelmek azonban nemcsak a birodalomnak, hanem az avarok akkori urának, Bajánnak is „*jól jöttek*”. A legyőzött népeket besorolta segédsapatai közé, s így jelentősen megerősödött.

Az 560-as évek elején már az al-dunai síkságon nomadizáltak. 567 elejére azonban a helyzetük itt is tarthatatlanná vált. A rettegett türk seregek ugyanis átkeltek a Volgán, ezzel közvetlenül „elmenekült rabszolgáik” nyomába értek. Egyre kézzelfoghatóbb közelségbe került a türk kagán fenyegetésének beváltása, hogy „lovaik patáival fogják eltaposni” őket. A bizánciak is felmondták a korábbi szövetséget, sőt egy erős határázárral egyértelműen Baján tudomására hozták, hogy a birodalom területén semmi keresnivalója sincs. Ebben a kétségbeejtő helyzetben kapta a kagán a longobárdok ajánlatát (*a germán eredetű nép a Dunántúlon telepedett le, s állandó háborúságban volt szomszédaival, a gepidákkal*). A szövetség fejében Baján a gepidák országát kérte, no meg elhullott állatai pótlására a longobárd állatállomány tizedét. Feltételeit a longobárdok elfogadták, így az avarok 567 tavaszán átkeltek a Kárpátokon, s a longobárdokkal közösen megsemmisítették Gepidiát. 567 húsvétja után - a szövetségesből kellemetlen szomszédná lett avarok elől ekkor vonulnak a longobárdok Itáliába - a Dunántúl is uralmuk alá került.

Az 568-tól 626-ig tartó időszakot az avar-bizánci háborúk jellemzik. A megújuló hadjáratok eredményeként 584-ben Baján elfoglalta a legfontosabb Duna menti bizánci hídfőállást, Sirmiumot is.

A hadjáratok közötti békeévekben hatalmas ajándékokkal igyekezett Bizánc biztosítani az avarok jóindulatát. Az ajándék nagysága elérte a 100 000, majd a 200 000 arany solidust. Ilyen hatalmas összeget Attila óta nem fizetett a Birodalom senkinek.

A harcok 626-ban tetőztek. Egyik oldalról a perzsák, a másikról az avarok támadták a Birodalom fővárosát. Az ostrom azonban augusztus 10-re összeomlott, s vele együtt a korai avar birodalom tekintélye is a mélypontra süllyedt, mind az alattvalók, mind Bizánc szemében. A bajt még belső válság is tetézte. Meghalt a kagán, s a trónt az egyre jobban megerősödő bolgár csoportok is maguknak követelték. Véres harcban ugyanis sikerül a bolgárokat leverni, de ez a győzelem a legfontosabb segédnéptől fosztotta meg az avarokat. Közben fellázadnak ellenük szláv alattvalóik is, s fejedelmük, Kuvrát vezetésével lerázták nyakukról az avar igrát.

A korai avar kaganátus ezzel a Kárpát-medence területére szorult vissza. Az újabb kutatások szerint nyugat felé egészen a Balaton vonaláig óriási lakatlan gyeptűt hagytak maguk és a szomszédos szláv népek között.

A birodalom ismételt területi növekedése a 670–680-as évek után következik be. Ekkor egy új keleti lovasnép költözött a Kárpát-medencébe. 669-ben meghalt Kuvrát, s negyedik fia Kuber népével az avar kagán alattvalója lett. Testvérei közül a legidősebb helyben maradt, a második észak felé húzódott, s a későbbi volgai bolgár birodalom megalapítója lett. A harmadik 680-ban az Al-Dunához

vonult, a mai Bulgária alapítóját, megteremtőjét láthatjuk személyében. A kagán okulván a 630-as eseményekből Kubert – népéről leválasztva – kinevezte Pannónia alkirályának, alárendelve az egykori bizánci hadifoglyok utódait. Minden „*óvintézkedés ellenére*” Kuber fellázadt az avar uralom ellen, s kíséretével, valamint a bizánciakkal több győztes csata után Thesszaloniki környékére vonul, ott is hal meg a VIII. század első éveiben.

A korai bolgár állam megalakulása elvágja a Kárpát-medencét Bizánctól. Ennek egyik következménye az lesz, hogy az írásos források többé nem szólnak Avarországról. A nyugati évkönyvekben is csak igen szórványos utalásokat találunk a VIII. század történetére vonatkozóan. Így a VIII. század történetének forrásanyagát a régészeti ásatások adják. A 670–680-as nagy változások után alig néhány évtizeddel egy „*nagyon egységes*” régészeti kultúrát látunk viszont, mely minden korábbi emléket magába olvasztott. Ugyanakkor teljesen eltér, mind a korai avar, mind Kuber népének emlékanyagától. Az övdíszeken, a szíjvégeken mesés állatalakok (*griffek-oroszlánok*) mellett már a kezdetekkor is ott van a VIII. század közepére mindent elborító inda motívum.

A század kül- és belpolitikájára a „*békés tespedés*” volt jellemző. Avaria határai a VII. század végén állandósultak. 791-ben találkozunk velük újra, amikor Nagy Károly, a frankok későbbi császára „*szent háborút*” indított ellenük. A „*casus belli*” a frankok elutasított határkövetelései voltak. Az itáliai frank sereg augusztusban lépte át a határt, s őket követte a főszerep Károly vezetésével szeptember elején. A karoling sereg akadálytalanul hatolt át a gyepon. Avarokkal a Bécsi erdőnél találkozottak, akik egy hevenyészett erő mögött próbáltak ellenállni. Az eredmény az avar védősereg megsemmisülése volt. Ezután az avar hadvezetés taktikát változtatott. Maga mögött mindent felégetve, a vizeket megmérgezve vonult vissza. A taktika eredményesnek bizonyult. Károly az őszi esők, a fáradó hadsereg, az elhullott állatok ezreit látván visszavonult. S hiába zengték a bajor évkönyvek világraszóló diadalát, az avar haderő gyakorlatilag érintetlen maradt. A végső bukás csak négy év múlva következett be. Ekkor véres belháborúban a kagán és a jugurru (*a második avar főméltóság*) ütköztek össze. Ebben a harcban megsemmisült az avar hadsereg színe-java, meghalt a kagán is. A tudun (*a nyugati országrész ura*) 895 végén Achenben felkereste Károlyt, felajánlotta országrészét és megkeresztelkedett. Ezzel egyidőben Erik friauli herceg lovascsapatával az „*avar birodalom*” szívéig hatolt, kirabolta a Duna-Tisza közén elhagyatottan, védelem nélkül álló kagáni székhelyet. Az állapotokra jellemző, hogy zsákmányával – jórészt arannyal és ezüsttel megrakott társzekerekkel – egyszerűen kilovagolt az országból. Ezután Károly fia egy utolsó hadjáratral „*befejezett ténnyé*” tette Avaria meghódítását. Ő is eljutott a kagáni székhelyig, s teljesen lerombolta azt. A Dunántúlt ezután

a Frank Birodalom örgrófságává szervezték meg, Avarország keleti felét pedig Krum bolgár kán hódította meg, s tette gyéren lakott pusztává 804-ben.

2. A varégek (ruszok)

A mai Dánia, Norvégia, Svédország és később Izland területe volt a lakhelyük, tehát északon éltek, ezért északi embereknek, normannoknak (*nord – észak*) is nevezték őket. A kalandozó, portyázó északiakat az akkori Európában viking néven ismerték. Kelet-Európában a varég (*varjag*) megnevezést ismeri a történetírás.

A vikingek kőfalakból épült, alacsony házakban éltek, amelyekhez fürdőkamrát és marhaistállót építettek. Főleg állattenyésztéssel és növénytermesztéssel foglalkoztak, de kereskedtek is, mivel az északi tájakon nem tudtak megtermelni mindent, amire szükségük volt.

Az öltözköik egyszerű vászonból és bőrből készült. A férfiak combközépig érő zekét viseltek, amelyet övvel „*karcsúsítottak*”, ehhez szűk, rövidnadrág-félét hordtak. Az asszonyok földig érő, redőzött vászoninget, erre hosszú, ujjatlan kabátot vettek fel, ezt két melcsattal erősítették a ruhához. A férfiak és a nők egyaránt kedvelték az arany és ezüst ékszereket, láncokat, gyűrűket, homlokpántot viseltek, sőt mindkét nem kenőcsökkel ápolta a bőrét. Az asszonyok festették a szemüket, sőt néha a férfiak is...

Az északi népek hiedelmeiről, szokásairól néhány írásos emlék is fennmaradt. A településről településre járó szkaldok (*a regösökhöz hasonló énekmondók*) szájhagyomány útján terjedő mondákat közvetítettek, ezek egy részét az úgynevezett rúnajelekkal írt feljegyzésekből ismerjük. A rúnairás az ősi magyar rovásírásra emlékeztető, metszett vonalakból áll. A vikingek fő eposza az Edda, amelyben a világvégét is megjósolják; de azért reménykednek az új életben:

„A sötét sárkány lenn repül a mélyben.
A fekete szakadékok fénylő kígyója
Most elmerül. Megjavul a gonosz.
A távoli jövőben öröm pezseg.”

A népesség kis töredéke, a fegyverforgató férfiak egy része kalandozott a világban – ugyanúgy, mint a magyarok tették. Ők azonban sebes járású hajóikkal hasították a tengerek és a folyók vizét – ebben az időben csak a vikingek építettek ilyen hajókat. 40–45 méter hosszú, tölgyfából épült vízi járművek voltak ezek,

amelyeket legalább 30 pár evező hajtott, középen lévő árbocukon egy négyszög alakú vitorla feszült a szélnek. A harcosok maguk eveztek, a kormányvezőt a hajótat jobb oldalára szerelték, ezért nevezik a hajó jobb oldalát mindmáig kormányfélnek. A hajó orra és tatja egyformán volt kiképezve, ezért rendkívül gyorsak és mozgékonyak voltak, fordulás nélkül percek alatt tudtak irányt változtatni. A hadihajók orrát és tatját sárkány- vagy kígyófejekkel díszítették, ezzel rémisztgették az ellenséget, azaz a szembejövő hajókat. A sárkányos hajók nagy veszedelmet jelentettek Anglia számára is. Állandó betörésekkel zaklatták a városokat, de tulajdonképpen nekik köszönhető a később világhírűvé vált angol tengeri haderő létrejötte is.

Anglia lakossága fellélegezhetett: az északi népek figyelme a Frank Birodalom felé fordult. Felhajóztak a Szajrán és elfoglalták Párizst. Nemcsak meghódították a gazdag területeket, de volt, aki le is telepedett. Rollo viking vezér szerződést kötött Együgyű Károly francia királlyal: a normannok megkapták a mai Normandia északi részét, a normann hercegek pedig névleg a francia király hűbéresei lettek *(most már ők védtek a partvidéket a többi vikinggel szemben)*.

A gyorsjáratú hajók azonban nemcsak rablás céljából keltek útra, hanem kereskedőkkel a fedélzetükön messzi tájakra is eljutottak. Lehajóztak a Néva torkolatáig, itt a hajókat lapos kerekeken gördülő tákolmányokra helyezték és fáradságos munkával egészen a nagy folyókig, a Donig, a Dnyeperig vagy a Volgaig gördítették. Itt újra vízre bocsátották a hajókat, eljutottak a Fekete- és a Kaszpi-tengerig, innen az akkori világ leggazdagabb városai, Bagdad és Konstantinápoly felé indultak. Árjuk a déli területeken szívesen fogadott nemesprém volt, cserébe kínai selymet és fűszereket vásároltak, amelyek viszont északon bizonyultak kelendő árucikknek.

A varégek *(a mai svédek ősei)*, ahogy ezen a tájon őket nevezték, le is telepedtek a szlávok között, sőt egyikük Rurik *(illetve testvérei: Truvorg és Szineusz)* nevéhez fűződik a keleti szláv állam megalapítása is. Valami hasonló történhetett, mint mikor a frankok meghódították Galliát, s később beleolvadtak az óslakosságba.

Rurik és társai hatalomra kerülését a Régmúlt idők krónikája *(Poveszt vremennih let)* ekképpen meséli el: „A 6367. (859.) évben. A tengerentúli varégek adót szedtek a csúdoktól meg a szlovénektől, meg a merjáktól, meg az összes krivicstől.

A 6370. (862.) évben. Elűzték a varégeket a tengeren túlra, és nem fizettek adót nekik, és a maguk urai voltak, és nem volt közöttük törvény, és nemzetség nemzetség ellen támadt, és viszálykodás volt közöttük, és harcot kezdtek egymás ellen. És azt mondták maguknak: „Keressünk magunknak fejedelmet, aki uralkodjon fölöttünk és törvény szerint ítéljen.” És elmentek a tengeren túlra a varégekhez, a ruszokhoz. Azok a varégek ruszoknak nevezettek, ahogy

mások svédeknek, mások pedig normannoknak és angloknak, ismét mások meg gotlandiaknak, – íme így neveztettek ezek. Azt mondták a ruszoknak a csüdök, a szlovének, a krivicsek meg a veszek: „Földünk nagy és bőven termő, de nincs rajta rend. Gyertek uralkodjatok és birtokoljatok bennünket.” És felkerekedett három testvér a nemzetségével és magukkal hozták valamennyi ruszt, és megérkeztek, és a legidősebb, Rurik Novgorodba ült be, a másik, Szineusz Beloozeróba, a harmadik, Truvor pedig Izborszkba. Két év múlva pedig meghalt Szineusz meg a fivére, Truvor. És az egész hatalom egyedül Rurik birtokába került, és ő az emberei között szétoztotta a városokat – ennek Polockot adta, annak Rosztovot, amannak Beloozerót. A varégek ezekben a városokban jövevények, az őslakosok Novgorodban a szlovének, Polockban a krivicsek, Rosztovban a merják, Beloozeróban a veszek, Muromban a muromák, és mindezek fölött Rurik uralkodott.”

A viking korszak lassan véget ért, a kalandozók letelepedtek, a kis települések városokká terebélyesedtek, államok alakultak, a pogány vikingek felvették a kereszténységet, de nem tűntek el nyomtalanul a múlt ködében. Ők voltak az elsők, akik egyidejűleg kereskedve és hódítva végigkalandozták a világot, mintául szolgálva az újkor európai kereskedőiknek.

A 10. század végén létrehozták a Rusz Kagánságot, amelynek fővárosa Novgorod volt, déli felének központja pedig Kijev lett.

Az eredeti őslakosságról, a szlávokról az egyik arab utazó, Gardizi így ír:

„A magyarok (állandóan) legyőzik azokat a szlávokat, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszer-adókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket mint foglyaikat. Meg-megrohanják a szlávokat (és oroszokat), és addig mennek a parton, amíg a bizánciak országának egy kikötőjéhez nem érnek, amelynek K.r.kh (Kercs) a neve.

Amikor a magyarok Kercsbe érnek, az elébük menő bizánciakkal vásárt tartanak. Azok (a magyarok) eladják nekik a rabszolgákat és vesznek bizánci brokátot, gyapjúszőnyegeket és más bizánci árukat.

Állandóan portyára mennek a szlávok ellen. A magyaroktól a szlávokig tíznapi járóföldnyi út van. A szlávok országának határvidékeihez közel egy város van, amelyet Wán.t.j.t.nak hívnak. Pusztaságokon át és úttalan földeken, valamint forrásokon, vizeken és fával sűrűn benőtt részekeken megy át az ember, amíg el nem érkezik országukba. A szlávok országa lapályos. Fás helyekben is gazdag, és ők ott laknak. Szőlők és vetéseik nincsenek. Bödönhöz hasonló, fa (törzsből) készült (kaptárai) vannak, amelyekben odú (van kivájva) méheik és méz számára. Az ő nyelvükön ezeket u.l.j.s.dzs-nek nevezik. Minden kaptárból tíz ibrik mézet gyűjtenek. A disznót úgy legeltetik náluk, mint a juhokat.

Ha meghal náluk valaki, tűzben elhamvasztják. Asszonyaik pedig, amikor meghal valakijük, késsel vagdossák meg kezeiket és arcukat. Miután

elhamvasztották a halottat, másnap összeszedik hamvait arról a helyről, és egy urnában egy dombra teszik. Mikor azután egy év már elmúlt a haláleset óta, vesznek húsz bödön mézet, esetleg kevesebbet vagy többet is. Azután elviszik arra a dombra. Ott összegyűlik a halott házanépe, esznek, isznak, majd utána hazamennek.

Ha a halottnak három felesége volt, s az egyik azt állítja közülük, hogy ő szerette (a legjobban), akkor vesz két fát és felállítja őket a sír mellett, majd a tetejükre keresztbe is tesz egy fát, amelynek a közepére egy kötelet akaszt. Egyik végét egy széken állva a saját nyakára erősíti. Ekkor elveszik alóla a széket és ő felakasztva marad, amíg meg nem fullad és meg nem hal. Amikor meghalt, (testét) tűzbe vetik és elhamvasztják. Mindannyian tűzimádók.

Vetésük legnagyobb része köles. Amikor eljön az aratás ideje, vesznek egy merítőkanál kölest, majd az ég felé emelik és ezt mondják: "Oh, isten! Te adod nekünk a mi mindennapi kenyerünket. Tedd tökéletessé számunkra adományodat!"

Különbözőfajta lantjaik, tamburáik és furulyáik vannak. Furulyáik két könyök hosszúak, lantjukon nyolc húr van.

Italuk mézből készült. Mialatt halottaikat elhamvasztják, zenélnek. Azt mondják, ezzel adnak kifejezést örömüknek afölött, hogy kegyelmébe vette őt az úr.

Teherhordó állatuk csak kevés van, hátsólovak pedig csak az előbb említett férfinak vannak.

Fegyverzetül csak hajítódárdákat, pajzsokat és lándzsákat használnak, egyebet nem. Főnökük neve Szúbandzs. Neki engedelmeskednek, és az ő parancsait követik. (A Szúbandzs) lakhelye a szlávok országának közepén van. A leghíresebb közöttük az (az) említett férfiú, akit a „főnökök főnöke”-nek hívnak, s akinek a neve: Sz. w.jj.t.b.l.k. Ő magasabb rangban van, mint a Szúbandzs, az utóbbi az ő helyettese. Ennek a királynak lovai is vannak, és csak olyan ételekkel él, amelyeket azoknak a tejéből készítenek. Igen szép páncéljai vannak, erősek és értékesek. Annak a városnak a neve, amelyben él: Dzs.r.wáb. Havonként háromnapos vásárokat tartanak ott, amelyeken adnak és vesznek.

Országukban olyan erős hideg uralkodik, hogy az emberek föld alatti barlangokhoz hasonló (üregeket) ásnak, amelyeket olyan fafödéllel látnak el, mint a keresztény templomok teteje, azután földdel beborítják. Ezekbe megy ki-ki egész családjával. Visznek magukkal tűzfát és néhány követ, azután mindaddig tüzelnek ott (a kövek alatt), amíg a kövek forróvá nem lesznek és meg nem vörösödnek. Mikor a kövek a legforróbbak lesznek, vizet hintenek rájuk, hogy szétterjedjen róluk a (forró) pára, és betöltse az egész házat. Akkor levetik

ruháikat, és ebben a házban maradnak egészen tavaszig. (Valószínűleg az utazó a gőzfürdőt láthatta, s azt gondolta tévesen lakóháznak.)

A király évenként adót szed tőlük olyan módon, hogy mindenki, akinek egy leánya van, egy díszes leányruhát ad évenként; ha fia van, akkor egy fiú-díszruhát kell adnia; ha nincsenek gyermekei, akkor felesége vagy szolgálója díszes ruháiból ad egyet.

Ha elfognak egy gonosztevőt országában, a király vagy megfojtatja, vagy Dzs.j.rá-ba, országának legtávolabbi tartományába küldi.”

VI. FEJEZET. ÉRDEKESSEGEK A TÖRTÉNELEM TÁRGYKÖRÉBŐL

1. Nők a világtörténelemben

Sokan azt hinnék, hogy igen kevés nő uralkodott a történelem folyamán, s talán csak az angol királynők jutnak az eszünkbe. De ha alaposabban utánanézzünk, igencsak elcsodálkozunk az uralkodónők nagy számán: a ma uralkodókkal együtt ez eléri a 107-et.

Itt egy kis statisztikát szeretnék a tisztelt olvasó elé tárni: az uralkodónők számát tekintve az első helyen Nagy-Britannia és Japán osztozkodik 7-7 királynővel, illetve császárnővel. 6 királynővel a kis pireneusi Navarra büszkélkedhet. A harmadik helyen 5 királynővel a keresztetek állama, a Jeruzsálemi Királyság áll. 4-4 uralkodónővel dicsekedhetnek: az ókori Egyiptom, a Bizánci Birodalom, az Orosz Birodalom és Artois grófság.

A leghosszabb idejű nőuralom Hollandiában van, ahol a dinasztia nőtagjai 1890-től folyamatosan (azaz 109 éve) uralkodnak.

Az uralkodónők többsége hosszú ideig uralkodott, ezek közül választottam ki a tíz elsőt:

Eleanor (1137 - 1204 Aquitaniai Hercegség, 67 év)

Viktória (1834 - 1901 Nagy-Britannia, 64 év)

Vilhelmina (1890 - 1948 Hollandia, 58 év)

II. Ezsébet (1952 - Nagy-Britannia, 58 év)

Esmerind (1196 - 1247 Luxemburg Hercegség, 51 év)

Johanna (1355 - 1404 Brabant Hercegség, 49 év)

III. Salote (1918 - 1965 Tonga, 47 év)

I. Erzsébet (1558 - 1603 Anglia, 45 év)

Charlotte (1919 - 1964 Luxemburg Nagyhercegség, 45 év)

Mária (1777 - 1816 Portugália, 39 év)

A listavezető Eleanorak kalandos élete volt: előbb VII. Lajos francia király felesége lett, s elkísérte férjét a keresztes hadjáratokba is. Majd tőle elválva feleségül ment Henrik anjoui és mainei grófhhoz. Henrik anyai örökségként megkapta Normandiát és az angol koronát. Az ifjú ara egész Délnyugat-Franciaországot vitte hozományként a házasságba. Eleanor gyermekei is híres emberekként vonultak be a történelemben: ifj. Henrik király, aki fiatalon meghalt *(az ő özvegyét vette feleségül III. Béla magyar király)*, I. (Oroszlánszívű) Richárd király, Geoffroy bretagnei herceg, I. (Földnélküli) János király. Eleanor királyné

túlélte valamennyi gyermekét, s még megélhette, hogy unokáját, Kasztíliai Blankát feleségül adhatta első férje unokájához, VIII. Lajos francia királyhoz, s így dédanyja lett IX. (Szent) Lajosnak.

Azonban senki sem lett olyan híres a történelemben, és senkiről nem készült annyi film, mint a makedón Ptolemaiosz dinasztiából származó **VII. Kleopátra** Philopatorról (i. e. 51-30). Ki is volt ez a nő?

XI. Ptolemaiosz király második lányaként született i. e. 69-ben. Apja halálakor, i. e. 51-ben lépett trónra öccsével XIII. Ptolemaiosszal együtt, akinek feleségül szánták *(a testvérházasság igen gyakori volt a Ptolemaidák között, így kerülték el a birodalom felosztását)*. Egy udvari összeesküvés, amelyet öccse nevelője szervezett, megfosztotta hatalmától és száműzte. Kleopátra azonban felhasználta C. J. Caesar alexandriai tartózkodását, és segítségével visszaszerezte a trónt. A királynő Caesar kedvese lett, egy fiút, Caesariont szült neki, majd követte Rómába, ahol a diktátor szobrot állíttatott neki családja ősanya, Venus Genetrix templomában. Caesar halála után visszatért Egyiptomba, de hamarosan ismét a világtörténelem színpadára lépett. 41-ben Tarsosban megismerkedett M. Antoniuszal, a keleti triumvirrel, akit teljesen elbűvölt. A római államférfi feleségül vette a királynőt, s hozzáfogott hatalma kiépítéséhez. Emiatt került összeütközésbe Octavianussal, a nyugati triumvirrel. Az actiumi vereség után, amely Octavianus javára billentette a hatalom mérlegét, Antonius visszatért Egyiptomba, s Kleopátra hamis halálhírére öngyilkos lett. Mivel Egyiptomot Octavianus elfoglalta, a királynőre igen megalázó sors várt volna: mint fogolynak végighaladni Octavianus diadalmenetében. Kleopátra a halált választotta. A legendák szerint királyi díszbe öltözött, áldozatot mutatott be elhunyt férje emlékének. A halál egy uraeus kígyó képében jött érte, amelyet egy paraszt csempészett be a palotába egy kosár füge között *(ez a kígyó ékesítette a fáraók koronáját is)*.

A római diadalmenetben így csak egy róla készült képet vittek körbe. Nem mindennapi egyéniség volt, s ez a tény az octavianusi-augustusi negatív propaganda ellenére mind a történelemben, mind a költészetben fennmaradt. Plutarchos, a kor egyik legnagyobb életrajzírója így emlékezett meg róla: „*Hatalma és dicsősége nagyobb volt minden korabeli királynénál.*” Nemcsak szép asszony volt, hanem bölcs uralkodó is, országa minden népe, valamint a szomszéd népek nyelvét is beszélte, pedig királyi elődei még azt a fáradságot sem vették maguknak, hogy megtanulják Egyiptom bennszülött lakossága nyelvét, sőt egyesek még a makedónt is elfelejtették.

Nők voltak egy-egy háború kiváltó okai is. Gondoljunk csak a mitológiai spártai **Szép Heléna** elrablására, illetve az ezt követő akhaj-trójai háborúra, amelynek eredményeként Tróját, a „*Fekete-tenger kapuját*” lerombolták. Mint

Schlimann ásatásai bebizonyították, Trója tényleg létezett, bár a háború nem Heléna, hanem a kereskedelmi utak ellenőrzése miatt tört ki.

Egy-egy dinasztia nőtagjai különösen kitűntek uralkodási képességeikkel. Ilyenek a Normandiai- és az Anjou-ház királynéi, illetve királynői. Nemcsak uralkodni, de házasodni is jól tudtak. Így például I. Henrik angol király és normandiai herceg egyetlen leánya, **Matilda** feleségül ment legveszedelmesebb szomszédjához, IV. (Szép) Gottfriedhez, Anjou és Maine grófjához. Gyermekeik, a Plantagenet-dinasztia néven híresültek el Európában (*a jelző a gróf által a kalapja mellé tűzött rekettyeágra utal*).

Az Anjou-dinasztia a keresztes hadjáratok révén a Közel-Keletre is eljutott. Gottfried apja, V. Fulkó felesége halála és az Angers városa lakóival folytatott háború után fiára hagyta birtokait, és vezekelni a szentföldre indult. Igaz, nem zarándoklat, hanem házasság lett a dologból, tudniillik feleségül vette Melisendet, II. Balduin jeruzsálemi király lányát, s megalapította a jeruzsálemi királyok dinastiáját. Jeruzsálemben több királynő is uralkodott, így **Melisend** (1131-1152), **Sybilla** (1186-1190), **I. Izabella** (1192-1205), **Mária** (1205-1212), **II. Izabella** (1212-1228). Igaz, az állandó háborúk miatt a királynők csak névleges uralkodók voltak, a tényleges uralmat a régensek, illetve a rendek által kijelölt házastársaik gyakorolták. Így például I. Izabellának a királyság előkelőinek nyomására négyszer is férjhez kellett mennie. Férjei: ... I. Montferrati Konrád, I. Champagnei Henrik, Lusignani Aimery.

Az angol-francia százéves háborúnak is nő volt az oka, név szerint **Izabella**, „*Franciaország nőstényfarkasa*”, IV. Szép Fülöp francia király lánya. Miután testvérei (*mindhárom francia király lett*) törvényes fiú utódok nélkül haltak meg, Izabella fia, III. Edward angol király számára követelte a francia koronát. Az ország pairjai (*a korona fő hűbéresei*) azonban IV. Fülöp öccse, Károly, Valois grófja fiát választották VI. Fülöp (1328–1350) néven királyukká. A francia királyság jogtudósai az angol trónkövetelő érveit „*leszerelendő*” előkerestek egy száli frank törvényt, amely csak a fiúági örökösödést teszi lehetővé (*csupán azt a tényt felejtették el, hogy a franciák nem a száli, hanem a ripuarii frankoktól származtak*), azzal érvelve, hogy „*a Francia Királyság van olyan nemes, hogy ne kelljen asszonyhoz folyamodnia*”, azaz a „*liliomok (a francia királyság szimbólumai) nem fonnak*”.

A bizánci Makedón-dinasztia utolsó uralkodói is nők, **Zoe** és **Theodóra** császárnők, VIII. Konstantin lányai voltak. Zoe társuralkodóként 1028-1050 között ült a bizánci Oroszlántrónon, míg önálló császárnőként mindössze egyetlen évben, 1242-ben. Férjei: III. Romanosz, IV. Mihály, IX. Konstantin.

Az orosz császárnők uralkodásuk és nagy tetteik mellett elsősorban szeretőik (*hivatalos megnevezés szerint favoritjaik (kegyenceik)*) és viharos

magánéletük miatt szereztek világhírnevet. Közülök is kiemelkedik II. Katalin (*Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst*), aki uralkodása alatt több tucat kegyencet „fogyasztott” el. (*Egyik utolsó kegyence, Mamonov kerek negyven esztendővel volt fiatalabb a cárnőnél.*)

A magyar történelem mindössze két királynőt ismer: **Máriát** és **Mária Teréziát**.

2. Az Árpád-ház és a Kijevi Rusz dinasztikus kapcsolatai

Az Árpád-ház házasságkötései között első helyen a Rurik-dinasztia szerepel, 15 házassággal. A korábban egyenrangúnak tartott uralkodókról már IV. Béla fanyalogva emlékezik és királyi méltósága megalázásának tekinti, hogy két lányát (*Annát és Konstanciát*) rutén hercegekhez kellett feleségül adnia.

Az első házasságot a Rurik-ház leszármazottaival Taksony nagyfejedelem ismeretlen nevű lánya kötötte, akit a bolgárok ellen kötött szövetség zálogaként vett feleségül Szvjatoszlav nagyfejedelem (+972). A források szerint ebből a házasságból Jaropolk és Oleg született. A nagyfejedelem második házasságából származik I. (Nagy) Volodimir (+1015), a Kijevi Rusz megkeresztelője.

A dinasztikus kapocs második láncszeme I. Volodimir nagyfejedelem és Rogneda polocki hercegnő lánya, **Predszlava**, aki István király unokaöccse, **Vazul herceg** (*egyes források Szár Lászlónak említik*) felesége lett. Vazul így sógorságba került Bölcs Jaroszlav nagyfejedelemmel. Az István király ellen elkövetett sikertelen merénylet megtorlásaként Vazult megvakították, fülébe forró ólmot öntöttek. Hasonló sors várt fiaira is, akiknek menekülniük kellett. A történészek sokszor feltették a kérdést: miért éppen Kijevbe? A válasz egyszerű: nagybátyjuk, az Európa-szerte elismert uralkodó védelmet biztosíthatott számukra. Valószínűleg itt hajtotta keresztvíz alá fejét Endre, aki a Kijevi Rusz védőszentjéről, András (Pervozvannij – Elsőként Elhívott) apostolról kapta nevét. Font Márta pécsi történész véleménye szerint a kijevi keresztelkedés mellett szól a magyar nyelv névhasználata is: az András mellett az Endre forma is meggyökeresedett. A középkorban még felváltva alkalmazták, mára önálló keresztnévvé vált mindkettő. Az Endre változat levezethető a szláv Andrej hangalakból: a szóvégi „j” lekopott, a szókezdő szláv „a” pedig ajakréses képzésű hang, így közelebb áll a magyar „e”, mint a magyar „a” képzéséhez, emellett érvényesülhetett a magyar nyelv illeszkedési hangtörvénye is.

Tovább erősítendő a családi kapcsolatot **Endre** a keresztelkedést követően meg is házasodott; feleségül vette első fokú unokahúgát, **Anasztáziát**, Bölcs Jaroszlav és Ingegard svéd hercegnő gyermekét. I. Endre (1046-1061) és Anasztázia házasságából született Salamon király, Dávid herceg és Adelhaid hercegnő. A királyné jelentős szerepet játszott a magyar udvarban, része volt abban is, hogy sógora helyett kiskorú fia örökölje a trónt. A gyilkos testvérharcot követően gyermekeivel együtt a német-római birodalomba, IV. Henrik császár védelme alá menekült *(a korábban megkötött béke zálogaként Salamon eljegyezte a császár Judit nevű nővérét)*. I. Béla halálos kimenetelű balesetét követően *(a dömösi országgyűlésen a királyra „rászakadt” a trónmennyezet)* Anasztázia német csapatokkal tért vissza Magyarországra, ahol egy ideig fia nevében is uralkodott. Jóvoltából került külföldre a kincstár egyik féltett kincse, az Attila-kard; a királyné hálából fia támogatásáért Nordeim Ottó bajor hercegnek ajándékozta *(jelenleg a kard a német-római császári koronázási ékszerek egyik darabja)*.

A magyar krónikákból Salamon trónra kerülését követően teljes egészében hiányzik Anasztázia anyakirályné személye. Igen meglepő az a tény is, hogy a fiatal király családtagjai helyett inkább tanácsosaira hallgatott, közülük is leginkább kegyencére, a Gutkeled nembeli Vid ispánra. Pedig valószínűleg édesanyja nővérehez, Anna francia királynéhoz hasonlóan magas szintű kolostori oktatásban részesült. Így eshetett meg, hogy Salamon nem elégedett meg királyi hatalmával, és haddal támadt az ország harmadrészen uralkodó unokatestvérei ellen. Sajnos a hadiszerencse nem pártolt mellé. Lengyel és morva segítséggel a hercegek Mogyoródnál megverték a király seregét. Salamon családjával együtt a nyugati határszélen, Moson várában húzta meg magát. Sógora, IV. Henrik császár egy ideig még támogatta, de később ő maga is harcolni kényszerül koronája védelmében VII. Gergely pápával.

A Képes Krónika itt emlékezik meg utoljára Anasztázia királynéről. A történet szerint Salamon egyszerű páncélban gyakran vívott párviadalokat a vár alatt állomásozó hercegi sereg katonáival. Egy alkalommal az ugyancsak „*inkognitóban*” járó László herceggel került szembe és megfutamodott. A dühét családján próbálta levezetni, s amikor is édesanyja felvetette, hogy sorsát magának és tanácsadóinak köszönheti, kezét emelt rá, csak felesége, Judit közbelépése mentette meg attól, hogy megüsse.

Salamon bukását követően valószínűleg Magyarországon maradt, és valamelyik általa alapított görögkeleti bazilita kolostorban élte le utolsó éveit.

Bölcs Jaroszlav halála után a Kijevi Rusz elindult a feldarabolódás és az anarchia útján. A tanulmány további részében számos kijevi nagyfejedelemmel találkozunk majd, többségük testvérek, illetve unokatestvérek. Ennek az az oka,

hogy Bölcs Jaroszláv a Rurik-ház szokásaihoz híven felosztotta az országot hat fia között. Mindegyik saját országrészt kapott és lényegében független volt. Az ország egységét a nagyfejedelmi cím és az ehhez kapcsolódó Kijevi székhelyű fejedelemség hivatott jelképezni, amelyet mindig az idősebb testvér birtokolt. Az öröklés rendje szerint a legidősebb halála után az őt követő testvér, unokatestvér került a nagyfejedelmi trónra, míg korábbi, rangban következő fejedelemségben ifjabb testvére követte. Így egy-egy Rurik-házi nagyfejedelem halálát követően megindult a „*nagy népvándorlás*”. A káoszon egy ideig II. Vlagyimír (Monomach) nagyfejedelemnek sikerült erőt vennie, de halálát követően a Kijevi Rusz elsüllyedt a káosz mocsarában. Mivel az öröklődés szabálya változatlan maradt, a további nemzedékek még apróbb részfejedelemségekre aprózták fel az országot. Mindössze a halicsi és a volhíniai fejedelemségben sikerült központosított uralmat bevezetni, bár az előbbieket hatalmát alaposan próbára tette a hatalmas bojárság.

A hatalmas keleti szomszédal kötött dinasztikus kapcsolat következő láncszemét Salamon kijevi kapcsolatait ellensúlyozandó még valószínűleg maga I. Béla király alakította ki, amikor **Ilona** nevű lányát feleségül adta **Rosztjiszlav** fejedelemhez, Bölcs Jaroszlav unokájához, a halicsi fejedelmek első dinasztijának megalapítójához. Rosztjiszlav a magyarországi beharcokban sógorait támogatta, amit nagybátyja, Izjaszlav nagyfejedelem meg is torolt: kiűzte a volhíniai fejedelemségből.

A házassági diplomácia nagy mesterének Könyves Kálmán bizonyult, aki nagybátyja, László lányait adta feleségül. **Piroska**, a későbbi **Szent Eiréné I. Alexiosz** bizánci császár felesége lett, míg a fent említett Izjaszlav unokája, Jaroszlav volhíniai fejedelem a szent király **ismeretlen nevű lányát** (+1106) vette el. **Jaroszlav** a későbbiekben, miután a kijevi nagyfejedelmek elűzték birtokáról, magyar és lengyel segítséggel visszatért, azonban Vlagyimír városának ostroma alatt halálosan megsebesült.

Könyves Kálmán idejében veszi kezdetét az Árpád-házi királyok beavatkozása a Kijevi Rusz belviszályaiba. Ennek egyik oka az volt, hogy öccse, **Álmos herceg** feleségül vette Szvjatopolk nagyfejedelem lányát, **Predslavát**, a már fent említett Jaroszlav volhíniai fejedelem testvérét. Ezt ellensúlyozandó a korán megözvegyült **Kálmán** is a Kijevi Ruszban nézett körül ara után. Választottja Vlagyimír Monomach nagyfejedelem és Gitta angol hercegnő (*apja, az utolsó angolszász uralkodó a hastingsi csatában esett el*) lánya, **Eufémia** (+1139). A magyar udvarban a királynét házasságtöréssel vádolták és elűzték. Eufémia apja udvarában hozta világra fiát, Boriszt, aki mint trónkövetelő a 12. század folyamán több alkalommal is kísérletezett a trónra kerüléssel. Az Álmos-ági uralkodók korában írott krónikák rendre törvénytelennek említik Boriszt,

ugyanakkor sem a Német-Római Birodalomban, sem pedig Bizáncban nem adtak hitelt ennek, hiszen II. (Komnenosz) Ioannesz császár még unokahúgát is feleségül adta a trónkövetelőhöz, azaz elismerte jogos trónigényét.

Kálmán normann házasságából született **ismeretlen nevű** lányát a Rosztiziszláv-ágból származó **Volodimírko** halicsi fejedelem vette feleségül. A fejedelem sikeresen egyesítette a halicsi földeket, ebben gyakran sógora, II. István király segítségét is igénybe vette. A későbbiekben II. Géza idején ismét konfliktusba került a magyarokkal. A krónikák szerint halálát az okozta, hogy hamisan esküdött meg Szent István ereklyekeresztjére.

Volodimírko és a magyar hercegnő házasságából született Jaroszlav (Oszmomiszl) halicsi fejedelem.

Az Álmos-ágból származó **II. Géza** a kijevi nagyfejedelmi családot kiengesztelendő, illetve, hogy elejét vegye a trónkövetelő Borisz támogatásának, 1146-ban feleségül vette Msztiziszlav nagyfejedelem lányát **Eufrozínát**, Eufémia unokahúgát. Eufrozina Anasztázia mellett a magyar történelem másik meghatározó kijevi származású királynéja. A királyné 1130 körül született Nagy Msztiziszlav Harald (1076-1132) kijevi nagyfejedelem és Krisztina svéd hercegnő gyermekeként. II. Géza magyar királlyal kötött házasságából született III. István és III. Béla király, illetve Géza herceg. A házasság révén a magyar uralkodó több skandináv uralkodóval, a bizánci császár unokaöccsével, illetve a grúz cárral került sógorágba.

Az ambiciózus királynénak nagy része volt a magyar király és Komnenosz Andronikosz szövetségének megkötésében rokonuk Mánuel bizánci császár ellen. Miután a császár fegyverrel nem tudta térdre kényszeríteni Magyarországot, szerződéssel próbálkozott. Annak fejében, hogy Mánuel elismerte királyságát, a nem sokkal korábban trónra került **III. István** édesanyja és Lukács esztergomi érsek tanácsára beleegyezett, hogy öccse, Béla, Dalmácia és Horvátország hercege Konstantinápolyba kerüljön, mint a császár veje és trónörököse. Bizáncban **Béla** herceget Alexiosznak keresztelték és deszpoteszi rangra emelték.

Mivel időközben a császárnak fia született, megvonta Bélától trónörökösi rangját és lánya helyett sógornőjét, **Chatillon Ágnes**t adta hozzá feleségül. A magasán képzett Bélával a bizánci birodalom az egyik legjobb lehetséges császárárt veszítette el, aki elejét vehette volna a későbbi összeomlásnak.

1172-ben III. István utódok nélkül halt meg (*ő is, mint nagybátyjai, IV. István és II. László Lukács érsek „átkának” esett áldozatul*), így a magyar trón örököse Béla lett. De sem édesanyja, Eufrozina királyné, sem Lukács érsek nem látták szívesen a trónon. Az előbbi fiát, Gézát kívánta uralkodónak, míg

az utóbbi a görög neveltetésű Bélában az ortodox egyház hatalomra juttatóját látta. Béla a magyar előkelőkre és bizánci segédsapataira támaszkodva érkezett Magyarországra. Mivel Lukács érsek nem volt hajlandó megkoronázni, III. Sándor pápa utasítására a kalocsai érsek végezte el a szertartást *(a király diplomáciai érzékét mutatja, hogy a koronázás után oklevelet adott ki, amelyben kijelenti, hogy a királykoronázás joga továbbra is az esztergomi érseket illeti meg)*. A felkelést szító testvérét és édesanyját tisztes fogságba veti, majd mikor ismét szervezkedésbe kezdenek, Eufrozinára a barancsi bazilita kolostor cellája várt. Itt halt meg 1175 táján.

A következő, s egyben utolsó dinasztikus kapcsolat IV. Béla két lánya, illetve a Rurik-ház csernyigovi és halicsi ágai között alakul ki.

A csernigovi ág Bölcs Jaroszlav Oleg nevű unokájától veszi kezdetét. A család ötödik nemzedékéből származott **Rosztjiszlav** novgorodi, halicsi, illetve lucki fejedelem, aki 1244 körül feleségül vette IV. Béla magyar király **Anna** nevű lányát. A tatárjárást követően apósa ismét hozzá szerette volna segíteni Halics trónjához, viszont 1245-ben Jaroszlav alatt vereséget szenvedtek. IV. Béla más módon kívánta kárpótolni vejét. 1245-1251 között a beregi és a zempléni ispáni, 1251-től pedig haláláig a macsói és a boszniai báni tisztséget töltötte be. Közigazgatásilag az ország Száván túli területei tartoztak hozzá, sőt a nevéhez fűződik a kucsói, a sói és az ozorai bánágok létrehozása is. Az Anna hercegnővel kötött házasságából több gyerek is született: **Mihály** macsói és boszniai bán (+1269), **Béla** macsói bán és stájer herceg, **Kunigunda**, II. Premysl Ottokár cseh király felesége, **Agrippina**, Lesko lengyel herceg felesége, **Margit** apáca. Anna hercegnő beírta nevét a magyar történelembe. 1270-ben, apja IV. Béla halála után a királyi kincstárral együtt Prágába, vejéhez menekült. II. Ottokár a hosszas tárgyalások ellenére sem szolgáltatta vissza a királyi kincseket, közöttük számos ereklyét, így István király kardját sem.

A halicsi kapcsolatot, s ezáltal a magyar országhatár védelmét IV. Béla király úgy próbálta megoldani, hogy lányát, **Konstanciát** feleségül adta a korábban általa elismert Danyilo halicsi fejedelem fiához, **Leóhoz**. Amíg Danyilo élt, a szövetség fennállt, viszont fia több alkalommal is szövetkezett a tatárokkal, sőt lengyelországi hadjárataikra még segédsapátokat is biztosított. A halicsi fejedelmek házassági kapcsolataik révén jogot formáltak a litván nagyfejedelmi trónra, Danyilo fia Svarn Mingvod litván nagyfejedelem lányát vette feleségül. Sógora, Voyselek 1264-ben átengedte neki a nagyfejedelmi trónt. Danyilo másik fia, Roman feleségül vette Babenberg Gertrúd hercegnőt, a dinasztia egyik utolsó tagját, így az osztrák hercegség örököse lett. Az örökösödési háborúban vereséget szenvedett II. Ottokár cseh királytól és visszatért Halicsba.

Leó és Konstancia fiát, **Jurijt** az Árpád-ház kihalása után a magyarországi előkelők, így az Amadék trónkövetelőként léptették fel, csapatai azonban vereséget szenvedtek Károly Róberttől.

Az Árpád-háznak 1301-ben III. Endre királlyal egyenes ágon magva szakadt. A Rurik-ház galíciái ága 1340-ben, az utolsó, moszkvai ága pedig 1598-ban halt ki utódok nélkül.

3. A sárkányokról

Gyermekkorunk meséinek gyakori szereplője a három-, hét- vagy tizenkétfejű sárkány, amely többnyire barlangokban él, és szüzeket ebédel, jobb esetben egy szépséges királykisasszonyt őriz a barlangjában. Mígnem egyszer arra vetődik egy bátor lovag, aki megküzd a sárkánnyal, kardjával levágja valamennyi fejét, elnyeri a királylány kezét és apja fele királyságát.

Eddig tart a mese...

Bár a sárkány mítikus élőlény, mint minden ilyennek van valóságalapja. A sárkány „ősei” például a földtörténeti középkor élőlényei – a dinoszauruszok. Ezek a fantasztikus őshüllők úgy 60 millió évvel ezelőtt pusztultak ki, hogy a későbbiekben különböző népek monda- és mesevilágában tűnjenek fel újra.

Az Új Magyar Lexikonban ezt olvashatjuk róluk: *„SÁRKÁNY. A mesék és mondák gyík- és kígyótestű, denevérszárnyú, gyakran három-, hét-, kilenc stb. fejű óriás csodalénye. Az európai mondavilágban emberevő, gonosz szörnyeteg, a magyar néphit szerint felhőkön vágató szörny, a vihart csináló garabonciás paripája. A keleti mesékben viszont jóságos és bölcs lény: a kínaiak nemzeti jelképe, a kínai császárok egykori címerállata és szimbóluma. A sárkányokról szóló hiedelmek kialakulásához valószínűleg az őshüllők csontjainak maradványai szolgáltattak alapot.”*

Az i. e. II. évezred végén keletkezett akkád nyelvű Gilgames-eposz már megemlíti a sárkányt „Égi Bika” formájában, amely mindent elpusztított útjában, letaposta a mezőket, lerombolta a városokat. A főhős Gilgames végül is megküzdött vele, és átdöfte a fejét a törkésével.

A hettita mitológiában a tengerekben élő sárkányt Heddammunak hívták, s falánságával már-már tönkretette az országot és a városokat, amikor a ninivei Istár istennő, aki megelégette a dülást, meg nem jelent előtte meztelenül a tengerparton és megszelidíti.

Egyiptomban a sárkány a szerencsétlenség szimbóluma, amelyet mint a Napisten ellen küzdő őselemet ábrázolnak. A sötétség erőit megtestesítő

sárkánykígyót Apóphisnak nevezik, aki minden reggel és este megtámadja Ré isten csónakját, hogy elsüllyessze, de a napisten mindig ledöfi.

A kínai mesékben, ahol a sárkány gyakori szereplő, négyfélét ismerünk: mennyei sárkányt (*ezek az istenek országát őrzik*), szellemsárkányokat (*amelyek a szelet és az esőt idézik elő*), földi sárkányokat (*folyókban és tengerekben élnek*) és kincsőrző sárkányokat (*az emberek kincseire vigyáznak*). A sárkányok gyakran képesek emberré vagy állattá változni, esetleg láthatatlanná válni. Némelyek szerint a hosszú élet titkának őrzői, s ezzel bárkit megajándékozhatnak; ennek jelképe az úgynevezett szent gyöngy. Mint már említettem, az éltető eső a kínaiak szerint a sárkányok műve. Ha azt akarják, hogy meginduljon az esőzés, még napjainkban is ünnepséget rendeznek a tiszteletükre. Ezt az ünnepet a kínai újév napján tartják: színes papír- és fasárkányokba bújtatott fiatalok vonulnak végig a városon, a menet nyomában egy vízhordó halad, s meglocsolva az utcát így kiabál: „Itt az eső!” Ha az eső mégsem ered el, azt tartják, hogy a sárkány túl magasra mászott fel az égen.

A sárkány a császárok jelképe volt, amelyet aranszínű ruhákra hímezve viseltek. A császári sárkány ötkarmú, míg a közönséges halandóknak csak négykarmú sárkány járt.

A sárkány és a nedves elem, a víz mindenütt szorosan összefügg, gyakran az özönvíz jelképeként is szerepel. Így Babilonban Tiámat, Kínában Kung-kung sárkány, a zsidó mítoszokban Náhór kígyó, Amerikában Tlaloc és Acomenca istenek.

A hinduknál két mítoszban is szerepel a Világmindenség sárkánykígyója, amely vissza akarja vezetni a világot az őskáosz állapotába. Ezért magával ragadja a Földet és leviszi a Világóceánba, ahonnan Visnu isten, a sárkány legyőzője hozza fel ismét.

A másikban Vritra kígyó rabul ejtette az esőfelhőket, a szárazság miatt a földlakókat éhhalál fenyegette, s csak miután Indra, az istenek királya legyőzte, sikerült visszaállítani a természet egyensúlyát.

A sárkány a nagy természeti katasztrófák jelképe is, mint például a Chilam-Balam maja kódexben, amely szerint „...tüzes eső esett. Minden szétporlott. Az égből lezuhan a Nagy Sárkány... Az ég a Nagy Sárkánnyal együtt rároskadt a Földre.” (*Valószínűleg a krónikairó egy meteortalálatot örökített meg.*)

A görög mitológiában többféle sárkány is szerepel: Lában, a százfejű, amely a Heszeriszek aranyalmáit őrizte; a sosem alvó sárkány, amely Kolhiszban az aranygyapjút vigyázta Árész ligetében (*vele az argonauták történetében találkozunk*); a lernéi hidra, a sokfejű víziszörny, amelynek elpusztítása egyike volt Héraklész 12 munkájának; de ilyen, sárkányhoz hasonlító szörny a Kiméra és a Szfinx is.

A korai középkor bátor hajósai is tisztelték a sárkányokat, mint a természet erőinek, így a víznek és a szélnek a megtestesítőit. A vikingek például a hajóik orrára sárkányt faragtattak, s a hajót is drakkennek, azaz sárkánynak hívták. A korai skandináv sagák is feldolgoznak sárkányos történeteket. Az egyik főisten, Thor például megpróbálta kifogni Jörmungandot, a Világkígyót, de társa, Hymir óriás tehetetlensége miatt végül is elszalasztják a zsákmányt. Hasonló történet Sigurd herceg története is. Sigurd viadalban megölte a Fafnir nevű sárkányt, majd kivágta a szívé, hogy megsüsse. De amikor meg akarta kóstolni, hogy rendesen átsült-e már, megégette az ujját és gyorsan a szájába kapta, hogy megnyalja. Ily módon megízlelte a sárkány véré és egyszerre csak érteni kezdte az állatok beszédét.

Hasonló történetet mesél el az ófelnémet Nibelung-ének is, amelynek főhőse Siegfried megfürdött egy általa megölt sárkány vérében és sebezhetetlenné vált, kivéve azt a helyet, ahová egy falevél esett. Később ez lett a veszte.

Franciaországban a sárkánynak népes rokonsága található, majdnem minden városnak megvan a maga sárkánya. Így Troyes városában, La Chair Salee (*Hűderusnya*), Poitiersban Grand Goule (*Böhömgiga*), Metzben La Graouly (*Telebendő*), Ruenban La Gargouille (*Gyomorkorgó*), míg Tarascon városában, La Tarasque (*Zömöcskös*).

Zömöcsköshöz egy történet is kapcsolódik: „Élt egyszer réges-régen egy telhetetlen fenevad a franciaországi Rhone folyó partján. Zömöcsköznek hívták. Aki át akart kelni a folyón, nyomban felfalta. Am egy szép napon Szent Márta felkereste a rejtkehelyét és szenteltvízzel hintette meg a szörnyet. Így szabadította meg tőle az embereket.”

A legenda emlékezetére Tarascon városában ünneplőbe öltözött emberek minden évben egy hatalmas fából faragott sárkányt hurcolnak végig a városra.

Ha már szólottunk Szent Mártáról, illendő, hogy a nagy sárkányölő szentről, Györgyről is ejtsünk néhány szót. A középkor folyamán az emberek legendákat találtak ki, hogy így beszéljék el a gonosz ellen folytatott harcukat. A valójában sohasem élt György római katonaként szerepel a történetekben. Egyszer, amikor az egyik városban járt, látta, hogy a város királyának lányát fel akarja falni egy sárkány: a római lovak közbeavatkozott, s a csatában ledöfte a sárkányt. Szent György történetét a képzőművészetben sokszor megörökítették. A leghíresebb alkotások Raffaello, Dürer, Ucello, Van Der Weyden és Rubens festményei.

A sárkánytörténetnek magyarországi vonatkozásai is vannak. Ilyen az Eperjes melletti sárkánybarlang, amelynek híre egész Európát bejárta, míg végül kiderült, hogy az itt talált csontok nem sárkány, hanem barlangi medve maradványai. Az eperjesi Hain János doktor, aki kiterjedt levelezést folytatott, barátjának Sasch Lewenheim boroszlói orvosnak azt írta, hogy „Ung megyében, közel az orlói tóhoz, Kupos (Nagykapos) városka mellett egy eleven sárkányt

láttak. Nyilvánvaló, tehát, hogy nem lehet csekély a sárkányok száma...” A németországi Miscellanea curiosa című orvosi, fizikai és természettudományi lap a levelek alapján egy közleményt is megjelentetett A kárpátok sárkányai címmel.

A sárkányhiedelem lassan feledésbe is merült, pedig a legolvasottabb könyv, a Biblia is tartalmaz olyan utalásokat, amelyek a sárkányokra illenek. Ilyen a Dániel 7.7., amely Dániel próféta látomásait írja le. Negyedikként az alábbi szerepel: *„Ezek után látám. Ímé a negyedik állat, rettenetes iszonyú, és rendkívül erős, nagy vasfogai vannak, falt és zúzott és a maradékot lábaival összetaposta... és tíz szarva vala néki...”*. János apostol mennyei jelenésekről szóló könyve is bemutatja a sárkányt, mint az Apokalipszis egyik hírnökét. János Jelenések könyvének 12.3-ban feltűnik a *„nagy veres sárkány, akinek hét feje vala és tíz szarva és az ő fejeikben hét korona”*. A sárkány itt a Sátán jelképe, amely üldözőbe veszi a napba öltözött asszonyt. A sárkány ellen kiáll Mihály arkangyal *„és lőn az égben viaskodás”*. A sárkány pedig híveivel együtt levettetett a mennyből a földre.

S lassan eljutottunk napjainkig, hiszen manapság is léteznek „sárkányok”. Igaz, csak élő kövületek. Az egyik ilyen a Tuatarának nevezett kb. 30 centiméter magas hidasgyík.

A másik a Flores-tenger egyik vulkanikus szigetén, Komodón él. Neve komodói varánusz. Ez a hüllő három méter hosszúra is megnő, jól és gyorsan fut, így ejti el mindennapi táplálékát a vaddisznót és az őzet. Bár a hatalmas szörnyből egy kicsit „összement” példány lett, mégis egyike a világ legnagyobb gyíkjainak, s ezek az állatok állnak a legközelebb a dinoszauruszokhoz.

Végezetül mit is mondhatnék? Talán e nélkül a mítikus lény nélkül mese- és mondakincsünk szegényebb volna, s képzőművészeink sem foghatnák valamelyik elrontott állatábrázolásukra, hogy voltaképpen sárkányt szerettek volna rajzolni.

4. Papiba' taligán jár a liba...

A szóbeli hagyomány sorába tartoznak azok a tréfás, csipkelődő hangú, gyakran valamilyen tulajdonságot, szokást, viselkedést, foglalkozást, naivságot, képtelen eseményt, ostoba cselekedetet, tudatlanságot, logikátlan gondolkodást kifejező szókapcsolatok, szólások, szóláshasonlatok, rigmusok, rövid anekdotaszerű történetek, amelyeket általában falucsúfolóknak (helyécsúfolóknak) nevez a folklór. A csúfolódók gyakran éles megfigyelésről tanúskodnak. A falusiak kicsúfolt ostobasága ravaszkodást is takarhat.

A falucsúfolókat az egyik település lakói mondják a másikról. A magyar folklórban a legismertebbek a Rátótról szóló mesék, anekdoták. Ugyancsak

számos csúfolódó kapcsolódik szűkebb páttriánkhoz, a szatmár-beregi térség-hez is.

Pl. ilyenek: A szatmári ricseiekre rájár a rúd. Bagolynak nevezik őket, mert az egyik ricsei baglyokat fogott és azokat elvitte a vásárra. Még cédulát is váltott, de alig kapott valamit értük. Ezért, ha valakinek nem válik be a számítása, szomorúan azt mondja, hogy ráfizettem, mint a ricseiek a bagolyra. A ricsei ember előtt csak annyit kellett mondani: „*Huj-huj! Ricsei bagoly!*” vagy „*Két krajcár a bagoly ára, három meg a cédulája! Huhu!*” – s a csúfolódó máris a nyaka közé szedhette a lábát.

A kispaládiak „huncut a bíró”-t hallván faodúba terelték a sárgarigót. Meglátta ezt egy fészekrabló, felmászott a fára, de fennakadt. A paládiak, hogy leszedjék, létrát hoztak, amelyet keresztbe vittek az erdőben és minden fát kivágtak az úton. (*Ez a motívum más települések esetébe is szerepel a falucsúfolókban – a szerző.*) A Kisvárdától melletti Fényeslitkén a rizskásával töltött káposzta úgy megdagadt, hogy már majdnem kijött a fazékból. A gazdasszony, hogy lelohadjon, piócat ragasztott bele. Valamelyik Palád bírása a szájában tartott pipa szárába kapaszkodott, amikor a templomtorony magasában dolgozó kőműves munkája után nézett.

Igen ügyesek az ilkiek, akik a padlásra hajtják a szúnyogot, majd elveszik a létrát, hogy ne tudjon lejönni. Szatmárökrítón az elszaporodott legyeket hajtják fel a padlásra. De mivel nagyon sötét volt, világot gyújtottak, hogy lássanak. Le is égett az egész ház...

A költő Gellért Sándor szülőfaluját, Milotát a környék udvarias falunak tartja. Erről szól a hagyomány is. A tatárjárás idején a Túr pallóján keresztül kellett menniük, de addig udvariaskodtak a palló előtt, hogy „*Tessék János bátyám! Tessék Kati néni!*”, míg rajtuk ütöttek a tatárok. De a tivadariak sem úszták meg, ha valaki nem tesz semmit a baj ellen, azt mondják, hogy várja, mint a tivadari az árvizet.

Nagydobrony népének szokatlan kiejtését, tájszavait tartották számon a környéken. Amikor az alma leesett a fáról, a dobronyi ember felkiáltott: „*Hű, milyen hippent (hüppent)!*”. Azóta mondják a falura, hogy Dobronyban hippen az alma. De hallottam már olyat is, ha valakit csúnyán átejtének, hogy „*nyomják, mint Dobronyban az ajtót!*”. Történt pedig, hogy Dobronyba érkezett egy ember, aki fogadást kötött, hogy olyan erős, hogy képes egy kézzel zárva tartani egy zárt ajtót, amelyet kívülről több ember is vállal nekifeszülve nyom befelé. Megtörtént a fogadás, az illető felvette a pénzt és bement a szobába. Ott betámasztotta az ajtót, majd a hátsó ablakon át távozott. A kintiek pedig csak nyomták, nyomták az ajtót...

Különösen mulattatók a székelyföldi falucsúfolók. A szenttamásiakat légelydugósoknak hívják, mert lapos hordócskákban, légelyben hordták le a

havasokról a tejet. A tej a sok lötyögtetéstől útközben kilőtte a ronggyal becsavart fadugót, s a lejtős úton a székely nyakába folyt. A zsögediek a pipe (kislíba) lába alá cigarettapapírt tettek, hogy jobban érje fel az itatóvályút. De mivel az még így sem tudott inni, orrba verték. Innen a mondás: „*Ügyelj, mert úgy orrba verlek, mint a zsögediek a pipét!*”. A szárhegyieket ékeseknek is csúfolják, mert ha a falu nevééről hiányozna az ék, akkor igen csúful hangzana.

De térjünk vissza vidékünkre! Némely faluban még ma is visszatetszést kelt, ha megkérdezik: „*Perzselik-e még a furikot (talicskát)!*” Történt pedig disznóölés alkalmából, hogy az egyik gazda észrevette, hogy a disznó helyett a furik perzselődik a szalma alatt. Míg az atyafiak odabenn pálinkáztak, a szemfüles szomszéd kicserélte a disznót.

Jándon örökre rajta maradt, hogy itt elébe harangoznak a libának. A hagyomány szerint új városi tanító került Jándra, s estefelé, amikor a libák házatértek a mezőről, füstnek vélte a port. Azt hitte: tűz ütött ki! Futott a harangozó után, de mivel nem találta, maga verte félre a harangot. Ezért mondják Beregben: „*Nem halt meg senki, mégis harangoznak, mint Jándon a lúdnak!*”

Némely falucsúfoló a foglalkozásra utal: így lett Hetyen kerek. Hajdan Hetyenben minden házban eladásra kereket gyártottak. Minden nap egyet. Az egyik embertől a szomszédja szombat este ellopott egy kereket (ezekkel számolták a hét napjait), s a kerékgyártó vasárnap is munkához látott mert azt hitte szombat van. *(A jól értesült szomszédok szerint az eset a helyi református pappal esett meg.)*

A különféle tarisnyák, cipelési módok miatt is sok falut csúfolnak. A bótrágyiakat szomszédaik vászontarisnyájuk miatt libának csúfolták. Étfélével is bosszantja az egyik falu a másikat. Állítólag az egyik dobronyi ember a kemencében lévő töltött káposzta helyett a kismacskákat kezdte el enni.

A szegénységük miatt is szó ért egyes falvakat. A gyakran árvízzel sújtott Lónyárról az alábbi versike járta:

„*Van minden mint /Nyír/Madán,*

Semmi sincs, mint Lónyán!”

Lónyán még a harang is azt mondja: „*Nincs kenyér!*”

Ismertek a falusorolók is:

„*Gecse, Csoma, Macsola,*

Márok, Papi, Csaroda,

Asztély, Surány, Tákos,

Ez a kilenc híres város!”

Mint már fent említettem, a legismertebb falucsúfolók Rátót községhez kapcsolódnak. Az egyik ilyen csúfoló a ketyegő fene agyonverése:

Az egyik atyafi az úton hazafelé egy zsebórát talált, de nem tudta mire vélni. Félve bevitte a faluba, ahol a tanács megállapított, hogy a szerkezet egy ketyegő

fene, s mivel veszedelmes portéka, ásóval, kapával, fejszével, cséphadaróval agyonverték.

A másik történet a sóval kapcsolatos:

Mivel abban az időben igen becses dolog volt a só, a tanács elhatározta, hogy abban az évben sót vetnek és ezáltal meggazdagszanak. De a sóvetés helyén csak csalán nőtt. Mivel a felvirágzott csalán igencsak csípte a lábukat, azt gondolták, hogy igen jó lesz a só is. Egyszer maga a bíró is megszemlélte a vetést, de hogy le ne tapossa, dereglyébe ültették, amelyet nyolc ember húzott végig a földeken.

A paládiak a ködöt víznek nézték és megpróbáltak átúszni rajta. Ennél csak a hetenyiek esete cifrább, akik állítólag meglátva a szélben hullámozó szagosbükkönyt, biztatni kezdték egymás: „*Ússzunk, komám!*” – s szerencsésen át is úsztak a „*túlsó partra*”.

A felső–Tisza-vidéki Viskről és Técsőről is számos falucsúfoló ismert. A viskieket bicskásnak, a técsőieket pedig dongósnak csúfolják. A dongós titulusnak az a története, hogy egy dongó megcsípte a técsői presbiter orrát, s az öklömylire dagadt. A felháborodott hívek elfogták a dongót és átadták az egyháztanácsnak. A tanács meg akarta büntetni a zümmögőt, javasolták is, hogy fejezzék le, fojtsák vízbe, akasszák fel. Végül is hosszas tanácskozás után a dongót nyakszegésre ítélték: felvitték a técsői templom tornyába és levetették a mélybe.

Egy másik történet a viski templom tetején kihajtott gazzal kapcsolatos:

Történt egyszer, hogy a falu templomának tetejét kiverte a gaz, de olyan magasan, hogy az ablakból nem lehetett elérni. Sokféle javaslat merült fel, míg végül a bíró azt ajánlotta, hogy fel kell húzni oda a falu bikáját, hogy lelelje a gazit. Kivonult a falu népe, élén a bíróval, középen a bikával. A legerősebb legények felmentek a toronyba, kötelet vetettek le, azt a bika nyakára kötötték és elkezdték húzni felfelé. A szegény pára néhány órúkk! után kiöltötte a nyelvét, amit a falusiak nagy örömmel konstatáltak: „*Nézd mán, hogy kívánja a füvet, mán a nyelvét is ötyelgeti!*”

A paraszti együgyűség, illetve ravaszság is megmutatkozik a falucsúfolókban. Az előbbire példa, hogy miért nincs vasút Visken. Állítólag a sínpar egy öregember pajtáján ment volna keresztül, de az tiltakozott, hogy csak nem fogja óránként nyitni-zárni a csűrkaput a vonatnak.

A ravaszságra is van példánk. Az uradalmi erdész megtiltotta a favágást a falusiaknak az úrbéres erdőben, de mindenkinek előírta, hogy szolgáltatassanak be fejenként két varjút. Mivel a varjúszedéshez léra is kell, azt vitték keresztben az erdőben. Hogy a léra el is férjen, minden útban lévő fát kivágtak. Így játszották ki a tilalmat törvénytétel nélkül.

5. Thököly-kincsek a munkácsi várban

Amikor 1687 októberében Zrínyi Ilona aláírta a munkácsi vár kapitulációját, Caraffa tábornok a bécsi udvar utasítására a megadási feltételek közé foglaltatta, hogy Thököly Imre minden ingóságát, hatalma minden rekvizitumát át kell adni a császári seregnek. 1688. január 17-én került sor a vár átadására, s a kamarai biztosok hozzáláttak a Thököly-javak összegyűjtéséhez, ami több napot vett igénybe. A vagyon töredéke maradt csak a várban. Mivel a „*kuruc király*” végrendeletében mostohafiára, II. Rákóczi Ferencre hagyta vagyonát, már ami megmaradt belőle, 1710. január 10-én Munkácsi János (*udvari viszonya nem tisztázott*) leltár szerint átadta a gondjaira bízott dolgokat, amelyekből ízelítőt szeretnék közölni, hogy legalább halvány fogalmunk legyen egy korabeli főúr életviteléről.

Tehát a leltár szerint a következő tárgyak kerültek elő:

- Mezei violaszín mente béleletlen, rajta széles aranycsipke, gombok, selymes bélés alatta;
- sötét szín ezüst aranyas szoknya, hasonló színű mentével és előruhával együtt. Az mentén van ezüst csipke és apró skófiúm gombocskák;
- két ezüst kanál;
- egy ezüst pohár, belül aranyas;
- karmazsin szín bársony kurtánka;
- karmazsin szín selyem kurtánka;
- kis török óra;
- cafrang, arany fonállal varrott;
- egy kis ezüst csészécske;
- egy kalamáris, ezüst pennával és táblája ezüst szegekkel vert;
- egy üveg két fülű csésze palatinus Eszterházy Pál címere egy felől, más felől Thököly címere;
- egy zöld selyem kantár szár;
- egy törölköző kendő. Selyem és ezüst arany virágokkal varrott;
- egy darab ezüst arany skófiúmmal és selyemmel varrott lepedőbe való varrás;
- egy darabban violaszín bársonyban való varrás, egy lódíng szíj helyett való ezüst és arany skófiumból;
- egy ingnek két ujja, ezüst arany skófiúmmal varrott;
- asztalra való sokféle selyemmel varrott abrosz;
- más asztalra való selyemből cérnával való kötéses abrosz;
- egy kamuka abrosz készületlen;

- hintóba való török párna veres bársony;
- egy arany lánc, kit a fejedelem a nyakában viselt;
- egy ezüst csésze fedelestől, melyből fölöstöközött (reggelizett) a fejedelem;
- egy arany kanál, mellyel a fejedelem evett;
- egy aranyas pohár, kiből a fejedelem ivott;
- fekete selyem köntös, a mente patyolattal bélelt;
- egy lábas arany pohár - templomba való;
- egy fejre való arannyal varrott keszkenő;
- vánkös gyolcsból;
- dolmányra való 27 kláris gombok rubin-tokkal;
- fekete zománcos arany boglárkák, kétféle, egy - egy gyöngyszem benne, mint egy nagy borsó;
- tizennégy klárisgomb, kék zománcos tetejű;
- hét arpórubintos boglár, egy-egy gyöngy a közepén; tizennyolc rubin;
- kilenc zománcos boglár, 3-3 rubin benne;
- egy darab aranyocska, jegy van reá nyomva.

Mindez azonban csak apró töredéke annak a hatalmas kincsnek, ami Munkács várában volt felhalmozva, s mely az ostromot követően szőrén-szálán eltűnt. Így csak találgathatunk a tekintetében, hogy milyen műremekeket alkotott a korabeli kézműipar, ha figyelembe vesszük, hogy csak egyedül Zrínyi Ilona királypiros díszruhája árán egy közepes kastélyt lehetett felépíteni. Később hírek kezdtek terjengeni az elfalazott Rákóczi-Báthori kincsekről, amelyek talán a mai napig a munkácsi vár kazamatáinak falába rejtve pihennek, várva a kincskeresőket.

6. A Szent Korona

Szent Istvánt, a magyar állam megeremtőjét 1001. január 1-jén koronázták királlyá a II. Szilveszter pápa által küldött koronával. A pápa által küldött koronának kettős jelentése volt, ezek közül a legfontosabb, hogy az egyházfő a királyt bízta meg országában, hogy a római egyházat megalapozza. Ennek egyik látványos jele a tíz püspökség megalapítása volt. Szent István koronájának egyetlen hiteles ábrázolása a koronázó paláston látható. Ez a korona egyáltalán nem hasonlít a Szent Korona egyetlen részére sem: egyszerű ékköves aranyabroncs volt, amelyet az ezredfordulón az európai uralkodók szinte kivétel nélkül viseltek.

Szent István koronáját egyik utódját, Aba Sámuel a ménfői csatában legyőzve III. Henrik német-római császár visszaküldte Rómába, ahol a Szent Péter-bazilikában helyezték el.

A többi Árpád-házi uralkodó koronájáról nincs pontos leírásunk. Valószínűleg III. Béla király idején bizánci mintára készítették el a koronát, amelynek a felső része valószínűleg Szent István fejerekljetartójának volt a része.

A korona két fő részből áll: a latin feliratú, apostollemezekkel díszített felső keresztpántokból, illetve az alsó abroncsból, amelynek két oldalára négy-négy, hátul pedig egy, a végén ékköves láncot függesztettek. A korona tetejére az összeállításnál később, a felső zománcozott lemezt áttörve, keresztet illesztettek. A korona felső és alsó része különböző minőségű aranyból készült: a felső rész, amelynek tartó szerepe nincs, finomabb, ezért puhább és sárgább. Az alsó abroncs nagyobb ezüsttartalmú, világosabb aranyból készült.

Az alsó rész (*corona graeca*) önmagában is megálló, egységes tárgy, korona volt, amelyet formája szerint a császárnők viseltek (*lásd a ravennai San Vitale templom Theodora császárnőt ábrázoló mozaikját*).

A görög korona 5,1 cm széles abroncsát és a hozzá kapcsolódó háromszögek és oromdíszek kereteit egyetlen aranylemezből vágták ki. Az abroncs aljára oldalanként két-két, hátul pedig egy karikát forrasztottak.

A korona homlok felőli oldalának felső peremén az oromdíszek között a világbíró Krisztus, a Pantokrator képe látható. Az áttellenes oldalon Dukasz Mihály bizánci császár képe foglal helyet. A császár képe alatt Konstantin társascsászár és I. Géza magyar király portréja látható. A király mellett sötétkék színnel a következő felirat: „*Geobitzasz, Turkia hívő királya*” (*a császárok nevét bíbor színnel jelölték*). Mivel az akkori szertartásrend szerint az uralkodók nem viselhették saját ábrázolásukat koronájukon, nagy valószínűséggel a görög koronaként számon tartott ékszer I. Géza (Magnus) bizánci felesége kaphatta ajándékba a császártól. A pár évtizeddel korábban készült koronáról lefejtették az eredeti képeket és kicserélték az éppen uralkodó császárára (*erről tanúskodnak a szögcseles nyomai a koronán*).

A latin koronarészt (*corona latina*) kereszt alakú pánt alkotja, amelyet téglalap alakú zománcképek díszítenek. A pántok alját szegecsekkel erősítették a görög koronához. A pántok foglalataiban nyolc apostol álló, teljes alakos képe látható. Az ábrázolások nyugat-európai román kori művesség termékei, ugyanakkor bizánci stílusjegyeket is mutatnak.

Ami az elferdült tetőkeresztet illeti, valószínűleg 1551 után került a koronára, miután Izabella királyné levett róla egy kereszt vagy liliom alakú részt. Hogy miért ferde a kereszt? Ebben nincs tudatosság, a magyarázat igen prózai: mert

megsérült. A pántok belső oldalán jól látható a károsodás, amely során beszakadt a boltozat, sőt a kereszt felső szárának a végén lévő kis gömb is benyomódott. A kereszt alatt a pántot és a zománclemezt már nem tudták vízszintesbe hozni, a lemez egyenetlen felülete okozza a kereszt ferdeségét. Mikor történt ez a nagymértékű sérülés, nem tudjuk. Némely kutató állítása szerint ebben a csecsemő V. (Habsburg) László a „ludas”. A baleset valószínűleg akkor történt, amikor menekülés közben a koronát a csecsemő alatt, a bölcsőben helyezték el.

A korona kalandos története az Árpád-ház kihalásával kezdődött. 1301-ben Vencel cseh herceget koronázták magyar királlyá, majd mikor kénytelen volt elhagyni Magyarországot, a koronát átadta Wittelsbach Ottó bajor hercegnek (IV. Béla unokájának). A trónkövetelő azonban Bécs és a magyar határ között elhagyta a csobolyóba rejtett királyi ékszert, s csak a jószerencsének köszönhetően találta meg újra. Nem is viselhette sokáig, erdélyi útja során Kán László vajda elfogatta, s a koronát elvette tőle. A korona karizmatikus erejét mutatja az a tény is, hogy a következő uralkodót, Károly Róbertet is csak akkor ismerték el törvényes királynak, amikor harmadszorra a Szent Koronával koronázták meg.

A Szent Koronának az ország és a király felett állóságának elve a XII. században alakult ki. Erről tanúskodik az a tény is, hogy Zsigmond király 1401. évi siklói fogsága idején a Szent Koronát tekintették az államhatalom megtestesítőjének.

Néhány fontosabb dátum a korona történetéből:

1439. – Kottanner Jánosné, Erzsébet királyné udvarhölgye ellopja a visegrádi várban őrzött koronát, hogy biztosítsák V. (Utószülött) László trónra jutását.

1440–1452. – a Szent Korona III. Frigyes német-római császár (V. László gyámja) kezében volt, ahonnan Mátyás király hatvanezer aranyért váltotta ki (Erzsébet királyné 2500 arany zálogot kapott férje rokonától)

1529. – Szapolyai János bemutatta a Szent Koronát a Magyarországon táborozó Szulejmán szultánnak, aki csak azért nem tartott rá igényt, mert keveselte az ékszeren lévő drágakövek számát és értékét

1551. – Izabella özvegy királyné átadja a koronát a Habsburgoknak, akik kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 1918-ig birtokolták a Magyar Királyságot.

1849. – Szemere Bertalan miniszterelnök Orsova környékén elásta a koronát és a koronázási ékszereket, amelyek csupán 1953-ban kerültek elő.

1867. – a kiegyezést követően I. Ferenc Józsefet megkoronázták Magyarországot királyává.

1916. – az utolsó király, IV. Károly megkoronázása.

1945–1978. – a Szent Korona amerikai „fogsága”.

2000. – a Szent Korona átszállítása a Nemzeti Múzeumból az Országház kupolacsarnokába.

7. Domonkosok a középkori Beregszászban

„*A Beregszászon egykor létezett Sz. Domonkosrendi szerzetesek s apácák zárdájáról igen kevés hiteles adat maradt az utókorra, miután e zárdáknak sem keletkezte, sem alapítási éve, sem a Szentnek neve, kinek emlékezetére e zárdák fölavattattak Istennek, az utókor tudomására el nem jutott*” – írta Rupp Jakab 1872-ben Magyarország helyrajzi története című munkájában. Ez a megállapítás szinte napjainkig érvényes. Rupp mindössze egyetlen, ide vonatkozó középkori oklevelet ismertetett (*feltehetően azt is téves dátummal*), s két korábbi XVI. századi adatot idézett a már elhagyott kolostor javainak eladományozásáról. Az adatok sorát – főleg a XVI. századból - tovább bővítette ugyan Lehoczky Tivadar Bereg vármegye monographiájában, de az alapvető kérdéseket ez sem válaszolta meg megnyugtatóan, mindössze kísérletet tett az alapító személy, illetve a kolostor védőszentjének megállapítására.

Mit is tudunk pontosan a középkori Beregszász domonkos kolostoráról, illetve kolostorairól? Korai adat csak a női rendházról szerepel, a Lehoczky által a leleszi konvent levéltárából idézett 1366. és 1368. évi oklevelekben, amelyek a luprechtszászi Szent Szaniszló-kolostor apácáiról (*religiose domineclaustris Beati Stanizlai martiris de Lupp/re/htza*) és azok kigyósi (*Kygios*) birtokáról tesznek említést. Az apácákkal kapcsolatos utolsó adat 1479-ből származik, amely az apácák Szatmárnémetibe való áttelepítéséről szól. Ebben az okmányban szerepel az a rendfőnöki utasítás, amely férfi domonkosokat helyezett a kolostorba. Így nyernek valószínűséget azok a XVI. századi adatok, amelyek a férfi rendház védőszentjének is Szent Szaniszlót tartják. Jelentősebb birtokuk között az apácák birtokösszeírásában is szereplő Kigyós volt.

Az idősebb Erzsébet királyné által vidékünkre telepített domonkos kolostorok felvirágzása a XV. századra tehető. A lumprechtszászi kolostor egyike volt a korabeli szellemi kultúra és írásbeliség fellegetvárainak. Itt jött létre az első jelentősnek mondható könyvtár is. 1480-ban a könyvmásolásban is jártas Szász Lőrinc került a kolostor élére, aki 1478-ban engedélyt kapott a rendfőnöktől, hogy munkájáért pénzt fogadhasson el (*a koldulórendek, így a domonkosok számára is tilos volt az anyagi javak birtoklása*). A könyvmásoló műhelyre utal az a tény is, hogy ugyanakkor a városban élt Besztercei Balázs fráter is, aki ideérkeztekor szép könyvtárat hozott magával. Ugyanis a római rendfőnök 1479-ben engedélyezte, hogy Bibliáját, breváriumát, Antonius in

Stampis című könyvét és más köteteket, amelyeket római útja során vásárolt, élete végéig megtarthassa. 1489-ben itt él Malontai Ambrus fráter „magyar szónok”, aki számos könyvet kapott nevelőjétől, Pesti Gerváz esztergomi perjeltől. A XV. század végén az okmányok egy bizonyos Imre frátert említenek, akinek a rendfőnök szintén engedélyezte, hogy a kapott alamizsnából könyveket vásároljon.

A korszak legjelentősebb beregszászi Domonkos-rendi szónoka Székesfehérvári Tamás volt. Saját bevallása szerint 60 szentbeszédet mondott Beregszászban.

A beregszászi kolostor szellemi kisugárzásáról tanúskodik, hogy 1493-ban a krakkói egyetem magyar bursájának névsorában találkozunk Bartholomeus de Halábor névvel. Ő az, akit egy 1512-ben kiállított oklevél „*halábori Dobos Gergely fia Dobos Bertalan pap, királyi közjegyző és nyilvános íródeák*”-nak nevez. Nevéhez fűződik egyik legszebb nyelvi-irodalmi emlékünkné, a Döbrentei-kódex másolata és átköltése.

II. Ulászló király a kolostort megerősítette birtokaiban, amely szerint „*melynél fogva egy hetenként kedden Sz. Anna segítségül hívása mellett Istennek följajánlandó szentmise fejében e szerzetnek Beregszászon és Kígyóson tartózkodó zselléreinek és jobbágyainak előbbi fejedelmek által engedélyezett kiváltságukat továbbra is helyben hagyta.*” Az oklevél szerint az újbárai és a Pap utcabeli lakosok, közel 40 telek lakosai dolgoztak a rendház javára.

Lehoczky II. Lajos király egy 1518. évi oklevelét idézi, amely szerint a domonkosok „*a földesuraság hátrányára még boraik kimérésével is foglalkoznak*”.

A kolostor pusztulása és a szerzetesek elmenekülése nem köthető pontos dátumhoz, de valószínűleg kapcsolatban van a vidék reformációjával. A szerzetesi élet megszűnését elsősorban az 1566-os tatárjárás okozta, amikor a város jelentős része is romba dőlt. Visszatérésüket az időközben teret nyert reformáció és az egyházi javak, így a domonkos rendház szekularizációja akadályozta meg. Az utolsó, a domonkosokra vonatkozó adat 1572-ből származik, amikor is Körösbányai Ferenc és Palkonyai Mátyás szerzetesek tiltakoztak Bereg vármegye közgyűlése előtt kolostoruk birtokainak elfoglalása miatt. A tiltakozás alkalmával azt is kijelentették, hogy „*előzőtt társaik Nagy-Szombatra a Szent János című rendházba menekülni kénytelenítettek.*”

A domonkos kolostort és annak birtokait dálnoki Székely Antal foglalta el, amelyből Ferdinánd király tiltása ellenére megerősített váracsot alakított ki. A rend egyes tagjai a reformáció alatt is a vidéken működtek, sőt egyikük, vallási buzgóságától elragadtatva 1571-ben Kálmáncsehi Sánta Márton református esperest a templomban istentisztelt közben nyílve szövel megsebesítette.

Mára a kolostornak nyoma sem maradt. „*Így múlik el a világ dicsősége!*”

8. Templomosok a Borzsa partján

Az első években az Ágostoni-regula szerint élő rend 1128-ban a troyes-i zsinaton nyert pápai megerősítést, és ugyanekkor szerkesztette meg az egyik alapító tag, André de Montbard unokaöccse, **Clairvaux-i Szent Bernát** a végleges szabályzatukat is. A rendet eszerint a nemesi származású, kizárólag harcoló lovagok, az istentiszteletet biztosító papok és a minden egyéb feladatot ellátó fegyvernökök alkották. A rend élén a „*jeruzsálemi templom mestere*”, a nagymester állt, akit a kormányzásban a rendi tanács, valamint az egyetemes káptalan támogatott.

A templomos lovagok a 12. században kerültek Magyarországra. Birtokaik és rendházaik nagy része Dalmáciában, Szlavóniában és Horvátországban feküdt. A királyi hatalomhoz való szoros kötődést mutatja, hogy 1217–1218-ban a templomos lovagok is elkísérték II. Andrást az ötödik keresztes hadjáratra. Valószínűleg II. András volt a kezdeményezője a rend tiszántúli letelepedésének is, amelynek keretében két birtokot is kaptak: a szerednyeit és a beneit (kovászóit). A király gyakori halicsi hadjáratai szempontjából szüksége volt több előretolt „*helyőrségre*”, ezek voltak a templomosok rendháza, amelyek a hadak élelemmel való ellátásában is nagy szerepet játszottak.

Míg a szerednye-i rendháznak ma is jól látható nyomai vannak a vár romjaiban, addig a benei (kovászói) rendház emléke csupán a mondákban maradt fenn, mint a veresbarátok klastroma, amely a Kelemen-hegyen állt (*erről Lehoczky Tivadar; vidékünk neves kutatója is csupán egyetlen mondat erejéig emlékezik meg*). Sokan még azt sem tudják, hogy a templomosokat a népi emlékezet így nevezi a fehér köpenyükön lévő vörös keresztről. Edelényi Adél A vörösbarát mondakör történeti háttere című tanulmányában így ír erről: „*A történeti Magyarország számos tájegységén ma is élénken élnek a vörösbarátokhoz kötődő mondák variánsai. Kutatásaim során sok feltevést hallottam e szerzetesrend azonosításáról, de a mondatípus motívumaiból kiindulva a helyes választ valószínűleg a múlt században megjelent lexikonokban kell keresnünk: a templomos rend tagjait nevezték így hazánkban.*” Némely kutatók szerint a Kelemen-hegy kincseiről szóló mondák nem a kuruckorhoz, hanem éppen a veresbarátokhoz kapcsolhatók. A veresbarátokat a róluk szóló mondák útonállóknak írják le, akik gyakran nőt rabolnak, s azokat rendházaikban rejtegetik (*hasonló monda foglalkozik a nagyszőlősi ferencesek kolostorának lerombolásával is, amelynek lakói állítólag fogva tartották az egyik Perényi kisasszonyt – a vidéknek a kálvinizmushoz való csatlakozásával a kolostorok lakói az erkölcsi fertő megtestesítői lettek.*) Végül a környék urai megostromolták a kolostort, a szerzeteseket pedig kardélre hányták. (Az egyik,

a reformáció kezdeteivel foglalkozó írás szerint a beregszászi nagytemplomban Radán Balázs esperest a szószéken halálra nyilazó szerzetes is egy veresbarát volt – a szerző).

De lássuk milyen élet is folyt egy-egy templomos rendházban? A kiváltságok, melyeket különböző pápák adományoztak a templomosoknak a korabeli viszonyok között egészen kivételes helyzetet biztosítottak a számukra. Először is az egyházhoz tartoztak, s így mentesültek a földesúri vagy királyi törvényhozás alól, az adókat is beleértve, és mint szerzetesek saját területeiken menedékjoggal rendelkeztek.

Mentesültek továbbá az egyházi törvényhozás kötelessége alól is, mivel kizárólag a pápa hatalmának voltak alárendelve. Következésképpen semmilyen adót vagy tizedet nem fizettek. Egy pápai bulla a templomosok káplánjait a püspökök kegyelmi jogával ruházta fel. A templomosok birtokai minden üldözött számára menedéket jelenthettek. Az adományok között pedig nemritkán teljes falvak szerepeltek, földesúri joggal.

A templomosok birtokaikon várakat (*rendházakat*) emeltek, amelyek többnyire egy négyszögletes alapon épült falból álltak. Ezek saroktornyaihoz további épületek csatlakoznak, innen az erődtímnnyjelleg. A tornyok azonban inkább csak a falaknak szolgálnak támasztékul, védelmi funkciójuk jelentéktelen. Ez a bekerített négyszög alkotta a várnégyszöget, amelynek három oldalát rendszerint vizesárok vette körül, a negyedik természetes vagy mesterséges tóra nézett (*a leírás kísértetiesen hasonlít a szerednyei várra, amely a régió egyetlen síkvidéki erődtímnnyje*). Mivel a rend regulája szigorúan korlátozta a húsfogyasztást, a tó nemcsak védelmi célokat szolgált, hanem az itató és a halastó szerepét is betöltötte.

A várnégyszögben volt meg található a „*nagy ház*”, azaz a kolostor épülete, a lovagok és a komtur lakhelye. Emeletes épületről van szó, amelynek falait rendszerint támasztornyokkal erősítették meg. Ebben az épületben kapott helyet, vagy innen nyílt a lovagok kápolnája, egy üres négyzet vagy téglalap alakú terem (*nem összetévesztendő a rendház mindenki számára nyitva álló kápolnájával*).

Ugyanebben a várnégyszögben kapott helyet a többi épület: a major, a „*fogadó*” és a kézművesek műhelye. A „*kolostor*” részt, vagyis a „*nagy házat*” általában fal választotta el a többi épülettől. A major épületeiben élt a háznép, földművesek, inasok, pásztorok stb., akik a gazdasági munkákat végezték. Családostul éltek ott, a kolostorba azonban nem léphettek be; e tilalom fokozatosan érvényes az asszonyokra, ami érthető is, hiszen végső soron szerzetesek lakhelyéről volt szó.

Néhány várat (*rendházat*) egyértelműen azért építettek, hogy az utak védelmét biztosítsák. Az ilyen várak többnyire gázlók vagy hidak közelében,

vagy az utat megszakító folyó két partján helyezkedtek el. Ilyen lehetett a benei (*kovászóí*) rendház is, amely a Borzsa völgyében északnak, illetve a máramarosi sóvidékre, keletre vezető utakat ellenőrizte.

A magyarországi rendtartomány lovagjai aktívan kivették részüket a politikából: 1241-ben a muhi csatában is részt vettek, ahol szinte kivétel nélkül mind el is estek, csak alig néhányuknak sikerült elkísérniük a menekülő IV. Bélát.

A Templomos Rend óriási politikai befolyása és vagyona számos koronás fő irigységét is kiváltotta. Először II. Frigyes császár próbálta meg uralma alá hajtani a templomosokat, amikor kudarcot vallott, megfosztotta a rendet délitáliei javaitól. Nagy ellenfele, III. Ince pápa is próbálkozott ezzel, de ő sem járt sikerrel.

Erre a kitaposott útra lépett a folytonos háborúskodásai miatt állandó pénzzavarban levő IV. (Szép) Fülöp francia király is (*egyébként a királyság kincstárát is a Rend párizsi rendházában, a „Temple”-ben helyezték el*), aki már korábban törekedett a rend vagyonának szekularizációjára. Előbb egyik fiát kívánta felvételni a rendbe, azzal az elképzeléssel, hogy a későbbiekben kieszközli számára a nagymesteri méltóságot (*kérését Jacques de Molay elutasította*), majd arra kérte a pápát, hogy vonja össze az ispotályosokat és a templomosokat és rendelje őket egyik fia parancsnoksága alá. Mivel ez utóbbi sem sikerült, rágalomhadjáratot indított a templomosok ellen, és „*tanúkat*” keresett eretnokségük és erkölcstelenségük bizonyítására. A pápaság Avignonba való költöztetése után IV. Fülöp hozzá is látott aknamunkájához: a templomos rend jóhiszemű védőjének mutatva magát súlyos vádakát terjesztett a pápa elé a rend hitelenségéről, sőt a kedélyeket fokozandó, alaptalan rágalomnak hitelt adva a lovagok eretnokségéről és erkölcstelenségéről is. Az ügyben ígért pápai vizsgálatot azonban nem várva meg 1307. október 13-án a rend összes franciaországi tagját lefogatta, javaikat elkoboztatta. A pápa hiába tiltakozott, a kínzásokkal kicsikart vallomásoktól megijedve végül ő maga szólított fel november végén minden keresztény fejedelmet a templomosok letartóztatására. Az ügy végleges lezárását az 1310 októberére Vienne-be összehívott egyetemes zsinatra bízták, amelyen V. Kelemen engedni volt kénytelen Szép Fülöp erőszakos kérésének: a templomos rend működését felfüggesztette. Az 1312. április 3-án kihirdetett Vox clamantis kezdetű bulla diplomatikusan nem mondott ítéletet a lovagrend felett, nem de iure oszlatta föl, hanem „*az egész kereszténység javát célzó pápai elhatározással és rendelkezéssel*”.

Magyarországon a rend felosztatásának kérdése az Árpád-ház kihalását követő trónharcok idején merült fel, amikor az éppen hatalomra kerülő Károly Róbert még nem engedhette meg magának a templomosok elleni

nyílt eljárást (*annál is inkább, mert a Subic és a Babonic családdal együtt a legkorábbi támogatói közé tartoztak*). Egy 1310-ből származó oklevél szerint a templomosok birtokait a király vette „*oltalmába*”.

A Templomos Rendet feloszlató pápai bulla végül is rendet teremtett a magyarországi birtokok és a vagyon ügyében – azokat a Johannita Rend tulajdonába adta. A magyarországi templomos rendtartomány tagjait a Zágráb melletti Szent János-rendházba gyűjtötték össze, ahol a rend birtokainak egy része biztosította tisztességes ellátásukat a zágrábi püspök gondviselése alatt.

A szerednyei várat az egyetlen magyarországi alapítású szerzetesrend tagja, a pálosok kapták meg, míg a benei (*kovásói*) rendház további sorsát a feledés homálya fedi. Valószínűleg egy komoly ásatás során számos, érdekes, a renddel kapcsolatos emlék kerülne napvilágra.

9. Régészeti napló

Vidékünk múltjának kutatásában az utóbbi évtizedekben jelentős eredményeket ért el az Ungvári Állami Egyetem régészeti laboratóriuma, amely minden nyáron a történelem kar elsős diákjainak részvételével ásatásokat végez Kárpátalja különböző területein. Az utóbbi években a figyelmük a tiszacsomai honfoglaláskori temetőre összpontosul, ahol már igen jó eredményeket tudnak felmutatni. 1989-ben jómagam is kivettem részem egy ilyen expedícióból, bár nem ennyire izgalmas helyszínen, csupán Asztély mellett, ahol az országhatár közvetlen közelében egy III–IV. századi keramikus település maradványait tártuk fel. Az ásatás folyamán orosz nyelven naplót vezettünk, amelybe esténként lejegyeztük a nap eredményeit.

Augusztus 6., vasárnap.

Megérkeztünk a muzsalyi bázisra. Kotigorosko Vjacseszlav docens, az ásatás vezetője megismertetett bennünket a munkarenddel (ébredő -- reggel 4 órakor, munkakezdés a helyszínen -- 4.30., reggeli -- 9.00., ebéd -- 2.00). Napi 8 óra munka a tűző napon. Még elképzelni is rossz, nemhogy végigcsinálni.

Augusztus 7., hétfő.

Hozzáláttunk a helyszín tanulmányozásához. Az ásatási terület a Barátság-kert szélén fekszik, nem messze a szovjet-magyar határtól. Az itt lévő település látta el a felső-tiszai régiót cserépedénnyel. Az első leletek 1958-ban kerültek a felszínre, amikor a kertet kezdték telepíteni. Több tucat ép edényre és rengeteg töredékre bukkantak akkor. Mivel senki sem fordított figyelmet rájuk, a leletek többsége az egymást követő mélyszántások során elpusztult. A tervszerű és tudományos kutatás csak 1988-ban kezdődött el. 1989-ben három

helyszínen kezdődött meg a munka: az első részlegben júliusban, a másodikon és a harmadikon augusztusban. Az első és a harmadik részleget egy folyosóval kötötték össze. Miután a talajréteget 0,47 méter mélységig sikerült eltávolítani, a talajban két gödör körvonalai tűntek fel.

Augusztus 8., kedd.

A 2. sz. részlegben a földréteg eltávolítása után egy kétszintes égetőkemence romjai bukkantak elő. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a 24. sz. gödör feltárása. A tartalma humuszos. A második rétegben a kemence mellett egy tál maradványai tűntek fel, majd a rétegben mindenütt egy pifosz (*gabonatartó edény*) darabjai vannak.

Augusztus 9., szerda.

Megkezdődött a 2. sz. részlegben a kemence melletti gödör feltárása. Tele volt szénnel és edénydarabokkal. Mellette egy másik gödör körvonalai tűntek fel. A 3. sz. részlegben folytatódott a 22. sz. gödör feltárása. A tartalma szürke színű, majdnem olyan mint a talaj. Minden rétegben rengeteg a töredék. Elértük az 1 méteres mélységet.

Augusztus 10., csütörtök

A 2. sz. részlegtől 16 méternyire északra megkezdődött az 5. sz. részleg feltárása (méretei 17 x 5 méter). 0,3 méter mélyen szürke talaj kezdődött. 0,4 méter mélyen 2 gödör körvonala rajzolódott ki.

Augusztus 11., péntek

A 21. sz. gödröt 1 méter mélyen leástuk. Tele van edénymaradványokkal, minden rétegben 2–3 darab. Elértük az 1,5 méter mélységet. Ezzel egyidejűleg a 24. sz. gödröt vizsgáltuk. A gödör kör alakú (átmérője 1,85, mélysége 0,55 méter). Tartalma humuszos talaj, szén, edénymaradványok. Mellette kemencegödör található, amelynek tartalma szürke színű, úgyszólván teletömve edénytöredékekkel. A gödörhöz két erősen megrongálódott kemence tartozik.

Augusztus 12., szombat.

Tovább folytatjuk a 22. sz. gödör vizsgálatát: a tartalma sárgásfekete agyag. Szerkezetét tekintve az 1. sz. kúthoz hasonlít. A továbbiakban a 22. sz. gödröt, mint 2. sz. kutat jelöljük. Az eredeti talajszinttől 1,8 méter mélyen egy korsót találtunk, letörött füllel. Még 0,5 méterrel lejjebb 2 nagyméretű korsó feküdt. Az első majdnem teljesen ép, csak a tetején tört le egy kevés. A másiknak hiányzik a teteje és a füle. 2,7 méter mélyen fekete agyagréteg kezdődött, hasonlóan az 1. sz. kúthoz (vastagsága 0,5 méter). 3,1 méter mélyen egy ép korsó került a napvilágra belenyomkodott díszítéssel. 3,7 méter mélyen elkezdett szivárogni a víz.

Augusztus 14., hétfő

Hozzákezdünk a 23. sz. gödör vizsgálatához (a továbbiakban 1. sz.

lakóház). Egy része a fel nem tárt rész falában folytatódik. Az első rétegből jelentős mennyiségű töredék került elő. 0,2 méter mélyen az eredeti felszínből egy zöld üvegből készült gyöngyszem, tőle 0,4 méter távolságra egy fél pifosz került elő. A pifosz alatt egy tál volt, mellőle előkerült még egy, 0,5 méter távolságra egy örlőkő feküdt.

Augusztus 15., kedd

Folytattuk a helyszín nyugati részének feltárását (1. sz. lakóház). Nagyon kevés a kerámia. 0,9 méter mélyen a fal mentén kékszürke agyagréteg bukkant fel. Nagyon kevés a lelet. Egyidejűleg a 2. sz. részlegen is folyt a munka.

Augusztus 16., szerda

A 3. sz. részleg objektumainak tanulmányozása mellett hozzákezdünk a 21. sz. kemence feltáráshoz. A kemence nagyon rossz állapotban van, a rács teljesen tönkrement. Átmérője 1 méter, a megmaradt rész magassága 0,4 méter. A tartóoszlop átmérője 0,44, magassága 0,35 m. Tartalma: néhány edénytöredék, szén nincs benne, csak egy kis hamuréteg. A tüzelőnyílás 0,58--0,7 méter széles. A kemence falait agyaggal mázolták ki és vörös színűre égették.

Augusztus 17., csütörtök

Hozzákezdünk a 21. sz. kemencegödör vizsgálatához (nyújtott formájú, 2,4 x 1 m.). Majdnem tömve edényrészletekkel. A többségük tál, de felbukkant egy pohár darabja is. A gödör tartalma humuszos talaj. Kiderült, hogy a 22. sz. kemencével közös kivezető nyílása volt. Párhuzamosan folyt az 1. sz. lakóház feltárása.

Augusztus 18., péntek

Megkezdődött a 22. sz. kemence vizsgálata. A rácsa eltűnt. A tartalma hamu és néhány kerámiadarab.

Augusztus 19., szombat

Az 1. sz. lakóház mellett hozzáláttunk egy gödör feltáráshoz. A talaj megtisztítása után egy 1,6 méter átmérőjű kör kontúrjai tűntek elő. Az első négy rétegből 8 edénytöredék került elő. Az agyag sötét, majdnem olyan, mint a mélytalaj. Az 1. sz. lakóház talajának megtisztítása után egy ovális hurok tűnt fel (méretei 1 x 0,7 méter). 1,2 méter mélyen csak a közepén van lelet. Eközben folyt a 2. sz. részlegen a 23. sz. kemence feltárása.

Augusztus 21., hétfő

Az 1. sz. lakóházban 1,4 méter mélyen egy tál darabjai bukkantak fel. 2,3 méter mélyen egy tál alja és 2--3 edénytöredék került elő. Párhuzamosan folyt a 2. sz. részleg feltárása.

Augusztus 22., kedd

Tovább folyt az 1. sz. lakóház feltárása. A vizsgált gödör szerkezetét tekintve hasonlít a korábban feltárt kutakhoz. A benne lévő agyag összefüggő.

Rétegenként egy-két kerámia bukkant fel. Az eredeti felszíntől 1,6 méter mélyen egy tál darabjai kerültek napvilágra. 3,5 méteren egy letört fülű és tetejű korsó került elő. A díszítése kis keresztekéből és köröcskékből áll. A továbbiakban egy eldeformált tetejű korsó, egy nagy tál darabjai és egy kis, fenék nélküli korsó került elő.

Augusztus 23., szerda

A 2. sz. részleg területén néhány gazdasági jellegű objektumra bukkantunk. 6 oszlopgödör került a napvilágra, amelyek alkalmasint az épület tetőzetét tartották. Az épület méretei: 4 x 2,5 m. A lelet súlyosan sérült, a padlózatán is láthatóak az ekenyomok.

Augusztus 24., csütörtök

Folytattuk az objektumok feltárását a 2. és a 3. sz. részlegeken. A feltárt 4. sz. lakóház (3,8 x 3 m) falai 0,2 méternyire a talajba mélyülnek. Északi irányban 2 gödör található az épület mellett.

Augusztus 25., péntek

Előkészítettük a feltárt részlegeket a lefényképezéshez és a lerajzoláshoz. Hozzáláttunk az objektumok feltárása utolsó stádiumához. A 2. sz. részlegen feltártuk a 6. sz. lakóházat. Méretei: 2,8 x 2,3 méter.

Augusztus 26., szombat.

Utolsó munkanap. Befejeztük a részlegek feltárását. Még ezen a napon is rengeteg munka akadt. A 2. sz. gödröt (5. sz. kút) 2,7 méterre mélyítettük.

Megkaptuk a fizetésünket is: 41 rubelt 3 heti kemény földmunkáért (egy tisztviselő havi fizetése akkor 180 rubel lehetett). Még ebből is levontak néhány fajta adót, többek között a gyermektelenségit is, pedig alig múltam 18 éves. De már tényleg elég volt a munkából, s négy nap múlva ismét megkezdődik a tanulás az egyetemen, immár a második évfolyamon.

VII. FEJEZET. FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC

Forradalom és nemzeti kérdés Ung, Bereg és Ugocsa megyékben az 1848–1849-es szabadságharcban

Magyarország 19. századi fejlődése (*ipar, mezőgazdaság, kereskedelem*) oda vezetett, hogy míg a korábbi, Thököly-, Rákóczi-szabadságharcok a periferián kezdődtek és fokozatosan gyűrűztek a központ felé, most az események fordítva történtek. Az ország központi területei lobbantak először lángra (*Pest, Pozsony*), míg az olyan határszéli megyékben, mint Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros csak hetekkel később értesültek a forradalom kitöréséről.

Mint tudjuk, a magyar gazdaság fejlődésének egyik alapvető feltétele a jobbágyszerűség megoldása volt. Ezt azonban hátráltatta az a tény, hogy még a forradalmi eszméket hirdető liberális köznemesség sem volt hajlandó megválni jövedelmeinek alapvető forrásaitól.

Ugocsa megyében március 23-án értesültek a forradalmi eseményekről. Nagyszőlősen megyei közgyűlésre került sor. Itt Egry János és Újhelyi Sándor országgyűlési követek tettek jelentést a Pesten történekről. Ismertették a 12 pontot, amelyet a közgyűlés is elfogadott. A megyei vezetés első intézkedései között a nemzetőrség felállítása szerepelt (*ez a folyamat 1848 nyarán fejeződött be*). Az ugocsai nemzetőrség a máramarosival karöltve részt vett az erdélyi román ellenállás letörésében. Mivel a reguláris hadsereg (*itt a 9. hadtestet kell érteni*) saját erőivel nem volt képes a galíciai határ védelmét ellátni, ez a vármegyék nemzetőreire maradt. Így a támadó osztrák, majd később orosz csapatok minden nehézség nélkül kelhettek át a Kárpátok gerincén.

A polgárság és az egyházak is bekapcsolódtak a honvédelembe. Az 1849. február 7-én Tiszaújlakon tartott polgári gyűlésen minden község felajánlott egy-egy harangot az ágyúöntödék számára. Az ugocsaiak hősieen harcoltak a goljatyini, nova szelicei (*Verhovina*) csatákban, ahol számos honvéd fogságba esett vagy életét veszttette.

Ung megyében április 21-én ült össze a megyei bizottmány. A megyében 2 902 nemzetőr (*hiányoznak a Csehszlovákiához kerül nagykaposi és szobranci járás adatai*) volt.

Bereg megyében elsősorban Beregszász városa támogatta a forradalmat, hiszen a város a Schönborn grófok tulajdonában volt. Számukra a jobbágyszerűszabadítás egyet jelentett a gyűlöletes igából való felszabadulással. A városi tanács április 4-én ülésezett Szeles Gábor főbíró elnökletével. A gyűlésen az

alábbi kérdést tárgyalták: *„Felfogván a Városi Tanács a Nemzet általános szellemét s más városok példájára a rend s belcsend fenntartására, a vagyon s személy biztosítására a város kebelében nemzeti őrsereget alakítani kívánván...”* Az őrsereg parancsnokául Eötvös Tamás táblabíró (*később alispán, majd főispán*) választatott. A beregszászi honvédség 17 tizedre tagolódott, összlétszáma 172 fő volt. A sereg számára a város oroszlános címerével díszített zászlót rendeltek, *„Béke, rend, szabadság”* felirattal. A beregszászi polgárok közül hatvanan beálltak a honvédség Nagykállóban megalakult 10. hadosztályába.

A vármegye is hozzájárult az őrsereg felállításához; március végén küldöttség indult a Tiszaháti, Felvidéki, Munkácsi és Kaszonyi járásba szervezés és adományok gyűjtése céljából.

Munkácson 422 főt sikerült beszervezni a nemzetőrségbe. Az ünnepélyes zászlóavatóra a ma is működő Csillag vendéglő nagytermében került sor. A munkácsi vár 1848. november 13-án szabadult fel. A benne tanyázó helyőrség Laube parancsnokkal az élén Galíciába vonult ki.

Bereg megye közönségét is áthatotta a forradalom szelleme, amelyet leginkább a Sárosoroszi község 1848. június 12-én kelt körlevele példáz. A benne megfogalmazott 10 pontot eljuttatták a környező falvakba, írástudó emberek kíséretében, akiknek az volt a feladatuk, hogy a forradalom lényegét elmagyarázzák az egyszerű embereknek. A Törzsi József sárosoroszi lakos által fogalmazott írás, mivel bizonyos, hogy nem felső sugalmazásra készült, hanem alulról jövő kezdeményezés volt, híven tükrözi az ország periferiáján élők problémáit.

„A szabadság és jogegyenlőség küszöbén állunk, hogy innen beléphessünk oda, hol egyedül a törvények előtt kell meghajolni mindenkinek, hol embert ember fölé egyedül csak a polgári erény a becsületesség emel, szükséges, hogy félretelve minden vallási, nyelvbeli és osztálykülönbséget, minden személyes érdeket vagy részrehajlást, egy szívvel, egy lélekkel fogadjuk el az alább megírandó pontokat, és teljesítsük azok elébe, kik képviselőinkül ajánkoznak – olvassuk a levélben. A sárosorosziak az alábbi követeléseket fogalmazták meg:

1. A születési osztálykülönbségek végképp szüntessenek meg, ennek következtében meg kell szűnni a felső táblának, ezután csak egy tábla marad, melyet kizárólag a nép képviselői alakítanak. (Csak a nép által választott képviselők közül álló alsóház legyen jogosult törvényeket hozni - a szerző).

2. A választási census eltörlése oly formán, hogy minden férfi, ki húsz évet el éri és szabad állapotban van, azaz nem cseléd, választási joggal bírjon (Szabad választói jog).

3. Az utóbbi országgyűlésen hozott 9. törvénycikk, amely az úrbéri viszonyok megszűnését tárgyaló törvény, módosíttassék oda, hogy a Mária Terézia urbáriumába beírt telkek mellett a jelenleg jobbágykézen lévő kúria-telkek is

váltság alá essenek és felszabadítottak nyilváníttassanak, s ezek új törvény hozása esetén el ne vétethessenek.

4. Az adó kivétele igazságosan történjék.

5. Az ősiség eltöröltével szabad adás és vétel alá kell esniük az eddigi nemesi birtokoknak...

6. A regálék mint a szabad iparűzés elnyomói szüntessenek meg.

7. A lelkészek és a tanítók láttassanak el az állam által.

8. Azon ausztriai adósságból, amelyet a volt kormány tudtunk és beleegyezésünk nélkül csinált, egy fillért sem vállalunk el.

9. A megyei Minisztériumok törültsessenek el és központosítás hozassék be. Oly vidékeken, ahol a lakosság nagyobb része nem magyarajkú, oly tisztviselők alkalmaztassanak, kik a magyar nyelven kívül az ott lakó népnek nyelvét is jól beszélik.

10. A sajtó és szólásszabadság oly lábra állíttassék, hogy mindenki politikai véleményét, bárminő legyen is az, szabadon kinyilváníthassa és egyedül az egyes személyek rágalmozása és becstelenítése legyen fenytendő.”

Ha nagyon belegondolunk, a követelések néhány pontja az idő múltával sem vesztette el aktualitását...

A felső-magyarországi nemzetörök számos csatában vettek részt. Elsőrendű feladatuk mégis az országhatárok védelme volt. Míg a Délvidéken és Erdélyben jelentős nemzetiségi ellenállás volt tapasztalható, addig a ruszinság teljes mértékben támogatta a magyarság követeléseit. *(A ruszinság nemzeti öntudatra ébredése a 19. század végére, a 20. század elejére tehető.)* A ruszin nemesség és a klérus is támogatta a forradalmi mozgalmat *(az ungvári görög katolikus szemináriumból számos kispap beállt honvéddnak)*. Miként azt Mihályi Gábor, a felvidékre kiküldött királyi biztos tapasztalta: „*A megyékben komoly jelenségű népmozgalom nem észleltetik; a nép – úgy mondta – ingerültségben van ugyan az uradalmi tisztség és a megyei tisztviselők némelyike iránt; azonban általában a megyehatóságba bizalmát helyezi, s papjaik is honfűi érzelműek, kik a népre üdvös hatást gyakorolnak*”.

Az 1848 - 1849-es forradalom és szabadságharc ideje alatt nem volt vidékünkön nagy seregeket megmozgató csata. Az orosz seregek a Duklai-hágón és Erdélyen keresztül érkeztek Magyarországra, így az itteni vármegyéket elkerülte a háború szele. Az egyik jelentős ütközetre a Munkács melletti Podheringnél került sor, amikor az ungi és beregi nemzetörök megállították Barco osztrák tábornok Galíciából betört seregét. A császári hadvezetés elsőrendű célja a turja-remetei és a munkácsi fegyvergyárak elfoglalása, illetve a Kassára irányuló támadás összehangolása volt.

Az osztrák csapatok 1849. április 22-én érkeztek Podheringhez, ahol át akartak kelni a Latorcán. A munkácsi honvédek azonban szétszedték a hidat és a Szarka-hegyre tüzérséget telepítettek. A munkácsi várból származó régi ágyúk megbontották az osztrák lovasságot. Súlyosan megsebesült gróf Wahrlich Buba ezredes, egy találat pedig Barco tábornok alól lőtte ki a lovát. A már elfoglalt területeken elterjedt álhírek hatására az osztrák csapatok visszatértek Galíciába *(a tüzérséget irányító Andrejkovics Endre egyike volt az ungvári papnevelde növendékeinek)*.

Az osztrák csapatok ezután csak kisebb-nagyobb betöréseket hajtottak végre a határ menti települések ellen.

A világosi fegyverletétel számos hátránnyal járt a megyékre. Ekkor vidékünk területén a Kazinczy Lajos ezredes által toborzott 8000 fős honvédsereg állomásozott a munkácsi és a huszti várra támaszkodva. A közhangulat is jelentősen megromlott a világosi fegyverletétel miatt. Augusztus 20-án a beregszászi városi tanács hódoló küldöttséget küldött a városba déli irányból érkező orosz csapatokhoz. A Karlovics tábornok vezette seregeket beszállásolták a városba. A munkácsi vár őrsége augusztus 26-án írta alá az átadási okmányt és adta át a felsővárat.

Az orosz csapatok kivonulása után az osztrák katonai rendőrség vette át a vidék kormányzását. A terror számos áldozatot követelt, a munkácsi vár ismét megtelt politikai foglyokkal.

VIII. FEJEZET. OKTATÁSTÖRTÉNETI JEGYZETEK

1. Non scholae, sed vitae...

Gyakorló tanárként gyakorta elgondolkodtam azon, milyen is lehetett régen az iskola és az ott zajló oktatás. Nagyszüleim elbeszéléseiből rémlik fel nekem az Illyés Gyula által a Puszták népében leírt egytantermes iskola, ahol az igazgató-tanító (*rector*) egyedül oktatta a nebulókat a tudományokra. Községünk református egyházának levéltárát kutatva jutottam hozzá az alábbi anyagokhoz*, melyeket szeretnék megosztani a szélesebb olvasóközönséggel is. A megfelelő szintű oktatás képzett tanítókat igényelt, s ezekkel vidékünket többnyire a Debreceni és a Sárospataki Kollégium látta el. E két tanintézmény fenntartására kibocsátott gyűjtőívek minden évben szerepelnek a jegyzőkönyvekben. A Tekintetes Bereghi Társaságban lévő Oskola Mesterek Regulái cím alatt az esperesi hivatal közölte mindazon követelményeket, amelyeknek a leendő tanítóknak meg kell felelniük. Igen érdekes tény, hogy a tanítóknak évente mai szóval mondva szakmai továbbképzésen kellett részt venniük, s ennek alapján újították meg szerződéseiket.

A református egyház igencsak vigyázott a tanítók és családtagjaik erkölcsre és jóhírére, hiszen a lelkészeknek *„az Oskola állapotjáról pecsét alatt referálást kellett küldeni a N.T. Esperes úrnak. Mely relatioba benne légyen a Rectornak és háza népének erkölcséről való tudósítás.”*

A rendelkezés 11 pontban foglalja össze az Oskola Mesterek (rectorok) kötelességeit.

Pro 1.

Az Oskolai Tanítóknak mind tudományokra, mind erkölcsökre nézve alkalmas embereknek kell lenni: azért minden gyanús társalkodásokat, korhelységet, részegeskedést, káromkodást, szélcsapságot, szükségtelen és haszontalan esküvéseket, mások alá való áskálódásokat, állapotjokhoz nem illő ruházatot el kell kerülni. Ellenben pedig szorgalmasan kell nekik tanulni, főképpen azoknak, amelyek kötelességeket illetik. Evégre legyen Bibliájuk, a tanításhoz szükséges minden könyvök, Könyörgéses könyvök, amelyből a prédikátor távollétében imádkozhassanak, legyen papirossok, kalamárisok, sat.

Pro 2.

Minden újonnan a Tractusba (társaságba) bejönni akaró, vagy be is jövő, vagy most is actualis functióba levő Oskola Mesterek eleinte el menjenek a

Tractus Seniorához (előjárójához) magokat illendő tisztelettel be jelenteni, testimoniálisokat azon Oskolától, melyben tanultanak, és onnan, hol laktanak volt, be mutatván a V.Tractus Törvényeinek meg tartására magokat kézírással kötelezik és a V.Tractus Cassájába 1 Rftot fizessenek.

Pro 3.

Annak meg tudására, hogy a Mesterekben az említett jelek meg találatnak é, esztendőnkét egyszer a V.Tractus Seniora által ki neveztetendő Assesorok (ellenőrök) által meg censuráltatnak egy bizonyos helybe egybe hivatvatván, a felől ha tudják é a Cathecismust, a Hübner Historiáját, a Templomba gyakoroltatni szokott énekeket, nótájokat, a számvetésnek négy elsőb nemeit. Egyszersmind akkor tartoznak bizonyáglevelet vinni otthon lévő magok viseletének és szorgalmatosságok felől, a predikátor és a helységbeli Consistóriumtól pecsét alatt és könyveik lajstromát. Ekkor ismét testimoniálist adjanak a Censorok az akkori exament (vizsgát) letett mestereknek, amelyet a következő esztendőben a hasonló censoroknak bemutathatnak. A lefojtatott examenről a Censorok kötelesek jelentést tenni a V.Tractusnak. Ezután az egész Tractusban lévő Oskolák bizonyos Distictusokba osztatnak fel (lásd ott), és minden districtba egy bizonyos Assesor, vagy más érdemes Predikátor ordináltasson (kiküldött), aki ez idő alatt megírt regulák szerint minden fertály (negyed) esztendőben egyszer az Oskola Mestereit, s az Oskolákat minden tekintetben megvizsgálja, s mindezekről a Tractuális Esperest idejében tudósítsa.

Pro 4.

Tanítani kell az Oskolákban a betűkön kívül az olvasást, vallást és a jó erkölcsök tudományát, a szépírást, éneklést könyörgéseket, számvetést a szerént amint ezt az új Classificatio elrendeli. (*Az iskolában használható könyvek jegyzéke : Debreceni Ábécés Könyv, Útmutatás, Új Énekes Könyv, Kis Gyermekek História, Hübner Historiája. Ez utóbbit a V. Tractus kötelességévé tette minden eklézsiának megvásárolni, s abból a tanulókkal minden nap egy-egy históriát / történetet / legalább háromszor elolvasni. - Z.L.)*

Pro 5.

A vacatiók legyenek a szokás szerint aratáskor, júliusnak körülbelül 22-ik napjától fogva három hétig. Szüretkor pedig a szüret kezdetétől fogva 2 hétig és szerdán és szombaton délután. A Mester magától el ne mulassa a tanítás idejét, hanem a Predikátor hírével és megegyezésével. A tanuló gyermekeket pedig sem a Pap, sem a Mester valamilyen tartós paraszti munkára ne szoríthassák.

Pro 6.

A tanítás ideje legyen a reggeli isten tisztelet idejétől kezdve dél előtti tizenegy óráig. Délután pedig két órától fogva az estveli isteni tiszteletig a Classificatio szerint.

Pro 7.

Ha a nem tanuló gyermeket pirongatással vagy más könnyebb eszközökkel egyszer kétszer a Mester megpróbálja jóra vinni, és nem éri el vele célját, az után vesszővel az alfélét verje meg, de hatnál többet rá ne ütessen. Főbe, pofon és a tenyerét s a körmét verni pedig nem szabad.

Pro 8.

Minden esztendőben legalább egyszer a Predikátornak és az eklézsiái népnek jelenlétében, meghívván esetleg valamely szomszéd predikátort is exament kell tenni az oskolai tanítónak, különösen akkor is mikor el hagyja az akkori lakóhelyet s a collégiumból jövő más Rectornak jelenlétébe, és mind a két rendbeli alkalmatossággal bizonyásglevelet adnak ezen tanítónak az ő tanításba való szorgalmatossága felől, ha megérdemli, melyet ő a feljebb a 3. pontban említett Censornak be mutathasson.

Pro 9.

A szokás szerint prédikálni köteleztetnek a Mesterek minden Úrvacsorája után, s egyebekkor is, mikor a szükség kívánja. Hasonlóképpen könyörögni is, mikor a Predikátor a templomba nem mehet, de illendő öltözetbe, úgymint hosszú ruhába -- tógába vagy hosszú dolmányba. Ugyanilyen ruhába jelenjenek meg a Tractus Gyűlésén Esperes úr előtt és a Helységbeli Consistorium előtt is, mikor köteleességek ott megjelenni.

Pro 10.

A helybeli Predikátorok a Consistoriummal együtt vigyázzanak az Oskolára és az Oskola Mesterre és ottan nem tartván magokat bizonyos időhöz meg látogassák akár egyiket, akár másikat. (A már fentebb említett relatióban a predikátornak be kellett számolnia az oskola állapotjáról, annak ablakáról, kemencéjéről stb.)

Pro 11.

Amely Mesterek mind erkölcsre, mind szorgalmatosságra nézve dicséretet érdemel, úgy a Tractusban történő változások alkalmával a nagyobb jövedelmű Eklézsiákat hozzájuk igazítja.

Ellenben azok, akik a követelményeknek nem felelnek meg, a Tractus szolgáltatából kitétetnek.

Mint már fentebb említettem, a megyében lévő református felekezeti iskolákat districtusokba (*tankerületekbe*) osztották fel, amelyek élére visitátorokat rendeltek ki. Erről tanúskodik az alábbi jegyzőkönyv is, amely felsorolja a districtusokat.

Nro. 19. 1804 esztendőben Május 6-ik napján tartott Gyűlésben Budai András Assessor által kidolgozott és bemutatott oskolai reculatív felolvastatván, ugyan akkor bizonyos oskolai visitatorok rendeltettek, kik közül már némelyek meghalván, azok helyébe ujjak választatnak, és hivataljokba meg is erősítettettek, és ugyan ezeknek kötelességekké tevődött, hogy a ki tett esztendőbeli rendeletekhez tartván magokat, a szülőket igyekezzenek minden módon gyermekeik taníttatására, a Rectorokat pedig azok tanítására Kegyelemes Királyi Rendeletek szerent szorítani (az ilyen szülőkről minden fél esztendőben a predikátornak és a községi bírónak jelentést kellett tenni a területileg illetékes vármegyei szolgabírónak), és az Oskolák állapotjáról minden fél esztendőben Coadjutor Curator Uramnak relatiót tenni. Kiadta hites notárius Vekerdi Mihály.

Series Visitationis Scholarum Tractus Bereghiensis

A Szathmári oldalon fognak vizitálni:

T. Kacfi Lajos T. Bets, B. Palád, Sonkád, Cseke, Korod,
T. Molnár Albert Milota, Csecse.

Az ugocsai oldalon:

T. Szóts Mihály Salánk, Patak, Verbőcz, Oroszi, Keresztúr.
T. Medjesy László

A hetei oldalon:

T. Nagy József Vári, Borsova, Bene, Muzsaly, Halábor,
T. Dari István Macsola, Badaló, Tarpa, Surány, Tivadar, Gulács, Hete.

A csarodai oldalon:

T. Kis János Tákos, Csaroda, M. Papi, Asztély, Darva,
T. Deli Ábrahám Déda, Gelénes, Atya.

A kaszonyi oldalon:

T. Budai András Kerecseny, Nagy Lónya, Heteny, Bótrágy,

T.Molnár István Bátyú, Zápszony, Kaszony, Barabás, Cs. Papi

A beregszászi oldalon:

T.Szabó Péter Beregszász, Nagy Bégány, Kis Bégány, Jánosi,
T.Ecsedi János Barkaszó, Szernye, Rafajna Újfalú, Bereg.

A munkácsi oldalon:

T.Farkas András Izsnyéte, Rákos, Munkács, Fornos,
T. Nagy János Derczen, Gáth, Guth.

A református felekezeti iskolák anyagi helyzetét híven tükrözi az alábbi felmérés és osztályozás. 1835-ben az esperesi hivatal rendelkezést adott ki adománygyűjtésre a „*segedelem nélkül szűkölködő belső emberek, azok özvegyei és árvái számára*”. A vidék eklézsiáit és iskoláit classisokra osztották fel, amelyek meghatározott összegekkel segítették a tervet. Az iskolák classisai az alábbiak: 1.) –50 , 2.) –40 , 3.) – 30, 4.) – 20, 5.) – 10 ezüst krajcár.

1.) Tarpa, Beregszász, Munkács, Vári, Bereg, Kerecseny, Badaló, Barabás, Kaszony, Derczen, Rákos, N.Bégány, V.Atya, Gulács.

2.) Bótrágy, Fornos, Barkaszó, Som, Izsnyéte, B.Újfalú, Borzsova, Muzsaly, Hete, Jánd, Bátyú, M.Papi, Zápszony, K.Bégány, N.Lónya.

3.) Tákos, Surány, Csetfalva, Csaroda, Namény, Ugornya, T.Szalka, Szernye, Cs.Papi, Hetyen, Gergelyi.

4.) K.Lónya, T.Vid, R.Újfalú, Gut, Bene, Oroszi, Halábor, Gecse, Macsola, Fejércse, Gelénes, Déda, Darócz, Bilke.

5.) Dávidháza, Tivadar, T.Adony, Asztély.

Megvizsgálva a két listát, arra a következtetésre jutottam, hogy az eklézsiák és az iskolák anyagi helyzete még egy településen belül is különbözött, annak ellenére, hogy a református eklézsia volt az iskola fenntartója. Így például szülőfalu, Gut esetében az eklézsia a 2. vagyoni classisba, míg az iskola csak a 4.-be került.

Napjainkban a tanárok gyakran zúgolódnak a sok papírmunka miatt. Nem volt jobb a helyzet a múlt század elején sem. A predikátoroknak a V. Tractus irányába minden évben egy kitöltött kérdőívet kellett benyújtani az oskolamester adataival:

1. *Nomen et cognomen, nativ, Locus Nativitatis et Cujus Confes.*

(*Vezeték és keresztnév, a születés helye és ideje, vallása*)

2. *Aetas, status, coelebs, uxoratus.*

(*Kora, társadalmi helyzete, házassági állapota*)

3. *Quas lingvas callet? Quam scholam docet? Quis gradus litteratus?*

(*Milyen nyelvet beszél? Melyik iskolát fejezte be? Milyen osztályt /iskolai fokozatot / fejezett be?*).

Ezt a lelkész, mint az iskola igazgatója írta alá. (Minister Sacrorum in Ecclesia Gut Helv. Conf. qua Director Localis.)

Hasonló adatokat gyűjtöttek össze a tanulókról is:

1. *Név, születési adatok, vallás.*

2. *Lakhelye (település, vármegye).*

3. *Az apa, anya és az eklézsia kurátorának az adatai.*

4. *Melyik osztályban tanul az illető gyerek.*

A V. Tractus nemcsak a tankönyveket, de a tanítás módját és anyagát is előírta a tanítók számára. Az alábbi egyszerű útmutatás is ezt tükrözi.

A Bereghi Társaságban lévő iskoláknak Tanításokban való útmutatás:

Első esztendő

Egyéb téren mindenkor tanulják a gyerekek az ABC-t, még pedig úgy, hogy fél esztendő alatt az olvasást meg tanulják, e mellett tanulják a Miatyánkot.

Második esztendő

Hétfőn délelőtt tanulják a Gyerekek a vallást, a..... melltomból, ha lehet valamely együgyű (egyszerű – Z.L.) magyarázattal.

Délután. Tanulják az Énekeket, és az Énekek nótáját.

Kedden délelőtt írás legyen, elsőbe elől írás után, azután pedig Exemplat (példa) után.

Délután. Tanulják ismét az énekeket, és azoknak nótáját.

Szerdán délelőtt. Repetitio /(ismétlés). Délután. Számok ismétlése.

Csütörtökön délelőtt. Tízparancsolat. Hiszek egy Isten.

Délután. Hasonlóképpen.

Péntek délelőtt. Mint hétfőn délelőtt. Délután. Arithmetica, vagy ha nem ismerik a számokat, hát úgy numeratio.

Szombaton egész nap. Repetitio.

Vasárnap egész nap. Tanulják ismét az Estveli és Reggeli Könyörgéseket, Tízparancsolatot.

Harmadik esztendő

Hétfőn délelőtt. Előbb reggel magyarázni kell nekik az anyagot, s olvasni.

Délután. Tanulják a Kis Katekizmust amennyire lehet magyarázat által.

Kedden délelőtt. Írás legyen, a melyet a mester meg nézzen és meg igazítson.

Délután. Tanulják az említett Kis Katekizmust.

Szerdán. Repetitio. Délután. Énekeket tanuljon.

Csütörtök délelőtt. Könyörgéseket, Tízparancsolatot, Úr vacsorájához való is. Délután. Kis Katekizmus.

Péntek délelőtt. Legyen arithmetica-ba való gyakorlás, nevezetesen a substractio-ba, multiplicatio-ba egymásután.

Délután. Hasonlóképpen arithmetica.

Szombaton. Repetitio. Délután. Éneklés.

Vasárnap. Legyen a Katekizmus tanulása.

Negyedik esztendő

Ezen időben azokat amellet a harmadik esztendőben tanítottak s tanultak, ismét elő kell venni, s tovább vinni, hozzátéve az Arithmetica tanulása idején a

Ötödik esztendő

Ezen időben ismét elől kezdvén mindazokat, amelyeket eddig a kezdetektől fogva tanultak, repetítve tökéletességre kell vinni.

Hatodik esztendő

Tanulják a deák nyelvet azok, akik nagyobb oskolákba igyekeznek. (Ha azonban az eklézsiában csak magyar iskola van és a szülők deák / latin / nyelvre is taníttatni akarják a gyerekeiket, akkor a tanításért 2 forintot tartoznak fizetni a tanítónak – Z.L.)

Kelt 18 Marchi 1804.

A következő okmány az iskolai oktatás négyes fokozatát mutatja be.

Oskolai Intézet

Az 1819-ik évben october 2-ik és 3-ik napjain tartódott Superintendentiale Consistorium által Nemzeti Oskoláinkba a tanulni valóknak elintézésére, a Protocollumnak 78-ik számja alatt kirendelt Deputatio Debrecenybe e folyó esztendő December 6-ik napján egybe gyűlvén, és tanácskozását más napig is folytatván, a Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácshoz küldött Tudományok rendihez képest, a reábízott dolgokban, jónak és szükségesnek találta a következőket:

1.) Hogy az olyan fiú gyermekek számára, kiket szüleik, vagy gondviselőik a deák oskolákban járattatni nem akarnak, a Debreceni Collegiumban, a Nemzeti Oskolák száma négyre szaporíttassék. Ezekben négy különböző tanítók alatt lészen módjuk meg tanulni a gyermekeknek mind azt, hogy belölők jó keresztyének, és dolgos polgárok váljanak.

Ezt cselekedjék, ha tetszik a külső nagyobb és tehetösebb Eklézsiák is,

ahol pedig ebbe mód nincsen, legyen három nemzeti Oskola, ha lehet három különböző tanítók alatt, ha pedig nem lehet, kettő vagy egy alatt is, mivel a gyermekeknek három esztendeig iskolába járni, még a kisebb eklézsiákban is, mulhatatlanul szükséges és ezeket, minthogy rend szerént kevés számmal szoktak lenni, bár három rendbeliek légyenek is, az értelmes és szorgalmatos Tanító, mind azoknak a dolgoknak elvégzésére vezérelheti, amelyeknek tanítása a nagyobb eklézsiák iskoláiban két vagy három tanító által vitetnek végbe.

2.) A negyedik Nemzeti Oskola csupán a deák iskolákban nem meendő fiúgyermek számára állítódott fel: az olyan gyermekeknek, kiket szülei vagy gondviselőik deák nyelvre is kívánják taníttatni, ebbe a negyedik Nemzeti iskolába járni nem szükséges, mivel azokat a dögokat, melyek ebbe taníttatnak, a deák iskolában annak idején még bővebben meg taníthatják.

Ezek után végezvén a harmadik Nemzeti iskolát, egyenesen az első deák iskolába menjenek által, és ott folytassák tanulmányukat, sőt ahol külön deák iskola nincs, az ilyeneket tartozik az Oskola Mester, ha tőle kívántatni fog, a deák nyelvre oktatni, hogy így a szülők a deák nyelv kedvéért ne kényteleníttessenek mindjárt a harmadik Nemzeti Oskola után nagy költséggel más iskolába vinni gyermekeiket.

3.) A deák iskolába nem meendő fiú gyermekekre nézve a Negyedik Nemzeti Oskola legfelsőbb iskola lévén: ebben azok, ha a szülőknek úgy tetszik, esztendőnél is tovább járhasson, mely által magoknak a közönséges életre megkívánandó dolgokban annál nagyobb esméreteket és gyakorlást szert tegyenek -- hasonlóképpen az olyan helyeken, ahol a Negyedik Nemzeti Oskolát nem állíthatni, a Harmadik Nemzeti Oskolában több esztendeig is tanulhatnak és gyakorlatot kapnak a gyermekek. -- Mely esetben az okos, serény és hivatásának meg felelni kívánó Tanító a Negyedik Nemzeti Oskolát illető tanulni valókból is szükséges megválasztással juttasson valamit az ilyen tanítványoknak.

A Nemzeti Oskolák Superintendenciánkban addig is, míg minden iskolai könyveink elkészítendhetnének, így rendeződnek el.

Az első Nemzeti Oskolában

Tanítódjék azzal a móddal, mely a Debrecenben 1812-ik esztendőben ki jött Tanítás rendiben és módjában előíródik.

1. A Betűk meg értése, mely végre az ABC-nek nagy, közép és kis betűi egy nyolcad rész árkusnyi papirosra külön ki fognak nyomtatódni.

2. Több betűknek együtt való kimondása.

3. Írás kezdete.

4. Olvasás.

5. Római és arabiai számok számlálása.
6. Nevezetesebb esmérési dolgok esmérése: a Debreceni ABC-nek nagyobb betűje, és az útmutatás első darabja, 1-ső és 2-ik részének a csillagos cikkelyeiből, és azok élő szóval való előadása és gyakorlás által.
7. Isten és Vallás esmérése az ABC és útmutatás szerint.
8. Könyebb könyörgések az ABC-ből.
9. Könyebb énekek és azoknak éneklése az Új Énekes Könyvből.

A második Nemzeti Oskolában

A téli fél esztendőben

1. Folytatódjék a folyvást való és értelmes olvasásban, írásban, római és arabiai számokban, számlálásban, ezenkívül az ABC-ből a könyörgésekben, annak kisebb, nagyobb betűvel nyomtatott cikkelyeiben. Nem különben az Új Énekes Könyvből, a Zsoltárokból, Dicséretekből és azoknak nótáiban való mindennapi gyakorlat.

2. A Vallás. A Historia bővebb esmérése vezettesen az út mutatás első darabja szerint, mellyből az nyolc első részeknek egy csillagos cikkelye élő szóval való tanítás és gyakorlás szerint ebben a fél esztendőben végeztesse el. Kötelességévé téven a Tanítónak erre a könyvrészre, mind itt, mind a több oskolákban, hogy az abban feljegyzett szent írásbeli helyeket, melyekből Sz. Historiánk bővebb előadás vehetni, a Bibliából előre ki keresvén, sőt szóról szóra ki irván, azokat úgy meg tanulja, hogy könyv és írás nélkül, élő szóval, folyvást és értelmesen el tudja mondani Tanítványainak, köteleztetvén egyszersmind arra is, hogy a Bibliából vett jegyzeteit a helybéli Tiszteletes Prédikátornak és Presbitériumnak, visitációkor pedig a vidékbéli esperes úrnak okvetlen bemutatassa.

3. Az Erkölcsei tudományból az útmutatás 3-ik darabja szerint az Isten iránt való kötelességeiből tanítódjanak az egy csillaggal megjegyzett cikkelyek. A két csillagból pedig a 17-ik cikkely. Ezenkívül a gyermekeknek szülei iránt való kötelességei.

A nyári fél esztendőben

1. Az út mutatás első darabja 9,10,11-ik részének egy csillagos cikkelyeit a fentebb megmondott mód szerint ejtjük.

2. Az út mutatás 3-ik darabjának egy csillagos cikkelyeiből - magunk és mások - nevezetesen az Elöljárók, Bírák, Királyok iránt való kötelességeink, a Tíz Parancsolattal és az úti mutatással együtt.

3. A számvetésből az egyes összeadás, kivonás és szorzó tábla megtanulása

után a fokszorzás Maróthi szerint, gyakoroltatván egyszersmind kisebb példákban és számokban csupán észbül való felvetésiben a gyermekek.

4. Az állatok históriája, melyre a tanító az orvos Sz. Györgyi József, Fábián József és Petke Ferenc Urak munkáiból elkészülhet, és azokban lévő képeknek Tanítványaival a hasznát veheti.

5. A Geographiából, a Föld leírásából Európának, Ásiának, Afrikának, Amerikának, Ausztráliának vagy Polinéziának, és azoknak egymáshoz való fekvésének közönséges (egyszerű) esmerete, ki formált és színekkel megkülönböztetett Föld golyóbis vagy legalább a Debreceni Atlasban lévő első Mappa szerint. Mely Átlást a Tanító a Debreceni Collegium Bibliothecájából meg szerezheti.

6. A Könyörgésekben, éneklésben, írásban és olvasásban mindennapi gyakorlás, az utolsó nézve otthoni könyvül az új kék könyv /?/ szolgálván.

A harmadik Nemzeti Oskolában

A téli fél esztendőben

1. A Vallásból az útmutatás 1-ő darabja nyolc első részeinek, mind az egy, mind a két csillaggal jelölt cikkelyei.

2. A Keresztyén Erkölcsi Tudományból az útmutatás 3-ik darabjának a második Nemzeti Oskolában elvégzett részei, hozzá adván a kétszillagos cikkely.

3. A számvetésből a második esztendőben tanított részeknek újra való elővétele és különösen a fokszorzó táblában való gyakorlás után, az egyes elosztás.

4. A Geographiából Magyar Ország a Kis Tükör szerint.

5. Magyar Grammatika a nyomtatásban kiadott könyv szerint.

6. Imádságok, zsoltárok, ünnepi, vasárnapi és köznapi ditséreték és énekek nótái.

A nyári fél esztendőben

1. A vallásban az útmutató első darabja 8-ik, 10-ik 11-ik részeinek mind az egy, mind a két csillagos cikkelyei a 12 kikkel együtt.

2. A különböző vallásoknak közönséges esmerete, melyet az útmutatás első darabja végén lévő Toldalékokból ki válogattatni.

3. A Keresztyén Erkölcsi Tudományból a Gazdák, Parasztasszonyok, Földes urak, Tisztviselők, Bírák kötelességei az alattok valók iránt és viszont, minden alatt lévőknek a magok fölöttesei iránt, az útmutatás harmadik darabja szerint.

4. A számvetésből az össze adás, kivonás, fokszorzás, és elosztás.

5. A geográphiában Európa országainak közönséges és a Magyar országgal határos Tartományoknak pedig különös esmérése, a Debreceni Atlas szerént.

6. Gyakorlás a magyar helyes írásban, a Magyar Grammatika szerént.

7. Imádságok és minden énekelni szokott zsoltárok s dicséreték, nótáikkal együtt az Új Énekes Könyv szerént.

A negyedik Nemzeti Oskolában

A téli fél esztendőben

1. Az útmutatás első darabja szerént.

2. A Keresztyén Erkölcsi Tudomány az útmutatás harmadik darabja szerént egészen.

3. A Vallás históriája, az útmutatás első darabja végén lévő záradék szerént.

4. Magyar ország históriája a Kis Tükör szerént.

5. A Hármass Regula Maróthi szerént.

6. Európának bővebb, a világ többi Részeinek pedig közönséges Geográphiája. A Debreceni Atlas szerént.

7. Gyakorlás a Kvietentiák és Contra Kvietentiák, vagy által vevő és által adó levelek, Contractusok, Instantiák és más levelek írásában, Számadások kezelésében és azoknak formáiban.

A nyári fél esztendőben

1. A Keresztyén Vallás fő ágazati, az útmutatás 2-ik darabja szerént egyben.

2. A Vallás históriája bővebben.

3. Hazánk nevezetesebb Törvényeinek, Törvényszékeinek, rendszabályainak esmérése. Professor Kövy Sándor úr magyar nyelven kiadott Kis munkája szerént.

4. Gyakorlás a Hármass Regulában, úgy mint a Társaság Regulájában (Regula Societatis).

5. Rajzolás.

6. Együgyű Geometria.

7. Együgyű mechanika.

8. Physica. Tiszteletes Fábián József úrnak ilyen titulusú könyve szerint.

A leánygyermek oskoláiban

Mindezek, ki vevén a Hazánk törvényeit, Geometriát, mechanikát, hasonló módon taníthatnak, és e végre a feljebb említett könyveket a leány oskolák tanítói is megszerezni köteleztetnek.

Az egyik protocollum hátlapján egy igen eredeti statisztikai kimutatásra bukkantam, amelynek adatai hiteles képet nyújtanak a település összetételéről

A statisztikai adatok tükrében a beiskolázottság legmagasabb és legalacsonyabb számértékei:

– a legtöbb gyerek 1833-ban – 40 fő (7,3 %), 1834-ben – 37 fő (6,7 %), 1839-ben – 37 fő (6,7 %) járt a felekezeti iskolába.

– a legalacsonyabb a beiskolázottság 1840-ben volt, amikor csak 11 gyerek (2 %) tanult a tanintézetben.

Ez az arány a mai viszonyok között is csak tíz százalékot tesz ki, amikor minden megfelelő korú gyerek iskolába jár.

Jelen iskolatörténeti jegyzet remélhetően bepillantást nyújtott a Bereg megyei református felekezeti iskolák történetébe, szabályaiba, s ez által is bővítette tudásunkat a magyar oktatási rendszerről.

Jegyzetek:

* Az iskolatörténeti források a Guty Református Egyházközség levéltárában a Beregi Egyházmegye körleveleit tartalmazó kötetben található meg (1804—1830).

2. Egy felekezeti iskola viszontagságai a XX. század elején

Két esztendeje méltattuk a magyar oktatás kezdeteinek 1000. évfordulóját. Mint tudjuk az oktatás elsőként a szentmártonhegyi (Pannonhalma) bencés apátságban kezdődött el. Hogyan is működtek ezek az iskolák? A választ a mai napig sem tudjuk, csupán töredékes források maradtak fenn e tárgyban. Mivel nincs feldolgozva történelmünk, még arról sincs fogalmunk, mi történt a 20. század elején. A guty református felekezeti iskola történetén keresztül nyomon követhetjük az oktatásügy fejlődését Kárpátalján, bepillantathatunk egy közösség ügyes-bajos dolgaiba, mindennapos problémáiba.

1924. november 4.

A tanítói fizetés-próvent fizetése. Nagyguton 120, Kisguton 68 adófizető található. Hogy a tanítónak járó 20 köből élet befolyjon, minden adófizető párra 1/2 (fél) véka, fél párra pedig 1/4 rész életet vet ki a presbitérium. A próventfizetést dobszó mellett hirdetik ki mindkét községben, s a próventszedés az eddig szokásoknak megfelelően a parókián és a tanítólakban fog történni. Ki életet adni nem tud: készpénzben folyóár, illetve megegyezés szerint fizet.

Az iskolaudvaron folyó építkezés körül felmerült többletmunkáért a vállalkozó 100 koronát kér *(a többletmunka a szín építéséből származott)*. Ugyanitt az iskolaudvaron építendő istállóhoz még szükséges fa a hídláshoz és a jászolgerendához. A presbitérium meghatalmazta a gondnokot, hogy a kigutyi temetőben vágasson annyi fát, amennyi okvetlenül szükséges.

1924. július 27.

A presbitérium megbízásából a gondnokok Doktor János derceni ref. kántortanítót hívták meg a nagy- és kisguti egyház régóta üresedésben lévő kántortanítói állására, aki a felkérést elfogadta.

1924. december 13.

A presbitérium kifizette a vállalkozónak az iskolaudvaron teljesített építkezésért, az iskola és a tanítólak kijavításáért járó 800 koronát, valamint a színépítésért 100 koronát. Ezután megvitatták az esperes úr levelét, valamint a Tanügyi Referátus 29.701/24. sz. rendeletét, amely szerint az egyház köteles a tanítónak az 1924-es évre 4908 korona fizetést biztosítani. Amennyiben ennek az egyház nem tesz eleget, úgy az állam megvonja az államsegélyt, és elveszi az egyháztól az iskolafenntartói jogot. A folyó hó 11-én tartott közgyűlés azt az utasítást adta a lelkésznek, hogy az előírt összeget feltétlenül biztosítsák, nehogy a tanítókat ebből kifolyólag károsodás érje. De úgy, hogy a kántori fizetés teljesen elkülönítendő a tanárítól. A lelkész javasolta, hogy a nyáron megajánlott fizetésből a föld és a lakás – mint kántoriak – figyelmen kívül hagyásával a terményt és a fát értékeljék újra, s az esetleg mutakozó hiányt pótolják valamilyen úton, ha másként nem, az egyházi pénztár terhére.

Ezeket figyelembe véve a következő tanítói fizetést állapították meg az 1924-es esztendőre: készpénz 60 korona, 20 köből vegyes termény, amiből 10 köből búza, 5 köből rozs, 5 köből tengeri, 6 öl fa.

A tanító értesítette a presbitériumot, hogy a tanfelügyelő meglátogatta az iskolát, és kifogásolta, hogy a tanteremben nincs meg az elnök (T. Masaryk) képe, hiányzik Európa térképe, a számológép, az ablakok nincsenek bevétagatva, valamint ajánlotta két pad és egy új dobogó beszerzését.

A gondnok utasítva lett, hogy legalább a térképet és az elnök képét szerezzé be.

Kántori javadalomnak a következőket állapították meg: lakás a szükséges melléképületekkel és 800 négyszögöl kert haszonélvezete, 10 kat. hold szántóföld haszonélvezete, a kisguti temető haszonélvezete, a szokásos stóla.

1925. április 26.

Az egyház tulajdonát képező régi iskolaépületet, mint lakóházat, valamint a hozzátartozó kerteket bérbeadták Barkaszi Istvánnak, valamint Deák Erzsinek.

1925. június 2.

A lelkész felolvasta az V. számú esperesi körlevelet, amelyben közölték a Tanügyi Referátus 7.303-925. sz. rendeletét, amely szerint a Podkarpatszka Ruszi nem állami tanítóknak az egyházak, mint iskolafenntartók kötelesek évi 4908 korona fizetést javadalmi jegyzőkönyvileg biztosítani, úgy azonban, hogy a javadalmi jegyzőkönyv most már állandó jellegű legyen, s amellet a kettős jelleg – hogy ti. az állás, mint kántortanítói állás van szervezve – kitűnjék.

Hogy a tanítói javadalmazást előteremtse, az egyház kérelemmel fordult a községi képviselőtestülethez, s attól évi 500 korona segélyt kért, amelyből a fentebb kért összeget biztosítani akarja. A folyó év április 29-én tartott közgyűlés figyelmeztette az egyházközségeket, mint iskolaszékeket, hogy az ifjúsági és tanítói könyvtárban a beregszászi tanfelügyelőség által netán kifogásolt könyvek egyházi tulajdon lévén, az iskolai könyvtárból kiemelendők és az un. Egyházi könyvtárban őrizendők tovább.

1925. június 14.

Megvitatva a Tanügyi Referátus már idézett számú rendeltét, a következő határozat született:

a kántori fizetést változatlanul hagyni, nevezetesen a kertet, lakást, földeket, a kiskuti temető használatát és a stólat. A tanítói fizetést a következőkben állapították meg: 1.) készpénz – 1258 korona, 2.) 10 köből búza x 150 k. = 1500 k., 3.) 5 köből rozs x 130 k. = 650 k., 4.) 5 köből tengeri x 120 k. = 600 k. 5.) 6 öl tűzifa beszállítva x 150 korona = 900 K. Összesen 4908 korona.

1925. november 1.

Mivel a politikai községtől nem érkezett válasz a kért segéllyel kapcsolatban, ezért a fennálló tartozások, valamint a tanítói fizetés biztosítása végett a presbitérium az 1925. évi egyházi adó összegét az előző évi kétszeresében állapította meg.

1926. szeptember 5.

A régi iskolatelken bérház építését határozták el.

1927. június 26.

Az iskola részére szükséges tanszerek beszerzésére, amit az állam megkövetel, egy nagyobb összeget kell költeni. Erre szubvenciót (*államsegély*) is lehet kapni, de csak azzal a feltétellel, ha az egyház, mint fenntartó is hozzájárul. E célra megszavaztak 100 koronát.

1928. augusztus 29.

Ismertették az utolsó esperesi körlevelet, amely utasítja az egyházak gondnokait, hogy ref. iskolák számára szerezzenek be egy Kálvin képet, valamint kötelezővé teszi az új zsoltárok bevezetését.

1928. szeptember 4.

A lelkész beszámolt az új tanévben bevezetett beiskoláztatási rendről: az 1. és 2. osztályosok mindkét faluból a kiskuti állami iskolába, a többiek pedig a nagykuti református iskolába járnak majd mindkét faluból. Történt mindez annak érdekében, hogy a kiskuti gyerekek is gyakorolják magukat az egyházi éneklésben, részint pedig az eredményesebb oktatás érdekében.

1928. november 15.

Felolvasták a tanfelügyelő 2323/28. sz. október 25-én kelt átiratát, amelyben

felhívta a presbitérium figyelmét egy második tanítói állás megszervezésére, a tanítói terhek megszorodása miatt. Bár valóban szükség lett volna még egy tanítóra, a jelen időben az egyházközség nem rendelkezett az ehhez szükséges anyagi fedezettel.

1929. augusztus 4.

Felolvasták a tanfelügyelői hivatal 1690/29. sz. július 15-én kelt átiratát, amelyben felhívja a presbitérium figyelmét arra, hogy a tanköteles gyermekek nagy számát tekintve szervezze meg egy második tanító alkalmazását, valamint gondoskodjék számára tanteremről. Mivel az egyház nincs olyan helyzetben, hogy az átiratban foglaltakat teljesítse, ezért hajlandó lenne az iskolát örökös haszonbérlet mellett átadni a községnek már 1929. szeptember 1-jétől. Kiköti azonban, hogy a jelenlegi tanítót összes szolgálati évével együtt vegye át a község, s az mindenkor tartozik olyan ref. tanítót alkalmazni, aki képes a kántori teendők ellátására is.

1929. szeptember 1.

Megállapították, hogy a tanítói fizetés jelentékeny része hátralékban van, ami öt év alatt több mint 5050 koronát tesz ki.

1929. szeptember 8.

A presbitérium elhatározta, hogy a szükséges nyomtatványokat, valamint az adminisztrációhoz szükséges irodaszereket a beíratási díjakból fedezzék, mivel erre az egyháznak nincs külön kerete. Nincs kifogásuk az ellen, hogy a fennmaradó összeget a szegény tanulók felszerelésére fordítsák.

1929. szeptember 22.

Ismertették Nagygut polgári község képviselőtestületének szeptember 12-én kelt határozatát, amely az iskolát azzal a feltétellel venné át, ha az egyház a telek helyett, ahol a jelenlegi iskola és lakás áll, cserébe átadja a templommal szemben lévő régi puszta iskolatelket örök tulajdonul. Jól tudva azonban, hogy az egyházmegye így meg nem erősíti, ennél fogva azt indítványozza, hogy a tulajdonjog fenntartása mellett engedje meg az egyház, hogy ott iskolát építsenek, s azt a polgári község használhassa mindaddig, míg ott a község iskolát tart fenn.

1929. december 15.

Felolvastatták a Tanügyi Referátus 44000/29. sz. rendeletét, amelyben az egyháztól, mint iskolafenntartótól tanítói nyugdíjjárulék címen az 1924–1929. évekre 1264 koronát követel.

A tanító felhívta a presbitérium figyelmét az iskolai árnyékszék tarthatatlan állapotára, amely már olyan helyzetbe jutott, hogy benne a gyerekek biztonsága veszélyeztetve van, s így a bekövetkezendő szerencsétlenségért a felelősséget elhárítja önmagáról.

Határozat született az árnyékszék kijavításáról.

1930. szeptember 14.

Előadták, hogy a zsupáni hivatal Munkácson még 1928. május 11-én kelt 1753. adm. 28. sz. határozatában kimondta, hogy a más vallású gyermekek szülei is kötelesek ugyanazzal az összeggel hozzájárulni az iskola fenntartásához, mint ahogy azt a református szülők teszik. Tekintettel a tetemes iskolai kiadásokra a presbitérium a következő határozatot hozta: az 1930/31-ik iskolai tanévre ne csak általánosságban mondják meg a másvallású gyerekek szüleinek a hozzájárulást, hanem konkrét összeget állapítsanak meg. A zsupáni rendeletre támaszkodva az alábbi rendelet született: 1 gyerek után 50 korona, minden következő gyerek után 20–20 korona az iskolafenntartói hozzájárulás a másvallásúak számára.

1930. november 9.

Miután közhírré tétetett a hozzájárulási díj összege, az érintettek a felszólításra részben tiltakoztak, részben megtagadták a fizetési kötelezettséget, csupán néhányan tettek erre vonatkozóan pusztá ígéretet. A presbitérium elhatározta, hogy a határozatnak érvényt szerez. A fenntartási összeg behajtásával Dr. Szűk Aladár egyh. m.-i ügyészt bízta meg.

1931. március 21.

A lelkész felolvasta a Beregi ref. egyházmegye 1930. november 3-án Beregszászban tartott gyűlésének jegyzőkönyvi kivonatát, amely a nagygyűti ref. iskola beíratási díjainak felhasználásáról szólt. Az Országos Hivatal 105998/29. sz. leiratában ugyanis a beíratási díjak szabályellenes felhasználását teszi szóvá, amelyben első helyen a beregi egyházmegye áll, miként arról a tanfelügyelőség tájékoztatót adott.

A presbitérium csodálkozva vette tudomásuk a határozatot, amelyet helyben el is intéztek, ugyanis az egyház a szükséges nyomtatványok és egyéb kellékek beszerzése céljából a községtől 80 korona segínyt kapott, ezért úgy határoztak, hogy a beíratási díjakat a szegényebb gyerekek tankönyvvél való ellátására fordítják.

1931. június 21.

Felhívták a lelkész figyelmét arra a tényre, hogy az új iskolai évben a tanító 125–130 gyereket lesz kénytelen tanítani, ami a tanulmányi eredmények szempontjából nem teremt kielégítő helyzetet. Határozat született, hogy kéri az államot egy második tanerő kirendelésére.

1931. november 22.

Az egyházi tanító jelentette, hogy az általa tanítandó tanköteles gyermekek száma 138, akiket csak három csoportban tud tanítani, így az eredményt illetően már eleve elhárít minden felelősséget magáról.

1932. február 28.

A lelkész felolvasta a járási orvos átíratát az egyházhoz, mint

iskolafenntartóhoz a ref. felekezeti iskola klozettjának meg nem felelő volta tárgyában, s intézkedésre szólítja fel az egyházat. Az presbitérium válaszában elismerte a helyzet tarthatatlanságát, de hosszasan kitért az egyházközség zilált anyagi helyzetére is.

1932. június 26.

A lelkész tudósított a presbitériumot, hogy a tanítói javadalmazással nagy hátralékban vannak, s emellett egyéb terhek is nehezednek az egyházra, mint iskolafenntartóra, pl., az Országos Nyugdíjintézet fenntartói járuléka, amely évenként 240 koronát tesz ki, s amelynek hátraléka az 1931-es év végéig 1984 koronát tesz ki.

1932. október 5.

Ismét tárgyalták a másvallású szülők gyermekeinek kérdését, s a zsupáni hivatal rendelkezésére támaszkodva a következő határozatot hozták: a másvallású gyerekeket ezután csak úgy fogadják be a felekezeti iskolába, illetve a beiratkozottak csak úgy járhatnak tovább, ha a rájuk kivetett iskolafenntartói járulékot azonnal, visszamenőlegesen is megfizetik. Utasították a tanítót, hogy erről értesítse a tanfelügyelői hivatalt, s az attól nyert válasz után lásson hozzá a határozat végrehajtásához.

1932. október 23.

A tanító által a tanfelügyelői hivatalhoz benyújtott levélre eddig nem érkezett válasz, csak személyesen adták tudtára, hogy a határozatot tudomásul veszik.

1932. november 13.

Tájékoztatták a presbitériumot, hogy a másvallású szülők, ahelyett, hogy a felekezeti iskola fenntartáshoz hozzájárulnának, inkább az állami iskolába adják gyerekeiket. Sőt egyesek már odáig mentek a világi hatóságok megkeresésében, hogy a feljelentésük alapján a csendőrök már ki is hallgatták az ügyben a ref. iskola igazgató tanítóját.

1932. december 4.

A kiguti állami iskola igazgatója útján a lelkészi hivatalt arról értesítette a tanfelügyelői hivatal, hogy ezentúl a nagyguti gyerekek a nagyguti, a kiguti gyerekek pedig a kiguti iskolába járjanak. A presbitérium határozatot hozott, hogy megkísérli a rendelet visszavonását kieszközli, ha pedig nem lehetséges, akkor kimondja, hogy a 4. osztálytól kezdve továbbra is a felekezeti iskolába járjanak a gyerekek.

1933. december 3.

Az Országos Tanítói Nyugdíjintézet levelet intézet a lelkészhez a fenntartási járulék kifizetése ügyében. Hosszaú és elmérgesedő vitában azt határozták, hogy a nyugdíjintézet folyó évi 240 koronát kitevő fenntartási járulékát az iskolába járó gyerekek száma szerint azok szüleire vetik ki.

1934. január 28.

A tanító arról nyilatkozott, hogy nem kíván tovább működni, mint kántor, ugyanakkor kéri a felszaporodott hátralékok fejében a kántori jövedelmeket a tanári hátralékokba beszámítani.

1934. március 18.

Tárgyalták az esperesi hivatal 86/1934. sz. levele kapcsán Peres Ferenc és társainak az egyházm. közig. bíróságához f. év február 25-én beadott panaszát, amelyben kéri a közigazgatási bíróságot, hogy a felekezeti iskola terheinek hozzájárulásától mentse fel a kiscuti ref. egyháztagokat.

A gyűlés megismételte azon korábbi világosan megjelölt álláspontját, miszerint a két külön politikai község református lakosai egyetlen egyházközséget alkotnak, s nem mentesíthetik az egyháztagok egy részét az egyházi teherviselés alól. A Nagygyuton lévő ref. felekezeti iskola a nagy és kiscuti református egyházközség intézménye, ezért világos, hogy a fenntartása a kiscuti egyháztagokat is kötelezi. Annyival is inkább, mert ha a kiscuti egyháztagokat felmentenék az iskola terheinek viselésétől, akkor az iskolát be lehetne zárni, mert a Nagygyuton lakó egyháztagok a nagy terhekkel járó felekezeti iskolát egyedül fenntartani nem tudják. Az, hogy a kiscuti ref. egyháztagok nem járatták gyerekeiket a felekezeti iskolába, csak az egyházi terhek viselése alól való megszabadulást célzó törekvésre utal, hiszen Nagygyuton is vannak olyan egyháztagok, akik színmagyar létükre az ugyancsak Nagygyuton felállított ruszin iskolába adták gyermekeiket, pusztán azért, hogy az iskolafenntartói terhek alól mentesüljenek.

1936. február 25.

A lelkész bejelentette a presbitériumnak, hogy Doktor János kántortanító betegsége miatt szabadságon van.

1936. április 14.

A lelkész előadta, hogy az állami tanfelügyelőség a következő tanévre állami kisegítő tanítót, vagy tanítónőt nem fog adni a felekezeti iskolának, de hajlandó azt államosítani, ha az állami tanfelügyelőség 1936. év II. hó 25-én kelt 746/936 sz. körrendeletében foglalt feltételeknek az egyházközség eleget tesz. Ennek leg súlyosabb pontja, hogy az egyháznak le kell mondania az egyház tulajdonát képező iskolai ingatlanokról, épületekről, udvarról, kertről, ugyanis azoknak tulajdonjogát telekkönyvileg a tanügyi kincstárba kell bekebeleztetni.

1936. augusztus 9.

A beregszászi állami tanfelügyelői hivatal a körorvosi jelentés alapján felszólította az egyházat, hogy az iskolaudvaron a gyermekek részére klozetet állíttasson és pedig záros határidőn belül, mert ellenkező esetben az iskolát bezáratja. A klozet építésére megszavaztak 400 koronát.

1938. december 11.

A lelkész kérte az iskola tantermének és előszobájának megjavíttatását. Határozat született a tanterem kitakarításáról, az ablakok, ablakrákák kijavításáról. Az előszoba rendbehozását későbbre halasztották.

1939. február 10.

Felolvasták az esperesi hivatal 8/39. sz. átiratát, amely értesíti az egyházközséget, hogy Doktor János tanítónak a tisztiorvosi bizonyítvány alapján 6 hónapi szabadságot adott. Helyettesítésére tanerőről kell gondoskodni. Dr. Sárkány Lajos felügyelő lelkész már tett lépéseket ez ügyben a királyi tanfelügyelőségen, de nem nagyon bíztatták. E téren az egyháztól 20 % -os hozzájárulást kívánnak. A presbitérium csak 10 % -os részvállalást tud biztosítani.

1939. október 22.

Előterjesztés született arról, hogy a Magyar Királyi Vallási és Közoktatási Minisztérium a nagyuti ref. felekezeti iskolából elvonta az állami kisegítő tanerőt, s új tanerőt csak abban az esetben hajlandó alkalmazni, ha az egyház 20 % -os helyi hozzájárulást biztosít. Tekintve az iskolaköteles gyerekek magas létszámát, igen fontos lenne, hogy két tanerő végezze az iskolában a nevelői, oktatói munkát. A presbitérium a nehéz anyagi helyzetre hivatkozva nem szavazta meg a hozzájárulást.

1941. március 2.

A debreceni református collegium támogatására a presbitérium évi 10 pengőt szavazott meg, mely összeget minden év december 1-jéig juttatnak el rendeltetési helyére.

1941. október 12.

Az iskolai tanári állás nyugdíjazás következtében betöltetlen, ezért intézkedéseket kell foganatosítani betöltésére...

IX. FEJEZET. 20. SZÁZADI TÖRTÉNELMÜNK BUKTATÓI

1. Gondolataim egy tanulmánnyal kapcsolatban, avagy, hogyan hamisítsuk meg a történelmet?

Mint azt már tudjuk, egy-egy nemzetállam kialakulása hosszadalmas és bonyolult folyamat. Még inkább így van ez, ha az államalkotó nemzet korábban nem, vagy csak rövid ideig rendelkezett saját államisággal. Ilyenkor kerül a napvilágra a mítoszteremtés és a történelemhamisítás is, amelyeknek az a feladatuk, hogy megfelelően „előkelő” múltat mutassanak ki számára.

Ennek az a következménye, mint azt Románia esetében is tapasztaltuk, hogy egyes történészek meghamisítják a korábban nemzetközi szinten is beigazolódott tényeket, s azokat saját százízük szerint találják.

Ez Ukrajna függetlenné válása után is többször előfordult. Bár korábban is voltak olyanok, akik a „szláv kontinuitás” teóriáját hirdették, nem kaptak különösebb figyelmet, hiszen mindenki számára világos volt, hogy ez a pártállam elképzelésének visszatükröződése. Ma ez tovább folytatódik. Ebből szeretnék egy kis ízelítőt adni.

Évekkel ezelőtt felkértek egy, a Novini Zakarpatyja (1994. december 3.) című lapban megjelent cikk véleményezésére. Bár az adott korszak nem éppen a szakterületem, elolvasva tollat ragadtam, hogy megcáfoljam azokat a feltételezéseket, amelyek itt megjelentek.

Hogy az olvasó jobban megértse, miről is van szó, úgy döntöttem, hogy a tanulmányomat három részre bontom: elsőként a fent említett cikk magyar fordítását közlöm, majd az akkori események valósághű leírását, végül pedig saját észrevételeimet.

A Novini Zakarpatyjaban megjelent cikk címe magyar fordításban Kik és hogyan szabták át Kárpátalja térképét?

„Az olvasók elbírálása tárgyává teszek 3 dokumentumot, amelyek magánlevéltáramból származnak és 1938 őszét érintik. Két anyag az Ukrán Sajtóiroda londoni és brüsszeli kirendeltségétől származik: az egyik ukrán, a másik francia nyelvű. Ezek a külföldi sajtónak szánt információk, valamint közlik az angol tömegtájékoztatási eszközök véleményét a kárpátaljai eseményekről. Azt hiszem, hogy az olvasókat is érdekli, hogy mit írtak rólunk ötvenhat évvel ezelőtt. A harmadik dokumentum Magyarország északi határainak térképe, amelyet a Pesti Hírlap jelentetett meg. Könnyen felismerhető rajta, hogyan

szabták át az addigi államhatárokat, amely alapján a kárpátaljai lakosság nagy tömegei kerültek akarattukon kívül egy másik államhoz. A vastag fekete vonal hadi-demarkációs vonal néven ékelődött be Kárpátalja testébe. Vidékünk nagy részét elcsatolták: az egész Beregszászi járást, a Munkácsi, az Ungvári és a Szőlősi járás számos települését. Érdekes momentum, hogy valamennyi település, amely ezen a vonalon belülre került, magyar elnevezést kapott.

9 év múlva a párizsi békeszerződésben Magyarország önként lemondott ezekről a „szerzeményekről”.

Alekszandr Ugrin történelemtanár

1. UKRÁN SAJTÓIRODA

London

Anglia

Cs. 155. Tájékoztató a sajtó részére

1938. november 7.

ÚJ HATÁROK

„A Times folyó hó ötödikén Új határok című vezércikkében vitatta meg a bécsi döntést. A cikket Kárpát-Ukrajnának és az ukrán kérdésnek szentelték és arról volt szó benne, hogy a „köztársaság (Csehszlovákia) legkeletibb részén elterülő tartomány lakossága teljes autonómiával fog rendelkezni, s amennyiben a lakosság nemzetiségét tekintve rokon a Lengyelországban és Oroszországban élő ukránokkal, úgy a földjüket a közeljövőben Karpatszka Ukrajnának fogják nevezni, s nem Podkarpatszka Rusznak, mint eddig. Érdemes megemlíteni, hogy ezt az elnevezést már régóta alkalmazzák Németországban.

A kárpátaljai ukránok teljes mértékben jogosultak az önállóságra, ahogy ezt már számukra 20 éve megígérték. De hogyan sikerül majd megélniük a vidék nyugati részén fekvő területek nélkül, amelyeket Magyarország szerzett meg? A hegyvidéken lakók maroknyi csoportját, akiknek a száma alig éri el a félmilliót, csak nagyon rossz úthálózat köti össze az anyaországgal. Eddigi fővárosuk Magyarország kötelékébe került, s ez egyike volt a bécsi bírák kétségbe vonható döntéseinek. Az ukránok kénytelenek voltak új fővárost keresni: a kicsi és ismeretlen Husztot.”

2. A HATÁROK REVÍZIÓJA

„A Manchester Guardian című lap november 5-i számában azt írja, hogy a Csehország, Szlovákia, Kárpát-Ukrajna és szomszédaik, főképpen Magyarország közötti határokat nem az etnikai elv alapján húzták meg. „Németország,

Lengyelország és Magyarország nem tartotta magát az íratlan szabályokhoz, s olyan területeket is megszereztek maguknak, amelyek számukra csak stratégiai és gazdasági szempontból voltak fontosak.” A lap rámutat, hogy így módon egy új kisebbségi probléma merült fel, mert 1 350 000 cseh, szlovák és ukrán nemzetiségű állampolgár került a cseh-szlovák-ukrán állam határain kívülre.

A második cikkben, amely ugyanezen számban kapott helyet, a lap Szlovákia és Kárpát-Ukrajna helyzetét tekintette át, kihangsúlyozva, hogy nincs meglepéssel a döntéssel. „A legkisebb igénnyel Magyarország állt elő, hiszen mindent megkapott, amit akart, kivéve talán csak a közös határokat Lengyelországgal...”

Az események következtében Kárpát-Ukrajna került a legrosszabb helyzetbe: 725 ezer lakosából elvesztett 220 ezret. A prágai adatok szerint ebből a 220 ezerből csak 70 ezer volt a magyar, a többi pedig ukrán, szlovák és zsidó. Munkácsnak és Ungvárnak pedig egyáltalán nem kellett volna Magyarországhoz kerülnie.”

3. UKRÁN SAJTÓIRODA

Brüsszel, rou Markvich 12.

Belgium

N 5. 1938. november 5.

Megoldották Kárpát-Ukrajna kérdését?

„A bécsi döntőbíróház határozata alapján november 2-tól 1700 négyzetkilométernyi terület 135 ezer lakossal (közülük 85 ezer magyar és 50 ezer ukrán) elszakadt Kárpát-Ukrajnától és Magyarország kötelékébe került. Ez a döntés sérti az etnikai elvet, hiszen Magyarország megkapta Ungvárt, ahol a magyarok csak a lakosság 26,65 % -át képezik (az ukránok aránya 40,8 %) és Munkácsot, ahol a magyarok részaránya csak 18 % (az ukránoké 56 %).

Világos, hogy az ukránok érdekeit és törvényes jogait ismét feláldozták a politika oltárán. Az ukrán területek aprópénzül szolgáltak egy harmadik fél kifizetésekor. Ettől kezdve az Ukrajna területén osztozkodó államok száma négyről ötre emelkedett. A döntőbíróház ítélete azonban semmiféle garanciát nem tartalmazott a magyar hatalom alá került ukrán kisebbség számára. Nem meglepő tehát, hogy ez váltotta ki a legnagyobb tiltakozási hullámot.

Pedig az ukránok mindent megtettek jogaik érvényesítése érdekében. Erre az a nagyszámú távirat és memorandum a bizonyíték, amelyet a világ vezető politikai személyiségeihez juttattak el. Ez a nagyszabású akció csak megelőzni tudta a még nagyobb bajt: a vidék teljes felosztását Magyarország és Lengyelország között. Kárpát-Ukrajna autonómiát kapott Csehszlovákia keretein belül. A közös lengyel-magyar határ álma szétfoszlott. A helyzet egyedüli vesztese Lengyelország volt.”

KÁRPÁT-UKRAJNÁBAN

„Volosin úr miniszterelnökké való kinevezése óta a vidék jelentős fejlődésen ment keresztül. A települések többségének lakossága támogatja a kormányzatot. Október 30-án nagy felvonulásra került sor. Az ukrán harci alakulatok együttműködnek a csehszlovák reguláris csapatokkal. Létrejött az új vasút-igazgatóság is. A kormány intézkedéseket fogantatott a munkanélküli lakosság megsegítésére. Több mint 500 vagon élelem került szétosztásra.

A vidék hivatalos elnevezése Kárpát-Ukrajna lett. Nem sokkal Ungvár átadása után a kormány székhelyét Husztra tette át. Volosin úrnak a prágai Ukrán Egyetem díszdoktori címet adományozott.”

Mi is történt 1938-ban? A lakosság többsége alig tud valamit erről a korszakról. A hivatalos doktrína szerint a fasiszta Németország és Olaszország hűséges csatlósuk, Magyarország megjutalmazása céljából felosztotta Csehszlovákiát, s abból egy nagy darabot Magyarországnak juttattak.

Az események a müncheni szerződéssel kezdődtek, amelyet Németország, Olaszország, Anglia és Franciaország kötött. Ez a szudétánemet-kérdést volt hivatott megoldani. Olaszország képviselője javaslatára az egyezményhez egy mellékletet csatoltak, amely a csehszlovákiai magyar kisebbség sorsát is rendezni kívánta. Miután a felek megegyeztek, hogy a probléma rendezésében a nemzetiségi elvet fogják szem előtt tartani, a magyarkérdés eldöntését kétoldalú tárgyalásokra bízták.

A két kormányküldöttség 1938. október 9-én Komáromban ült össze. A magyar bizottságot Kánya Kálmán külügyminiszter vezette, fő tanácsadója és szakértője pedig Teleki Pál volt. A cseh delegáció nem készült fel a tárgyalásokra, nem úgy a magyar fél, amely az Államtudományi Intézet teljes adattárával érkezett. Négy napi tárgyalás után a cseh küldöttség Csallóköz visszacsatolását ajánlotta azzal a kikötéssel, hogy Komáromban szabadkikötőt kapnak. Ez 1800 négyzetkilométer területet jelentett volna, 121 ezer lakossal, azaz a magyarlakta területek 11% -át. Mivel azt a magyar fél nem fogadta el, október 13-án új ajánlat érkezett: 5405 négyzetkilométer 349 ezer lakossal. Ám így is csak a határon túli magyarság egyharmada került volna vissza az anyaországhoz, ezért ezt a változatot is elutasították. A magyar igény 14 153 négyzetkilométernyi terület visszacsatolása volt, 1 091 000 lakossal, amelyből 849 000 volt magyar nemzetiségű, azaz a lakosság 78 %-a. A többszöri jegyzékváltás hatására megszületett a végső döntés, amit október 20-án a cseh kormány német közvetítéssel el is juttatott Budapestre. Ez 11 300 négyzetkilométernyi területet jelentett, majdnem annyit, mint amennyit a döntőbírói ítélet végül is Magyarországnak juttatott. Azonban elfogadhatatlan volt ez az ajánlat is, mert kihagyta belőle az összes nagyobb határ menti várost, többek között Ungvárt és Munkácsot.

A tárgyalások megghiúsulása után a magyar kormány tájékoztatta a nagyhatalmakat és segítségüket kérte a végleges rendezéshez. Azonban Anglia és Franciaország érdektelenséget mutatott a kérdés iránt és az 1920-ban diktált béke revízióját a másik két nagyhatalomra bízta. Tizenhét éves felelősségük e fortélyos elhárításával biztosították azt, hogy a nemzetiségi elvű területrendezés újabb nyolc év múlva semmisnek nyilvánítható legyen.

Olasz és német közreműködéssel a tárgyalások közel jutottak a megoldáshoz. Csehszlovákia a később visszacsatolt területek 93 % -át diplomáciai úton már át is engedte. 1938. november 2-án a határ menti városok hovatartozását megvitatni ült össze a döntőbíróóság a bécsi Belvedere palotában. Ribbentrop és Ciano külügyminiszterek alaposan felkészültek a témából (nem úgy, mint a trianoni békediktátum megalkotói). A döntést még aznap este mindkét fél megkapta: az új csehszlovák határt vastag zöld vonallal rajzolták be egy-egy 750 000 léptékű térképbe. A vonal pontosan követte az etnikai határt, csak Pozsony mellett hagyott néhány magyar falut Szlovákiának, hogy mögöttes területet biztosítson a fővárosnak. A vegyes területeket a vonal kettévágta mind a szlovák, mind a ruszin nyelvhatár mentén. Kétségtelen, hogy addig még soha, sehol nem valósították meg területrendezésnél a nemzetiségi elvet ilyen pontosan és tárgyilagosan. 1938-ban vontak meg először történelmi vagy érdekszféra határ helyett egy népi-nemzetiségi határt.

A végső döntés igazságos megosztásra való törekvését mutatta az, hogy a visszacsatolt területekkel csak 117 000 nem magyarajkú (szlovák, rutén, német stb.) lakos került Magyarországhoz, ugyanakkor 320 000 magyar nemzetiségű maradt továbbra is Csehszlovákia területén. A vitás városok közül a bíróság Nyitrát és Pozsonyt Szlovákiának, a többit Magyarországnak ítélte.

1938 őszén a még vitatott kérdések tisztázására létrejött a szlovák-magyar határmegállapító bizottság, amelynek elnöke magyar részről Teleki Pál lett. A bizottság a határ menti falvak hovatartozását állapította meg.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a versaillesi szerződéssel szemben a bécsi döntés egy etnikailag stabil határvonalat húzott meg, olyat, amely még a hamis képet mutató csehszlovák statisztikai adatok tükrében is helytálló.

Most pedig térjünk vissza Kárpátaljára és a Határok revíziója című cikkben foglaltakra.

Mivel a csehszlovákiai népszámlálások során rengeteg, a magyarság létszámának csökkentését célzó visszaélés történt, ezért az 1910 és 1921 közötti számok középarányosát kell helytállónak tekintenünk. 1910-ben Kárpátalja 605 942 lakosa közül 185 433 (30,6 %) vallotta magát magyarnak. Ruszin, ukrán és orosz nemzetiségű ebben az időben 330 010 (54,5 %) fő volt. Az 1921-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalja összlakossága kb. 14 000 fővel nőtt,

ugyanakkor a magyar lakosság 73 000 fővel csökkent. Ez azzal magyarázható, hogy az izraelita vallásúakat a zsidó nemzetiséghez sorolták. Számuk ekkor 80 132 főt (12,9 %) tett ki. Az 1930-as népszámlálási adatok szerint a magyarság részaránya már csak 15,9 %, szemben az 1921-es 17,9 % -kal.

A bécsi döntés értelmében Magyarország az 1918--19-ben elvesztett északi területeiből visszacapott 1523 négyzetkilométernyit és nem 1700-at, mint ahogy a cikkben szerepel. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint 173 233 ember élt ezen a területen. A lakosság az alábbi módon oszlott meg: magyar 83 578, orosz, ukrán, rutén 33 435, zsidó 25 423, csehszlovák 16 466, német 4 534, lengyel 81, egyéb 849. Tehát a magyarok és a magyar nyelvű zsidók összlétszáma az erősen meghamisított adatok szerint is elérte a 109 001 főt, szemben az 55 365 egyéb nemzetiségű lakossággal.

A visszacsatolt települések nagy részén a magyarok alkották a többséget. Ez alól csak Ungvár és Munkács volt kivétel. Ruszin többségű volt Alsó- és Felső-Remete, Munkácsváralja, Várkulcsa, Tiszasásvár, Verbóc és Ungdaróc. Német többségű Alsóschönborn, Pósháza és Várpalánka.

A kárpátaljai nagyobb városok hovatartozása azért volt kérdéses, mert a csehszlovák időkben a betelepítésekkel és a népszámlálások során elkövetett csalásokkal mesterségesen lecsökkentették a magyarok létszámát. Tekintsünk bele ezekbe az adatokba:

UNGVÁR

Év	Összlakosság	Magyarok	Százalékarány
1910	21 630	15 864	73,3 %
1930	35 628	7 600	21,3 %
1941	38 659	27 896	72,4 %

MUNKÁCS

Év	Összlakosság	Magyarok	Százalékarány
1910	23 406	13 880	59,3 %
1930	34 267	6 227	18,2 %
1941	36 797	21 277	57,8 %

Érdekes megfigyelni, hogy bár Ungvár összlakossága 1930 és 1941 között alig 3 ezer fővel gyarapodott, addig a magyarság létszáma kb. 20 ezer fővel növekedett. Ugyanígy Munkácson is, ahol az összlakosság alig 2 ezer, míg a magyarság létszáma 15 ezer fővel nőtt. Tehát nem mondhatjuk, hogy a lakosság összetétele a nagymértékű betelepülések miatt változott meg. Ha figyelembe vesszük azokat is, akik a rendszerváltozással együtt nemzetiséget is változtattak,

valamint azokat, akik esetleg két vagy több nyelven is beszéltek, s nem tudták pontosan meghatározni nemzeti hovatartozásukat, még akkor is magas ez a szám. Éppen ezért biztos, hogy sem az Ukrán Sajtóiroda, sem pedig az angol lapok nem a hiteles népszámlálási adatokra hivatkoztak.

Különösen visszaütésre szorul Alekszandr Ugrin azon állítása, hogy a visszacsatolt falvak mind új magyar megnevezést kaptak. Ha nem esett volna neheze az utánajárás, akkor rájött volna, hogy ezek a települések több évszázada ugyanazt a nevet viselték és nem 1938-ban keresztelték el őket. Például Beregszász!!

Remélem, ha a közeljövőben valaki foglalkozni fog a témával, előbb alaposan utánanéz a tényeknek és az adatoknak, s nem dől be mindenféle légből kapott híradásnak, legyen az akár az Ukrán Sajtóiroda anyaga is.

2. Karcolatok a kárpátaljai zsidóság történetéből*

„Egy évszázada a mai Kárpátalja (akkor még a Magyar Királyság négy vármegyéje) közel 410 ezer lakosa közül 105 ezer fő (25,7 %) vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Az össznépesség majd 60 % -át kitevő ruszinok száma meghaladta a 244 ezret. A XIX. század második felében a Kárpátok északkeleti lengyel, ukrán előteréből (Galiciából) egyre nagyobb tömegekben érkező zsidókat (kb. 58 ezer fő) a statisztika nem is vette nyilvántartásba, mert többnyire német vagy magyar anyanyelvűnek tüntették fel magukat.” – írja Kocsis Károly és Kocsisné Hódosi Eszter Magyarok a határainkon túl – A Kárpát-medencében című könyvében.

A vidék két legnagyobb városának (Ungvár, Munkács) lakosságának kb. 30–40 % -a zsidó vallású volt. Ugyanitt a magyarok részaránya elérte a 73–82 % -ot, amiből az következik, hogy a zsidók többsége magyar anyanyelvűnek vallotta magát.

A trianoni békediktátum (1920) értelmében a mai Kárpátalja Podkarpatska Rus – Rusinsko néven a Csehszlovák köztársaság kötelékébe került. A magyar anyanyelvű zsidóságot és cigányságot itt külön etnikai kategóriába sorolták. Ekkor a vidéken 80 132 zsidó élt, ami az összlakosság 12,9 % -át tette ki.

Az 1910-es népszámlálás során 36 236 izraelita vallású, de magyar anyanyelvű személy élt Kárpátalján. 1921-ben a csehszlovák hatóságok népszámlálást tartottak, amely során az alapkritérium nem az anyanyelv, hanem a nemzetiség lett, s így sok visszaélésre adott lehetőséget. E népszámlálás szerint a vidéken ekkor 79 715 zsidó élt. Izraelita vallásúnak, de magyar anyanyelvűnek csak 6 863 személy vallotta magát.

Ekkor a kárpátaljai zsidó lakosság 87,30 % -át zsidó, 7,73 % -át magyar, 3,87 % -át rutén, 0,75 % -át csehszlovák és 0,30 % -át német nemzetiségűnek írták be.

Az 1930-as népszámlálás adatai szerint Kárpátalján 91 255 zsidó élt, 5870 fő pedig izraelita vallásúnak, de magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A vidék zsidó nemzetiségű lakossága kb. 0,5 % -al növekedett.

Az első bécsi döntés (1938. november 2.) Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt visszacsatolta Magyarországhoz. Később, Szlovákia „függetlenné” válása és a cseh országrészekről való elszakadása után (1939. március 14.) Magyarország birtokába vette Kárpátalja egyéb, túlnyomóan ruszin lakosságú területét is.^{3/}

Az ezután bekövetkezett második világháború különösen a zsidók számára hozott igen sok szenvedést. Németországban a zsidógyűlöletéről ismert Adolf Hitler és a nemzeti-szocialista párt jutott hatalomra, amely célkitűzései között a zsidóság teljes megsemmisítését célozta meg.

„A galíciai zsidók nagyritkán Uzsokra és Nagybereznára be szoktak jönni, de ezek eléggé szemmel vannak tartva és a szabályok betartására vannak kötelezve” – olvassuk egy 1900-as jelentésben.

De milyen szabályokról is van itt szó?

A főszolgabíró ez esetben minden bizonnyal az 1886. évi XXII. törvénycikkelynek a település és községi kötelékbe való felvételtől szóló 15. § -ára és a külföldiek kötelező bejelentése, nyilvántartása és általában a külföldiekkel szemben kötelező eljárás szabályozása iránt 1888. augusztus 11-én kiadott 54091. számú belügyminiszteri közrendeletre hivatkozott.

A hatóságok pedig mindent elkövettek a galíciai zsidóbevándorlás megakadályozására, vagy legalább lelassítása érdekében. Több korabeli irat tanúskodik ezekről az intézkedésekről, s végrehajtásuk különböző módszereiről.

Íme néhány példa:

Az ungvári járás főszolgabírójának jelentése szerint a bevándorlás, mihelyt a folyamatot megakadályozandó óvintézkedések a napi lapokban közölve lettek, nagymértékben lelassult. Egy eset történt csak, a csendőrök egy bevándorolt egyént elővezettek, munkanélküli csavargás miatt megbüntették, majd hazájába visszatoloncolták.

A nagykaposi járás főszolgabírója pedig olyan rendeletet adott ki a községi bíráknak, amely szerint a galíciai zsidókat, mégha útlevéllel volnának is ellátva, de koldulással foglalkoznak, tartóztassanak le, majd Ungvárra, mint toloncállomásra kísérvék, ahonnan majd Galíciába való kitolonculásukról az illetékesek intézkednek.

Idejövet a galíciai zsidók rendszeresen a csapi vasútállomáson szálltak ki, s innen árasztották el a járást. Ez ellen a csapi rendőrparancsnok azt az utasítást kapta a főszolgabírótól, hogy a bevándorló zsidókat ott az állomáson rögtön tartóztassa le, majd adja át őket a téglási bírónak, aki köteles volt őket

Ungvárra kísérni és a rendőrkapitányi hivatalnak átadni, s innen Galíciába visszatoloncolni.

A galíciai zsidókkal kapcsolatban tehát összegzősképpen megállapíthatjuk, hogy beözönlésük ellen intézkedések lettek foganatosítva, így letelepedésük a mai Kárpátalja területén egyszerűen lehetetlenné vált. Persze mint mindig, itt is akadtak kivételek, akik akár furfanggal vagy protekció segítségével, de megtalálták a kiutat, és a három megye valamelyikének területén maradhattak családjukkal együtt.

Néhány évvel később (a XX. század első éveiben) egy újabb zsidó népvándorlás érintette Kárpátalját. A korabeli dokumentumok tanúsága szerint Romániából a zsidók sanyarú helyzetük miatt tömegesen vándoroltak ki, s közülük sokan Magyarországot választották célállomásul, azon belül pedig Máramaros, Bereg, Ung és Ugocsa megyéket. Ezek ugyan nagyjából Amerikába vagy valamelyik európai országba szóló útlevéllel rendelkeztek, de ettől függetlenül többen megkísérelték a Magyarországon való letelepedést.

Persze a nagyszámú zsidóbeözönlést a hatóságok most sem nézték jó szemmel, s a folyamat megszüntetésére törekedtek. Ez ügyben a magyar királyi belügyminiszter 1900. április 1-jén gróf Török József Ung vármegye főispánjához címzett levelében a következőképpen írt: „... *Minthogy ily teljesen vagyontalan egyéneknek az országban való tartózkodása úgy közgazdasági, mint rendőri szempontból az ország lakosságának érdekeivel ellentezik, s ezért meg nem engedhető...*” Ezek után felkérte a főispánt, hogy intézkedjen, s abban az esetben, ha a kormányzatára bízott törvényhatóság területére ilyen zsidók érkeznek, azoknak lakhatási vagy letelepedési engedélyt ne adjon, hanem a fennálló szabályok szerint az ország területéről őket toloncolja ki.

Az ügy folytatásaként a főispán 1900. április 5-én 105. szám alatt rendeletet adott ki, amelyben utasította a járási főszolgabírákat, hogy a Romániából bevándorló zsidók ellenőrzése céljából szólítsák fel az ellenőrzésük alatt álló körjegyzőket és községi előljárókat, hogy az idegen zsidóságot folyamatosan figyelemmel kísérjék, s azoknak letelepedését semmilyen körülmények között meg ne engedjék, s kitoloncolásuknál szigorúan a fennálló szabályok szerint járjanak el.

Az 1900. július 25-i belügyminiszteri rendelet értelmében csak azok a zsidók jöhettek be az országba, akik az útlevélhez az Európán kívül vagy azon belül fekvő kivándorlási hely végállomásáig érvényes vasúti, illetve hajójeggyel, vagy pedig az út megtételéhez szükséges készpénzzel rendelkeznek. A nem kivándorló, hanem üzleti, egészségügyi, szórakozási szándékkal belépőkkel szemben a korábbi jogszabályok maradtak érvényben.

Érdekességgént megemlíthető, hogy a minimális pénzösszeg, amivel a kivándorlónak (10 éves koron felül) rendelkeznie kellett – az esetleg már

megváltott vonat vagy hajómenetjegy értékének beszámításával – legalább 400, a 2–10 éves gyermekek számára pedig 200 korona volt.

Úgy a Galíciából, mint a Romániából érkező, s azután valamilyen módon letelepedő zsidókat a statisztikai hivatal nem vette nyilvántartásba, mert magyar vagy német anyanyelvűnek vallották magukat. A két bevándorlás során itt ragadt zsidók száma megközelítette a 65–70 ezret.

A XX. század első évtizedében a zsidók Kárpátalján teljesen beilleszkedtek a vidék társadalmába. Nagyrészt kereskedelemmel foglalkoztak, de megtalálhatók voltak az iparban, a hivatalokban, az egészségügyben, az oktatásban, a szórakoztató iparban sőt még a mezőgazdaságban is.

Egy 1910-ben készült felmérés szerint leginkább az iparilag fejlett városokban éltek, de megtalálhatók voltak a kisebb városokban és a falvakban is. Legnagyobb számban az akkori megyeszékhelyeken éltek. Ez bizonyára összefüggött azzal, hogy az ottani lehetőségeik sokkal tágasabbak voltak. Meglepő viszont, hogy az olyan iparilag fontos városban, mint Szlatina, amely jelentős szerepet játszott az Osztrák-Magyar Monarchia sóbányászatában, egyetlen zsidó család sem élt.

A trianoni határmegvonások utáni megrázkódtatás, a Tanácsköztársasággal járó kommunistaellenes félelmek, a megtorlások, a megélhetési bizonytalanság bűnbakja a zsidóság lett. Az állami szintre emelt politikai antiszemitizmus első törvénye a numerus clausus volt, amely az I. világháború utáni Európában először emelt korlátokat (1920 majd 1928) a zsidó értelmiség rovására. Az 1920-as nemzetgyűlés 25 törvénycikkelye 6 százalékra korlátozta az egyetemekre és főiskolákra felvehető izraelita vallású hallgatók számát.

Az első zsidótörvény, amelyet a Darányi-kormány bocsátott ki 1928. május 5-én 20 százalékban állapította meg az értelmiségnek az összfoglalkoztatásban való részvételét. Az 1939-es második zsidótörvény már faji alapokra helyezte a zsidóság fogalmát, és a foglalkoztatott zsidók arányszámát 6 % -ban határozta meg. Az 1941-es harmadik zsidótörvény megtiltotta a zsidók és nem zsidók házasságát, illetve a házasságon kívüli nemi kapcsolatát. Az új törvény zsidónak nyilvánított mindenkit, akinek legalább két nagyszülője zsidónak született és származásától függetlenül mindenkit, aki a zsidó hitfelekezethez tartozott.

A gazdasági válság, a magyar revízió igénye a náciizmus megerősödésével a német politikai törekvések melletti kényszerpályára sodorták Magyarországot. Míg a német befolyás alatt álló nyugat-európai területek zsidósága közvetlen életveszélyben volt, addig a magyarországiak 1944. március 19-ig, a német megszállásig viszonylag biztonságban érezték magukat. 1939 szeptemberében több mint 100 000 lengyel menekültet – köztük mintegy 10 000 zsidót – fogadott be Magyarország, ezzel Európában példát mutatott a menekültkérdés humánus kezelésére.

A német nyomás erősödésével azonban a zsidókat jogfosztások, atrocitások érték, amelyek már jelezték az út végét. Az önvédelmi reflex még ekkor sem alakult ki bennük. A zsidótörvények egyik oldalról engedményeket tettek a fasiszta Németország nyomásának, és a jobboldali magyarországi pártok követeléseinek, így a „*végső megoldás*” egyelőre halasztható volt. Másik oldalról feladták a polgári jogegyenlőség elvét, így legalizálták a zsidók nagymértékű jogfosztottságát, kirekesztését, és gyakorlatilag ellenőrizetlenül és büntetlenül hagyták érvényesülni a helyenként szélsőséges megnyilvánulásokat. A bécsi döntések után az ismét Magyarországhoz került területeken a zsidók üldözése, bántalmazása elszaporodott, annak ellenére, hogy a magyar zsidóság az utódállamok területén a magyarok mellett önként vállalta magyarságát és a „*kettős kisebbségi sors*” minden hátrányát.

1941 augusztusában Galiciába (Kamenyec Podolszkba) deportáltak az országból 16–18 000 ún. rendezetlen állampolgárságú zsidót, ahol ugyanezen augusztus 27–28-án a fasizálódott ukrán rendőrség és a németek lemészárolták őket. Ugyanígy történhetett meg az 1942-es újvidéki szégyenletes vérfürdő is. Számos haladó gondolkodású, liberális politikus fellépett a zsidók deportálása ellen, a kormány politikáját leginkább Bajcsy-Zsilinszky Endre kisgazdapárti politikus bírálta.

A zsidótörvények végrehajtásának menetét hűen tükrözik a Kárpátaljai Területi Állami levéltárban talált dokumentumok és gyűjtőívek. Ezekből következik egy csokorra való:

– 1942-ben a Magyar Királyi Földművelésügyi miniszter az 1942: XV.t.c. 3. § értelmében az átengedésre kötelezett köteles volt a kijelölt ingatlant, alkotórészt és tartozékokat olyan állapotban megőrizni, ahogy az 1942. szeptember 6-án található volt, és a gazdálkodás eddigi menetrendje szerint elvégezni a szokásos mezőgazdasági munkákat (*talaj-előkészítést, vetést, ültetést, növénygondozást*) mindaddig, amíg az ingatlant az Országos Földhitelintézet, illetőleg az ungvári m. kir. erdőigazgatóság birtokba nem veszi.

Megengedhető volt a határozat kézbesítése utáni 30 napon belül az 1942: XV.t.c. 10. §-ában meghatározott korlátok között két példányban a miniszter nevére panaszt benyújtani, de a panasz benyújtása után a határozat végrehajtását nem halasztották el.

A véghatározat hiteles másolatát megkapták az érintettek, illetve:

1. a nagykaposi kir. járásbíróság, mint telekkönyvi hatóság;
2. az ungvári m. kir. pénzügyigazgatóság;
3. az ungvári m. kir. adóhivatal;
4. Ung megye főispánja;
5. a Tiszajobbparti Mezőgazdasági Kamara;

6. az Országos Vitézi Szék;
7. a vármegyei m. kir. gazdasági felügyelőség (2 példányban);
8. az Ung vármegyei közigazgatási bizottság gazdasági albizottsága;
9. Órdarma község előljárósága;
10. az országos Földhitelintézet (3 példányban);
11. az Országos Szociális Felügyelőség;
12. a m. kir. erdőigazgatóság Ungvár (2 példányban).

A határozathoz a következő indoklást csatolták: „Az átengedésre kijelölt ingatlanok tulajdonosai a rendelkezésekre álló adatok szerint az 1942: XV.t.c. 9. §-a értelmében zsidóknak tekinthetők.”

Hasonló rendeleteket több alkalommal is kiadtak. Ilyen például az 544.452/1942. számú is.

Ebben Ungvár város polgármestere kimutatást készített, amelyben felsorolta azon ingatlantulajdonosok neveit, akiknek mezőgazdasági ingatlanait a m. kir. honvédkincstár az ungvári repülőtér kibővítésekor igénybe vett. E szerint 62 földbirtokostól összesen 142 ha 7908 □ m. ingatlant vettek igénybe. A birtokosok között 7 zsidó volt, akikről az 1942: XV.t.c. 9. §-a értelmében vették el a földet, amely területileg 82 ha 9518 □ m. tett ki, tehát az összterület több mint 57 %-át. Közülük a legnagyobb birtokkal az alábbi személyek rendelkeztek:

a/ Dr. Grünwald Antal – 29 ha 1441 □ m,

b/ Dankó János és Mihály – 32 ha 6591 □ m.

Gróf Teleki Pál, m. kir. földművelésügyi miniszter 270. 758/41. számú rendelete 15 ungvári zsidó földbirtokost érintett:

1/ Dr. Fülöp Sándor – 1 kat. hold 1285 □ öl

2/ Klein Ferenc – 7 kat. hold 752 □ öl

3/ Oestereincher Emánuel – 8 kat. hold 965 □ öl

4/ Branfeld Móric – 1 kat. hold 839 □ öl

5/ Mandel Magda – 5 kat. hold 989 □ öl

6/ Dr. Szabó József – 1 kat. hold 972 □ öl

7/ Grósz Izidorné – 1 kat. hold 408 □ öl

8/ Dr. Guttman Sándor – 3 kat. hold 410 □ öl

9/ Dr. Oestereincher Aladár – 5 kat. hold 649 □ öl

10/ Dr. Preusz László – 1 kat. hold 1454 □ öl

11/ Dr. Leichtag Gyuláné – 1 kat. hold 147 □ öl

12/ Reismann Sándor – 1 kat. hold 602 □ öl

13/ Dr. Bródy Miklós – 2 kat. hold 1179 □ öl

14/ özv. Róth Dávidné – 3 kat. hold 390 □ öl

15/ Klein Hermanné – 1 kat. hold 769 □ öl.

A határozatban megállapították a felsorolt ingatlanok ellenértékét is, amelybe beletartozott az alkotórészek és tartozékok értéke is. A kat. holdak ellenértékét

búzában állapították meg. Ennek nagysága függött a föld minőségétől is. A legmagasabb érték néhol meghaladta a 3600 kg búzát kat. holdanként.

A kat. holdanként megállapított ellenérték csak abban az esetben illette meg az átengedésre kötelezettet, ha az ténylegesen birtokában volt az adott területnek.

A búzának pengőre való átszámításakor az 1940: IV. t.c. 36 §-ának 5. bekezdését és a 280.000/1941 F.M. rendelet 10 §-ának 4. bekezdését vették figyelembe.

A határozat indoklásául az szolgált, hogy az érintettek az 1939: t.c. korlátozó rendelkezései alá estek, azaz zsidók voltak.

Közben egyre nőtt azon zsidó személyek száma, akiktől vagy akiket ingatlanaik átengedésére, lakásuk elhagyására, illetve vagyonuk beszolgáltatására köteleztek. Csak Beregszászban 1943 májusáig az év kezdetétől 1136 személy volt köteles beszolgáltatni családi vagyonát. A legnagyobb port ifj. Weisz Ferenc és id. Weisz Ferenc beregszászi lakosok Horthy Miklós utcai ingatlanainak igénybevétele verte fel. Az ügyük 1943. október 7-én kezdődött, amikor a polgármester határozatot hozott ingatlanaik igénybevételéről, és az ügy tárgyalására felrendelte őket a városháza tanácstermébe.

Gyűjtőívek:

Kormánybiztos

a zsidók anyagi és vagyoni kérdéseinek megoldására

Utasítás

A zsidók által elhagyott, illetőleg a zsidók őrizetéből, vagy rendelkezése alól egyébként kikerült ruházati cikkek, ág- és fehérneműk, valamint lábbelik összegyűjtése és értékesítése tárgyában

Kelt: Budapest, 1944. aug-. 21. /10/

Zsidók lezárt üzleteiben (üzemeiben) lévő ingóságok a hadsereg részére való értékesítése.

Kelt: Ungvár, 1944. szept. 2. /11/

Ungvár thj. város polgármesterétől

Tárgy: Az 5 és 100 hold közötti

zsidó ingatlanok juttatása tárgyában.

ELŐTERJESZTÉS

Főispán úrnak.

Ungvár.

Ungvár thj. város közigazgatási bizottságának 1006/1942. szám alatt

hozott határozatát a m. kir. Földművelésügyi Miniszter úrhoz való felterjesztés végett Méltóságodhoz beterjesztem.

Ungvár, 1942. dec. 1

Polgármester

Levél

Grünwald Mór Mózes őrdarmai lakosnak kb. 500 katasztrális hold elsőrangú birtoka van Ungvár mellett az úgynevezett Bozos tanyán. E birtok elsőrangú, jó minőségű földből áll és Botfalva, Sislóc, Ungtarnóc színmagyar és Őrdarma részben ruthén községek földéhes, megbízható lakossága kívánnak a birtokból részesülni.

... a Grünwald-féle birtok kisemberek részére való igénybevétele és kiosztása megtörténtessék.

Ungvár, 1941. ápr. 24.

M. kir. kassai VIII. csendőrkerület

146. bűn. 1944.

Tárgy: Végh Pálné szül. Mándi Ilona

nagymuzsalyi lakos internálása

Főszolgabíró úrnak

Beregszász, 1944. május 3.

1944 áprilisában az őrs járőre Nagymuzsaly községben bizalmasan arról értesült, hogy Végh Pálné szül. Mándi Ilona /született 1910.V.19. Nagymuzsaly községben. r.k., férjes, háztartásbeli, nagymuzsalyi illetőségű és odavaló (197. házszám alatti) lakos, írni olvasni tud, vagyontalan, állítása szerint büntetlen, atyja néhai János, anyja: Krémer Mária/ lakásán nagyobb mennyiségű ruhaneműt rejteget, amit a zsidóktól a gettóba történt beszállításuk alkalmával vett át.

... A vallomásból (részlet)

– 1944 áprilisában, amikor a fenti őrs járőrei a zsidók gettóba való összeszedését megkezdte, megjelent a lakásán Keszetenbraun Irén nagymuzsalyi lakos és kérte őt, hogy engedje meg, hogy egy bőröndöt a lakásban eltehessen, amíg vissza nem jönnek.

Megjegyzés:

Mivel a bent írt tárgyakat, mint a zsidók által visszahagyott, a kincstár tulajdonát képező tárgyakat a lakásán rejtegette, s erről a hatóságoknak jelentést nem tett, valamint a beszolgáltatási kötelezettséget elmulasztotta, ezért a 8.130/1939 évi B.M. rendelete alapján internálásra javaslom.

Nyomozta:

Baráth András őrm.jv. cs.

Gábor Pál csendőr.

Sajnos a magyar társadalom 1920 óta megszokta a zsidóüldözés különböző fázisait, így a deportálásokat is fásultan fogadta. Sokan ugyan szánalommal és együttérzéssel fordultak feléjük, de ezek megfelelő támogatottság nélkül csak elszigetelt kis csoportok lehettek. 1944. március 19-e után, amikor a német hadsereg megszállta Magyarországot, a vidéki zsidóság sorsa megpecsételődött. Az északkelet-magyarországi zsidóság összegyűjtése 1944. április 16-án kezdődött meg. A családok csak fontosabb ruhadarabjaikat és élelmet vihetek magukkal. Pénzüktől, ékszereiktől már a begyűjtés idején megfosztották őket. Az összegyűjtés után a zsidókat a legközelebbi táborokba hajtották, rendszerint a nagyobb városok, Munkács, Ungvár, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Técső téglagyáraiba.

A beregszászi zsidókat a Kont és a Vály téglagyárakban, valamint az úgynevezett Weisz-gazdaság helyiségeiben létesített gettóban zsúfolták össze. Körülbelül 10 000 személy volt itt Bereg megye különböző falvaiból és Beregszász városából. Az összegyűjtött zsidókat május 16 -29-e között négy transzportban deportálták. (Kassa város állomásfőnöke feljegyezte az 1944-ben a városon áthaladt halálvonatok adatait. Ezek szerint Beregszászból az alábbi szerelvények indultak a koncentrációs táborokba: május 16. - 3818 fő, május 18. - 3569 fő, május 24. - 2602 fő, május 29. - 860 fő.) A helyi vezetők némelyike mindent megtett, hogy az összezsúfolt emberek nyomorán segítsen: **báró Perényi Zsigmond**, a parlament főrendiházának elnöke élelmiszerszállítványokat juttatott a nagyszőlősi gettóba. (Munkácson 13 ezer, Ungváron 18 ezer, Nagyszőlősen 12 - 14 ezer, Huszton 11 ezer, Izán 7 ezer, Técsőn 10 ezer, Máramaroszigeten 12 ezer zsidót zártak gettóban.)

A gettóba zárt zsidókra kegyetlen sors várt: Eichmann vezetésével megkezdődött az alig másfél hónapig tartó deportálás. Mindez a magyar csendőrség aktív közreműködésével, a társadalom beletörődésével történt. A magyar értelmiség képviselői közül többen felemelték szavukat a zsidóüldözés ellen, még többen vállalkoztak zsidó családok rejtegetésére. Elsősorban **Id. Dr. Antall József** (1896 -1974) államtitkárról kell szólnunk, aki a második világháború idején menekültügyi kormánybiztosként tevékenykedett, és a Magyarországra menekült lengyelek, zsidók és más üldözöttek védelmezője volt. **Márton Áron**, Erdély római katolikus püspöke számos fórumon ítélte el a zsidókkal szembeni intézkedéseket. Sokat segítettek a különböző külképviseletek (svájci, svéd, vatikáni, spanyol, portugál) és a Nemzetközi Vöröskereszt, akik számos útiokmányt, menlevelet adtak ki menekülő családoknak, és Budapesten zsidókat befogadó házakat vettek diplomáciai védettség alá. Angelo Rotta apostoli nuncius, **Charles Lutz**, a svájci követség konzulja sokat tett a magyar, elsősorban a budapesti zsidóságért. Azonban **Raoul Wallenberg**, a svéd követség harmadtitkára az, aki a leginkább kimagaslik közülük. Kinevezésekor a tömeges

méretű mentőakciók, valamint a zsidó és kisebbségek üldözésével kapcsolatos helyzet nyomon követését kapta feladatul. A mentőmunkálatok elvégzésére egy szervezetet hozott létre, amely 355 alkalmazottból, 40 orvosból, két kórházból és egy leveskonyhából állt. A szovjet ostrom idejére a menlevelekkel, valódi és hamis külföldi iratokkal ellátott zsidók száma elérte a 10 000 főt. Ezeket a személyeket 32 svéd védelem alatt lévő házban helyezték el. *(Budapest felszabadulása után Wallenberg Malinovszkij marsall törzskarához utazott, ahonnan nem tért vissza. A szovjet hatóságok csak 1957-ben ismerték el, hogy a diplomatát a szovjetunióba hurcolták, ahol 1947-ben a Ljubjanka börtönben meghalt.)*

A magyarországi zsidók közül nagyon sokan odavesztek a különféle koncentrációs táborokban, de akik hazatértek, azok sem tekinthették már „hazájuknak” ezt a vidéket, ahol a fasizmus egyik változata, a kommunizmus uralkodott. Nem csoda tehát, ha mára már csak néhányan maradtak. Emléküket egy-egy épület őrzi.

*Ezt a fejezetet Doma Istvánnal közösen készítettük.

3. Kárpátaljai autonómiatörekvések a XX. században

10 esztendeje került sor az autonómia-népszavazásra

Az első világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések véglegesen felosztották az Osztrák-Magyar Monarchia területét. Észak-kelet Magyarország négy vármegyéje *(a későbbi Kárpátalja)* zömmel a Csehszlovák Köztársaságnak jutott. Az erről szóló saint-germaini békeszerződés kikötötte, hogy „a szövetséges nagyhatalmak és a Csehszlovák Köztársaság között 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben megkötött békeszerződés alapján, szem előtt tartva a csehszlovák állam egységét, elismerik a Kárpátoktól délre lakó orosz nép jogát önállóságára, az általa belakott területen széles körű autonómiát biztosítanak.”

Az autonómia, mint politikai fogalom már nem volt ismeretlen a helyi közösségek előtt, hiszen a Károlyi-kormány rutén vajdaság címszó alatt már foglalkozott a kérdéssel. Sajnos a világháború viszontagságai lehetetlenné tették a törvény valóra váltását.

A Csehszlovák Köztársaság keretében tovább folytatódtak az autonómiatörekvések. Számos autonómiatervezet született, többek között Bródy András, Podkarpatszka Rusz első miniszterelnöke tollából. A prágai kormány csupán 1938 őszén, az első bécsi döntést követően biztosított korlátozott autonómiát a vidéknek, ez azonban nem tudta megakadályozni a bomlást. A

Volosin Augusztin által Huszton kikiáltott Podkarpatszka Ukrajna mindössze egyetlen napot létezett, 1939. március 15 – 16-án a magyar hadsereg megszállta Kárpátalja hegyvidéki részeit is.

Teleki Pál miniszterelnök indítványára 1940. július 23-i dátummal megszületett **A Kárpátaljai Vajdaságról** szóló törvénytervezet, amely sajnos a háborús helyzet, illetve Teleki későbbi öngyilkossága miatt csak papíron maradt.

A második világháború befejezése után Kárpátalját Ukrajnához, illetve a Szovjetunióhoz csatolták. Mivel a Szovjetunióban akkor már léteztek különféle autonómiai formációk, a viszonylagos konszolidálódás után felvetődött a kárpátaljai magyar autonómia megteremtésének kérdése. 1945 végén és 1946 elején a helyi lapokban írás is megfogalmazódott a kérdéssel kapcsolatban. Mint kiderült, mindez csak politikai fogás, mézesmadzag volt, mert az 1946. évi tanácsai választások után a kérdés lekerült a napirendről, olyannyira, hogy a felvetése is bűnnek számított, szorgalmazói üldöztetésnek voltak kitéve. 1963-ban az oroszországi októberi forradalom és a magyar tanácsköztársaság veteránjainak beregszászi csoportja a kárpátaljai területi szervekhez, sőt magához Hruscsovhoz fordult a kárpátaljai magyarság autonómiája, kollektív jogainak biztosítása érdekében, de nyomban elhallgattatták őket.

A kárpátaljai magyarság önrendelkezésének ügye 1989 nyarán-őszén került napirendre. Augusztusban megjelent az SZKP **A párt nemzetiségi politikája a jelenlegi körülmények között** című platformtervezete, amely kilátásban helyezte újabb nemzetiségi formációk létrejöttét. Most már nem magánemberek vagy kis csoportok vállalták fel az ügyet, hanem a KMKSZ beregszászi járási szervezete (*elnök Dalmay Árpád*), amely 1989. március 19-én alakult meg. Kárpátalja hivatalosan mintegy 160 ezer magyar nemzetiségű lakosa három nyelvsziget – Técső, Visk, Aknaszlatina-, valamint a hegyvidéki szórványmagyarság és a nyelvhatáron kívülre szorult három város – Ungvár, Munkács, Nagyszőlős – kivételével egységes tömbben, jól elhatárolható nyelvterületen él teljesen indokolt volt hát önrendelkezési jogának biztosítása.

A Kárpáti Igaz Szó hasábjain **Pro és kontra** rovatcím alatt számos írás látott napvilágot az autonómia mellett, illetve ellen.

Ennek a vitának egyik darabja az az eddig még nem publikált, valószínűleg belső használatra készült feljegyzés, amely az akkori viszonyokat tükrözi.

„Mit akarunk?”

A sok vihart kavart autonómia kérdését ideje most már szélesebb összefüggéseiben, mintegy magasabb szinten is megvizsgálni. Mert el kell döntenünk, mit akarunk, mi az a távlati cél, amelyet autonómiával vagy anélkül el akarunk érni. Abban gondolom mindnyáján egyetértünk, hogy a cél a kárpátaljai magyarság egészének megőrzése és kiteljesítése.

Hogyan?

Nyilvánvaló, hogy minden cél eléréséhez meghatározott stratégia és taktika szükséges. Mármost megkérdezzük: mi a döntőbb az előbbi vagy az utóbbi? Azt nemigen kell magyarázatnunk, hogy minden taktikai lépés annyiban jogosult, amennyiben egy nagyobb koncepcióba – a stratégiába illeszkedik. Az autonómia kérdése mindezidáig így merült fel: jó taktika vagy sem? Azt senki sem kérdezte meg, vajon beleillik-e távlati elképzeléseinkbe, stratégiánkba? Tehát azt kívánjuk, hogy az autonómia szükségességéről ne szűk horizontú pillanatnyi előnyök sodrásában döntsünk, hanem belehelyezve azt a magyarság sorsának távlati lehetőségeibe. Ha ebben egyetértünk, akkor feltehetjük a legsúlyosabb kérdést.

Milyen formában?

Milyen formában, milyen formációban képzeljük a kárpátaljai magyarság jövőjét? Ez a kérdés a legfontosabb, hiszen e szerint kell alakítani stratégiánkat, s ennek kell eldönteni az autonómia szükségességét is.

Kárpátalján két számottevő etnikum van - a ruszin és a magyar. A környező országok, amelyekhez ezek etnikai vonzódásuk folytán közel állnak – Ukrajna és Magyarország. (Nem hiszem, hogy valaki számára még kétséges lehet, hogy a SZU hamarosan külön államokra bomlik.)

Négyféle elrendezés képzelhető el:

1. Kárpátalja Ukrajnához tartozik (esetleg magyar autonómiával);
2. Kárpátalja Magyarországhoz tartozik (ruszin autonómiával);
3. Új határt vonnak etnikai alapon;
4. Kárpátalja önálló (valamilyen formában).

A négy közül választanunk kell. Azt, amelyik a legkívánatosabb, s amelynek legalább valamicske politikai realitása van. Ha választottunk, akkor majd meg kell vizsgálnunk, szükség van-e autonómiára ennek a tervnek a megvalósításához.

Hogy könnyebben dönthessünk, vizsgáljuk meg közelebbről a négy változatot. Kezdjük a könnyebbekkel.

A 2. variánsnak, tehát, hogy Kárpátalja Magyarországhoz tartozzon, annak ellenére, hogy a magyarok szemében kívánatos lehet, csekély a politikai realitása. Egyrészt nem valószínű, hogy a ruszinok többsége Magyarországhoz akar tartozni, másrészt nem valószínű, hogy Magyarországnak szüksége van egy majd egymillió kisebbsége, s akkor a gazdasági problémákról még nem is szoltunk. Továbbá a nemzetközi erőviszonyok a döntőek, a nagyhatalmak beleegyezése nélkül ez irányba érdemi lépés nemigen tehető. Mindenesetre megegyezhetünk abban, hogy ennek a variánsnak a stratégiája nem igényel autonómiát. Egész egyszerűen felesleges.

A 3. variáns is csupán a nagyhatalmak beleegyezésével vihető keresztül. Mivel kivitelezése óriási politikai és gazdasági bonyodalmakat okozna, s azonfelül egész lavinát indítana el, politikai realitása kicsiny. Másrészt ez a

módszer nem oldaná meg a kárpátaljai magyarság egészének sorsát, csupán lecsökkentené a kisebbség számát, újabb, ruszin kisebbséget teremtve, ami újabb kétoldalú sértődésnek lehet kimeríthetetlen forrása. Mindazonáltal ennek kívánatosságát a magyarság körében statisztikailag úgy közepesnek tartom. Ami az autonómiát illeti, ez esetben pontosan az autonóm rész kerülne át a határ túloldalára, hogy ott aztán automatikusan értelmét veszítse. Tehát hosszú távon nem lesz rá szükség Ennek ellenére ebben a változatban az autonómia jó technikai alapot jelent a határmódosítás számára.

Mint látjuk, az említett két variáns nagy nemzetközi-politikai és egyéb nehézségekbe ütközik. Úgy, hogy a gyakorlatban, legalábbis egyelőre csak az 1-es és a 4-es variáns között választhatunk. Tehát összefűzzük jövőnket Ukrajnával, vagyis hagyunk mindent a régióban, vagy valamilyen formában önállósítjuk magunkat.

Az 1. variáns azt jelenti, hogy véglegesen Ukrajnában akarunk berendezkedni, esetleg több száz évre. Lehet, hogy ez szubjektív vélemény, de úgy ítélem, hogy ennek kívánatossága a magyarság, sőt a ruszinság körében is csekély, politikai realitása viszont nagy. Ebben az esetben újra fel kell vetnünk az autonómia gondolatát, immár taktikai szinten. Azért így, mert az autonómia végső soron védelmet, konzerválást jelent, de épp ezért jövőbe mutató távlata nincs. Ebben a variánsban az autonómia már nem nőhet sehová, szükségességét majd a taktikai szintű vitának kell eldöntenie.

Ha a 4. variánsot választjuk, úgy fel kell ismernünk azt a tényt, hogy ezt egyedül nem tudjuk megcsinálni, ehhez össze kell fogni a ruszinokkal. Úgy vélem, ennek a változatnak bár csak közepes, de van politikai realitása, a kívánatossága nagyobb a közepesnél. Mármint ebben az esetben az autonómia kérdését differenciálni kell. Mert egy eljövendő önálló Kárpátalján, ahol a ruszin és a magyar etnikum már domináns tényező, teljesen új történelmi szituáció alakul ki, amelyben természetesen újra fel lehet majd vetni az autonómia kérdését, megint csak taktikai szinten, bár egy ilyen állapot a kérdéseket is új módon veti majd fel. Ami a jelen pillanatot illeti, ebben a variánsban az autonómia kifejezetten káros, hiszen lehetetlenné tenné a ruszinokkal való összefogást. Összefoglalva, ha ezt a célt választjuk, akkor semmiképpen sem szabad autonómiát követelni, amíg Kárpátalja nem önálló.

Néhány becsült adat az 50 %-os etnikai határral zárt autonómiával kapcsolatban:

Kárpátalja területe 12 800 négyzetkilométer – ebből az autonómia 1 500 négyzetkilométer (11,7 %), az átlagos népsűrűség 98 fő/km²*, az autonómia népsűrűsége – 110 fő/km²*. Kárpátalja lakossága 1 252 000, ebből az autonómia

lakossága 160 000 (12,8 %). Az autonómia etnikumai: 130 000 magyar, 30 000 ruszin, ami az utóbbinak 19 %-os kisebbséget jelent. A kívül maradt magyarok száma 60 000, ami 31,5 %.

Az autonómia magyar iskoláinak száma 74, a kívül maradt magyar iskolák száma 10. Kárpátalján 2 262 lakosra jut egy magyar iskola. Az autonómián belül 1 757, az autonómián kívül 6 000 lakosra jut egy.

Az autonómia területe mintegy 80 % agrárterület. Erdősültsége kb. 5 %. Ipari fejlettsége nem éri el a kárpátaljai átlagot.”

De mi is történt 10 évvel ezelőtt? Ukrajna függetlensége kikiáltását követően szükség volt egy össznépi népszavazásra, amely megerősíti a Legfelsőbb Tanács által hozott határozatot, s ezzel Ukrajna függetlenségét. Ugyanerre a napra tüzték ki Ukrajna elnökének megválasztását is. Kárpátalján, illetve a Beregszászi járásban ehhez még egy, illetve két, az autonómiával kapcsolatos kérdés társult. Két héttel a szavazások előtt Kárpátaljára látogatott az egyik legesélyesebb elnökjelölt, Leonyid Kravcsuk, a Legfelsőbb Tanács elnöke, akinek a javaslatára a megyei tanács a szavazólapon az „autonómia” megfogalmazást „különleges önkormányzati adminisztratív területre” javította.

1991. december 1-jén a területi szavazáson 546 450 ember (*területünk felnőtt lakosságának 78 százaléka*) szavazott arra, hogy Kárpátalja a független Ukrajna keretében különleges önkormányzati adminisztratív terület legyen.

Mi történt ekkor a Beregszászi járásban? A KMKSZ beregszászi járási szervezetének elnöksége kezdeményezésére a járási tanács KMKSZ-frakciója előterjesztése után 1991. december 1-jére népszavazást rendeltek el e kérdésben a Beregszászi járás területén. Felhívással fordultak a járás lakosságához, felvázolva a magyar autonóm körzet létrehozásának várható politikai, kulturális és gazdasági előnyeit.

Ekkor született meg a négy „IGEN”-szlogen, azaz igen Ukrajna függetlenségére, Leonyid Kravcsuk elnökségére, Kárpátalja különleges önkormányzati adminisztratív státusára, illetve a Beregszászi központú Magyar Autonóm Körzetre.

Ezt követően az események gyorsan pörögtek. A népszavazáson a Beregszászi járásban szavazásra jogosult 61 071 állampolgár közül 53 442 vett részt (81,5 %), a szavazócédulán szereplő kérdésre – „*Akarja-e, hogy a Beregszászi járásban magyar autonóm körzetet hozzanak létre?*” – 43 482 választópolgár (81,4 %) felelt igennel, tehát a magyarokon kívül a járásban élő ruszinok, oroszok és ukránok jelentős része is.

A Beregszászi Járási Tanács 1992. január 30-án megtartott X. ülészaka jóváhagyta, érvényességében megerősítette a népszavazás eredményeit, majd azokat a területi (megyei) tanács is 1992. március 6-án elismerte. Ezt követően a Beregszászi Járási Tanács képviselői felhívással fordultak a területi tanács és a legfelsőbb tanács képviselőihez.

Ennél a pontnál megszakadnak a szálak, követhetetlené válnak. Tény: az ukrán parlament nem foglalkozott a Beregszászi Magyar Autonóm Körzet kérdésével. Megszületett viszont 1992. június 25-én **A nemzeti kisebbségekről szóló törvény**, amely csak kulturális autonómiát helyez kilátásba a nemzetiségek számára. Igaz az első olvasatban még szerepelt az a három cikkely, amely nemzetiségi közigazgatási egységek létrejöttét tette volna lehetővé. Meg nem erősített források szerint éppen Sepa Vaszil, a magyar többségű választókerült parlamenti képviselője volt az, aki szorgalmazta e három cikkely kiemelését. Hasonló szellemben, tehát csak a nemzeti-kulturális autonómiához való jog tudomásul vételével született meg 1993. április 30-án Ungváron Jeszenszky Géza és Anatolij Zlenko külügyminiszterek aláírásával az ukrán-magyar közös közlemény. Az autonómiatörekvések végére a pontot az ukrán-magyar alapszerződés ratifikációja tette fel 1993. május 11-én.

X. FEJEZET. A MAGYAR CÍMERTAN TÖRTÉNETE

„Címernek tekintjük azokat az ábrázolásokat, amelyben a heroldalakok és/vagy címerképek a pajzsmezőben helyezkednek el; amelynek lényege a tartós használat vagy fejedelmi adományozás volt; amely átöröklhető tartós használat (szokásjog) vagy királyi adományozással kapott öröklési jog alapján jött létre.”

Csáky Imre. Magyarország vármegyéi a XVIII–XIX. században.

A heraldika (címertan) a címerek rendszere, illetve a velük foglalkozó tudomány összefoglalása. Azonban ez a rövid meghatározás nem képes teljességében visszaadni a tudomány lényegét, amely a mai napig nem veszített jelentőségéből, hiszen címerekkel a legváratlanabb helyeken, pl. különböző épületeken találkozhatunk nap mint nap. Ezek közül a legértékesebbek a címergyűjtemények, az almanachok. A legrégebben összeállított almanach a Zürichi, amely 1335 és 1345 között készült. Eredetileg 587 címerábrázolást tartalmazott (ma csak 428-at), 4 fejezetből állt, azonban az utolsó elveszett. A magyar címertan szempontjából az az érdekessége, hogy olyan formában tünteti fel a királyi címet, ahogy a magyarországi címertanban soha nem ábrázolták.

Az almanachok közül a legismertebb a Gothai Almanach, amelyben a Szent Római Birodalom nevezetesebb nemzetségeinek és családjainak címerei és leszármazási láblázatai kerültek közreadásra.

Már a nemzetségi társadalomban létrejött egy olyan jelrendszer, amely a tulajdonosát jellemezte, rámutatott tulajdonságaira, azonban ezeket a tulajdonos szabadon változtathatta. Más jelrendszereket alkalmaztak az antikvitás hadseregeiben, a különböző fegyvernemek megkülönböztetésére. Ezek továbbfejlesztett változatai jelentek meg keresztes háborúk (XI–XIII. sz.) idején.

A keresztes hadjáratok során, amelyeket a Szentföld felszabadítására szerveztek az európai hatalmak, igen sok ország lovagja fordult meg a harcokban. Igen fontos volt, hogy a (csapat)vezér jelvényei (*t.i. zászlaja, pajzsa, később pedig sisakdísz*) jól láthatók legyenek a harc során, segítséget (*támpontot*) nyújtson a csata utáni gyülekezésre. Ezzel párhuzamosan minden lovag igyekezett valami módon kitűnni, ezért a színek egyszerű kombinációi mellett a zászlókon és a pajzsokon egymás után tűntek fel a mítikus és a vallásból vett figurák, személyek.

Jelentős szerepet játszott a címerek fejlődésében a lovagi torna. Eleinte csak a katonai felkészülést szolgálta, később ünnepélyes alkalommá vált, s a

fejedelmi, főúri udvarok pompás látványossága lett. Előterbe került a lovagi erény, s hogy megkülönböztessék egymást, a lovagok saját jeleiket helyezik pajzsukra és fegyverzetükre. Mivel a pajzsot nem minden néző láthatta, kifejlődött a sisakdísz. Nemsokára ezek is fontos szerepet kezdtek a lovagi tornán játszani, ugyanis előtte a sisakokat közszemlére tették, s ezek alapján döntötték el a heroldok, kik is vehetnek részt a tornán. Ezeket a jeleket a lovag személyesen választhatta ki, azzal a feltétellel, hogy nem hasonlíthat a többiekéhez. Ez utóbbi nagy lépést jelentett a címertan fejlődésében.

A magyar címertan forrásai között első helyen az adománylevelek (*armálisok*) állnak, amelyek címeradományozást is tartalmaznak a címer ábrázolásával és leírásával együtt; illetve a címeradományt kérő beadványok, amelyek minden esetben tartalmazták az óhajtott címer rajzát is. Az 1525 előtt adományozott oklevelek igen korlátozott számban maradtak fenn: eredetiben 175, másolatban pedig 54. Ezen címerábrázolásokat az 1906-os Turul közölte.

A fontossági sorrendben a következő leggyakoribb forrás a címeres pecsét (*lenyomat*). Azonban ezeket igen óvatosan kell használni, hiszen a legtöbb pecséten az illető családok nem (csak) a saját címerüket használták, illetve a pecsétek vésnőkei nem mindig voltak tisztában a heraldika szabályaival.

A XIV. század második feléig olyan jelképekkel, amelyeket napjainkban is címernek tekinthetünk, kizárólag a főurak rendelkeztek, közülük is azok, akik magas közjogi méltóságot (nádor, országbíró, vajda, bán) viseltek, s mint ilyenek saját pecsétjükkel megerősített oklevelet adhattak ki. Ezek a pecsétek három csoportra oszthatók:

1) a pecséteken saját nemzetségi jelképüket, vagy címerüket használták, s a betöltött hivatalt csak a pecsét felirata jelölte (pl. Lackfi István erdélyi vajda sárkányos nemzetségi pecsétje, 1348);

2) egyesítették családi címereiket az államhatalom jelképeivel;

3) családi címereik helyett az államhatalom jelképeit alkalmazták.

Csoma József, az egyik legnagyobb címerszakértő szerint a heraldika elemei azután születtek meg, hogy az országba idegen lovagok költöztek be, akik magukkal hozták családi jelképeiket is. Ezek példáját követték a helyi főurak is, akik az Árpádok hadseregében már saját zászlójuk alatt vezették csapataikat. A hagyomány tovább fejlődött az Anjouk banderális rendszerében, valamint a királyi udvarban divatba jött lovagi tornákkal. A következő lépést a torna előtti sisakellenőrzés jelentette, amelynek hatására megjelentek a sisakdíszek.

A betelepedett családok mellett feltűntek a törzsökös magyar arisztokrácia jelvényei is. A kismanesség, amely nem rendelkezett banderális jogokkal, s nem adhatott ki okleveleket, nem érezte hiányát a címerhasználatnak. A fennmaradt 29 nemzetségi címer felvonultatja a kor valamennyi címeralakját. A

legnépszerűbb a sas egy- vagy kétféjű változatban. Akkoriban nem ismerték a címertörést és igen ritkán használtak sisakdísz.

A század híres jogásza Bartolo di Sassoferrento például az alábbiakat írta munkájában: „*mindenki szabadon választhatja meg címerét, ezt használhatja, a tulajdonában lévő tárgyakra nyomhatja; a leginkább elismert a fejedelmek által adományozott címer, de a szabadon választott címer használatát sem tilthatja meg senki.*” („*Quilibet potest assumere sibi arma et insignia, illa portare et in rebus propriis impingere.*”) Ebből láthatjuk, hogy ekkor két típusú címer volt használatban: önhatalmúlag felvett és fejedelmek által adományozott. A királyok által adományozott címerábrázolások Európában a XIII. század végén – a XIV. század elején tűntek fel Franciaországban IV. (Szép) Fülöp uralkodása idején. Németországban az első címert 1305-ben adták ki, Magyarországon pedig Károly Róbert uralkodása (1307-1342) idején.

A király első ilyen típusú oklevele 1326-ban kelt Imre fia Miklós, az Ernye Hercegh család őse számára. Az adományban sisakdíszről volt szó – *cristam*, que vulgariter *cymer* dicitur –, amelyet az oklevél teljes egészében leír. A sisakdísz egy sólymot ábrázolt arany ágacskával a csőrében.

Az említett oklevél a címertan szempontjából azért fontos, mert a király megtiltotta a hasonló sisakdíszek használatát, legyenek azok bármilyen színű mázzal alkalmazva, illetve érvénytelenítette elődeinek valamennyi olyan adományát, amely ezt az ábrázolást érintette. Ezenkívül az okmány szövegéből világosan kitűnik, hogy a magyar címer szó a francia *cimiere* szóból ered, s mindkettő eredetileg sisakdíszt jelentett.

A következő oklevél szintén sisakdísz-adományozást tartalmazott, amelyet a királyi kancellária 1332. február 14-én adott ki Kolos vitéz fia Kolosnak, a Némai Kolos család őseinek. Sajnos az embléma leírása nem maradt fenn: „*in formam angustorii vulgariter cymer dictam*”, azaz a sisakdísz egy hosszú, keskeny sisakhoz volt erősítve.

A két oklevél csak külsejében különbözött egymástól. Az 1326-os oklevél privilégium formájában készült, azaz az adomány örökös volt, míg az 1332-es csak királyi dekrétum formájában. A privilegialis formánál az oklevél megerősítése az oklevélnek a kancelláriára való benyújtása után történik, ugyanúgy mint a birtokadományozáskor, azaz mindazok, akiknek az adomány az érdekeit sértette, tiltakozhattak ellene a kancellárián. Csak a tiltakozás hiányában, vagy annak elutasítását követően kerülhetett sor az oklevél megerősítésére (*a királyi kettős nagypecséttel*). Az 1332-es oklevél értékét az adja, hogy a szöveg kimondja: címert csak a király adományozhat, s ezzel egy új jogi formula alakult ki a címeradományozásban.

A harmadik oklevelet 1327. november 24-én adták ki Doncs mesternek (magistri Donch), Zólyom vármegye ispánjának az államnak tett kiemelkedő

szolgálati elismeréseként. A király kivételes kegyként engedélyezte az ispánnak az aranymáz használatát a címerén és a sisakdíszén. Az oklevelet privilégium formájában adták ki Doncs mester nevére, azaz az adomány névre szólt, s nem volt átöröközhető. Egyetlen kikötés volt csupán: a lovag ezzel a jogával csak a király jelenlétében élhetett. Az aranymázzal Doncs címere hasonló lett a királyi címerhez, mert az 1402-es címeres pecsétjük szerint a család jelképe is a három lilium volt. A hadjáratok során a királyt és Doncsot csak a sisakdíszük különböztette meg, mert a király sisakdíszre egy patkót harapó struccfejet ábrázolt (*így látjuk a királyt a rozgonyi csatát ábrázoló miniatűrakon*).

Az első olyan oklevelet, amely teljes egészében ábrázolta az adományozott címet, Zsigmond király kancelláriája adta ki 1398. október 16-án a Csentevölgyi család részére. Az oklevél a német kancelláriai stílusban írja le a címet, azonban olyan bonyolult, hogy nem kapunk tiszta képet róla.

A XIV. század végén a külföldi kancelláriák színes armálisokat kezdtek el kibocsátani. Az első ilyen Magyarországon 1405-ben jelent meg, s a Tétényi és Haraszthy család kapta. Az ilyen típusú oklevelek tömeges kibocsátása 1414-től kezdődött meg, amikor Zsigmond, mint római király magyar kísértével jelent meg a konstanzi zsinaton. A zsinat ülései között lovagi tornák folytak, s a magyar nemesség sem akart lemaradni a többiektől. A király és kísérete utazásai során a külföldi uralkodók is adományoztak címereket a magyar főuraknak: 1415-ben I. Ferdinán aragóniai király a Hetty és Bátty családnak, VI. Fülöp francia király 1416-ben pedig a Garai családnak adományozott címet. 1502-ben XII. Lajos francia király a Csanád-nemzetségből származó Telegdy Imre követnek engedélyezi, hogy címerpajzsát a francia Szent Mihály-rend láncával ékesítse.

A XV. század végéig az okleveleket és a címereket gótikus stílusban adták ki. Magyarországon a gótika első korszaka a XV. századig tart, a második Mátyás király halálától Buda török általi elfoglalásáig, a harmadik pedig 1541-től virágzik a magyarországi és erdélyi oklevelekben.

A gótikus címeradományozás legtermékenyebb korszaka Zsigmond király (1387–1437) uralkodása. Zsigmond, korának egyik legnagyobb egyénisége, Európa egyik legnagyobb uralkodója volt: a Német-Római Birodalom császára, Magyarország, Horvátország, Dalmácia és Csehország királya, Szilézia, Luxemburg, Limburg, Brabant hercege, Brandenburg választófejedeleme és Morvaország örgrófja volt (a hét birodalmi választófejedelemség közül kettőt birtokolt).

Oklevelei közül 86 maradt fenn, ezek közül a legismertebbek:

– 1504. – A Tétényi és Haraszthy család címere: arany mezőben jobbra forduló gólya;

– 1409. – A Garázda és Szilágyi család címere: ezüst mezőben zöld, lángokból kiemelkedő, balra forduló kecskebak, arannyal fegyverezve;

Az oklevelek általában latin nyelvűek, kivéve V. László 1456-os Kanstofer Hans számára adományozott armálisát, amely német nyelven készült.

Az oklevelek kiadásának helyszíneiből könnyen következtethetünk arra, hogy Zsigmond király egyike volt a kor legnagyobb utazóinak. Az oklevelek zömében az alábbi városok fordulnak elő: Pozsony, Spyer, Aachen, Konstanz (1415 januárja-májusa és 1417 áprilisa-1418 áprilisa között), Párizs és Bazel (1434 március-áprilisa), Strassburg, Ulm, Ausburg, Passau, Regensburg, Musa, Znaim, Nürnberg, Bécs, Fieldkirchen, Milánó, Piacensa, Parma, Siena, Prága és Eger (Csehország).

„A törvényes jogú nemesség ép úgy a királyi trón fényéből ered, mint a napból a sugarak; és minden nemesi jelvény forrása a királyi felség, úgy hogy mástól ilyesmi nem eredhet, csakis a királyi tróntól. Ezért méltányolva a kitiüntetteknek érdemeit (következik gyakran igen bő részletezés), ámbár nagyobb jutalomra volnának érdemesek, mégis szolgálataik némi viszonzásául, nekik és törvényes utódaiknak ezt a czímet (a melyet a szöveg ritkán ír le, csak hivatkozik a festett képre) adjuk, hogy ezzel háborús és békés időkben, csatákban, tornákban, vitézi játékokban (pecsétes gyűrűkön, sátrakon, kárpitokon stb.) élhessenek és azt használhassák; és örvendjenek ők is, maradékaik is a királyi kegy illetén nyilvánulásán, és annál buzgóbb lélekkel és erősebb vágygyal törekedjenek a király szolgálatában, mennél jobban látják magukat királyi kegyelemmel elárasztva.”

I. (Habsburg) Albert és I. (Jagelló) Ulászló kormányzása idejéből csak 3 oklevél maradt fenn. Ezek egyike címertani különlegesség, mert fekete mezőben fehér, koronás hatyút ábrázol.

V. (Habsburg) László kiskorúsága idejére a magyar rendek Hunyadi Jánost, Erdély vajdáját nevezték ki kormányzónak. Az ő címeradományai közül négyet ismerünk: a Pogány család (1447) – Temesvár; a Beregszói család (1448) – Torda; a Fehéregyházi és a Békási, Tordai család (1448) – Buda. A negyedik adomány csak megújította Zsigmond király 1417-es konstanzi adománylevelét. A Pogány család oklevele nemesítést is tartalmaz. Valamennyi oklevele Zsigmond király kancelláriájának stílusában készült, csupán a takarókon a későbbi fémmázak helyett barna színt alkalmaztak.

V. (Habsburg) László korából 27 oklevél maradt fenn, kettő közülük különösen értékes. Az első Hunyadi János, Beszterce grófjának címerbővítése, amelybe az arany pecsétgyűrűt tartó holló mellé bekerült a mancsai között koronát tartó oroszlán; s így a címer négyelt mezejű lett. Az oklevél pontosan leírta, milyen bővítések kerültek még a címerbe.

A második – az 1454-ben a Hofmaister családnak adományozott címer. Az oklevél birodalmi stílusban került kiállításra, azaz a címer az oklevél

felső részének közepén foglal helyet. Érdekes a heraldika szabályainak „betartása” is: ezüst mezőben arany oroszlánt ábrázol. Az ezzel összekapcsolt zászlóadományozás pedig egyedülálló a magyar heraldika történelmében.

A másik különlegesség, a fent említett Hans Kanstofer címere, amelyet a szokásoktól eltérően a nagy királyi kettőspeccsével megerősítve adtak ki.

V. László halála után fokozatosan eltűnt a késői gótika és felváltotta a reneszánsz. Az irányzat születése I. (Hunyadi) Mátyás uralkodásához köthető, virágkora pedig a Jagellók korára esik. Mátyás király első oklevelei még a késő gótika jegyében születtek, mint Both András címere (1460), amelynek címeralakja a „fekete sereg” fegyverzetét mutatja be. Az 1459-es Bakócz-címeren tűnik fel először a pajzstartó, esetünkben egy angyal. Azonban ezek a címerek hiányosak, mivel sem sisak, sem pedig sisakdísz nem található rajtuk.

A XV. század 80-as éveitől, a reneszánsz virágkorától kezdődik meg a heraldika hanyatlása. Itáliában, ahol a címertan nem rendelkezett erős gyökerekkel, a címereket mint az ornamentika díszítőelemeit használták, s amennyiben a sisak és a sisakdísz nem fért el a kompozícióban, egyszerűen lehagyták. Ezt a gyakorlatot vette át a magyar királyi udvar is, s így sok esetben bár a címer művészeti szempontból remekmű lett, nem felelt meg a heraldika szabályainak.

A Jagelló-dinasztia uralkodása idején egyre gyakrabban kezdték el használni a sárkány-motívumot: vagy ezzel vették körül a címerpajzsot, mint a Salzer (1507) és az Enyingi Török címeren (1508), vagy mint pajzstartót alkalmazták, mint a Drágffy és a Kanizsai címereken. A sárkány mellett megjelent a sellő/hableány és az angyal is.

A sisak ekkorra már elvesztette eredeti formáját és a sisakdísz is vagy hiányzott, vagy méreteiben nem volt alkalmazható a pajzshoz. A címertakáró is elvesztette korábbi szerepét és leginkább egy szép, színes szőnyegre emlékeztetett, amely teljes egészében kitöltötte a címerpajzs körüli üres teret.

A Jagellók utolsó adománya II. Lajos nevéhez köthető, aki Vásárhelyi Miklósnak adományozta azt. A címer Heraklész küzdelmét ábrázolja a hidrával. A címertan szempontjából a legnagyobb szentségtörés, míg a művészettörténészek szerint a korszak egyik legszebb miniatúrája.

A mohácsi csata (1526) után a magyar címertanban jelentős változások mennek végbe. A Habsburg-dinasztia trónra kerülésével új társadalmi réteg, az armálisos nemesek, alakult ki. E korig a címert kizárólag nemes embernek adományozták, ezután éppen fordítva, a címerrel együtt kapták meg az emberek a nemesi címet is.

I. (Szapolyai) János rövid uralkodása alatt 5 armalist adott ki, ezekből címert csak a Zárai (1532) és a Dévai (1538) családok okleveleiből ismerünk.

Mindkettő reneszánsz stílusban készült, ami arra enged következtetni, hogy az uralkodó megörökölte II. Lajos udvari festőit és miniátorait. Özvegye, Izabella királyné nevéhez 3, fiúk, János Zsigmond (II. János néven választott magyar király) uralkodásához pedig 5 oklevél kötődik. A címerek reneszánsz stílusban készültek, azonban az ábrázolásokon már tapasztalhatók a romlás jelei.

Az ország három részre való szakadása után a keleti régióban kialakult Erdélyi Fejedelemség is alkalmazta a címer- és nemesség adományozásának jogát. Azonban az erdélyi kancellária által kibocsátott címerek, főleg a XVII. század elején már a hanyatlás korszakát mutatják. János Zsigmond utódainál, különösen Báthori Zsigmond és András bíboros-fejedeleme uralkodása alatt adományozott címerek, mint a Fenessy család (1569) címere is a késői reneszánsz stílusában készültek, ugyanakkor a heraldika szempontjából igen gyenge minőségű munkák. Nem felelnek meg a heraldika szabályainak, mi több művészeti szempontból is silányak. A legtöbbről hiányzik a sisakdísz, helyette egy koronát ábrázoltak, nincsenek leírva a takarók színei, vagy leírhatatlan színeket alkalmaztak. Az okleveleket pergamenre írták, a címer az adománylevél fejlécének közepén foglalt helyet. Ebből a korszakból csak egy oklevél maradt fenn, amelyet I. Rákóczi György adott ki könyv alakjában.

Az adománylevelek között feltűnnek Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin, Bethlen István, Kemény János és II. Rákóczi Ferenc fejedelmek oklevelei. A Nagyságos Fejedeleme adományai közül csak kettő olyan maradt fenn, amely címerábrázolást tartalmaz: Tarpa mezővárosának címere és Esze Tamás armálisa. Egyik címerábrázolás sem felel meg a heraldika szabályainak. Kidolgozásukat tekintve nagyon hasonlítanak a II. (Jagelló) Lajos király által adományozott Kormosy-címerhez. Tarpa címere a Rákóczi-ház sasát ábrázolja, míg Esze Tamás címere a fejedeleme arcvonásait örököltette meg.

A Habsburgok trónra kerülését követően fokozatosan a német heraldika nyert teret. I. Ferdinánd Vesszősi Gergelynek kiállított oklevele (1528) az olasz és a német reneszánsz hagyományait ötvözi. A pajzs, a sisak és a sisakdísz megfelel a német heraldika szigorú szabályainak, míg a sisaktakaró olasz stílusban készült. Az olasz hatás azonnal eltűnt az oklevelekből, hogy Ferdinándot elismerték Magyarország törvényes királyává.

II. Miksa és Rudolf (császárok és) királyok címerei gyakran felülmúlták a reneszánsz korabelieket. Ezek többségét raszinyai Bocskai György, Rudolf császár udvari festője és miniátora készítette Prágában. Ezek a címerek nemcsak a címerek magas művészi kidolgozásával tűnnek ki, hanem a gyönyörűen kidolgozott iniciálékkal és az első sor kiemelkedő ornamentikájával. Annak ellenére, hogy az alkalmazott színek és mázak nem felelnek meg teljesen a „rég” heraldika szabályainak, a címeralakok stilizálását és a címer belső megosztását tekintve a szabályokat mindig szem előtt tartották.

A XVII. századtól kezdődően a hanyatlás miatt a heraldika egyre inkább dekoratív jelleget öltött. A címer a privilegizált nemesség jelképévé vált, s a dekoratív jelleg kialakulásával új, a heraldika által korábban nem ismert kiegészítők jelentek meg: pajzstartók, kitüntetések és rendjelek, jelmondat, rangjelző koronák stb. A rangjelző koronák különösen a XVII. században jöttek divatba, s az arisztokráciának a köznemességtől való megkülönböztetésére használták. Alkalmazásukkal a koronák a pajzsra kerültek, a sisakot a sisakdísszel és a takaróval együtt a korona egyik ágára helyezték, annak ellenére, hogy a koronának külön kellett volna állnia. A rangok közötti különbségeket a koronák ágainak száma jelentette. Az udvari etikett szerint a bárók előbb 5, majd 7, a grófok 7, majd 9, a hercegek 9, majd 11 ágú koronát használtak. A XVII. századig az ágakat levelekkel ábrázolták, a XVIII. századtól pedig gyöngyökkel. A birodalmi fejedelmek zárt koronát viseltek a címereiken. A XVIII. századtól az a nyugati elv terjedt el, hogy a nemesi rangjelző koronára egy sisakot, a báróira kettőt, a grófirra hármat erősítettek.

A címerek kivitelezéséről, különös tekintettel a XVIII-XIX. századiakról igen keveset mondhatunk; többnyire az adományt kérő anyagi helyzetétől függ, mekkora összeggel „szerezte meg” a kivitelezők jóindulatát.

Mária Terézia okleveleit régi formában, pergamenre írták, ugyanakkor a kivitelezésük igen szerény, szinte már puritán. Kivételt képeznek a könyv alakúak, amelyek igen dekoratívak, barokk stílusban készültek.

Ezen címerképek keretén Magyarország és társországainak címerei láthatók, a főhelyen pedig a birodalmi jelkép a kétfejű sassal.

Mária Terézia uralkodása idején olyan armálisokat is kiadtak, amelyek a királynőt és családtagjait is ábrázolják (Vidák-címer, 1762). A legtöbb címer harci jelenetet ábrázolt, ezekkel párhuzamosan megjelentek az ún. „beszélő” címerek, amelyek a tulajdonos foglalkozására utalnak: hintó 4 kereskedővel, hajó – kereskedő; corpus juris, toll, bagoly – jogász; fegyverek, kard, puska – katona; stb.

A magyar heraldika még hanyatlásának korszakában is megőrizte azon vonását, hogy előszeretettel alkalmazta a természetes ábrázolásokat. A legtöbb címer valamilyen természetes jelentet ábrázolt; teljes egészében heraldikai alakok kevés alkalommal tűnnek fel, talán csak a természetessel kombinálva.

A természetes (naturalista) ábrázolás következménye, hogy a címerek mezeje az esetek meghatározó hányadában kék színű. A leggyakrabban alkalmazott címeralak a kar (kéz), amelyet előszeretettel alkalmaznak sisakdíszként is.

Bár a Habsburgok uralkodása idején a címer stílusában és struktúrájában a német heraldika szabályait követte, az oklevelek (armálisok) külalakja a magyar

kancellária gyakorlatát követte. A címer az okirat fejlécének elején foglalt helyet, még akkor is, amikor áttértek a könyv alakú diplomák kibocsátására.

III. Károly uralkodásáig az okleveleket pergamenre írták, csak uralkodása idején kezdték alkalmazni a könyv formájú armálisokat, amelyben több pergamenlap volt, ezeket selyem vagy arany zsinórzattal fogták össze és pecséttel zárták le. Még ezekben a könyvekben is alkalmazkodtak a régi szokásokhoz, azaz a címer az első oldalon foglalt helyet, míg a birodalmi változatokban a 4. vagy az 5. oldalon.

A címeradományozás, valamint nemesség adományozás a magyar törvények alapján kizárólag a király joga volt. Ennek a jognak egyetlen feltétele, hogy az adott uralkodót a Szent Koronával koronázzák meg (Werbőczy István. *Tripartitum. Pars I., 6. paragrafus*)³¹. Amennyiben a király a koronázása előtt meghalt, az adomány csak akkor érvényes, ha a jogutód, azaz a következő király megerősítette azokat.

Az erdélyi fejedelmek címer- és nemességadományozó jogait Magyarországon III. Károly 1735. február 11-én és Mária Terézia 1750. december 22-én és 1781. március 24-én kelt dekrétuma ismerte el. Azonban a fejedelmeknek a magyarországi hadjárataik közben kiadott adománya (kivéve Bocskai Istvánét) érvénytelen lett, amennyiben azokat az országgyűlés nem erősítette meg.

1848-ig az armálisokat a király, a kancellár és a kancelláriai titkár írták alá. Az okiratokat az 1741. évi XXXIII. Törvény értelmében az ún. **Királyi Könyvek**-be vezették be.³² Azonban a XVIII. századból előfordulnak olyan armálisok, amelyek nem kerültek be a Királyi Könyvekbe.

A magyar gyakorlatban létezett külföldi uralkodói címeradomány is (lásd fentebb), azonban ezek csak akkor emelkedtek jogerőre a magyar királyság területén, ha az uralkodó megerősítette azokat. Ilyenek a Garai család címere VI. Fülöp francia királytól, a Hettesy-címer I. Ferdinán aragóniai királytól vagy a Telegdy-címer XII. Lajos királytól.

A nemesítést és a címeradományozást a királyi kancellárián lehetett kérelmezni. Ezekből a beadványokból igen nagy mennyiség maradt fenn. A beadványban a kérelmet írták le rövid, vagy hosszabb formában, majd érdemeiket, illetve pártfogóikat említették meg. A beadvány alsó részében állt azon címernek a rajza, amelyet a kérelmező jóváhagyni és adományozni kért. Pozitív döntés esetén a kancellária meghozta a végső határozatot, amelynek dátuma egyben az armális kiadásának dátuma is volt.

A magyar törvénytárban egyetlen olyan törvény sincs, amely a heraldikát érintette volna. Azonban olyan törvények is léteztek, amelyek a nagy mennyiségű armáliskiadás miatt fellépő problémákat voltak hivatottak megoldani, illetve

a törvénytelen kiadást megakadályozni. Így például az 1563. évi XXXV., az 1567. évi XL., az 1609. évi VIII. törvény kimondja, hogy csak azok az oklevelek érvényesek, amelyeket a királyi kancellária adott ki. Az 1609. évi XXXIII. és az 1622. évi VI. törvény pedig a nagymennyiségű armáliskiadást kívánta korlátozni.

IRODALOMJEGYZÉK

I. FEJEZET. AKIK AKARATUK ALÁ GYŰRTÉK A TÖRTÉNELMET IS

- Báthori István* (Történelmünk nagy alakjai). Kárpátalja (V. évf. 7. sz.) 1994. december 31. 4- 5. old. // „Báthori István erdélyi fejedelem, lengyel király”. Beregi Hírlap, 1999. augusztus 7., augusztus 12.
- Bertényi Iván*. Magyarország az Anjouk korában. Gondolat, Budapest, 1987.
- Csatáry György*. Levéltári kalászatok. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
- Hangay Zoltán*. Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond. Zrínyi, 1987.
- Iffj. Barta János*. A kétfejű sas árnyékában. Gondolat, Budapest 1984.
- Keresztyén Balázs*. Irodalmi barangolások a Kárpátok alján. Intermix, Ungvár–Budapest, 1993.
- Keresztyén Balázs*. Magyar művelődési hagyományok kárpátaljai lexikona – Ungvár–Budapest, 1995.
- Köpeczi Béla* – *R. Várkonyi Ágnes*. II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976.
- Pór Antal*. Az Anjou-ház és örökösei. Budapest, 1895.

II. FEJEZET. AZ ÉSZAKKELETI–FELVIDÉK NAGY CSALÁDJAI

- A munkácsi görög szertartású püspökség Okmánytára. I. K. Ungvár, 1911. (szerk. *Hodinka Antal*).
- A székesi gróf Bercsényi család. 1470–1835. Eredeti kézirati kútfőkből írta *Thaly Kálmán*. Budapest 1885–87. I. II. kötet.
- Az Ungi Református Egyházmegye. (Adalékok az Ungi Református Egyházmegye történetéhez) /szerkesztette *Harany Károly*/ Nagykapos, 1931.
- Bertényi Iván*. Magyarország az Anjouk korában. Gondolat, Bp., 1987.
- Détshy Mihály*. Sárospatak vára és urai 1526–1616. Sárospatak, 1989.
- Dr. Oláh László*. Két levelesláda vallomása nyolc évszázadról. Stephen Vörösváry – Weller Publishing Co LTD. Toronto, Canada, 1992.
- Dr. Szendrei János*. Homonna város pecsétnyomója a XV. századból. Turul–1888.
- Dümmmerth Dezső*. Az Anjou-ház nyomában. Bp., 1982.
- Hangay Zoltán*. Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond. Zrínyi, 1987.
- Hegyi Klára*. Egy világbirodalom végvidékein. Gondolat, Bp., 1982.
- Heltai Gáspár és Bornemissza Péter* művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1980.
- Hóvári János*. A hűtlen Dobó. Bp., 1987.
- Károlyi Árpád*. Dobó István és Balassa János összeesküvése. Századok, 1879.
- Keresztyén Balázs*. A Perényiek és báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában. Clio. KMKSZ, Ungvár, 2000.
- Keresztyén Balázs*. Irodalmi barangolások a Kárpátok alján. Intermix, Ungvár–Budapest, 1993.
- Kristó Gyula*. Az Anjou-kor háborúi. Zrínyi, Bp., 1988.
- Lehoczky Tivadar*. A Drugeth család és az Althan család címere. Turul, 1884.
- Mályusz Elemér*. Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
- Nagy Iván*. Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, I–XIII.

1857–1869.

Nagy László. Hajdúvitézek.

Nagy László. Tündérkert fejedelme Báthori Gábor. Zrínyi, 1988.

Pesty Frigyes. A magyar várispánságok története. Bp., 1882.

Péter Katalin. A csejteji várúrnő: Báthori Erzsébet. Helikon, Bp., 1985.

Sebestyén Mihály. Erdélyi fejedelmek. Mentor, Marosvásárhely, 1993.

Sugár István. Az egri vár és viadala. Bp., 1971.

Szabó István: Ugocsa megye. A kötetet gondozta és az előszót írta S. Benedek András.

Második átdolgozott kiadás. Hatodik Síp Alapítvány (Budapest), Új Mandátum Könyvkiadó (Beregszász), 1994.

Szakály Ferenc. Vesztőhely az út porában. Bp., 1986.

Takáts Sándor. Régi magyar nagyasszonyok. Bp., 1982.

Teke Zsuzsa. Hunyadi János és kora. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

Wertner Mór. A ruszkai Dobó, a Pálóczi és a ruszkai Bátor család közös leszármazása.

Turul 20, 1902. 191–193. Pp.

Zubánics László. A Ruszkai Dobó család. Kárpátalja, (IV/11) 1993. dec. 6. old. // Lásd még Bihari Napló (Nagyvárad) V./247. 10. old.; VI./5. 7. old.

Zubánics László. Régmúlt virágok illata. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2002.

III. FEJEZET. VIDÉKÜNK VÁRAI

A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig. Szerkesztette: *S. Benedek András.* Hatodik Síp Alapítvány-Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász, 1996.

Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. (Bevezető és jegyzetek Györffy György.) Budapest, 1975.

Botlik József – Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Csánki Dezső. Máramaros vármegye és az oláhság. Századok, 1889.

Csikvári Antal: Ung vármegye szociográfiája 1910, Budapest

Csorba Csaba. Regényes váraink. – Bp.: 2001.

Csorba Csaba. Rejtélyes Váraink. – Bp.: 2002.

Deschmann Alajos. Kárpátalja műemlékei. Tájak-Korok-Múzeumok Könyvtára, Budapest, 1990.

Dr. Szántó Konrád: A katolikus egyház története I. Bp., 1983.

Engel Pál. Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. – Bp.: Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1990.

Engel Pál. Magyarország világi archontológiája. – I. 1301–1457. Bp.: 1996.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I–II. köt. (1851) A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete és az Állami Könyvterjesztő Vállalat közös kiadása. Reprint, Budapest, 1984.

Fügedi Erik. Ispánok, bárók, kiskirályok. – Magvető Könyvkiadó, Bp., 1986.

Fügedi Erik. Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. – Bp.: Akadémia kiadó, 1977.

Gerő László. Várépítészettünk. – Budapest, 1975.

Györffy György. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. – Gondolat Kiadó, Bp., 1986.

Györffy György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. 3. kiadás. –

- Akadémia Kiadó, Bp., 1987.
- Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. – Akadémia Kiadó, Bp., 1998.
- Györffy György: István király és műve – Bp., 1977.
- Haraszy Károly (szerk.): Az Ungi Református Egyházmegye története – Nagykapos, 1931.
- Hóman Bálint – Szeffü Gyula: Magyar történet. I. – 1935.
- Igyártó Gyöngyi. A máramarosi koronavárosok. Monográfia, 2005.
- Keresztyén Balázs. Irodalmi barangolások a Kárpátok alján. Intermix, Ungvár–Budapest, 1993.
- Komáromi András. Ugocsa vármegye keletkezése. – MTA, Bp., 1896.
- Komáromi András: Nyalábvár és uradalma. Századok. Bp. 1894. évf. június 15. szám.
- Komáromy András. Ugocsa vármegye a történelemben. Clio, KMKSZ 2001.
- Kovács Sándor: Ahol a Tisza születik. – Hungarovox Kiadó, Bp., 2005.
- Kovács Sándor: Kárpátaljai útravaló. Úti olvasmány. Püski, Budapest, 1999.
- Kristó Gyula (szerk.): Korai magyar történeti lexikon- Blazovich László: Latorca 1994, Budapest
- Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. – Magvető Könyvkiadó, Bp., 1988.
- Kulcsár Péter: A Jagelló kor – Budapest, 1981.
- Lehoczky Tivadar. Bereg megye és a munkácsi vár 1848–49-ben. Hatodik Síp–Mandátum Kiadó, Beregszász –Budapest, 2000.
- Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monographiája II. – Ungvár, 1881.
- Mauks Ernő: Ung vármegye múltjából – Szeged, 1909.
- Mészáros Károly: Ungvár története – Pest, 1861.
- Milleneumi magyar történet. Osiris Kiadó. – Bp., 2002.
- Pesty Frigyes: Letűnt vármegyék – Budapest, 1880.
- Réz László: Homonna és a Drugethek reformációja – Sátoraljaújhely, 1899.
- Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története – II. Pest, 1872.
- Szabó István: Ugocsa megye. Mandátum, – Hatodik Síp. Budapest–Beregszász, 1994.
- Szöllősy Tibor. „Teccő nekem ez a hely” (Técső mondák és tények tükrében), Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
- Zubánics László. Guti körkép. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2000.

IV. FEJEZET. 1100 ESZTENDŐ NAGY ALAKJAI

Dolinay Gyula: Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka. Budapest, I. kötet, 1884.

V. FEJEZET. MINDAZ, AMI A TÖRTÉNELEMKÖNYVEINKBŐL KIMARADT

- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 42. kötet. I. Budapest, 1912.
- A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára, 1913- Szerk. és kiad. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1913.
- A szármatákra I. J. HARMATTA, Studies on the history of the Sarmatians. Budapest, 1950.
- A szkíta–perzsa háborúra I. E. V. CERNENKO, Skifo-persidskaja vojna. Kiev, 1984.

- Bálint Cs.*: Kelet, a kora avarok és Bizánc kapcsolatai. /Magyar Őstörténeti Könyvtár 8./ Szeged, 1995.
- Baráth Tibor*: A magyar népek őstörténete. Montreal, 1988.
- Baráth Tibor*: Őstörténetünk orientalista szemléletben. Montreal, 1988.
- Csatáry György*: Múltunk írott ereklyéi (Tanulmányok, dokumentumok). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
- Erdélyi I.*: Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. Budapest, 1982.
- H. Tóth E. - Horváth A.*: Kunbábony. Kecskemét, 1992.
- Homérosz*: Odüsszeia. Ford. DEVECSERI Gábor. Budapest, 1957.
- „Itt élned, halnod kell...” (Kárpátaljai honismereti olvasókönyv). Összeállította és a jegyzeteket írta: *S. Benedek András*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
- Kovács T.* /főszerk./: Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 2002.
- László Gy.*: *Rácz I.*: A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 1977.
- László Gy.*: A honfoglaló magyarok. Budapest, 1996.
- László Gy.*: A kettős honfoglalás. Budapest, 1978.
- László Gyula*: Emlékezzünk régiekről, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1979
- Magyarország története (1918-1919, 1919-1945). Főszerkesztő, Ránki György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- Magyarország. Történeti helységnevtára. Máramaros megye (1773-1808). A kötetet szerkesztette: *Igyártó István*. Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest, 1996.
- Makkai J.*: Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete. Budapest, 1998.
- Ókori Lexikon I–VI. kötet, szerk. *Pecz Vilmos*, Franklin Társulat, Budapest, 1904.
- S. Benedek András*: A tettenérhető történelem (Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat), Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992.
- Sebestyén Gyula*: Az Árpádok története. 3. átdolgozott kiadás. Szerkesztők: *Jöröss Béla*, *Holovács Irén*, *Szabó Erzsébet*. 2007 .
- Soós Kálmán*: Perlekedő évszázadok (Históriai mozaikok vidékünk múltjából), 1993.
- Szilágyi S.*: Szemelvények Priskos rhetor töredékeiből. Budapest, 1904.
- Udvari István*: Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Nyíregyháza, 1992.

VI. FEJEZET. ÉRDEKESSÉGEK A TÖRTÉNELEM TÁRGYKÖRÉBŐL

- A magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón. Budapest, 1999.
- Áldásy Antal*: Adalék Mária királynő diplomatai összeköttetéseihez, Századok, 542-550, 1896.
- Bakay Kornél* (szerk.): *Sacra Corona Hungariae* (Városi Múzeum, Kőszeg) 1994.
- Bertényi Iván*: A Magyar Szent Korona. Kossuth Kiadó, Budapest, 1996.
- Csomor Lajos*: Magyarország Szent Koronája (Vaja, 1987)
- Csomor Lajos*: Őfelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, 1996.
- Dümmerth Dezső*: Az Anjou-ház nyomában, Panoráma, Budapest, 1982.
- Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301-1457, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996.
- Estók János*: Királynék könyve, Helikon Kiadó, ISBN 9632086937, 2000.
- Farkas Emőd*. Magyarország Nagyszonyai I. Wodianer F. és Fiai Részvénytársaság. Budapest, 1911.

Gonda Imre – *Niederhauser Emil*: A Habsburgok. Egy európai jelenség, Gondolat, Budapest, 1978.

Karácsonyi János: Mária királyné halála napja, Századok, 461-463, 1907.

Károlyi Árpád: Adalék Mária és Zsigmond eljegyzésének történetéhez, Századok, 18-26, 1877.

Katona Tamás (szerk.): A Korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Bibliotheca historica sorozat, Magyar Helikon, Budapest, 1979.

Kocsis István: Magyarország Szent Koronája. Budapest, 2000.

Niederhauser Emil: Mária Terézia, Pannonica. Budapest, 2000.

Takáts Sándor: Régi magyar nagyasszonyok. Bp., 1982.

Zétényi Zsolt: Magyarország Szent Koronája. Kairosz, Budapest, 2001.

VII. FEJEZET. FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC

Bagu Balázs - *Fokász Mihály* -- *dr. Deák Ferenc*. Tanulmányok az 1848-49-es szabadságharcról Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1999.

Bagu Balázs – *Szakáll Mihály*. A szabadságharc nemzetőrei (Vidékünk nemzetőrségének történetéből /1848-1849/), Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994.

Bagu Balázs: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2010.

Csatáry György. Levéltári kalászatok. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

VIII. FEJEZET. OKTATÁSTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Az Ungi Református Egyházmegye története. Haraszthy Károly (szerk.). Nagykapos, 1931., reprint 1991.

Árpa István dr. Ének-zene az általános iskola első négy osztályában (Módszertani segédkönyv). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1995.

Árpa István dr. Integrált művészeti nevelés (Mese-vers, ének-zene, játék-rajz / 55. Módszertani ajánlások óvodások és általános iskolák alsó osztályos tanulóinak esztétikai neveléséhez). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994.

Bagu Balázs – *dr. Deák Ferenc*. Beszéljünk magyarul. Magyar nyelvi tanterv és segédanyag a nem magyar iskolákban tanulók és tanítók számára. *Kezdő csoport*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2008.

Bagu Balázs. Tanterv (Óvodák, elemi és általános iskolák számára / Népismereti). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Barcza József (szerk.): A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulóján- Szücs Jenő: A középkori iskolázás Sárospatakon. Budapest, 1981.

Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon. Budapest, 1910.

Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon. Budapest, 1906.

Csatáry György. Levéltári kalászatok. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Deák Ferenc dr. Fiatalok fiataloknak önmagukról, 1995.

Deák Ferenc dr.: Jövőbe tekintve (Iskolapedagógiai írások), 1994.

Dienes Dénes (szerk.): Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16-17. század. Budapest, 2001.

- „Feheruuaru rea meneh hodu utu rea” Magyar történelmi szöveggyűjtemény (a honfoglalástól az Árpád-ház uralkodásának végéig, 1303). Összeállította és a jegyzeteket írta: *Zubánics László*. 2008.
- Horváth László*: A benei református gyülekezet története. Hatodik Síp–Mandátum Kiadó. Beregszász –Budapest, 2001.
- Imre Éva*: Szöveggyűjtemény. Segédkönyv a magyar nyelv tanításához (Tollbamondás gyűjtemény), 1997.
- Józan Lajos – Gulácsy Lajos*: A Kárpátaljai Református Egyház múltja ... és jelene. Extra Hungariam (A Hatodik Síp Antológiája). Budapest–Ungvár, 1992.
- Keresztyén Balázs*: Irodalmi barangolások a Kárpátok alján. Intermix, Ungvár–Budapest, 1993.
- Non scholae, sed vitae... Egy felekezeti iskola viszontagságai a XX. század elején
Non scholae, sed vitae...(Részlet) Beregi Hírlap, 1995. dec. // Lásd még Kárpáti Igaz Szó, 1997. április 11.
- Orosz Ildikó*: A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján (Dokumentum-gyűjtemény), 1995.

IX. FEJEZET. 20. SZÁZADI TÖRTÉNELMÜNK BUKTATÓI

- A haláltáborból (Badzey Pál szolvai lágernaplója). Összeáll.: Badzey Imre, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1996.
- Bagu Balázs*. Élet utak. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2004.
- Berehovo-Beregszász zsidósága képekben, írta és szerkesztette: Jehoshua Halevy Kiadó, Berehovo-Beregszász és környéke zsidóságának köre, Tel-Aviv-Natanya (Izrael), 1989.
- Danielovics Emmi*: Tiszaborkúttól Ungvárig. (Önéletírás). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003.
- Istvánffi Erzsébet*. Visszapillantó. (Vázlatrajzok szénceruzával). Utószó: Füzesi Magda. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Fond 185. op 1., jegy. hr. 979.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Fond 4. op. 1., jegy. hr. 663.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Fond 4. op. 393., jegy. hr. 8.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Fond 4., op. 331., jegy. hr. 21-22.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Fond 4., op. 393., jegy. hr. 1-2.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Fond 47. op 1., jegy. hr. 426.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Fond 47. op. 1., jegy. hr. 380.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár –Fond 4. op. 393., jegy. hr. 3.
- Kocsis Károly - Kocsisné Hodosi Eszter*. Magyarok a határainkon túl. Bp., 1991.
- Lusztig Károly*. Töredékek. Napló. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2007.
- Mandrik Erzsébet*. A pokol bugyraiban (Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben). Napló. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1996.
- Mandrik Erzsébet*. A pokol tornácán. Napló. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2007.
- Matatias Carp*. Holocaust Romániában 1940–1944. Tények és dokumentumok a romániai zsidóság pusztulásáról. Primor Kiadó.

- Mészáros Sándorné. Elrabolt éveim a GULAGON. (Emlékirat). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2000.
- Mózes Teréz. Váradi zsidók. Nagyvárad. 1995.
- Ortutay Elemér dr. „... holnap is felkel a nap” (Emlékeim). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
- Popély Gyula. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945. Regio.
- Randolph L. Braham. A magyar holocaust. I-II. Gondolat Kiadó, Bp., 1988.
- Répay Jenő. Életre ítélve (Naplójegyzetek /1916-1920/). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994.
- Szalai Borbála. Morzsák. (Életem igaz története). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2007.

X. FEJEZET. A MAGYAR CÍMERTAN TÖRTÉNETE

- A Garázda nemzetség címeres levele. Turul XII (1894)., 9-11. pp.
- Áldásy A. Magyarországi címeres levelek II. Bp., 1923.
- Az antik Róma napjai (szerk. Gulyás Istvánné). Bp., 1983.
- Bertényi Iván. Kis magyar címertan. Bp., 1983.
- Bertényi Iván. Magyarország az Anjouk korában. Bp., 1987., 151. p.
- Csánki Dezső. Pogány Miklós czímerlevele 1447. évből. Turul VII (1889)., 78-83. pp.
- Csoma J. Mohácsi vész előtti czímereslevelek nyomai. Turul XXIV (1906)., 24. p.
- Erdődy János. Keresztes lobogók alatt. Bp., 1986., 24. p.
- Fallenbüchl Zoltán. Magyarország főméltóságai. Bp. 1988., 21-31. pp.
- Fejérpataki László. Beregszói Péter címerlevele 1448. évből. Turul VIII (1890)., 41-43 pp.
- Forster Gyula. Hunyadi János származása és a vajdahunyadvári freskók. Magyarország Műemlékei IV (1915)., 178-179. pp.
- Hoffman E. Mátyás király könyvtára. Mátyás király emlékkönyv II. (szerk. Lukinich Imre)., Bp., 1940., 264. p.
- Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp., 1901. 628. p.
- Meliórisz B. A Bothfalvi Both család címere. Turul XIX (1901)., 38-41. pp.
- Radocsay Dénes. Gótikus magyar címereslevelek. Műv. Ért. 286. p.
- Rómer Flóris. Békássy család 1417. évi címere. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek I (1861)., 379-381 pp.

A SZERZŐ ÉLETRAJZA

ZUBÁNICS László. *Újságírói álnevei: Fogarasi, Bán, írói álnevei: Guthy Csaba, Guti László.* (Gut, 1971. május 20.): közíró, lapszerkesztő, helytörténész, kisebbségi politikus, fotóművész.

Földműves családban született. Tanulmányait a Guti Általános Iskolában és a Jánosi Középiskolában végezte. 1988-1993 között szerzett történelem szakos diplomát az Ungvári Állami Egyetemen. Diplomamunkáját Magyarország, ezen belül Kárpátalja történetéből írta. Diákéveiben a Társ című ifjúsági lap szerkesztője. Előbb pedagógusként tevékenykedett: a Guti Általános Iskolában magyar nyelvet és irodalmat tanított, a Beregszászi 18. Sz. Ruhaipari Szakközépiskolában történelmet oktatott. 1996-tól a Beregi

Hírlap rovatvezetője, majd főszerkesztő-helyettese, 1998-tól főszerkesztője. 1996-1998-ban társadalmi munkában a Kárpáti Panoráma című megyei lap magyar kiadását szerkesztette. 1990–1992 között a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnökségi tagja és a Kárpátaljai Magyar Ifjúsági Szövetség elnöke. 1991-ben az UMDSZ egyik alapítója. 1992-ben az Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem Tanárképző Főiskolai karán magyar történelemből részképzésen vett részt. Az 1993-ban alakult MÉKK tevékeny tagja, helytörténeti programjainak koordinátora. 1994-től a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség elnökségi tagja, 1997-től alelnöke, majd ügyvezető elnöke. 1998-2002 között a Kárpátaljai Megyei Tanács képviselője. 1999-től a Fehérgyarmat székhelyű Hármashatár Irodalmi Társaság tagja, 2003-tól társelnöke. 1999 - 2002 között az Ukránai Magyar Demokrata Szövetség régióelnöke, 2003-tól az UMDSZ Országos Tanácsának elnöke, 2008-tól az Ukránai Magyar Nemzeti Tanács elnöke. A 2008-ban létrejött Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet elnöke. Több alapítvány, testület és intézmény vezetőségi tagja, köztük a Szolyvai Emlékparkbizottság, a Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetségének tagja, a Kárpátaljai Magyar Oktatásért Alapítvány elnöke. Tagja az Ukrán Nemzeti

Újságíró-szövetségnek. Kutatási területe: Kárpátalja története heraldikai összefüggésekben, ezenkívül szakterülete a középkor, nagy gyűjteménye van a heraldikai ábrákból, címerekből, családfákból. Eddig közel 10 könyvet adott ki, számos tanulmánya jelent meg a helyi és a magyarországi periodikákban (Pánsíp, Hatodik Síp, Kárpáti Panoráma, Kárpáti Igaz Szó, Beregi Hírlap, Kárpátalja, Belvedere (a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola történetiszlapja), Bihari Napló (Nagyvárad). A P. Punykó Mária által szerkesztett „Szem látta, szív bánta...” és a „Hét kereszt alatt felkelek” című tanulmánykötetekben egy-egy nagyobb munkája látott napvilágot. Kisprózáit, elbeszéléseit Guthy Csaba név alatt publikálja, egyik elbeszélésével bemutatkozott az Együtt c. folyóiratban is. Összeállításában jelent meg a *Hármashatártalanul* című irodalmi antológia 2004-ben az Intermix Kiadó gondozásában. Jelenleg is szülőfalujában él. Jelenleg az Együtt című folyóirat munkatársa.

2009-től az Ungvári Nemzeti Egyetem Humán-Természettudományi Magyar Kara magyar történelem és európai integráció tanszékének tanára.

Kitüntetései: a Kárpátaljai Megyei Tanács emlékérmé, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia oklevele.

FONTOSABB PUBLIKÁCIÓI

– Guti körkép. Helytörténeti tanulmány. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2000.

– Beregszászi kalauz. Beregszászi Járási Nyomda, Beregszász, 2000.

– Beregszászi kalauz. Második, bővített kiadás, Beregszászi Járási Nyomda, Beregszász, 2001. Miszto nad Verke. (a Beregszászi kalauz ukrán nyelvű kiadása.) Beregszászi Járási Nyomda, Beregszász, 2002.

– Régmúlt virágok illata. Tanulmánygyűjtemény. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2002.

Víz tükrére történelmet írni... Helytörténeti írások. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2007.

– „Feheruuaru rea meneh hodu utu rea” Magyar történelmi szöveggyűjtemény (a honfoglalástól az Árpád-ház uralkodásának végéig 1303). Összeállította és a jegyzeteket írta: Zubánics László. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2008.

– Az utánozhatatlan Zsazsa. Fedák Sári születésének 130. évfordulójára. Szerkesztő Zubánics László. KMMI-Füzetek II. 2009.

– „Túl a Tiszán van egy város, Beregszász...” KMMI – füzetek IV. 2009.

Társszerző:

Zubánics László. Boszorkányok pedig nincsenek!? – „Szem látta, szív bánta...” Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok (szerk. P. Punykó Mária). Hatodik Síp–Mandátum Kiadó. Beregszász–Budapest, 1996. // Lásd 78–188. pp.

Doma István - Zubánics László: Karcolatok a kárpátaljai zsidóság történetéből – „Hét kereszt alatt felkelek” Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok (szerk. P. Punykó Mária). Hatodik Síp–Mandátum Kiadó, Beregszász–Budapest, 1997. 6 -15. pp.

Zubánics László. Iskolatörténeti jegyzetek – „Hét kereszt alatt felkelek” Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok (szerk. P. Punykó Mária). Hatodik Síp–Mandátum Kiadó, Beregszász–Budapest, 1997. 162–171. pp.

Zubánics László: Egy évtized emlékei. – „Tízévkönyv 1989 - 1999”. A Hatodik Síp antológiája. Hatodik Síp - Mandátum Kiadó, Beregszász - Budapest, 1999.

Zubánics László: A szeretet nagyasszonyának emlékezete Beregben – Erdély nagyasszonya Lorántffy Zsuzsanna (Emlékezés Lorántffy Zsuzsanna születésének 400. évfordulóján – Szatmárnémeti) /szerk. Takács Péter/, Kárpátok-Tisza Alapítvány, Nyíregyháza, 2001.// Lásd. 49 - 58. pp // Id. m. a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület 2001. évi Kalendáriumában.

Hármashatártalanul. A Hármashatár Irodalmi Társaság antológiája. (Szerk. Füzesi Magda és Zubánics László). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 2004.

Zubánics László. Boszorkányok pedig nincsenek?! Tanulmányok. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2007. – 88. oldal. (Társszerző: Vargáné Katona Mária.)

TARTALOMJEGYZÉK

I. FEJEZET. AKIK AKARATUK ALÁ GYŰRTÉK

A TÖRTÉNELMET IS.....	5
1. A Hunyadiak vidékünkön.....	5
2. Báthori István erdélyi fejedelem, lengyel király.....	10
3. Rákóczi Zsigmond, a dinasztiaalapító fejedelem.....	15
4. Lorántffy Zsuzsanna, a szeretet nagyasszonyának emlékezete.....	18
5. Korjatovics Tódor.....	24
6. Idősebb Erzsébet királyné.....	27

II. FEJEZET. AZ ÉSZAKKELETI–FELVIDÉK NAGY CSALÁDJAI.....32

1. A bocskói, kismarjai és raszinyai Bocskai család.....	32
2. A gróf székesi Bercsényi család.....	39
3. A ruszkai Dobó család.....	43
4. A perényi herceg és báró Perényi család.....	49
5. A pálóczy Pálóczy család.....	59
6. A homonnai és gerényi gróf Drugeth család.....	62

III. FEJEZET. VIDÉKÜNK VÁRAI.....74

***Bereg vármegye*.....74**

1. „Munkács magas kővára...”.....	74
2. Szentmiklós (Beregszentmiklós).....	82
3. Borsova vára.....	89
4. Kovászó.....	91
5. A dédai Tóvár.....	92
6. A guti földvár.....	93

***Máramaros vármegye*.....94**

7. Huszt.....	94
8. A dolhai várkastély.....	99
9. A barankai vár.....	104
10. Visk.....	105

***Ugocsa vármegye*.....106**

11. A nagyszőlősi Kankó vár.....	106
12. A királyházi Nyalábvár.....	107

<i>Ung vármegye</i>	109
13. Az ungvári vár.....	109
14. Szerednye.....	111
15. Nevicke.....	113
 IV. FEJEZET. 1100 ESZTENDŐ NAGYALAKJAI	115
1. Árpád, a honalapító.....	115
2. István, a király.....	116
3. László, a lovagkirály.....	118
4. KönyvesKálmán.....	120
5. IV. Béla, a második honalapító.....	123
6. Nagy Lajos.....	126
7. Mátyás, az igazságos.....	128
8. Bocskai István, a magyarok Mózese.....	131
9. II. Rákóczi Ferenc, a Nagyságos Fejedelem.....	133
 V. FEJEZET. MINDAZ, AMI A TÖRTÉNELEMKÖNYVEINKBŐL KIMARADT	136
1. Az ószlávok.....	156
2. A varégek (ruszok).....	161
 VI. FEJEZET. ÉRDEKESSÉGEK A TÖRTÉNELEM TÁRGYKÖRÉBŐL	166
1. Nők a világtörténelemben.....	166
2. Az Árpád-ház és a Kijevi Rusz dinasztikus kapcsolata.....	169
3. Asárkányokról.....	174
4. Papiba’ taligán jár a liba... ..	177
5. Thököly-kincsekamunkácsivárban.....	181
6. A Szent Korona.....	182
7. Domonkosok a középkori Beregszászban.....	185
8. TemplomosokaBorzsapartján.....	187
9. Régészeti napló.....	190
 VII. FEJEZET. FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC	194
Forradalom és nemzeti kérdés Ung, Bereg és Ugocsa megyékben az 1848–1849-es szabadságharcban.....	194

VIII. FEJEZET. OKTATÁSTÖRTÉNETI JEGYZETEK	198
1. Non scholae, sed vitae... ..	198
2. Egy felekezeti iskola viszontagságai a XX. század elején.....	209
IX. FEJEZET. 20. SZÁZADI TÖRTÉNELMÜNK BUKTATÓI	217
1. Gondolataim egy tanulmánnyal kapcsolatban, avagy, hogyan hamisítsuk meg a történelmet?.....	217
2. Karcolatok a kárpátaljai zsidóságtörténetéből.....	223
3. Kárpátaljai autonómiatörekvések a XX. században.....	232
X. FEJEZET. A MAGYAR CÍMERTAN TÖRTÉNETE	238
IRODALOMJEGYZÉK	248
A SZERZŐ ÉLETRAJZA	256